

OD DEHUMANIZACIJE DO DISKRIMINACIJE

Vztrajne socialne problematike v Sloveniji

Uredili Irena Šumi in Mojca Urek

**Od dehumanizacije do diskriminacije:
vztrajne socialne problematike v Sloveniji**

Uredili: Irena Šumi in Mojca Urek

Recenzentki: Mirjana Ule in Tanja Rener

Jezikovni pregled: Aleksandra Gačič Belej

Oblikovanje in prelom: Aleš Cimprič

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Urek, dekanja Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani

Finančna podpora: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

Ljubljana, 2024

Prva e-izdaja.

Publikacija je brezplačna.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na: <https://ebooks.uni-lj.si>

DOI: 10.51741/9789612974367

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. Izjema so vse fotografije. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. With the exception of all the photographs.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 212881155

ISBN 978-961-297-436-7 (PDF)

Vsebina

Predgovor urednic	5
<i>Irena Šumi, Mojca Urek</i>	
Dehumanizacija, nato diskriminacija: struktura, soslednost in vpetost v socialne procese	9
<i>Irena Šumi</i>	
Strukturna diskriminacija v mednarodnem pravu in pravu Evropske unije	37
<i>Vasilka Sancin, Maša Kovič Dine</i>	
Romi v Sloveniji: vztrajne problematike	117
<i>Alenka Janko Spreizer</i>	
Ko na kmetiji odpove telo	177
<i>Duška Knežević Hočevar</i>	
Ljudje z ovirami in pravica do neodvisnega življenja izven institucij	213
<i>Mojca Urek, Darja Zaviršek</i>	
Otroci z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem: dostop do pravnega varstva	241
<i>Mojca Urek</i>	
Spolne zlorabe otrok: preventiva, prepoznavanje in podpora preživelim	263
<i>Darja Zaviršek</i>	

Predgovor urednic

V pričujoči knjigi smo urednici in avtorice poglavij strnile analize in razmišljanja o naboru problematik, ki smo jih obravnavale v sklopu različnih raziskovalnih projektov in skupin ter na prvi pogled tudi močno različnih tematik. V več razpravljanih smo namreč dognale, da vse te situacije vendarle imajo veliko skupnega: najprej, v svojem sedanjem statusu imajo za seboj dolge, globoke, problematične zgodovine ter so torej v Sloveniji dolgožive in dolgotrajne tako, da izvirajo iz časov izpred osamosvojitve in celo obeh svetovnih vojn, kar smo strnile v naslovni pojem vztrajnosti. Drugič, vse izbrane problematike že številne generacije naseljujejo ljudje, ki so venomer na neki način marginalizirani, še posebej na ravni države, a so deležni tudi bolj ali manj subtilne dehumanizacije, slednje najmanj v svojih nemudnih socialnih okoljih.

Prav gotovo bi po teh istih merilih lahko izbrale in vključile še marsikatero dolgoživo problematiko, na primer: izbrisane, ki so velika epizoda v problematiki ksenofobnih kontinuitet v Sloveniji; položaj starih ljudi in še posebej žensk po 65. letu, ki so vztrajno absolutno najrevnejši segment slovenske družbe; lahko bi privedle tudi celostno obravnavo položaja žensk in cele vrste parcialno formiranih problematik znotraj nje, ker je tako rekoč univerzalno konstanta bolj ali manj vse znane in dokumentirane zgodovine. Lahko bi vključile tudi položaj seksualnih manjšin. Vse te in še nekaj drugih tematik smo dejansko obravnavale z različnih disciplinarnih vidikov v raziskovalnih projektih, na katerih tukaj prineseni prispevki temeljijo: naštetih so na koncu pričujočega spremnega zapisa. Vendar smo presodile, da zaradi tehničnih in finančnih omejitev vendarle ne moremo v enciklopedičen volumen, pa selekcijo tematik s tem izročamo v presojo bralkam in bralcem.

Prvo poglavje izpod peresa Irene Šumi prinaša pregled, označitev in avtorski zastavek k strokovnim razpravam o procesih dehumanizacije in diskriminacije. Uveljavlja univerzalno strukturo vseh tipov

dehumaniziranja, ki niso predstavljeni kot utemeljeni v »pedsodkih in stereotipih«, temveč v verjetju in prepričanosti v ideologije dehumanizacije. Posebej je označen odnos med takimi verjetji in socialnimi posledicami, ki so prepoznane kot kršitev načel pravičnosti in pravic, se pravi diskriminacije. Generativna plast vsakršne diskriminacije je t. i. strukturna, torej tista, ki je konstitutivna in nosilna za hierarhičen družbeni sistem sam. Slednji se v našem času vedno razločneje izrisuje v okvirih t. i. iliberalne demokracije.

Naslednje poglavje Vasilke Sancin in Maše Kovič Dine nit povzame z izčrpnim opisom in analizo načinov, na katere nacionalna zakonodaja in mednarodno pravo v okvirih mednarodnih organizacij in teles še posebej znotraj EU zaznavajo, opredeljujejo in obravnavajo strukturno diskriminacijo. Prispevek podaja celovite, sistematično urejene informacije, ki bralki in bralcu ponujajo tudi konzultativno napravo ob branju drugih delov knjige.

Izčrpna, tematsko urejena naracija z antropološkega terena avtorice Alenke Janko Spreizer skozi besede sogovornic in sogovornikov izrisuje sliko večplastnih začaranih krogov, v katere so ujeti tako Romi kot lokalni prebivalci. Na lokalni ravni so ti odnosi ujeti v kompeticijo med dvema različicama iste zgodovine, ki preprečuje vsako razreševanje, na državni ravni pa v ignoranco in pomanjkanje impulza, zaradi katerega bi bilo razreševanje oportuno. Avtoričina analiza te ujetosti v odnose etnične meje je natančna in prepričljivo utemeljena.

Naslednji sestavek antropologinje Duške Knežević Hočvar naslavlja temo težakega, nevarnega dela in negotovega življenja kmetovalcev v Prekmurju. Skozi pričevanja, pridobljena na terenskem delu, nam avtorica izriše podobe ljudi, ki so transgeneracijsko predani zemlji in delu na zemlji, od katerega smo vsi življenjsko odvisni, a hkrati v družbi umanjajo osnovne varnostne naprave, s pomočjo katerih bi lahko premostili težave vsaj takrat, ko se zgodi huda telesna poškodba ali smrt pri delu. Kmetstvo, tako povečevano v kmečkih romanih 19. in 20. stoletja, ki so poseben žanr tudi v slovenski književnosti, je v podobnih razpetostih v celotni EU in širše.

Problematika ljudi z oviranostmi je tudi prastara, polna kar se da grozotnih zgodovinskih epizod, in nikoli zares razrešena tako, da bi ne prihajalo do marginaliziranosti, diskriminiranja in večnih težav financiranja. Avtorici Mojca Urek in Darja Zaviršek nanizata celo vrsto nerazrešenih problematik, med katerimi ima posebno zgodbo

in mesto zlasti tradicija institucionalizacije ljudi z oviranostmi. Poleg protislovij razvoja skupnostne oskrbe in mehanizmov za omogočanje neodvisnega življenja pa dokumentirata in reflektirata tudi številne pozitivne premike.

Avtorica Mojca Urek v naslednjem poglavju taisto problematiko razširi še na obravnavo otrok z oviranostmi. Če imamo že pri odraslih z oviranostmi težave z zagotavljanjem avtonomnega samoodločanja in življenja, ima ta plat zadeve še bolj zapletene dimenzije, ko gre za otroke. Kot pri odraslih se tudi pri otrocih z oviranostmi demonstrira odnos, ki je poznan pod imenom pietetne stigmatizacije; negativni učinki žal ostajajo slabo prepoznani.

Pri tematiki otrok se zadrži tudi zadnje poglavje izpod peresa Darje Zaviršek, ki razgrinja problematiko spolnih zlorab otrok v Sloveniji. Neki poseben vidik te posebej boleče tematike v Sloveniji je njena premolčanost, dejstvo, da podobno kot spolno nasilje sploh redko dosega javne razgrnitve in razprave, četudi ni nobenega razloga, da bi domnevali, da je ta problematika pri nas kaj manj razširjena kot kje drugje, prej obratno. Zato je posebej dobrodošlo, da je avtorica prinesla podrobno metodologijo preventive in razpoznave tovrstnih zlorab otrok ter podpore preživelim.

Naj poveva še, da imamo v Sloveniji pri raziskovanju tako rekoč vseh socioloških in socialnih problematik veliko težavo: neobstoj zbirk podatkov, največkrat zaradi zakonskih predpisov o varovanju zasebnosti, ki v zadnji posledici neposredno preprečujejo smiselno ukrepanje; več avtoric v tej knjigi je naslovilo to splošno problematiko.

Urednici s temi kratkimi opisi pošiljava knjigo na pot med bralstvo. Ob tem bi se radi zahvalili vsem soavtoricam za njihovo delo; recenzentkama prof. Mirjani Ule in prof. Tanji Renner, ker sta našo prijavo financerju tako prijazno podprli; uredniku Borutu Petroviću Jesenovcu za koordinacijo ter obilno potrpežljivost in podporo; lektorici dr. Aleksandri Gačić Belej za imenitno in občutljivo delo; oblikovalcu Alešu Cimpriču za večšo in uspešno premeno rokopisov v knjigo, ter seveda financerju, ARIS, za finančno podporo.

*Irena Šumi
Mojca Urek*

Ljubljana, marec 2024

Poglavja v tej knjigi so nastala na podlagi raziskovalnega dela avtoric v naslednjih projektih in projektni skupini:

Poglavje 1 in 2: Projekt **Strukturna diskriminacija kot ovira pri doseganju cilja dostojnega življenja za vse**, št. V5-1921, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna (sofinancer RS Zagovornik načela enakosti).

Poglavje 3: Projekt **Ovire za dostojno življenje prebivalcev v romskih naseljih na področjih, ki so definirana v okviru EU za nacionalne strategije vključevanja Romov 2020**, št. V5-1920, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Poglavje 4: Projekt **Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov**, št. J6-2577; (2020–2024), je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. In: Projekt **Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni**, št. V5-2028 (2020–2022) je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Poglavje 5: Projekt **Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v teoriji in praksi socialnega dela**, J5-2567, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. In: Raziskovalni program **Socialno delo kot nosilec procesov družbenega vključevanje in socialne pravičnosti v Sloveniji – teoretske podlage, metodološke in metodične usmeritve in zgodovinski razvoj**, št. P5-0058 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Poglavje 6: Projekt **Strukturna diskriminacija kot ovira pri doseganju cilja dostojnega življenja za vse**, št. V5-1921, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna (sofinancer RS Zagovornik načela enakosti). In: Projekt **Access to Justice for Children with Mental Disabilities**, JUST/2011-2012/FRC/AG, je sofinancirala Evropska komisija (Direktorat za pravosodje).

Poglavje 7: Projekt **Strukturna diskriminacija kot ovira pri doseganju cilja dostojnega življenja za vse**, št. V5-1921, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna (sofinancer RS Zagovornik načela enakosti). In: Projekt **Socialno delo kot naprava solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušnji optiki**, št. J5-2566, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Dehumanizacija, nato diskriminacija: struktura, soslednost in vpetost v socialne procese

Irena ŠUMI*

Povzetek

Že vsaj dobro desetletje je izraz dehumanizacija v pomenu razčlovečenja človeške osebe ali skupine oseb v občini rabi tako v strokovnih družboslovnih legah kot tudi v vsakdanjem govoru. Vse do nedavnega znotraj družboslovja in humanistike ni dosegel kakšne temeljite analize pomena, očitno zato, ker se je slednji zdel samoumeven in mišljen predvsem kot moralno obsojanje atributov in učinkov tistih dejanj v socialnem procesu, ki kršijo zlasti človeško dostojanstvo; dolgo časa je bil domena psiholoških in socialnopsiholoških raziskav. Precej bolj utrjeno rabo ima pojem diskriminacija, ki v strokovni literaturi prinaša več členitev tipov diskriminacije glede na socialne procese, v katerih se diskriminacija demonstrira ali je konstitutiven del teh procesov. Članek prinaša analizo obeh pojmov, dehumanizacije in diskriminacije, njuno povezanost kot poimenovanj za sekvenco socialnih procesov, in razgrinja odnos med njima. Članek govori posebej o problematiki hierarhičnih in tekmovalno orientiranih socialnih sistemov, ki so podvrženi ideološkemu procesom nenehne »demokratizacije« lastnega ustroja, da prikrivajo temeljne, vgrajene napetosti v sistemu; prikazana je ena pot analize te notranje tenzije, ki je znana pod imenom iliberalna demokracija. V Sklepu so prineseni nekateri zaključki.

Ključne besede: dehumanizacija, diskriminacija, hierarhična družba, iliberalna demokracija

---

* **Irena Šumi**, dr. antropologije, docentka, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

Irena Šumi, PhD Anthropologist, Assistant Professor, Faculty of Social Work, University of Ljubljana

Dehumanization, then Discrimination: Structure, Sequence and Embeddedness in Social Processes – Abstract

For at least a decade, the term dehumanization has been used in the sense of degrading a person or a group of people, both in social science circles and in everyday language. Until recently, it was not subjected to a thorough analysis in the social sciences and humanities, apparently because it was taken for granted that it stands for primarily a moral condemnation of the effects of actions in the social process that violate human dignity. For a long time it was in the domain of psychological and social-psychological research. Discrimination has a much more established usage, involving several subdivisions of types of discrimination in the specialized literature according to the social processes in which discrimination manifests itself or is a constitutive part of these processes. The article brings an analysis of the two concepts, their connection in the sequence of social process, and outlines the relationship between them. In conclusion, the article addresses the problem of hierarchical and competitive social systems that are subject to ideological processes of constant »democratization« of their own structure in order to hide the underlying, constitutive tensions in the system. The notion of “illiberal democracy” is presented as a path of analysis of these tensions. In the last subchapters, some conclusions are offered.

Keywords: dehumanization, discrimination, hierarchical society, illiberal democracy

Dehumanizacija

Že vsaj dobro desetletje je izraz dehumanizacija (dehumaniziranje, dehumanizirajoče) v pomenu razčlovečenja (človeške osebe ali skupine oseb) v obči rabi tako v strokovnih družboslovnih legah kot tudi v vsakdanjem govoru. Vse do nedavnega znotraj družboslovja in humanistike pojem ni dosegel kakšne temeljite analize pomena, očitno zato, ker se je zdel samoumeven in mišljen predvsem kot moralno obsojanje atributov in učinkov tistih dejanj v socialnem procesu, ki kršijo zlasti človeško dostojanstvo. Kot pravi ameriški filozof David Livingstone Smith:

Preden sem začel raziskovati, sem predvideval, da je dehumanizaciji posvečena obsežna raziskovalna literatura. Dejstvo, da se dehumanizacija tako pogosto omenja, tako v popularni žurnalistiki kot v akademskih spisih, me je napeljalo na domnevo (napačno, kot se je izkazalo), da je bila že obsežno raziskana. Potem ko sem začel loviti zapise o dehumanizaciji, se mi je posvetilo:

čepprav so raziskovalci iz najrazličnejših disciplin prepričani, da dehumanizacija igra ključno vlogo v vojni, genocidu in drugih oblikah brutalnosti, so spisi o tej temi osupljivo redki in skopi (Smith 2011: Preface).

V svoji ne tako davni knjižni objavi (Smith 2021: xiii) avtor ponavlja zgoraj navedeno, in dodaja:

Večina akademskih disciplin /.../ je dehumanizacijo obravnavala, kot da bi jo že dobro razumeli. Samo socialna psihologija se lahko pohvali s kolikor toliko obsežno raziskovalno literaturo, ki se sprašuje, kaj se dogaja v glavah ljudi, ki o drugih ljudeh mislijo, da so manj kot ljudje.

Slednji citat je pomemben iz dveh razlogov: prvič, ker razgrinja, da si je dehumanizacijo prisvojila psihologizirana optika, ki dehumanizacijska verjetja označuje predvsem kot mentalno operacijo ali dogajanje v glavah posameznikov, ki po mnenju psihologov Nicka Haslama in Steva Loughnana (2014) vendarle dokaj konsistentno korelirajo z uveljavljenimi socialnimi hierarhijami glede etnične in slojne pripadnosti, spola, oviranosti itd.;¹ in drugič zato, ker je izraz enako nezdvojljeno opomenjen kot opis nečesa skrajno negativnega, celo šokantnega.² To je gledanje, ki ga bom v prispevku razrešila takšne izključne povezave. Človeški svet je pojmovno določen z binarnostmi, ki ob trku proizvajajo mejnosti v pomenu in smislu: z drugimi besedami, ne moremo prepoznati absolutnega zla, če nimamo predstave/ideje/izkušnje z absolutnim dobrim. Dehumanizacijo bom zato pojmovala kot modularno, v razponu od skrajne idealizacije do skrajne derogacije.

Še en premislek narekuje tako široko konceptualizacijo dehumanizacije: dodatna komplikacija v svetu človeških pomenov in smislov je namreč obrat 180 stopinj v reprezentacijah/razumevanjih pomena:

-
- 1 Avtorja v preglednem članku povzameta pet poglobitnih smeri v psihološkem raziskovanju dehumaniziranja: kot najzgodnejše strokovne obravnave navajata avtorja Herberta Kelmana (1927–2022), ki je ključno delo o dehumanizaciji objavil leta 1976, in Ervina Stauba (1938–), psihologa, ki preučuje zlasti psihološke vidike genocida, v letu 1989.
  - 2 V istem besedilu to izrecno razpoznavata tudi Smith sam: »Prav zato, ker je dehumanizacija tako nerazdružljivo vpletena v najhujša grozodejstva, ki so jih ljudje kdaj zagrešili drug proti drugemu, je raziskava /tega pojma/ tako pomembna, v resnici nujna.«

Ta sistemski paradoks je vraččen v vsako socialno akcijo in komunikacijo pomena in smisla ter demonstrira, udejanja in vzdržuje moč oblastniških ideologij. Zgodovinska ilustracija bi bila npr. takšna: zahodna oblačilna norma, ki je stoletja vztrajala, da so krila (edino) primerna obleka za žensko in hlače za moškega, je primer takšne prevedbe anatomskih dejstev v kulturno normo, ki ustoliči natančno nasprotje teh dejstev. Že bežen premislek potrди, da je ženska anatomija veliko primernejša za nošnjo hlač kot moška in moška anatomija za nošnjo kril. Take paradoksalne prevedbe dejstev v njihovo natanko nasprotje v človeškem socialnem svetu niso nepomenljive, stvar nekakšne neumnosti, ali zabavne, temveč eno izmed temeljnih principov tiste posebne človeške propenzitete, kulturotvorja. Za njimi stoji zainteresirana ideološka hegemonija z močjo prisile: v zahodnem svetu je bilo nošenje hlač ženskam prepovedano in kršitve kaznovane. Borke za pravice žensk so situacijo pravilno razumele, saj so pravico do nošenja hlač postavile v samo središče svojih prizadevanj od sredine 19. stoletja dalje.³

Smith (2011) v nadaljevanju knjige dokazuje, predvsem na podlagi izsledkov psihologov, da je dehumanizacija predvsem posebno »mentalno stanje«, razločeno od derogacij različnih vrst, na primer animalizacije, objektifikacije, demonizacije itd., ki je praviloma, vendar ne vedno, vezana na skrajno brutalno nasilje, saj meni, da ljudje ne potrebujejo dehumanizacijskih gledanj na soljudi, da so zmožni skrajno brutalnega nasilja nad njimi. Tovrstne iztočnice v približevanju opredelitvi dehumanizacije imajo še več vhodov: na primer notorna pričevanja iz socialno-antropološkega arhiva,⁴ ki pravijo, da večina

3 Imenitna knjiga britanskega novinarja Dona Chapmana z naslovom *Nositi hlače* (2017) razkriva zgodovino boja proti tej patriarhalni prisili nad ženskami.

4 Naj dodam, da je prav antropološki arhiv še tudi po drugi svetovni vojni v vsaj nekaj kontroverznih epizodah skušal dokazovati temeljne, (psevdo)biološko pogojene različnosti v človeških vrstah. Ameriški antropolog Napoleon Chagnon (1938–2019) je bil obtožen hudo neetičnega početja na terenu med ljudstvom Yanomamö v Venezueli in sociobiološke interpretacije (1968) njihove družbe, ki naj bi temeljila na izredni nasilnosti in bizarni predniški mitologiji. Ko je bil Chagnon leta 2013 izvoljen za člana v Ameriško akademijo znanosti, je znameniti antropolog Marshall Sahlins (1930–2021) protestno izstopil iz nje. – Manj škandalozen, vendar močno sporen ostaja tudi opus ameriškega antropologa Carlosa Castañede (1925–1998) o njegovih domnevnih izkušnjah s šamanom iz ljudstva Yaqi v Mehiki, katerega kulturno znanje je avtor predstavil kot spiritualno nedosegljivo superiorno. – Obema avtorjema je skupno, da sta svoje knjižne objave prodala v neznanskih nakladah in množici prevodov.

(zlasti neevropskih) ljudstev svojo skupnost imenuje preprosto »ljudje« ali »pravi, (edino) resnični ljudje«, kar naj bi pričalo, med drugim, o tem, da je dehumaniziranje Drugega (vsakega, ki ni član Mi skupine) naši vrsti podobno inherentno, kot je očitno inherentno kognitivno privzajanje realnosti skozi binarne opozicije, se pravi, vzpostavljanje mejnosti v pomenu in smislu. Vprašanje, ki se zastavlja, je: Ali opredelitev dehumanizacije najprej zahteva opredelitev človeškosti?⁵

Nedavno izdan, zajeten priročnik založbe Routledge-Taylor & Francis o dehumanizaciji (Kronfeldner (ur): 2021), ki prinaša avtorske prispevke cele vrste najvidnejših preučevalcev dehumanizacije, v uredničinem uvodu izriše širšo zgodovino rabe pojma in pomenske vloške ter naslovi tudi zgodovinski razvoj nocije o človeškosti: kdo je (bil) vanjo vključen in kdo ne ter kakšne so bile močno premakljive etične (in interesne) meje med »pravim« človeškim in »narobe« človeškim ali zunajčloveškim. »In kako je s tem danes?« se sprašuje avtorica:

Še vedno se pogajamo o mejnostih človeka in še vedno prihaja do priročnega prilagajanja standardov, čeprav so se podrobnosti v strategijah in ontologijah morda spremenile. Prepričanja v »pravo vero«, obrabljena strategija, o kateri poročata Stuurman in Kontler, so za nekatere še vedno osnova aktivne kategorije, ki omogoča razlikovanje med 'pravimi' ljudmi in zmotnimi; za druge sta to strategijo nadomestili zamišljeni skupnosti 'naroda' ali 'rase' itd. Razmišljanje Mi proti Njim ni nikoli povsem izginilo, čeprav so se njegove konture spremenile. Kljub temu je iznajdba človeštva pripeljala do univerzalističnega okvira in sčasoma do resnično globalne dobe z vedno večjo globalno soodvisnostjo ljudi in držav, ki je tako globoka, da so jo nekateri preprosto šteli za samoumevno – dokler se nista njena teža in ranljivost popolnoma razkrili v pandemiji covida-19 leta 2020 (Kronfeldner (ur.), 2021: 2).

---

5 Tako vprašanje izziva zelo optimistične ambicije, kajti za človeka, ki se ima sicer za zelo posebnega in superiornega v živem svetu, je od vsega najbolj nedostopen ravno odgovor na to vprašanje: kaj je človek/človeštvo, kaj pomeni biti človek. Uredniki Paul Baines, Jeroen Vaes in Jacques-Philippe Leyens so se v letu 2014 lotili sistematične preiskave prav tega vprašanja. Poleg vrste psiholoških študij o tem, kako posamezniki dehumanizirajo (infrahumanizirajo) druge na načine, za katere je videti, da so nekakšna stalnica človeške mentalne opreme, volumen prinaša vrsto zgodovinske, antropološke in sociološke ter ekološke uvidov. Cela vrsta avtorjev v tej knjigi nastopa tudi v Kronfeldner (2021).

Avtorica se v nadaljevanju posebej posveča terminološkim precizacijam različnih oblik dehumanizacije, kot so jih izdelali ali uporabili soavtorji v knjigi:

Oblika dehumanizacije se razlikuje glede na idejo o tem, kaj je človek, pri posameznem akterju /.../. To tudi (vsaj delno) pojasnjuje uporabo nekoliko različnih besed za različne oblike dehumanizacije. Leyens et al. (2000) so uvedli izraz 'infrahumanizacija' (v primerjavi z dehumanizacijo), ko so obravnavali stopnjevane oblike diferencialnega pripisovanja sekundarnih čustev, ki veljajo za izključno človeška (in s tem povezano, kaj pomeni biti človek in ne samo drugačna žival). Smith (2011) meri na podobno bifurkacijo, ko uporablja »subhumanizacijo« (manj kot človeško) in »dishumanizacijo« (manj človeško), pri čemer prva vključuje kategorično razliko v bistvu, medtem ko druga opisuje stopnje človeškosti. 'Superhumanizacija' (bolj človeška), 'metadehumanizacija' in 'samodehumanizacija' so prav tako del novejša literature. Smith (ta zvezek) obravnava prvo in Demoulin et al. (ta zvezek) zadnja dva. /.../Demoulin et al. (ta zvezek) prikazuje, kako se /dehumanizacija/ preučuje v sodobni psihologiji. Izraze, kot so 'zoomorfizem', 'animalizacija', 'simianizacija', 'barbarizacija', 'objektivizacija', 'poblagovljenje', 'instrumentalizacija', 'derivatizacija', 'monstrifikacija', 'deifikacija', 'demonizacija', 'diabolizacija', 'bestializacija', 'verminizacija' in 'toksifikacija', vse srečamo v povezavi z dehumanizacijo (Kronfeldner (ur), 2021:9).

To proliferacijo dehumanizacijskega vokabularja avtorica nekoliko resignirano označi za neizbežno, nato jo strne v presojo končnih posledic vseh oblik in nians dehumanizacije:

Nobenega smisla nima okrajševati kompleksnosti, ki izvira iz različnih oblik, udejanjenj, stopenj, kontekstov in vidikov pri preučevanju /dehumanizacije/. Vendar, z abstraktnega in splošnega vidika obstaja ena plat dehumanizacije, za katero se zdi, da je vedno prisotna: dehumanizacija *ustanovi razliko in razdaljo med človeškimi bitji*. Dehumanizacija omogoča stratificirano organizacijo človeštva (ibid., poudarki izvorni).

Čeprav je mogoče razpravljati o tem, ali dehumaniziranje omogoča stratifikacije v človeštvu ali je morda obratno, velja avtorici pritrditi,

da je dehumanizacija na ravni akterjev, ki jo razkazujejo in udejanjajo, vsekakor ponotranjena ideološka shema, verjetje, ki deluje kot »racionalizacija« vsakovrstnih dojetih različnosti tako, da koroborira in vzdržuje notranjo hierarhičnost človeških družb natanko z ustvarjanjem tovrstnih distanc.

Dehumanizacijska verjetja, tako ali drugače sporočana in udejanjena, se na ravni družbenih učinkov in posledic, ki jih imajo, obče prepoznavajo kot situacija, ki za žrtve pomeni stanje, v katerem se jim dogaja diskriminacija, tj. položaj ali ravnanje z njimi, ki krši norme enakosti in enakostnega obravnavanja vseh ljudi, velikokrat tudi eksplicitno zakonodajo, njihovo človeško dostojanstvo in pogosto osebno svobodo, ter v skrajnem primeru tudi ogroža življenje ali povzroči izgubo življenja. Pri tem je pomembno razumeti, da dehumaniziranje ni isto kot diskriminiranje: kot je znamenito in bridko šaljivo razložil britansko-ameriški novinar in pisec Christopher Hitchens (1949–2011):

Posebej me vznejevolji, kadar rasiste obtožujejo 'diskriminacije'. Znati diskriminirati je dragocena zmožnost; ko rasisti menijo, da so vsi pripadniki kake 'rase' enaki, razkazujejo natanko svojo nezmožnost diskriminacije (Hitchens, 2005: pogl. XV).

Diskriminacija je torej uveljavljen izraz, ki ima glede na svojo etimologijo⁶ dogovorjen, zožen pomen: človek, ki trpi diskriminacijo, je »razločen« ali krivično »izvzet« iz normirano vključujočega družbenega sveta. Njegova domnevna »različnost« je dojeta kot na neki način presegajoča ali nedosegajoča, spekter normalnega, dopustnega, sprejetega, pričakovanega človeškega (dehumanizacija), zaradi česar se prisilno znajde v krivičnem in omejujočem, neredko tudi smrtno nevarnem položaju (diskriminacija). Kot termin v političnih legah, pravu in sodstvu diskriminacija označuje položaj, v katerem sta posamezniku ali skupini preperečni uresničevanje in uživanje človekovih pravic ali drugih normiranih in zaščitениh pravic.

---

6 Diskriminacija, iz lat. *discriminatio*, gl. *discriminare*, razločiti, razdeliti; diskriminirati, iz lat. *discrimen*, interval, razloček, razlika, gl. *discernere*, razločiti, izločiti, razvideti, razdvojiti, precediti, tudi izvzeti, odlikovati. – Po spletnem etimološkem slovarju: <https://www.etymonline.com/word/discrimination>; in https://www.etymonline.com/word/discriminate#etymonline_v_11411.

Diskriminacija

Strokovna literatura v družboslovju, še posebej behaviorističnem, v socialni psihologiji in sorodnih vedah prinaša več členitev tipov diskriminacije glede na socialne procese, v katerih se diskriminacija demonstrira ali je konstitutiven del teh procesov. Večina avtorjev kot splošni vzrok za diskriminacijo v socialnih procesih prepozna človeške raznolikosti (*diversity*). Tako odrekanje jasnemu označevanju družbenih hierarhij, ki nikakor niso kratko malo kolaž različnosti, zamegljuje ne le temeljne vzroke za diskriminacijo vseh vrst, temveč tudi preplete in presečišča (intersekcije) med njimi; z besedami avtorja Andrewa Sayerja (2005: 170),

Medtem ko so neenakosti glede spola in rase primarno proizvod seksizma in rasizma, bi razredne razlike vztrajale tudi, če bi bili srednji razredi prijazni in spoštljivi do delavskega razreda. Neenaka porazdelitev lastnine in delitev dela ne bi bili nagovorjeni. Razredni predsodek je splošno razširjen, vendar je prej odgovor na ekonomske neenakosti kot njihov vzrok.

Neoliberalci,⁷ pravi dalje avtor (*ibid.*), »se zdijo zelo napredni glede spola, rase, seksualnosti, oviranosti in obsojajo ljudi, ki na tej osnovi diskriminirajo druge,«⁸ vendar dodaja, da se dosledno izogibajo

7 Čepprav so opredelitive neoliberalizma različne, so večini skupne naslednje oznake: politični sistem, ki sloni na prostotržnem kapitalizmu, zakonski deregulaciji kapitala in trga ter omejevanju vloge nacionalnih vlad ob hkratni globalizaciji temeljnih ekonomskih mehanizmov blaga in trga. Teoretiki pogosto poudarjajo tudi nagnjenost k monopolizaciji trgov in k avtoritarnosti, s katero se predstavljajo kot navidezno »neideološki«, ker je kot globaliziran model tako vseobsegajoč, da je komajda prepoznan kot ideologija, saj se predstavlja kot »naraven« sistem odnosov med ljudmi znotraj in med političnimi entitetami.

8 Eden od najbolj izpostavljenih vidikov t. i. identitetnih politik je trud znotraj akademije in dela političnega »sredinskega« razreda za politično korekten govor in vedno novo semantično izogibanje diskriminatornemu govoru: tako se npr. tudi v strokovni literaturi namesto »brezdomca« od nedavna uporablja oznaka »oseba z izkušnjo brezdomnosti«, ker je prvi izraz zaznan kot stigmatizacija. Taka občutljivost v izražanju naj bi sama po sebi vodila k spremembi družbene nastrojenosti (*attitude*) in praks v odnosu do manjšin in deprivilegiranih. Kritiki politične korektnosti poudarjajo, da je tako pričakovanje prazno; najradikalnejše kritike v politični korektnosti prepoznavajo celo taktiko »deli in vladaj«, ki da jo neoliberalci vsiljujejo družbi. V akademskem tisku se odvijajo razprave *pro et contra*; za poljudnejše, četudi kontroverzno razumevanje problematike glej npr. <https://www.theguardian.com/society/2018/mar/01/>

srži problematike, ki je v premolčanih ekonomskih neenakostih in posledičnih razrednih/slojnih razlikah. Evfemizem »srednji razred« (*middle class*) je posebej udomačen: vanj spadajo vsi prebivalci kakšne države, razen »elit«, vendar dosledno umanjka oznaka sloja/razreda, ki naj bi bil pod »srednjim«. V skladu s tovrstnim premolčanjem jedrnih generativnih plasti vsakršnih diskriminacij številni avtorji v družboslovju⁹ klasizem kratko malo izpuščajo iz naborov tipologij diskriminacije.

Večina sistemizacij diskriminacije glede na socialno umeščenost in aktersko strukturo razlikuje med medosebno, institucionalno in strukturno (prim. npr. Pincus 1996), pri čemer je prva epizodna ali oportunistična (priložnostna), imenovana tudi neposredna; zgodi se zlasti v odnosu med dvema posameznikoma, ki sta po položaju in moči neizenačena. Druga je pojavno omejena predvsem na vsakovrstne delovne kolektive, soseske in druge stabilnejše agregate, imenovana tudi sistemska ali posredna. Tretja je navidezno brezosebna, avtomatična, redna in ponavljajoča se posledica temeljnih orientacij širšega družbenega sistema, ki zaradi takih konstitutivnih naravnosti (ekonomije, politik, vrednot) ne ravno izrecno, vendar nenehno in konsistentno ustvarja ranljive posameznike in skupine, ter se različno poimenuje kot strukturna, sistemska, sistematična.

Svet Evrope v sekciji Projekti¹⁰ predstavlja raziskavo, ki prinaša razumevanje izraza sistemska diskriminacija kot sinonima za strukturno, kar štejemo za napako:

Sistemska diskriminacija se nanaša na postopke, rutine in organizacijsko kulturo v kakršni koli organizaciji, ki pogosto nena menoma prispevajo k iztekom, ki so za manjšinske skupine manj ugodni kot za večino glede načel organizacije, njenih programov,

---

how-americas-identity-politics-went-from-inclusion-to-division; <https://belonging.berkeley.edu/identity-politics-friend-or-foe>. Imenitno, ostro kritiko je prispeval tudi grški kulturolog Thomas Tsakalakis (2020).

9 Premolčanost temeljnih socialno-ekonomskih dejavnikov kot lokusov proizvajanja strukturne diskriminacije v družboslovni produkciji je večinska že vsaj štiri desetletja; šele slabo desetletje nazaj so zmerni *comeback* doživeli (neo)marksistična analiza, analize na podlagi sistemske teorije, kritike (neoliberalnega) kapitalizma in patriarhalizma, kritična teorija rase ter radikalen feminizem z avtorji in avtoricami, kot so npr. Richard Wolff (ekonomija); David Graebner (politična antropologija); Nancy Fraser (politična filozofija), Achille Mbembe (filozofija) in številni drugi.

10 <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/systemic-discrimination>.

zaposlovanja in nalog. Sistemska diskriminacija ima v literaturi številna imena, med njimi 'strukturna diskriminacija', 'institucionalna diskriminacija' in 'sistematična diskriminacija'.

Organizacija CFOR,¹¹ ki se posveča razreševanju konfliktov, mirovništvu in tranzicijski pravičnosti, govori o strukturni diskriminaciji (in strukturnem rasizmu), ki se »... nanaša na način, kako so skupine marginalizirane in prikrajšane zaradi diskriminatornih praks, ki so utrjene in normalizirane v celotni družbi«. Poudarjajo tudi »nenehno replikacijo diskriminatornih nastrojenosti in praks«.

Novozelandska vladna komisija za človekove pravice¹² je strukturno diskriminacijo opredelila kot družbene razmere, v katerih

... cel preplet pravil in praks prikrajša manj opolnomočene skupine, ob čemer služi prednostim dominantne skupine. *Strukturna diskriminacija prizadeva vsakogar, ker je sistem alokacije in ohranjanja socialne privilegiraniosti. Tisti, ki jih sistem marginalizira, se spoprijemajo z ekonomsko prikrajšanostjo in s politično izolacijo (poudarki dodani).*

V tem prispevku privzemam razlikovanje med oportunistično (medosebno), institucionalno (sistemsko) in strukturno (konstitutivno) diskriminacijo, ker taka sistematika med drugim jasno sporoča, da so vse tri vrste/ravni incidenc med seboj neločljivo povezane v vertikalno hierarhijo, pri čemer strukturno diskriminacijo gledam kot vir za sistemsko in oportunistično, ne pa morda obratno, kot to domneva klasizma razrešena predstava o vsakršni »danostni« raznolikosti ljudi kot izvoru diskriminacij. Prav tako privzemam tudi imenitno in natančno novozelandsko opredelitev strukturne diskriminacije: v hierarhičnih družbah se sistem alokacije in ohranjanja privilegiraniosti demonstrira v strukturni, tj. nosilni, vgrajeni diskriminaciji.

Redukciji na »raznolikost« ljudi sorodno, zelo utrjeno okrajšavo problematike izvorov diskriminacije najdemo tudi v deklarativnih in programskih dokumentih Evropske unije in Evropskega parlamenta (ter cele vrste drugih mednarodnih organizacij in teles, ki se borijo proti diskriminaciji). Uveljavljen je namreč govor o »predsodkih in stereotipih« kot hkrati izvoru in vsebini diskriminacije, pri čemer sta

---

11 <http://www.cfor.info>. Akronim naj bi pomenil »community force«.

12 https://www.hrc.co.nz/files/2914/2409/4608/HRC-Structural-Report_final_webV1.pdf.

pojma zvezana v sintagmo. Po tej predstavi se predsodki in stereotipi lahko radikalizirajo v sovraštvo in (nasilen, zločinski) ekstremizem, kot je to navedeno npr. v nedavnem kontekstu komuniqueja Evropske komisije Evropskemu parlamentu, ki se tiče antisemitizma:¹³

Utrjeni antisemitski miti o zaroti in dezinformacije niso nujno nezakoniti, vendar so škodljivi. Perpetuirajo predsodke in stereotipe, ki lahko vodijo v diskriminacijo, marginalizacijo, radikalizacijo in zločine iz sovraštva (str. 4).

S stališča dejanskega socialnega procesa zadnji stavek v citatu evfemizira sosledje v poteku. Predsodek je zgolj nasledek miselnega procesa, v katerem izoblikujemo mnenje/pričakovanje, ki ne temelji na empirični izkušnji ali temelji na eni sami taki izkušnji. Stereotipiziranje je bodisi induktiven miselni proces, pri katerem iz ene izkušnje, npr. s kakim Judom, usvojimo mnenje, ki ga posplošimo na vse ljudi, ki so Judje, ali deduktiven, ko obče razširjene predstave o Judih uporabimo za vsakega Juda.¹⁴ Oba miselna procesa sta ključna (vendar ne tudi edina) mehanizma, ki slehernemu človeku omogočata odločanje o preferencah in praktičnih stališčih o tako rekoč čisto vsem (pri izbiri hrane, obleke, glasbe ...) ter sta tako konstitutivna za človeškost; ne moremo se jima odpovedati, tudi če bi hoteli.

Dodati je treba, da je tako popreproščeno, mehansko sekvenčno gledanje na diskriminacijo (predsodek in stereotip, nato radikalizacija, nato nasilje) obče razširjeno tudi v družboslovju in zlasti v procesih prenosa znanja v šolah na vseh stopnjah, kjer hote ali nehoče učencem se sporoča, da morajo svoje »predsodke in stereotipe«, ki se tičejo drugih ljudi, samocenzurirati, namesto da bi jih spodbujali v analitsko razumevanje ter ozaveščanje lastnega delovanja. Formula »predsodki in stereotipi« je del »tolerantnostnega«, »multikulturnega« modela,

---

13 Iz dokumenta EU Strategy on Combating Antisemitism and Fostering Jewish Life (2021-2030), datirano 5. 10. 2021, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2021:615:FIN&pk_campaign=doc&pk_source=EUR-Lex&pk_medium=tw&pk_keyword=No2Antisemitism.

14 Standardne opredelitve stereotipa so skoraj vedno okrajšane tako, da izpostavljajo bodisi induktivno pot do miselne šablone bodisi deduktivno. Bolje oboje povzame na primer opredelitev z Wikipedije, ki pravi: »V socialni psihologiji je stereotip posplošeno verjetje o kaki kategoriji ljudi. Je pričakovanje, ki ga gojijo do vsakega pripadnika take skupine« (<https://en.wikipedia.org/wiki/Stereotype>), vendar je še vedno netočno: izkušnja s kakim posameznikom, ki jo akter preslika na celotno skupino, ki ji posameznik pripada, je brez dvoma tudi pot do šablonizacije.

ki ga obremenjuje cela vrsta notranjih kontradikcij. Kot pravi avtor Andrew Shorten (2022: 5):

... na vsaj dva načina je moralni relativizem v nasprotju z nekaterimi trditvami, ki jih multikulturalisti običajno sprejemajo. Prvič, ker kulture gledajo kot samozadostne celote, se zdi, da relativizem izključuje možnost vzajemnega učenja s pomočjo kulturnih razlik, na primer takrat, ko ljudje različnih tradicij sodelujejo v plodnem medkulturnem dialogu o morali in vrednotah. /...? Drugič, relativizem v znatni meri onemogoča način, na katerega lahko ljudje izkazujejo spoštovanje do različnih kulturnih skupin in tradicij – namreč tako, da njihova prepričanja in prakse jemljejo dovolj resno, da jih kritizirajo.

Nasledek takih notranjih kontradikcij sta že označena (op. 7) splošno zahtevana politična korektnost v javnih prostorih in skrajna čuječnost do domnevno diskriminatornega govora in početja, ki zlahka pripelje do javnega sramotenja na platformah socialnih medijev, kar je novodobni elektronski ostrakizem, in včasih tudi resnih posledic, na primer izgube strokovnega ugleda ali zaposlitve, pri čemer so vsaka izjava, gesta, šala ... dojete kot rasizem, antisemitizem, seksizem, transgenderizem itd. Za tako cenzurno početje med uporabniki – ustvarjalci vsebin v socialnih medijih in lastnikov teh medijev nad uporabniki je uveljavljen tudi neologem *wokeness*, ki bi ga poslovenili kot prebudnost.

Tisto, čemur se redukcija mehanizma dehumanizirajočega pogleda na »predsodke in stereotipe« izogne, je dejstvo, da se v vsaki hierarhični in neenakostni družbi, v kateri so tekmovalnostni procesi odlikovani pred vsemi solidarnostnimi, nujno dogaja nenehna veriga neenakosti, krivic, marginalizacij, diskriminacij, temelječih v verjetjih in prepričanjih, ki niso zgolj predsodki ali stereotipi, temveč racionalizacije in apologija temeljnega neenakostnega ustroja in delovanja družbe. Govorimo torej o verjetjih in prepričanjih, ki so za akterje v taki družbi nujni, da lahko funkcionirajo v sistemu, ki je dosledno razlikovalen, neenakosten, kompetitiven, ne da bi se pri tem samoznavali in/ali bili zaznani kot nemoralni. Strukturna diskriminacija dejansko je sistem alokacije in ohranjanja socialne privilegiraniosti, ki za apologijo svojega obstoja potrebuje tisto, kar imenujemo ideologije dehumanizacije, te ideologije pa zahtevajo verjetje, prepričanost, ideološko stališče: zgolj predsodki in stereotipizacije jih ne bi mogli vzdrževati.

Anatomija ideologij dehumanizacije

Vse ideologije dehumanizacije: seksizmi, starizmi, rasizmi, klasizmi, aporofobija, antisemitizem, anticiganizem, homofobija, ksenofobija, islamofobija, rusofobija ... slonijo na univerzalni strukturi verjetij o dehumaniziranem Drugem:

1. Drugi je radikalno in neodpravljlivo (npr. genetsko)¹⁵ drugačen od nas, ni ga mogoče narediti za enega od nas;
2. Drugi je nevaren, toksičen, kužen;
3. Drugi prakticira/ima bizarno/perverzno seksualnost;
4. Drugi ima zle namene, o katerih se pretvarja;
5. Drugi je sam kriv za svojo situacijo.

Med vsemi zgornjimi verjetji je osrednja, nosilna stalnica dehumanizacijskih ideologij prav prepričanje v drugačno, »nenaravno« seksualnost Drugega, kar priča o tem, da si radikalne, neodpravljlive drugačnosti ne znamo predstavljati drugače kot psevdobiološko. Ta kritični element dehumanizacijskih ideologij je predvsem odgovoren za njihovo horizontalno modularnost in so zato inherentno interseksijske.¹⁶ Vse imajo namreč razpon označevanja dehumaniziranih skupin, ki se prilagajajo najmanj po ločnicah moški/ženske in stari/mladi. Za ilustracijo, v nacistični Nemčiji je (mlade) Judinje zadeval stereotip, da so seksualno bohotne, zapeljivke, promiskuitetne, in (mlade) Jude, da so impotentni in požensčeni, kar se je za Judinje in Jude vseh starosti nasploh izšlo v prepričanje, da so ženske socialne povzpeticne, ki si zlasti prizadevajo prodreti (poročiti se) v nejudovsko bogataštvo, še posebej plemstvo, moški so pa zvijačni strahopetci,

---

15 Nemški sociolog Thomas Lemke (2013) ugotavlja, da se širi posebna modifikacija stigmatizacije, ki jo poimenuje genetska diskriminacija. Gre za način, kako zdravstvene ustanove, zavarovalnice in druge ustanove sistematično diskriminirajo ljudi, ki imajo diagnozo ali genetsko predispozicijo za različne genske okvare in dedne bolezni.

16 To razpozna tudi že citirana EU-strategija boja proti antisemitizmu: ugotavlja, da »je razizem lahko združen tudi z diskriminacijo in s sovraštvom na drugih osnovah, vključno z religijo in prepričanji«, kar »zahteva interseksijski pristop« (s.4), in pri tem citira študijo OSCE avtorjev Davida Grahama in Jonathana Boyda (2017; <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/320021.pdf>) z naslovom: Understanding antisemitic hate crime: do the experiences, perceptions and behaviors of Jews vary by gender, age and religiosity? – Redukcija v razumevanju je v tukaj v tem, da ne gre za to, da bi se nekatere ideologije dehumanizacije izjemoma kombinirale z drugimi, temveč je vsaka med njimi inherentno interseksijska.

grabežljivci, finančni izvedenci – goljufi in izsiljevalci ter seksualni predatorji (prim. npr. Steinweis, 2006: 100–131). Končni namen Judov kot skupine je bil v nacistični ideologiji zamišljen kot načrtno, zarotniško uničevanje »arijske rase« in njene »civilizacije«.

Dodajmo, da se vpisani »zli nameni« pri Drugem vedno najprej nanašajo na ženske in otroke (ki jih Drugi hoče pohujšati, odtujiti Nam, zlorabiti), in nato bodisi na kulturo, religijo, način življenja, civilizacijo (ki jih Drugi hoče spremeniti, potujčiti). Ženske, otroci in kultura so tukaj funkcionalno povezani: brez žensk ni otrok, brez otrok ni odraslega potomstva, brez potomstva ni ohranjanja »našosti«.

Vsaka dehumanizacijska ideologija ima tudi vertikalno modularnost na premici od demonizacije/sovraštva do idealizacije/občudovanja; in sicer zato, ker enoznačna, mehanično sovražna nastrojnost do Drugega ne bi mogla služiti kot racionalizacija in apologija za alokacijo ter ohranjanje socialnih privilegiranosti v sistemu niti, če bi zares obstajala. Kot je zapisano zgoraj, je binarnost v človeškem mišljenju in opomenjanju sveta neizogibna, tako rekoč obvezna: ni mi mogoče sovražiti, če ne vem, kaj pomeni ne sovražiti. Še več: sistem sam, ki neenakostne odnose vzdržuje kot cilj sistema, izražanja skrajne, nesmiselne sovražnosti do Drugega, prepozna in kaznuje kriminal, ekstremizem, terorizem, torej kot izražanje iracionalnosti, ki so koristim sistema privilegijev sovražne, saj grozijo, da ga bodo razkrile. S tako pozicijo se sistem bistveno apologira: za vse težave v družbi so krivi tisti, ki gojijo nerazumne predsodke, če te premagamo, bo družba idealno ali vsaj pretežno demokratična, izginili bodo pa tudi vsi -izmi, -fobije in mizo-. Sistem se torej vzdržuje s to bistveno moderacijo notranjih antagonizmov tako, da zatira skrajna izražanja nasprotij, ki jih sam generira.

Vertikalna modularnost vsake ideologije dehumanizacije se razpenja med sovražno, ambivalentno in dobrohotno, kot to gradacijo posvajamo po spletnem viru Medical News Today.¹⁷ Na primeru seksizma do žensk, ki ga vir obravnava, je ta triada v povzetku videti takole:

17 <https://www.medicalnewstoday.com/articles/types-of-sexism#types-overview>; nanaša se posebej na seksizme, vendar je, kot trdimo, veljavna za vse ideologije dehumanizacije. – Ta spletni vir prinaša tudi zanimivo sistemizacijo diskriminacije z alternativnim poimenovanjem, ki pomensko sovпада s tistim, ki ga uporabljamo v tem prispevku: medosebno (oportunistično); institucionalno; in internalizirano/ponotranjeno, torej strukturno diskriminacijo, ki je ena od nosilnih konstrukcij hierarhičnega družbenega sistema.

Sovražni seksizem: ženska je manipulativna, prevarantska, zapeljuje moške, da si jih podredi, treba jo je krotiti;

Ambivalentni seksizem: poveličevanje tradicionalnega ženskega obnašanja in obsojanje 'nedamskega' vedenja; zaposlitev privlačne ženske, ki jo potem odpustijo, ker ni sprejela seksualnega približevanja; razlikovanje med 'dobrimi' in 'slabimi' ženskami glede na slog oblačenja;

Dobrohotni seksizem: prepričanje, da so ženske nedolžne, čiste, skrbeče in ljubeče, krhke in potrebne zaščite, lepe.

Prav tako lahko modularnost apliciramo tudi na vse druge ideologije dehumanizacije. Pomembna je trditev avtorjev, da ambivalentna prepričanja predstavljajo »kombinacijo dobrohotnega in sovražnega« stališča. To bi precizirali takole: ambivalentno dehumanizacijsko prepričanje ni ravno kombinacija, temveč akomodacija: pristaja na nekatere temeljne postulate dehumanizacije kot resnične, dejanske, »naravne«, še posebej verjetje 1 zgoraj, dejavno se odreka samo verjetjem 2–4, a hkrati targetirano osebo ali skupino nagovarja, naj svojo drugačnost primerno nemoteče živi, da ne bo tarča »negativnih predsodkov in stereotipizacije«, kar je modifikacija verjetij 1 in 5. Večina inkrementalno reformnih, korektivnih, »tolerantnostnih« naporov v hierarhični družbi temelji na prav na ta način oblikovanem ambivalentnem stališču.¹⁸

Pri sovražnem in dobrohotnem dehumanizacijskem prepričanju gre za pregovorni dve plati istega kovanca: prvi Drugega kategorično

---

18 V evropski praksi zadnjih nekaj desetletij politike »tolerance« večinoma privzamejo idejne podlage, ki se največkrat generirajo v polju empiričnega družboslovja, nato so privzete kot temelji deklarativnih opredelitev in akcij za družbeno spremembo. Tipičen format je tisti, ki so ga univerzalno privzele nevladne organizacije, nad katerimi je v 90. letih prejšnjega stoletja vladalo splošno navdušenje. Akcija je stopenjska: najprej analiza, nato ozaveščanje o obstoju problematike, nato akcija za spremembo nastrojenosti, nato akcija za udejanjenje spremenjenih mnenj v praksi. Medtem ko taka aktivistična metodologija sama po sebi ni sporna, je pri NVO rezultat navadno dvojen: bolj ali manj uspešna osvestitev ciljnega občinstva na jezikovni ravni in »inovativen model« »dobrih praks«, ki navadno živi le, dokler traja projekt, nato se pojavijo težave pri financiranju in vzdrževanju doseženega. Nevladniška metodologija, po ugotovitvah Kriste Brumley (v mehiški izkušnji), praviloma utrjuje obstoječi družbeni red, uspehi pa so zgolj površinsko korektivni (Brumley, 2010). Markland (2020) podobno ugotavlja »bližino« globalnih nevladnikov »zahodnim strukturam moči in elitnim socialnim prostorom« (2020).

dehumanizira v manjvredno emanacijo človeštva in drugi v edinstveno, romantično eksotično, včasih superiorno. Oboje ima primerljive, včasih identične, vendar vedno močno škodljive socialne posledice. Kot primer lahko navedemo t. i. filosemitizem, povečevanje in povzdigovanje Judov in judovstva na temelju npr. prepričanja, da so posebej bistri, poslovno nadarjeni in uspešni, in/ali, da je judaizem edina prava, izvorna religija med vsemi abrahamskimi, itd.¹⁹

Dodajmo še, da rezultati metodološko različnih množičnih raziskav, večinoma anketiranj, o posameznikih in skupinah, ki so zaznani kot tarče dehumanizacijskih ideologij, variirajo glede na spol, starost, izobrazbeno stopnjo in smer, poklicno situacijo, razredno umeščenost in izrecne nazorske opredelitve vprašanih. Takšne raziskave dejansko merijo zgolj načine, kako ljudje kot posamezniki v odgovor na vprašanja povzemajo svoje razumevanje javnega diskurza in diskurza moči do takih posameznikov in skupin ter kako ta diskurz vrednotijo skozi (moralizirajoče) strinjanje ali zavračanje predoblikovanih, ponujenih »mnenj«: vsekakor torej take raziskave ne prinašajo opisov dejanskih prepričanj in verjetij vprašanih. Stereotipizacija in predsodki obstajajo zgolj na tej ravni: ko ljudje povzemajo svoje razumevanje funkcioniranja sistema, torej način, kako se prilagajajo, in soizvajajo apologijo sistema.

Pri vzpostavitvi odnosov strukturne diskriminacije in v vzdrževanju njenih mehanizmov ne nastopajo nikakršni stereotipi in predsodki, ker so ti procesi zavarovani s (politično in kapitalsko) močjo, s katero se elementi dehumanizacijskih ideologij objektivizirajo v neprizivne, temeljne »resnice« in »nujnosti« sistema samega. Izjava: »Nizka brezposelnost je ovira za razvoj gospodarstva, ker ni delovne

19 Primerljiva idealizacija/eksotizacija je npr. dokumentiran zgodovinski fenomen »indijanskih babic« v ZDA: veliko ljudi trdi, da imajo (pra)babico, ki je bila staroselka; o patriarhalnem imaginariju priča dejstvo, da gre vedno za imaginarno babico, ne dedka. V tako past se je s trditvami o staroselskem predništvu pred leti ujela ameriška demokratska senatorka iz države Massachusetts Elizabeth Warren, tedaj kandidatka za predsednico ZDA; gl. npr. <https://www.nytimes.com/2019/02/01/us/politics/elizabeth-warren-choke-dna.html>. Eksotiziranje staroselskih ljudi in ljudstev v ZDA sega nazaj v sredino 19. stoletja, ko so še potekali množični pokoli staroselcev na ameriškem srednjem in daljnem zahodu, medtem ko so se na vzhodni obali premožni ljudje zbirali v posebnih klubih, kjer so povečevali in posnemali staroselsko nošo in običaje ter slavili staroselske govorniške spretnosti in poduhovljeno držo. Član takega kluba je bil tudi pionirski antropolog Lewis Henry Morgan (1818–1881). Zdi se, da tovrstna eksotizirajoča identifikacija posebej pogosto zadeva ljudstva, ki so bila žrtve genocidov. – Več o tem gl. Šumi, 1999.

sile.«²⁰ je sporočena kot zaznana nujnost brezprizivne, edine možne, objektivne narave sistema, vendar prikriva dejstvo, da je ekonomski sistem, ki mora umetno povzročati brezposelnost, da ohranja svojo kompetitivnost (t. i. dobičke), v temelju ne le razčlovečevalen, temveč tudi iz temelja nečloveški. Zraven seveda prikriva tudi dejstvo, da zaposlitvene vrzeli zapolnijo revni domači prebivalci, prekarci, revni tuji delavci in na črno zaposleni migranti.²¹

Za raven zaznave Drugega, ki ga zgoraj opisani viri označujejo kot »pedsodke in stereotipe«, bi v resnici bolje delovala drugačna oznaka: na primer stigma, stigmatiziranost. Klasik nocije o stigmatizaciji, kanadski sociolog Erving Goffman (1922–1982), jo je v svojem znamenitem delu *Stigma* (1963) označil kot našo zaznavno ob srečanju z Drugim: ta po svojih »prepoznavnih atributih ne spada med kategorije oseb, ki so mu za pripadanje na voljo«; torej je Drugi

... v skrajnem primeru skozinskoz slab, nevaren ali šibek. Tako je v našem dojemanju zreduciran s cele in običajne osebe v omadeževano in zavrženo. Tak atribut je stigma, še posebej, kadar je njen diskreditacijski učinek velik; včasih se poimenuje tudi kot spodletelost, pomanjkljivost ali hendikep (s. 15) ... Izraz stigma bomo torej uporabljali za atribut, ki osebo globoko diskreditira, četudi moramo uvideti, da pri tem potrebujemo jezik odnosov, ne lastnosti (s.16).

Čprav torej Goffman sam opozori, da gre pri atributu (pripisu) Drugega za zaznavo, ki ne more nastati drugače kot skozi socialni proces/odnose, se sam v nadaljevanju temu odreče s kategorično enoznačno opredelitvijo stigme kot izključno negativne, kar bi radi na tem mestu popravili: ker stigmatiziranost nikoli ni stvar »lastnosti« Drugega, ki bi jih imel kot del svoje stalne opreme, temveč se te lastnosti konstruirajo v socialnem procesu tako, da je Drugi zaznamovan/stigmatiziran kot Nenaš, to nikakor ne more pomeniti,

---

20 Vir: <https://nova24tv.si/slovenija/o-pred-nekaj-meseci-je-bila-problem-visoka-brezposelnost-danes-pa-rekordno-nizka-brezposelnost/>.

21 S sporočilno enako izjavo se je sredi novembra proslavil tudi Tibor Šimonka, predsednik GZS: »Rekordno nizka brezposelnost vodi do slabše motiviranosti zaposlenih za delo.« Požel je silovito zgražanje na socialnih medijih: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1236828783475428&id=100014449538215. Vir: <https://www.rtvsllo.si/slovenija/simonka-rekordno-nizka-brezposelnost-vodi-do-slabse-motiviranosti-zaposlenih-za-delo/601283>.

da je naša drža do Drugega hkrati takoj obremenjena s »predsodki in stereotipi« ali celo s kategoričnimi dehumanizacijskimi prepričanji; lahko je tudi odlikovalna.²² Ker vsi poznamo pravila družbene igre, je stigmatiziranost ime za prepoznavo osebe ali skupine, ki je ali je postala Drugi, ker je iz igre tako ali drugače izstopila: bila prepoznana kot neupravičena do udeležbe v igri; bila iz nje izgnana; ali se je tako visoko elevirala, da ni več del igre. Z drugimi besedami, tudi oznamovanost je nujno modularna, podobno kot je stopenjsko modularna dehumanizacija.

Kljub temu ostaja realitetno dejstvo, da ljudje v neenakostnih hierarhičnih družbah vsi prepoznavamo zlasti »kužno«, negativno stigmatiziranega Drugega, predvsem zato, ker gre za takega Drugega, da smo kot posamezniki in skupine prisiljeni prepoznati lastno nemoč, da bi mu/jim pomagali: mimogrede rečeno, prav zato imajo vse hierarhične družbe posebne ustanove, ki se s položajem Drugega ukvarjajo »strokovno«, »poklicno« in »nepriustransko«, kar pomeni neprizadeto in objektivizirano. Slednje spet pomeni, da te »službe« delujejo povsem znotraj meja vzdrževanja neenakostnega sistema.

Da upravičimo svojo nemoč v soočenju z negativno oznamovanim Drugim, se lahko odločimo za več poti, na primer:

- Če pravilno zaznavamo, da je sistem sam sproduciral Drugega, lahko protestiramo proti okolnostim in ustanovam/odločujočim, ki so za konstruiranje Drugega odgovorni, eksplicitno zavrremo verjetja 1–4, odločujoče pozovemo k akciji ali protestiramo proti njihovim akcijam, a zelo verjetno hkrati usvojimo verjetje 5 v tistem vidiku, ki pravi, da ne moremo sami nič storiti.
- Če se bojimo omadeževanja ali izgube lastnega socialnega položaja, se lahko odločimo za verjetje 1 in/ali 5, kar konstituira apologetiko stigmatizacije in družbenega sistema, s čimer upravičimo svojo ravnodušnost do problematike Drugega.

22 Vsekakor je relevanten opomin, da je izraz stigma, pl. stigmata, gr. znamenje (na koži telesa), del svetniške izkušnje in tradicije v katolicizmu. Posebno predani verniki in vernice so skozi zgodovino izkazovali zmožnost manifestiranja znamenj na telesu na mestih, na katerih je imel Jezus Kristus smrtne rane od križanja in prebadanja s sulico. Znamenja je prvi znamenito manifestiral Francišek Asiški (1181–1226). – Poleg tega so odlikovalno stigmatizirani tudi posamezniki, ki so družbeno elevirani zaradi kakega svojega vrhunskega dosežka, npr. kakšni pripadniki bogataške »elite« ali posamezniki, ki so del intelektualnega, športnega, umetniškega ... vrha. Četudi se predlog, da bi tudi tovrstno odlikovanost poimenovali kot stigmo, lahko zdi vrednotno nesprejemljiv, je v pričujočem okviru analitsko dosleden.

- Če smo nagnjeni k personificiranju sistemskih problematik in vzrokov strukturne diskriminacije, Drugega razpoznamo kot krivega za vse družbene težave in usvojimo verjetja 1 do 5.
- Če smo do sistemskih problematik proaktivni, verjamemo v personificirano krivdo Drugega in usvojimo verjetja 1–5, se lahko odločimo za dejavno, javno in politično dehumaniziranje Drugega, največkrat pod okriljem kakšne politične ideologije/gibanja.

Dehumanizacijske ideologije in njihove socialne posledice torej nastajajo v jedru sistema samega in se v diskurzu moči prikazujejo kot napetosti med objektiviziranimi elementi v sistemu, na primer kot konflikt med javnim in zasebnim sektorjem, medgeneracijski konflikt, odnosi etnične meje, presežek družboslovno izobraženih nad naravoslovno izobraženimi itd. Tematike ustaljenih, t. i. politično-nazorskih konfliktov, ki praviloma ne izzivajo meja neenakostnega sistema, se spiralno vrtijo okrog večno nerešljivih tematik, kot so npr. rodnost, abortus, seksualne orientacije, evtanazija itd. To so tisti konflikti, v katerih se aktivistični borci samoidentificirajo s sloganom »pravice si je treba izboriti vedno znova«, navadno brez prepoznave, da na prvi pogled bojevit in radikalen slogan v resnici povsem odkrito izpoveduje in potrjuje moč, nepremagljivost, »naravnost« strukturno diskriminantnega hierarhičnega sistema.

Vendar je nedopustno naivno trditi, da se »predsodki in stereotipi«, ki so zgolj pasivna interpretacija/racionalizacija sistema, lahko kar sami od sebe prevesijo v sovraštvo, ekstremizem in nasilje, ali da so sami na sebi konstitutivni za tako prevešenje: za to je vedno potrebno oblikovanje centra moči, ki se (lažno) predstavlja kot dominantnemu sistemu nasproten, in ki v tej ali oni dehumanizirani skupini ljudi ali tudi v kakšnem posamezniku »prepozna« krivca za vse napetosti v sistemu. Ta logika temelji na opustitvi procesnega mišljenja (kateri strukturni dejavniki so s svojimi učinki prispevali k nastanku problematike) in privedbi personifikacijskega (kdo je povzročil problematiko). Personificiranje »krivde« je v ideologijah dehumanizacije mehanizem, ki najbolj prepričljivo utrjuje verjetje in prepričanost pri sledilcih. Šele ko neka organizirana moč, ki se predstavlja kot antagonistična do sistema, »krivce« identificira *ad personam*, je lahko hujskanje k ekstremizmu in nasilju uspešno.

Kadar hierarhični družbeni sistemi zaidejo v krizo, ki ogroža preživetje številnih ali večine in sistemu grozi množična prepoznavna

notranjih mehanizmov, se je prisiljen vzdrževati skozi nenehno hipokritično moraliziranje, z izumljanjem izkrivljenih, »uporabnih« zgodovin, z identificiranjem različnih notranjih in zunanjih sovražnikov, s prenosom napetosti iz strukture na povnanjenost, na primer s spodbujanjem identitetnih kontrovez, in z omejevanjem svobode govora. Zelo redko je opažen še en mehanizem: načrtno oženje in finančno siromašenje vseh socialnih in solidarnostnih družbenih naprav in ustanov ter množično potiskanje ljudi »srednjega sloja« v revščino. Našteto so simptomi našega časa vsaj na globalnem zahodu, ki ga cela vrsta komentatorjev označuje kot čas »iliberalne demokracije«. Oznako, ki se je vrasla tako v komentatorski kot strokovni besednjak, je njen avtor, ameriški novinar in pisec Fareed Zakaria, v poznih 90. letih prejšnjega stoletja namenil predvsem nekdanjim evropskim socialističnim režimom in njihovim totalitarnim desničarskim, konservativnim vladam:

Demokratsko izvoljeni režimi, dostikrat ponovno izvoljeni ali potrjeni na referendumih, rutinsko ignorirajo ustavne meje svoje moči in svoje državljane prikrajšujejo za temeljne pravice in svoboščine. /.../ Ta problem je bilo težko razpoznati, ker je na Zahodu demokracija vsaj stoletje pomenila liberalno demokracijo: politični sistem, ki nima le svobodnih in pravičnih volitev, temveč tudi vladavino prava, ločitev vej oblasti in zaščito temeljne svobode govora, združevanja, verovanja in lastnine (Zakaria 1007:22).

V posodobljeni izdaji knjige iz leta 2008 je avtor model iliberalne demokracije, »zmes volitev in avtoritarnosti« (Zakaria 2007: 131), označil kot tistega, ki se najbolj in najhitreje globalno širi ter že dolgo ni več posebnost evropskih postsocializmov.

Iliberalna demokracija in strukturna diskriminacija

Nedavno preminuli izraelsko-romunski zgodovinar Michael Shafir (1944–2022) v enem izmed svojih zadnjih del (2021) ugotavlja, da ima oznaka »iliberalna« ali »antiliberalna demokracija« tradicijo, ki so jo različni avtorji uporabljali že v zvezi s historičnimi revizionističnimi političnimi in z nazorskimi procesi od francoske revolucije in razsvetljenstva dalje, ter opiše odklonilne, reakcionarne odzive na

te procese kot »protirazsvetljensko tradicijo«, ki s svojimi podaljški in z nadgradnjami sega v naš čas (s. 2). Današnje nosilce ali voditelje iliberalizma, katerih pogledi in politike po njegovem mnenju v pomembni meri slonijo na zapuščini Carla Schmitta, še posebej njegove postavke o »meji prijatelj-sovražnik«,²³ Shafir označi kot:

... iliberalne voditelje tipa Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Benjamin Netanyahu in Donald Trump. Varčnost s prostorom ne dopušča, da bi na tem mestu vključili še druge primere, kot sta slovenski Janez Janša ali srbski Aleksandar Vučić (s.1).

Današnje iliberalne politike, posebej v postsocialističnih državah Evrope, je mogoče gledati tudi kot kontrarevolucionarne, kakor jih tudi nosilci sami označujejo, pri čemer seveda ne mislijo na povratek v »komunizem«, temveč »povratek Evrope k sami sebi« (s. 3):

Z drugimi besedami, oba /Orbán in Kaczyński/ na obtožbe, da sta se oddaljila od evropskih vrednot, ovekovečenih v vrsti temeljnih dokumentov Evropske unije, odgovarjata, da se je v njunih očeh EU oddaljila od svojih resničnih vrednot, ki sta po njuno nacionalna država (zato sta tudi člana v struji t. i. »suverenistov« znotraj EU) in krščanstvo. Slednje kot evropska vrednota v tej interpretaciji implicira (in se ne omejuje na) zavračanje

---

23 Carl Schmitt (1888–1985), nemški pravni in politični teoretik, v 30. in 40. letih prejšnjega stoletja član nacistične stranke, kritik parlamentarne demokracije, liberalizma in kozmopolitanizma. Njegova teza, na katero se Shafir tukaj sklicuje, pravi, da je temelj suverenosti in avtonomije vsake države razlikovanje med prijateljem in sovražnikom, kar je postavil v knjigi *Der Begriff des Politischen* leta 1932. Celotno polje političnega je Schmitt gledal kot »sekularizacijo teoloških konceptov«, v katerem ima posebno mesto nosilec suverenosti. Ta ni ljudstvo, kot to domneva liberalna teorija, temveč voditelj, ki določa in odloča o izjemah v pravnem redu, torej o prekoračitvah vladavine prava. Medtem ko je ideologijo nacionalizma gotovo mogoče gledati kot psevdoteološko, ker je strukturirana na način kreacionistične logike in pripovedi (prim. Šumi, Toplak in Toplak, 2016), je bilo Schmittovo povečevanje takega (karizmatičnega) voditelja – suverena ali diktatorja analizirano v nič koliko politoloških, socioloških in filozofskih razpravah (prim. npr. Norris, 2007 za pregleden vir; sistematična analiza Schmittovega opusa je npr. v Mouffe (ur.), 1999. Prispevek Slavoj Žižka v tem volumnu izpostavlja željo po »iracionalni avtoriteti« totalitarnega voditelja kot hrepenenje po povrnitvi »paternalistične simbolne avtoritete« po logiki »primordialnega očeta« (Žižek 1999: 22). George Schwab (1970) se v klasični analizi Schmittove teorije politike veliko ukvarja s problematiko weimarske republike kot neposrednega izhodišča Schmittovega teoretiziranja, ki ga označuje kot v bistvu nezdvojneno patriarhalnega (s. x-xi).

imigrantov in homoseksualnosti, ki je predstavljena kot ogrožanje družine kot temeljne celice družbe.

Shafir posebej kot strategijo iliberalcev izpostavlja historični revizionizem, izumljanje »uporabne preteklosti« kot »retrospektivne rekonstrukcije za potrebe sedanjosti«, pri čemer je bistvena operacija prevedba historičnih zablod v nacionalne vrline (s.9); v našem času se iliberalci dosledno lotevajo zgodovine druge svetovne vojne in njenih nasledkov kot relevantnega obdobja, na katerem gradijo ključno politično polarizacijo državljanov. Bistven metodološki temelj na tem področju je pač enačenje nacizma s historičnimi evropskimi socializmi/komunističnimi režimi kot totalitarizmi.²⁴ – Ker evropski liberalni politični vodje Izrael pod skrajno desničarskim vodstvom Netanyahuja gledajo kot ideal (in so njegov politični padec v letu 2021 doživeli kot hud udarec),²⁵ se venomer zaklinjajo k »ničelni toleranci do antisemitizma«, se solidarizirajo z Izraelom v kontekstu izraelsko-palestinskega konflikta in hkrati s personalizacijo zla, npr. v osebi Georga Sorosa, povsem prozorno izrekajo cele litanije klasičnih antisemitskih tropov, kot Shafir citira Orbánov govor iz leta 2018:

Borimo se proti sovražniku, ki je drugačen od nas. Ni viden, temveč se skriva; ni premočrten, temveč zviti; ni pošten, temveč podel; ne nacionalist, temveč internacionalist; ne verjame v delo, a špekulira z denarjem; nima domovine, temveč se mu zdi, da je lastnik sveta (s.15).

S tako personifikacijo družbenega zla iliberalci izrekajo antisemitizem, kar, mimogrede rečeno, razodeva jedrno ranljivost deklarativnega vztrajanja na »predsodkih in stereotipih« kot izvoru vseh diskriminatornih družbenih mehanizmov, kot smo razgrinjali zgoraj.

---

24 Z resolucijo Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski vesti in totalitarizmu, ki v isti sapi govori o nacizmu, stalinizmu, fašizmu in komunističnih režimih, ki poziva k razkrivanju zločinov totalitarizma v Evropi. Učinki tega izenačenja so predmet neštevilnih družboslovnih in publicističnih kritik.

25 Shafir pri tem navaja odlomke iz tega članka v New York Timesu izpod peresa Andrewa Higginsa iz junija 2021, ki eksplicitno omenja tudi Slovenijo: <https://www.nytimes.com/2021/06/21/world/europe/eastern-europe-populist-leaders-unpopular.html>. Članek citira med drugimi tudi Ivana Krasteva, bolgarskega politologa, ki pravi, da populistični politični vodje v vzhodni Evropi Izrael vidijo kot vzor »etnične demokracije z močno ekonomijo, zmogljivo vojsko in odpornostjo do zunanjih pritiskov.«

Iliberalna demokracija strukturno diskriminacijo radikalizira ne le po klasistični lestvici, zlasti do ekonomsko prikrajšanih, ki so temeljni lokus generiranja vseh diskriminacij, temveč z načrtnimi ideološkimi polarizacijami, zaostritvami etničnih meja znotraj države in neposrednim spodbujanjem ideologij dehumanizacije etnično, seksistično, klasistično in rasistično označenih ter s sistematično supresijo temeljnih pravic in svoboščin (svoboda javnega govora, političnih nazorov in zbiranja ter organiziranja).²⁶

Sklepna misel

V svoji zgodnejši (2011) knjigi o dehumanizaciji že obilno citirani avtor David Livingstone Smith prinaša relevanten premislek, ki se posebej dotika fascinacije zahodne liberalne akademije s (samo)obtoževanjem o »belski« krivdi za vse zlo na svetu²⁷ in o socialnem konstruktivizmu v družboslovju, ki to optiko promovira:

Včasih slišimo, da je dehumanizacija družbena konstrukcija, stara največ nekaj stoletij. Po tej zgodbi je bila dehumanizacija, paradoksalno, otrok doktrine univerzalnih človekovih pravic. Ta

---

26 Od časa zgoraj citiranega Shafirovega spisa do časa tega zapisa se zdi, da je zgodovina dobila pospešek: v februarju 2022 je prišlo do ruske invazije Ukrajine in v oktobru 2023 do konflikta v Gazi, ki prinaša nezasištane številke civilnih žrtev. V teh razmerah se razgrinjajo predvsem zgoraj označene meje sistema: skoraj se zdi, da so liberalci razkrinkani kot zgolj dovoljena notranja ideološka opozicija, ker so se vse ideologije in prakse zahodnih družbenih sistemov radikalno iliberalizirale: v EU smo dobili cenzuro (ruskih medijev), cenzuro svetovnega spleta in imenu preganjanja sovražnega govora (Z Zakonom o digitalnih uslugah (Digital Services Act), ki je bil sprejet v 17. februarja 2024. Komentarji zakona (npr.: <https://algorithmwatch.org/en/dsa-explained/>; <https://www.lawlibrary.ie/viewpoints/digital-services-act/>; <https://www.wsgr.com/en/insights/european-union-adopts-flagship-digital-services-act.html>) kažejo, da poleg sicer pohvalnega omejevanja tržnih prijemov velikih platform obstaja tudi znatna nevarnost omejevanja svobode govora, ekspliciten rufosoben diskurz celo s samih vrhov Unije, začetek deindustrializacije Evrope, ki naj bi se na drugi strani pospešeno militarizirala, in neznanske finančne odlive v financiranje vojne v Ukrajini.

27 Politično zlorabljanje kritične rasne teorije zlasti v prostoru različnih političnih javnosti v ZDA ji seveda ne jemlje prav nobene teže in relevantnosti. Med začetniki so bili Derrick Bell (1930–2011), ameriški pravnik in pravni teoretik; Kimberle Crenshaw (1959–), tudi pravnica in profesorica prava, ki je uveljavila pojem interseksionalnosti; ameriški pravnik in profesor prava Robert A. Williams, Jr., iz staroselskega ljudstva Lumbee, in vrsta drugih. – Za dober pregled zgodovine in postulatov kritične rasne teorije gl. Delgado in Stefancic, 2021.

doktrina je bila moralni in politični preizkusni kamen razsvetljenstva, vendar je bila v nasprotju z brutalnim evropskim kolonializmom. Kot nakazuje primer, s katerim sem začel to poglavje /pričevanje udeleženca – perpetratorja v ruandskem genocidu/, je bila disonanca med teorijo in prakso razrešena z zanikanjem človeškosti zatiranih. Zgodba izpoveduje neko resnico, vendar je le delna, ker zamegljuje pravo naravo, zgodovino in obseg dehumanizirajočega impulza. Dehumanizacija ni niti izključno evropska niti izključno moderna. Je veliko bolj razširjena, veliko starodavnejša in globlje prepletena s človeško izkušnjo, kot to dopušča socialno konstruktivistični pogled. Da bi razumeli njeno delovanje, ni dovolj preučiti nekaterih pogojnih dejstev o določenem zgodovinskem obdobju. Moramo pogledati veliko globlje (Smith, 2011: Preface).

Zgornji pasus najprej pokaže, kako je družboslovje v našem času nagnjeno k selektivni patologizaciji: čisto vse v človeškem socialnem svetu je namreč socialna konstrukcija, ker je kulturotvornost (kamor spadajo tudi čisto vsi socialni sistemi in njihova pravila) vrojena posebnost naše vrste. Vprašanje, ki muči veliko preučevalcev dehumanizacije, še posebej v psihologiji in socialni psihologiji, je: Ali je tudi dehumanizacija mentalna operacija, ki je človeku nativna?

Kot sem razgrinjala v tem prispevku, se številni kar obsesivno lotevajo razvozlanja slednjega vprašanja, pač po logiki, da dehumanizacije ne moremo opredeliti, dokler ne doženemo, kaj je človeškost (in človečnost) in kaj človeštvo samo, kar je gigantska naloga. Vendar se tako za teoretske kot praktične namene zdi, da bi bilo pomembnejše razmejiti človeške percepcije drugačnosti znotraj človeštva od razčlovečevalnih prepričanj in verjetij. Slednjemu se je mogoče približati samo tako, da dehumanizacijska verjetja znotraj naraščajoče liberalnega, hierarhičnega sistema, v katerem sta skorajda zaustavljena vertikalna mobilnost in avtoritarna krepitev strukturne diskriminacije ena drugi tesno prepletena vzrok in posledica, analiziramo kot simptome bolezni zahodnega družbenega kompleksa, katere napredovanja verjetno ni več mogoče zaustaviti ali zdraviti s takimi ali z drugačnimi blažili.

V nasprotju s tem, kar morda veliko ljudi intuitivno verjame, je namreč ljudi težko prepričati v skrajna dehumanizacijska verjetja: za nekatera je potreben celoten proces socializacije, za mnoga pa

sistematično oblastniško laganje, prepričevanje v krivdo in zlo Drugega, hujskanje in nevzdržno ekonomsko stiskanje, preden so ljudje pripravljeni verjeti, da je edini izhod tako konstruiranem Drugemu ne le odreči človeškost, temveč ga tudi fizično uničiti. Streznitve po tovrstnih nasilnih konflagracijah pa so vedno groza, ki jo je težko živeti, morda še težje izpovedati, in ki jo živo občutijo še cele generacije potomcev preživelih.

Reference

- Bain, Paul G, Jeroen Vaes, Jacques-Philippe Leyens (ur.)(2014). Humanness and Dehumanization. Psychology Press.
- Brumley, Krista M. Understanding Mexican NGOs: Goals, Strategies, and the Local Context. *Qual Sociol* (2010) 33:389–414, DOI 10.1007/s11133-010-9161-1.
- Chapman, Don (2017). Wearing the trousers. Fashion, freedom and the rise of the modern woman. Amberley Publishing.
- Chua, Amy. How America's identity politics went from inclusion to division. *Guardian*, 1. 3. 2018, spletna izdaja, na povezavi: <https://www.theguardian.com/society/2018/mar/01/how-americas-identity-politics-went-from-inclusion-to-division>.
- Council of Europe. Intercultural cities programme, spletno besedilo, dostopno: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/systemic-discrimination>.
- Delgado, Richard, Jean Stefancic (2023). Critical Race Theory. An Introduction. New York Univ. Press. 4. izdaja.
- Delo izgublja kompas: Pred nekaj meseci je problem predstavljala visoka brezposelnost, danes pa rekordno nizka brezposelnost!? *Nova 24TV*, 2. 7. 2021. Spletna objava, dostopna: <https://nova24tv.si/o-pred-nekaj-meseci-je-bila-problem-visoka-brezposelnost-danes-pa-rekordno-nizka-brezposelnost/>.
- EU Strategy on Combating Antisemitism and Fostering Jewish Life (2021–2030), datirano 5. 10. 2021, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2021:615:FIN&pk_campaign=doc&pk_source=EUR-Lex&pk_medium=tw&pk_keyword=No2Antisemitism.
- Garza, Alicia. Identity politics: friend or foe? Network for transformative change, 24. 9. 2019, spletna publikacija, dostopno na: <https://belonging.berkeley.edu/identity-politics-friend-or-foe>.
- Goffman, Erving (1963). Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice Hall.

- Graham, David in Jonathan Boyd (2017). Understanding antisemitic hate crime: do the experiences, perceptions and behaviors of Jews vary by gender, age and religiosity? Spletna objava, dostopno: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/320021.pdf>.
- Haslam, N., & Loughnan, S. (2014). Dehumanization and Infrahumanization. *Annual Review of Psychology*, 65(1), 399–423. doi:10.1146/annurev-psych-010213-115045.
- Higgins, Andrew. Populist leaders in Eastern Europe run into a little problem: unpopularity. *The New York Times*, 17. 6. 2021, spletna objava, dostopna: <https://www.nytimes.com/2021/06/21/world/europe/eastern-europe-populist-leaders-unpopular.html>.
- Hitchens, Christopher (2005). Letters to a Young Contrarian. Basic Books.
- Human Rights Commission/Te Kahu Tika Tangata (New Zealand). A fair go for all?/Rite tahi tatou katoa? Addressing structural discrimination in public services. 2013, spletno besedilo, dostopno: https://hrc-nz-resources.s3.ap-southeast-2.amazonaws.com/files/2914/2409/4608/HRC-Structural-Report_final_webV1.pdf.
- Jayne Leonard. Six types of sexism, examples, and their impact. *Medical news today*, 16. 2. 2023, spletna objava, dostopna: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/types-of-sexism>.
- Lemke, Thomas (2013). Perspectives on genetic discrimination. Springer.
- Maria Kronfeldner (ur.) (2021). The Routledge Handbook Of Dehumanization. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Markland, Alistair. (2020). NGOs, Knowledge Production and Global Humanist Advocacy. The Limits of Expertise. Routledge.
- Mouffe, Chantal (ur). 1999. The challenge of Karl Schmitt. Verso (eupb izdaja).
- Norris, Andrew. Sovereignty, Exception, and Norm. *Journal of law and society*, 2007, Vol. 34, issue 1. Pp. 31–45, <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2007.00380.x>.
- Pincus, Fred L. (1996). Discrimination Comes in Many Forms: Individual, Institutional, and Structural. *American Behavioral Scientist*, 40(2), 186–194. <https://doi.org/10.1177/0002764296040002009>.
- Sayer, Andrew (2005). The moral significance of class. Cambridge Univ. Press.
- Schwab, George. (1989/1970/). The Challenge of the Exception: An Introduction to the Political Ideas of Carl Schmitt Between 1921 and 1936. Praeger.
- Shafir, Michael. Illiberalism and Antisemitism under Post-Communism. *Holocaust. Studii și cercetări*, Vol. XIII, Nr. 1 (14)/ 2021. - Slovenski prevod z razširitvijo: (2022). Iliberalizem in antisemitizem v postkomunizmu v primerjalni perspektivi. Založba ZRC, zbirka Pamfleti.
- Shorten, Andrew (2022). Multiculturalism. The Political Theory of Diversity Today. Polity Press.

- Smith, David Livingstone (2011). *Less than human. Solving the puzzle of dehumanization*. St. Martin's Press (epub izdaja).
- Smith, David Livingstone (2021). *Making Monsters. The Uncanny Power of Dehumanization*. Harvard University Press.
- Steinweis, Alan E. (2006). *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*. Harvard Univ. Press.
- Šimonka: Rekordno nizka brezposelnost vodi do slabše motiviranosti zaposlenih za delo. Posvet GZS-ja o poslovnih izzivih v letu 2022, *RTV SLO, MMC portal*, spletna objava, dostopna: <https://www.rtvlo.si/slovenija/simonka-rekordno-nizka-brezposelnost-vodi-do-slabse-motiviranosti-zaposlenih-za-delo/601283>.
- Šumi, Irena, Cirila Toplak, Kristina Toplak. From raw ideology to cooked legality: nation and citizenry in post-socialist Slovenia. *Anthropological notebooks*. [Tiskana izd.]. 2016, year 22, no. 3, str. 125. http://www.drustvo-antropologov.si/AN/PDF/2016_3/Anthropological_Notebooks_XXII_3_Sumi.pdf, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-L3IMQKLV>.
- Šumi, Irena. (1999). Blizu polnega kroga tega sveta: ameriški Indijanci med preteklostjo in sedanjostjo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Ethnicity, 3.
- Tsakalakis, Thomas (2020). *Political Correctness. A Sociocultural Black Hole*. Routledge.
- Zakaria, Fareed (2007). *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad* (revised edition). W. W. Norton & Company.
- Žižek, Slavoj. Karl Schmitt in the age of post-politics. V: Mouffe (ur.), 1999 (epub izdaja).

Strukturna diskriminacija v mednarodnem pravu in pravu Evropske unije

Vasilka SANCIN*, *Maša KOVIČ DINE***

Povzetek

Strukturna diskriminacija je pojem, ki ni pravno opredeljen niti v mednarodnem pravu niti v pravu Evropske unije (v nadaljevanju EU). Prav tako opredelitve pojma ne najdemo v zakonodaji Republike Slovenije (v nadaljevanju RS). Zato ne preseneča, da je sistem varovanja človekovih pravic osredotočen predvsem na varstvo posameznikov in zgolj v omejenem obsegu skupin (npr. etničnih). Zato številna mednarodna politična, pogodbeno in sodna telesa pri svojem delu in opozarjanju na primere diskriminacije redko uporabljajo pojem strukturne diskriminacije. Kljub temu so nekatera telesa v okviru EU pri svojem delu sprejela lastno opredelitev tega pojma. V vsakem primeru morajo posamezniki, ki menijo, da so žrtve diskriminacije, ustrezno izkazati obstoj nedopustnega razlikovanja na podlagi osebnih okoliščin, skladno z uporabljivo pravno podlago. V pomoč pri prepoznavanju situacij, ki bi jih lahko opisali kot strukturno diskriminacijo, se lahko opremo na nepravno opredelitev tega pojma, po kateri strukturna diskriminacija sestoji iz institucionalne in t. i. kulturne diskriminacije. V tem poglavju obravnavamo ugotovitve organov, teles in institucij Organizacije združenih narodov (v nadaljevanju OZN) ter EU, predvsem v primerih, ki obravnavajo strukturno diskriminacijo ali so lahko relevantni

---

* **Vasilka Sancin**, dr. prava, redna profesorica, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani
Vasilka Sancin, PhD Law, Full Professor, Faculty of Law, University of Ljubljana

Vasilka.Sancin@pf.uni-lj.si

0000-0002-1623-7278

** **Maša Kovič Dine**, dr. prava, docentka, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani
Maša Kovič Dine, PhD Law, Assistant Professor, Faculty of Law, University of Ljubljana

Masa.Kovic-Dine@pf.uni-lj.si

0000-0002-0293-4427

tudi za naslavljanje strukturne diskriminacije, ki so ji mnogokrat podvržene osebe ali skupine oseb, ki jih štejejo za ranljive zaradi več osebnih okoliščin hkrati in na več družbenih področjih življenja.

Ključne besede: strukturna diskriminacija, mednarodno pravo, pravo Evropske unije

Structural Discrimination in International and European Union Law – Abstract

Structural discrimination is a concept that is legally defined neither in international law, nor in European Union (EU) law. There is also no definition to be found in the legislation of the Republic of Slovenia. Given the fact that the system of human rights protection is primarily focused on the protection of individuals and only to a limited extent on the protection of groups (e.g. ethnic groups), this is understandable to a certain extent. For this reason, many international political, treaty and judicial bodies usually do not define or rarely use the term structural discrimination in their work and when dealing with discrimination cases. Nevertheless, some bodies within the EU have included their own definition of this term in their work. In any case, individuals who believe they are victims of discrimination must sufficiently prove the existence of unlawful discrimination based on personal circumstances in accordance with the applicable legal basis. In order to determine which situations can be characterised as structural discrimination, we can rely on the non-legal definition of this term, according to which structural discrimination consists of institutional and so-called cultural discrimination. In this chapter, we discuss the findings of the United Nations (UN) and EU organs, bodies and institutions, particularly where they relate to structural discrimination or where the cases are relevant to the treatment of structural discrimination, which oftentimes affects persons or groups of persons who are considered vulnerable due to interesting personal circumstances and in several areas of social life.

Keywords: structural discrimination, international law, European Union law

1 Uvod

Strukturna diskriminacija je pojem, ki ni pravno opredeljen niti v mednarodnem pravu niti v pravu Evropske unije (v nadaljevanju EU). Prav tako opredelitve pojma ne najdemo v zakonodaji Republike Slovenije. Zato ne preseneča, da je sistem varovanja človekovih pravic osredotočen predvsem na varstvo posameznikov in zgolj v omejenem obsegu skupin (npr. etničnih). Zato številna mednarodna politična, pogodbeno in sodna telesa pri svojem delu in opozarjanju

na primere diskriminacije večinoma ne opredelijo pojma strukturne diskriminacije oziroma ga redko uporabljajo. Kljub temu so nekatera telesa v okviru EU pri svojem delu sprejela lastno opredelitev tega pojma, kot bo predstavljeno v tem poglavju. V vsakem primeru morajo posamezniki, ki menijo, da so žrtve diskriminacije, ustrezno izkazati obstoj nedopustnega razlikovanja na podlagi osebnih okoliščin, skladno z uporabljivo pravno podlago.

Zgolj v pomoč pri prepoznavanju situacij, ki bi jih lahko opisali kot strukturno diskriminacijo, se lahko opremo na nepravno opredelitev tega pojma, in sicer, da strukturna diskriminacija sestoji iz institucionalne (s pomočjo pravnih predpisov in postopkov ter izhodišč, ki omogočajo dostop do virov in izvajanja nadzora) ter t. i. kulturne diskriminacije (s pomočjo široko zasnovanih sistemov kategorizacij, stereotipov in paradigem).¹

V poglavju obravnavamo ugotovitve organov in mednarodnih pogodbenih teles Organizacije združenih narodov (v nadaljevanju OZN) ter institucij in teles EU, predvsem v primerih, ko se ti sklicujejo na strukturno diskriminacijo ali so primeri obravnavane diskriminacije lahko relevantni tudi za naslavljanje strukturne diskriminacije. Strukturni diskriminaciji so mnogokrat podvržene osebe ali skupine oseb, ki jih štejejo za ranljive zaradi več osebnih okoliščin hkrati in na več družbenih področjih življenja, kar zahteva intersekcijski pristop pri naslavljanju tega fenomena.

Glede na to, da so na mednarodnopravni ravni pomemben formalni vir za naslavljanje vprašanja strukturne diskriminacije mednarodne pogodbe s področja človekovih pravic, je koristno razložiti pojem mednarodne pogodbe. Mednarodna pogodba je vsak »mednarodni sporazum, ki ga države sklenejo pisno in ga ureja mednarodno pravo, sestavljen v obliki ene same listine ali dveh ali več povezanih listin, ne glede na njegovo posebno poimenovanje«. ² Na podlagi 26. člena Dunajske konvencije o pravu mednarodnih pogodb (v nadaljevanju DKPMP), katerega vsebina je tudi običajno mednarodno

---

1 Tom R. Burns, *Structural Discrimination: Cultural, Institutional and Interactional Mechanisms of the 'European Dilemma'*, 2011, str. 5 (dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/311908097_Structural_Discrimination_Cultural_Institutional_and_Interactional_Mechanisms_of_the_%27European_Dilemma%27).

2 Dunajska konvencija o pravu mednarodnih pogodb (Ur. l. RS, mednarodne pogodbe, št. 9/92, 9/93, 5/99, 9/08, 13/11, 9/13 in 5/17, točka a) prvega odstavka 2. člena.

pravo,³ vsaka veljavna mednarodna pogodba zavezuje pogodbenice,⁴ ki jo morajo izvajati v dobri veri.⁵ Ob tem je ključno, da se država pogodbenica ne more sklicevati na svoje notranje pravo, da bi opravičila neizvajanje mednarodne pogodbe, razen, kadar gre za *očitno kršitev* notranjega prava glede *pristojnosti skleniti* mednarodno pogodbo.⁶ Neizvajanje oziroma neizpolnitev mednarodne pogodbe predstavlja kršitev mednarodne obveznosti države, za kar je država mednarodnopravno odgovorna.⁷

Slovenska ustava v 8. členu določa, da morajo biti zakoni in drugi predpisi v skladu s »splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo«.⁸ 8. člen Ustave RS ravno tako določa neposredno uporabljivost ratificiranih in objavljenih mednarodnih pogodb.⁹ Ustavno sodišče je na podlagi 8. člena ugotovilo, da imajo v tem členu navedene norme mednarodnega prava (vključno z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo RS) »prednost pred vsemi podustavnimi normami domačega prava«.¹⁰ Takšen položaj mednarodnih pogodb v slovenskem pravnem redu potrjuje tudi drugi odstavek 153. člena Ustave RS, ki pravi, da morajo biti zakoni »v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami, ki jih je ratificiral državni zbor, podzakonski predpisi in drugi splošni akti pa tudi z drugimi ratificiranimi mednarodnimi pogodbami«.¹¹

Za razumevanje pravnih aktov in njihovo uporabo so pomembna pravila njihove razlage.

-
- 3 Vilinger, M. E., (2009). Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, str. 368.
  - 4 DKPMP, 26. člen.
  - 5 Prav tam.
  - 6 Prav tam, 27. člen v povezavi s prvim odstavkom 46. člena.
  - 7 Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, p. 7, 47. odstavek.
  - 8 Ustava Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a), 8. člen.
  - 9 Prav tam. Podrobneje o tem Sancin, Mednarodno pravo v hierarhiji pravnih virov EU in njenih članic (2009), Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
  - 10 Odločba št. U-I-6/93 z dne 1. 4. 1994, B. – I, odst 5.
  - 11 Ustava Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a), 153. člen.

Sledi kratka splošna predstavitev razlagalnih argumentov, s katerimi lahko izluščimo pomen pravnega akta in ga pravilno uporabimo v konkretnem primeru.¹²

Z jezikovno razlago s pomočjo besedoslovnih, slovničnih in slogovnih pravil jezika določimo besedni pomen pravnega pravila, pri čemer ni nujno, da se ta besedni pomen ujema s pravim (pravnim) pomenom pravnega pravila. Jezikovna razlaga opredeljuje zunanjo mejo, ki je razlagalec ob uporabi drugih razlagalnih argumentov ne sme prestopiti.¹³ Zakon o varstvu pred diskriminacijo (v nadaljnjem ZVarD) npr. v prvem odstavku 1. člena določa, da sta namen in vsebina zakona varstvo posameznikov pred diskriminacijo, »ne glede na spol, narodnost, raso ali etnično poreklo, jezik, vero ali prepričanje, invalidnost, starost, spolno usmerjenost, spolno identiteto in spolni izraz, družbeni položaj, premoženjsko stanje, izobrazbo ali katero koli drugo osebno okoliščino ...«. Na podlagi jezikovne razlage prvega odstavka 1. člena ZVarD lahko tako določimo zunanjo mejo obsega varstva ZVarD, saj zakon ne varuje pred diskriminacijo, ki se ne more opredeliti kot osebna okoliščina.

Logična razlaga poleg preverbe, ali je pravno pravilo skladno s pravili formalne logike, zajema tudi prepričevalne argumente, s katerimi razširjamo ali konkretiziramo pomen, ki je rezultat jezikovne razlage. Slednje zajema več različnih argumentov: sklepanje po podobnosti, argument teleološke redukcije, sklepanje po nasprotnem razlogovanju, argumentum a fortiori in sklepanje po koherentnosti.

- Pri sklepanju po podobnosti (*argumentum a simili ad simile*) lahko, kadar se bistvene lastnosti neposredno pravno urejenega dejanskega stanu in neposredno pravno neurejenega dejanskega stanu ujemajo, tudi analogni primer (pravno neurejenega dejanskega stanu) obravnavamo pravno enako.¹⁴ Prvi odstavek 1. člena ZVarD je tipičen primer zakonske določbe, kjer je nujno uporabiti analogijo *intra legem*, pri čemer razlagalec sklepa od izrecno navedenih primerov v določbi na primer, ki je v določbi zgolj nakazan – v ZVarD so izrecno navedeni primeri izrecno navedene osebne okoliščine, zgolj nakazani primer je besedna zveza »katera koli druga osebna okoliščina«. Razlagalec ZVarD se mora ob pojavu

---

12 Povzeto po Pavčnik, Teorija prava (2015), Ljubljana: GV Založba, str. 382–407.

13 Prav tam, str. 382.

14 Prav tam, str. 398.

diskriminacije na podlagi okoliščine, ki ni izrecno navedena v ZVarD, tako opredeliti do tega, ali je ta okoliščina vseeno osebna okoliščina za potrebe ZVarD (npr. nosečnost).

- Pri argumentu teleološke redukcije je obratno kot pri sklepanju po podobnosti, gre za izhodišče, da je treba neenako tudi neenako vrednotiti. Rezultat uporabe tega razlagalnega argumenta je, da za neki dejanski stan, ki bi bil na podlagi jezikovne razlage urejen z določenim pravnim pravilom, tega pravila ne uporabimo.¹⁵ Argument teleološke redukcije ni primeren razlagalni argument za ZVarD, saj s pomočjo argumenta teleološke redukcije določbo razlagamo tako, da se zoži obseg hipotetičnih dejanskih stanov, za katere se določba lahko uporabi. Ker je ZVarD namenjen zaščititi pred diskriminacijo, ki je sama po sebi univerzalna vrednota v demokratični družbi, in ker ZVarD sam določa izjeme, v katerih se ne uporabi (13. člen ZVarD), ni primerno, da s pomočjo razlage ožimo zaščito ZVarD tudi s pomočjo teh izrecno navedenih izjem.
- Na podlagi sklepanja po nasprotnem razlogovanju (*argumentum a contrario*) se določba razlaga tako, da se uporabi zgolj za tisti dejanski stan, ki izpolnjuje izrecno navedene predpostavke.¹⁶ V prvem odstavku 1. člena lahko tudi z argumenom *a contrario* pridemo do istega zaključka kot ob uporabi jezikovne razlage, da se ZVarD ne uporablja za diskriminacijo, ki ne temelji na osebni okoliščini. Če ZVarD kot pogoj za uporabo določa diskriminacijo na podlagi osebne okoliščine, se, *a contrario*, za diskriminacijo, ki ne temelji na osebni okoliščini, ne uporabi.
- *Argumentum a fortiori* zajema tako sklepanje z večjega na manjše kot tudi sklepanje z manjšega na večje. Na podlagi tega argumenta se pravno pravilo lahko uporabi tudi za tisti dejanski stan, ki ni neposredno pravno urejen, vendar ima še bolj poudarjene lastnosti, ki so pogoj za pravno posledico kot neposredno pravno urejen dejanski stan.¹⁷
- Sklepanje po koherentnosti (*argumentum a cohaerentia*) temelji na domnevi, da je pravni sistem notranje usklajena celota in da posledično ne vsebuje pravil, ki so si nasprotujoča (antinomij).

15 Prav tam, str. 403.

16 Prav tam, str. 404.

17 Prav tam, str. 406.

Argument napotuje na merila, da se neuskklajenosti odpravijo, predvsem na:

- argument kronologije – *lex posterior derogat legi priori* (kasnejše pravilo prevlada nad prejšnjim),
- argument hierarhije – *lex superior derogat legi inferiori* (višje pravno pravilo prevlada nad nižjim),
- argument specialnosti – *lex specialis derogat legi generali* (bolj specialno pravilo prevlada nad splošnejšim).¹⁸ Kot primer: tudi če ZVarD ne bi vseboval izrecne derogacijske klavzule v 52. členu, bi na podlagi argumenta kronologije ZVarD prevladal nad Zakonom o uresničevanju načela enakega obravnavanja kot kasnejši zakon.

S sistematično razlago pomen določbe izluščimo na podlagi sistemske umestitve določbe v določeno enoto pravnega akta (npr. poglavje zakona) ali umestitev v vsebinsko pravno sistematiko (kot jo npr. razume pravna znanost).¹⁹ Tudi na podlagi sistematične razlage lahko zaključimo, da je 1. člen ZVarD, ki je umeščen v poglavje Splošne določbe, relevanten za uporabo vseh preostalih določb ZVarD (saj je umeščen v poglavje, ki se nanaša na celoten zakon in ne npr. v poglavje glede nadzora nad izvajanjem zakona ali v poglavje o posebnostih pravnega varstva pred diskriminacijo).

S pomočjo zgodovinske razlage pomen pravnega pravila določimo s pomočjo vpogleda v razvoj določenega pravnega pravila (geneza pravila) ali zgodovinske okoliščine ob nastanku pravila. Tako lahko razlagalec ob razlagi ZVarD vpogleda tudi v pripravljajna gradiva ZVarD, da bi se izluščil pravi pomen pravnih pravil, vsebovanih v ZVarD.

Z namensko (teološko) razlago določamo pomen pravila glede na namen tega pravila. Tako naj se ZVarD v primeru več možnih razlag na podlagi jezikovne razlage ali drugih razlagalnih argumentov razlaga tako oziroma izbere tista razlaga, s katero se najbolje doseže namen zakona (tj. varstvo posameznikov pred diskriminacijo na podlagi osebnih okoliščin).

Primarno pravilo glede razlage mednarodnih pogodb je opredeljeno v 31. členu DKPMP.

---

18 Prav tam, str. 407.

19 Prav tam, str. 394.

31. člen

Splošno pravilo o razlagi

1. Mednarodna pogodba se razlaga v dobri veri v skladu z običajnim pomenom izrazov v mednarodni pogodbi v njihovem kontekstu ter glede na njen predmet in namen.
2. Za razlago mednarodne pogodbe kontekst poleg besedila, vključno z uvodom in s prilogami, zajema:
  - a) vsak dogovor v zvezi z mednarodno pogodbo, ki ga ob njeni sklenitvi dosežejo vse pogodbenice;
  - b) vsako listino, ki jo sestavi ena ali več pogodbenic ob sklenitvi mednarodne pogodbe in jo druge pogodbenice sprejmejo kot listino, ki se nanaša na mednarodno pogodbo.
3. Skupaj s kontekstom se upoštevajo:
  - a) vsak poznejši dogovor med pogodbenicami glede razlage mednarodne pogodbe ali uporabe njenih določb;
  - b) vsaka poznejša dejanska uporaba mednarodne pogodbe, na podlagi katere nastane dogovor pogodbenic v zvezi z razlago mednarodne pogodbe;
  - c) vsako ustrezno pravilo mednarodnega prava, ki se lahko uporablja v odnosih med pogodbenicami.
4. Izraz se lahko razlaga drugače, če se ugotovi, da je bil tak namen pogodbenic.

Omenjeni člen DKPMP vsebuje več elementov, kot so npr. običajni pomen besed, kontekst, poznejši dogovori med pogodbenicami, ostala ustrezna pravila mednarodnega prava, ki se lahko uporabljajo v odnosih med pogodbenicama. Opozoriti je treba, da iz člena ne izhaja hierarhija med različnimi načini razlage pogodb, saj 31. člen v naslovu govori o splošnem *pravilu* razlage pogodb (in ne splošnih *pravilih* razlage pogodb): vsi navedeni elementi 31. člena tvorijo eno samo celoto, eno samo pravilo.

Zato, da se potrdi razlaga, kot izhaja iz uporabe 31. člena DKPMP, ali določi pomen določbe mednarodne pogodbe, kadar je razlaga v skladu z 31. členom DKPMP dvoumna ali nejasna ali privede do rezultata, ki je očitno nesmiseln ali nerazumen, se lahko za razlago mednarodne pogodbe v skladu z 32. členom DKPMP

uporabijo tudi dodatna sredstva, predvsem pripravljajno delo in okoliščine, v katerih je bila sklenjena mednarodna pogodba.

DKPMP je začela veljati 27. januarja 1980 in se torej neposredno uporablja za mednarodne pogodbe, sklenjene po tem datumu. Kljub temu se vsebinska pravila glede razlage mednarodnih pogodb, ki jih vsebuje DKPMP, uporabljajo kot običajno mednarodno, kar je večkrat potrdilo tudi Meddržavno sodišče v Haagu, ki je pravila o razlagi, vsebovana v DKPMP, uporabilo za razlago mednarodnih pogodb, npr. iz leta 1890²⁰ in leta 1891.²¹

2 Relevantni pravni in institucionalni okvir za naslavljanje strukturne diskriminacije

2.1 Pravni in institucionalni okvir Organizacije združenih narodov za naslavljanje strukturne diskriminacije

Najprej naj opozorimo tako na najpomembnejše mednarodnopravne podlage, ki so nastale v okviru OZN, kot tudi na relevantno prakso njenih mehanizmov za nadzor nad izpolnjevanjem obveznosti s področja človekovih pravic, ki naslavlja tudi vprašanja diskriminacije. To se zdi za pojav strukturne diskriminacije relevantno iz dveh razlogov. Prvič, RS je zavezana z veliko večino teh mednarodnih pogodb in tako tudi z opredelitvami diskriminacije, ki iz njih izhajajo in so bile podrobneje avtoritativno razložene iz strani njihovih nadzornih mehanizmov, predvsem v okviru sprejetih t. i. Splošnih komentarjev (*General Comments*) oziroma Splošnih priporočil (*General Recommendations*),²² ki jih je mogoče uporabiti tudi pri strukturni diskriminaciji. Drugič, nadzorna telesa se, zlasti v okviru sistematičnih periodičnih pregledov držav (vključno pri pregledih RS), večinoma ukvarjajo s situacijami in primeri, pri katerih težave izhajajo iz dejstva, da ustreznega zakonodaja ni bila sprejeta ali je ta neustrezna, pri čemer potrebne nacionalne politike, mehanizmi in ukrepi

---

20 Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namihia), Judgment, I. C. J. Reports 1999, p. 104, odstavek 18.

21 Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), Judgment, I. C. J. Reports 2002, p. 625, odstavek 37.

22 O vlogi in pomenu glej na primer Sancin, V., General comments and recommendations. V: Binder, Christina (ur.), et al. Elgar encyclopedia of human rights. Cheltenham (UK); Northampton (MA): E. Elgar, cop. 2022. Vol. 2, str. 311–321.

niso bili sprejeti ali so ti neučinkoviti in opozarjajo na pomanjkanje ustreznih neodvisnih, nepristranskih in učinkovitih domačih institucij, pristojnih za naslavljanje problematike diskriminacije. Glede na praviloma določene stroge omejitve pri dolžini posameznih dokumentov s priporočili državam velja sklepati, da se rešitve pogosto osredotočajo ravno na pereče strukturne problematike, ki bi, če bi bile ustrezno naslovljene, lahko izboljšale uresničevanje in spoštovanje človekovih pravic za večje število prebivalcev (npr. v primeru naslavljanja diskriminacije žensk približno polovice prebivalstva), zlasti tudi pripadnikov ranljivih skupin (npr. pri naslavljanju diskriminacije otrok ali oseb z oviranostmi).

OZN se kot edina globalna mednarodna organizacija s splošnimi pristojnostmi, tudi na področju človekovih pravic, pri svojem delu ukvarja tudi z naslavljanjem diskriminacije s pomočjo svojih poglavitnih in pomožnih organov ter drugih mehanizmov za varstvo človekovih pravic. Za namene tega poglavja zgolj omenjamo, da se na podlagi Ustanove listine Organizacije združenih narodov (v nadaljevanju UL OZN),²³ ki je bila sprejeta 26. junija 1945 in je začela veljati 24. oktobra 1945, tako rekoč vsi njeni organi pri svojem delu srečujejo tudi s problematiko diskriminacije,²⁴ a podrobneje obravnavamo predvsem mehanizme na področju človekovih pravic, ki so pri svojem delu tudi konkretno sprejeli priporočila za RS.

RS je članica OZN od 22. maja 1992 in s tem tudi pogodbenica UL OZN, posebej velja omeniti tudi 103. člen UL OZN (t. i.

23 Uradni list RS, št. 2/2014.

24 Npr. Varnostni svet OZN se z vprašanjem strukturne diskriminacije srečuje pri naslavljanju situacij in sporov, ki ogrožajo ali kršijo mednarodni mir in varnost pri sprejemanju ukrepov, ki se mu zdijo potrebni (vključno z npr. ustanovitvijo nekdanjega Mednarodnega tribunala za nekdanjo Jugoslavijo, saj lahko sistematična ali množična diskriminacija določene skupine prebivalstva, ki jo lahko označimo tudi za strukturno diskriminacijo, pomeni hudodelstva zoper človečnost), medtem ko je Meddržavno sodišče v Haagu (ICJ) imelo/ima na svojem seznamu zadev tudi take, ki naslavlajo diskriminacijo v določenih državah, ki jo lahko označimo za strukturno (npr. zadeva Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination v sporu, ki ga je Katar v sporu z Združenimi arabskimi emirati leta 2018 predložil v reševanje ICJ in je še v teku; zadeva Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination v sporu med Gruzijo in Rusko federacijo, pri čemer je ICJ leta 2011 odločilo, da ni pristojno; svetovalno mnenje Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory iz leta 2004, pri čemer se je sodišče ukvarjalo tudi z diskriminacijo, ki jo lahko označimo za strukturno, Palestincev na ozemlju pod okupacijo Izraela).

skladnostna ali anulacijska ali derogatorna klavzula), po katerem kateri koli obveznosti iz UL OZN prevladajo nad obveznostmi po kateri koli drugi mednarodni pogodbi. To tudi pomeni, da bi v primeru kakršnega koli diskriminatornega dogovora med državami v kateri koli drugi mednarodni pogodbi v UL OZN opredeljena obveznost preprečevanja diskriminacije na področju človekovih pravic, kar se lahko uporabi tudi v primerih strukturne diskriminacije, prevladala, kar je še posebej pomembno, saj to velja za vseh trenutno 193 držav članic OZN.

Prepoved diskriminacije omenjata že Ustanovna listina Organizacije združenih narodov (UL OZN) in Splošna deklaracija človekovih pravic (*v nadaljevanju* SDČP). UL OZN, ki je bila sprejeta 26. junija 1945 in je začela veljati 24. oktobra 1945, že med cilji OZN v tretjem odstavku 1. člena izpostavlja:

3. zagotavljati mednarodno sodelovanje pri reševanju mednarodnih gospodarskih, socialnih, kulturnih in humanitarnih problemov ter spodbujati in se zavzemati za spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin *za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali veroizpoved* (poudarek dodan).

Nadalje je pri opredelitvah pristojnosti Generalne skupščine OZN (v nadaljevanju GS OZN) v točki b) prvega odstavka 13. člena UL OZN določeno, da ta predlaga pripravo študij in daje priporočila z namenom:

b) spodbujati mednarodno sodelovanje na gospodarskem, socialnem, kulturnem, izobraževalnem in zdravstvenem področju ter kot pomoč pri uveljavljanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin *za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali veroizpoved* (poudarek dodan).

V IX. poglavju UL OZN z naslovom Mednarodno gospodarsko in socialno sodelovanje je v točki c 55. člena določeno tudi, da OZN za doseg stabilnosti in blaginje, ki sta nujni za mirne in prijateljske odnose med narodi, ob upoštevanju načel enakopravnosti in samoodločbe, spodbuja:

»c) splošno spoštovanje in uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin *za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali veroizpoved*« (poudarek dodan).

Drugi odstavek 62. člena UL OZN, ki opredeljuje naloge in pooblastila Ekonomskega in socialnega sveta (v nadaljevanju ECOSOC), določa, da ta:

2. Daje lahko priporočila za spodbujanje spoštovanja in uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin *za vse* (poudarek dodan).

Prav tako je v 76. členu UL OZN določeno kot eden izmed osnovnih namenov skrbniškega sistema »spodbujati spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin *za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali veroizpoved*, in ozaveščati o soodvisnosti vseh ljudstev sveta« (poudarek dodan), kar je zaradi suspendiranja delovanja Skrbniškega sveta leta 1994 z vidika današnje uporabe obsoletno.

Na podlagi vseh navedenih določb lahko sklepamo, da je od začetka ustanovitve OZN prisotna ideja prepovedi kakršnega koli razlikovanja vsaj na podlagi katere koli od štirih izrecno navedenih osebnih okoliščin: rasi, spolu, jeziku in veroizpovedi.²⁵

SDČP je bila sprejeta kot resolucija Generalne skupščine OZN dne 10. decembra 1948²⁶ in zato po svoji formi kot taka sicer ni pravno zavezujoča. Vendar danes njene določbe večinoma odražajo običajno mednarodno pravo, ki zavezuje vse države, vključno z RS. SDČP v svojem 2. členu vsebuje jasno izraženo prepoved razlikovanja pri uživanju vseh pravic in svoboščin:

Vsakdo je upravičen do uživanja vseh pravic in svoboščin, zapisanih v tej deklaraciji, brez vsakršnega razlikovanja, *zlasti* glede na raso, barvo kože, spol, jezik, vero, politični ali drugi nazor, narodno ali družbeno poreklo, premoženje, rojstvo *ali katero koli drugo okoliščino*.

Poleg tega ni dopustno nikakršno razlikovanje na podlagi politične ali pravne ureditve ali mednarodnega položaja dežele ali

---

25 Za podrobnejšo razlago teh določb UL OZN glej npr. Simma, Khan, Nolte, Paulus, Wessendorf (ur.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3. izdaja (2012), Oxford: Oxford University Press.

26 V tem poglavju ne omenjamo drugih resolucij, ki so bile sprejete z namenom opozarjanja na pomen preprečevanja diskriminacije (npr. Deklaracija Združenih narodov o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije z dne 20. novembra 1963 (resolucija Generalne skupščine št. 1904 (XVIII)), saj je bila njihova vsebina ustrezno kodificirana v kasneje sklenjenih mednarodnih pogodbah.

ozemlja, ki mu kdo pripada, pa naj bo to ozemlje neodvisno, pod skrbništvom, brez samouprave ali kakor koli omejeno v svoji suverenosti (poudarka dodana).

Nadalje SDČP v 7. členu določa:

Vsi so enaki pred zakonom in vsi imajo brez kakršnega koli razlikovanja pravico do enakega pravnega varstva. Vsi imajo pravico do enakega varstva pred sleherno diskriminacijo, ki bi kršila to deklaracijo, ter tudi pred vsakršnim spodbujanjem k takšni diskriminaciji.²⁷

V nadaljevanju so pregledno predstavljene relevantne mednarodne pogodbe z namenom njihove primerjave in s posebnim poudarkom na opredelitvi personalnega (*ratione personae*) obsega posameznih mednarodnih pogodb.

Mednarodne pogodbe s področja človekovih pravic v okviru OZN

Slovenija je pogodbenica velike večine temeljnih mednarodnih pogodb,²⁸ sprejetih v okviru OZN na področju varstva človekovih pravic, ki vsebujejo tudi obveznost spoštovanja načela enakosti in preprečevanja diskriminacije. Te so:

- Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah (v nadaljevanju MPDPP): sprejet 16. decembra 1966 v New Yorku, veljati je začel 23. marca 1976. V RS velja od 1. julija 1992.
- Fakultativni protokol k Mednarodnemu paktu o državljskih in političnih pravicah: sprejet 16. decembra 1966 v New Yorku,

---

27 Drugi odstavek 23. člena določa še dodatno: »Vsakdo ima, brez vsakršne diskriminacije, pravico do enakega plačila za enako delo.« Glede na to, da SDČP zgolj primeroma (uporaba besed *zlasti* in *ali katero koli drugo okoliščino*) navaja okoliščine, zaradi katerih lahko pride do nedopustnega razlikovanja ter govori o pravici do varstva pred sleherno diskriminacijo, vidimo, da je bil v treh letih od sprejema UL OZN na globalni ravni med državami že dosežen očitni razvoj. SDČP lahko razlagamo tako, da je njen namen varovati tudi pred sleherno strukturno diskriminacijo, ki lahko prizadene vsakega posameznika, ki sodi v določeno skupino, katere posamezniki so neenako obravnavani.

28 RS ni pogodbenica Mednarodne konvencije o varstvu pravic vseh delavcev migrantov in članov njihovih družin, sprejete 18. decembra 1990, ki je začela veljati 1. julija 2003, ter tudi ne nobena druga država članica EU.

veljati je začel 23. marca 1976. V RS velja od 18. maja 1993. Fakultativni protokol daje Odboru OZN za človekove pravice pristojnost, da obravnava pritožbe posameznikov, ki menijo, da država pogodbenica, pod jurisdikcijo katere spadajo, krši določbe MPDPP, in so že izčrpali vsa domača pravna sredstva. Trenutno še ni kakršnih koli odločitev Odbora proti RS, ki bi bile relevantne z vidika strukturne diskriminacije.

- Drugi fakultativni protokol k Mednarodnemu paktu o državljskih in političnih pravicah, katerega cilj je odprava smrtne kazni; sprejet 15. decembra 1989 v New Yorku, veljati je začel 11. julija 1991. V RS velja od 17. decembra 1993. Drugi fakultativni protokol k MPDPP države pogodbenice zavezuje, da odpravijo smrtno kazen za vse.
- Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (v nadaljevanju MPESKP): sprejet 16. decembra 1966 v New Yorku, veljati je začel 3. januarja 1976. RS je pakt nasledila 1. julija 1992 z aktom o nasledstvu.
- Izbirni protokol k Mednarodnemu paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah: sprejet 10. decembra 2008, veljati je začel 5. maja 2013. RS je bila med članicami OZN, ki so 24. septembra 2009 prve podpisale protokol, vendar ga še do danes ni ratificirala. Zato posamezniki na Odbor Združenih narodov za ekonomske, socialne in kulturne pravice (angl. CESCR) ne morejo vlagati pritožb (sporočil) v zvezi z zatrjevanimi kršitvami po MPESKP.
- Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije: sprejeta 7. marca 1966 v New Yorku, veljati je začela 4. januarja 1969. RS je konvencijo nasledila 1. julija 1992 z aktom o nasledstvu. RS je leta 2001 podala izjavo po 14. členu Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, s katero je Odboru OZN za odpravo rasne diskriminacije priznala pristojnost sprejemati in obravnavati sporočila posameznih oseb ali skupin oseb z ozemlja pod njeno pristojnostjo, ki trdijo, da so žrtve kršitev pravic po Mednarodni konvenciji o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, ki jih je zagrešila RS. Odbor sme obravnavati tista sporočila iz RS, za katera se je prej prepričal, da ista zadeva ni oziroma ni bila obravnavana v drugem mednarodnem postopku. Izjava je začela veljati 1. septembra 2001.
- Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk: sprejeta 18. decembra 1979 v New Yorku, veljati je začela 3. septembra 1981. RS je konvencijo nasledila 1. julija 1992 z aktom o nasledstvu.

- Opcijski protokol h Konvenciji o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk: sprejet 6. oktobra 1999, velja od 22. decembra 2000. V RS velja od 15. maja 2004.
- Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah: sprejeta 20. novembra 1989 v New Yorku, veljati je začela 2. septembra 1990. RS jo je nasledila 1. julija 1992 z aktom o nasledstvu.
- Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah glede udeležbe otrok v oboroženih spopadih: sprejet 25. maja 2000, velja od 12. februarja 2002. V RS velja od 17. avgusta 2004.
- Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah glede prodaje otrok, otroške prostitucije in otroške pornografije: sprejet 25. maja 2000, velja od 18. januarja 2002. V RS velja od 17. avgusta 2004.
- Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah glede postopka sporočanja kršitev: sprejet 28. februarja 2012, velja od 14. aprila 2014. V RS velja od 25. avgusta 2018.
- Konvencija proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju: sprejeta 10. decembra 1984 v New Yorku, veljati je začela 26. junija 1987. V RS velja od 14. aprila 1993. RS je leta 1993 podala izjavo po 22. členu Konvencije proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju, s katero je Odboru OZN proti mučenju priznala pristojnost sprejemanja in obravnave sporočila posameznikov pod njeno jurisdikcijo, ki trdijo, da so žrtve kršitve določb konvencije. Odbor sme obravnavati samo tiste pritožbe, za katere se je prepričal, da se ista zadeva ne obravnava v drugem mednarodnem postopku ali da še niso izčrpana vsa domača pravna sredstva.
- Opcijski protokol h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju: sprejet 18. decembra 2002, velja od 22. junija 2006. V RS velja od 1. januarja 2007.
- Konvencija o pravicah invalidov: sprejeta 13. decembra 2006 v New Yorku, veljati je začela 3. maja 2008. RS je konvencijo ratificirala 24. aprila 2008.
- Izbirni protokol h Konvenciji o pravicah invalidov: sprejet 13. decembra 2006, velja od 3. maja 2008. RS je izbirni protokol ratificirala 24. aprila 2008. Izbirni protokol h Konvenciji o pravicah invalidov vzpostavlja individualni pritožbeni mehanizem za državljane države pogodbenice.

- Konec leta 2021 je RS ratificirala tudi Mednarodno konvencijo o zaščiti vseh oseb pred prisilnim izginotjem,²⁹ ki jo je sicer podpisala že leta 2007.

Mehanizmi OZN za varstvo človekovih pravic

V okviru OZN lahko načeloma ločimo med t. i. političnimi organi varstva človekovih pravic in pogodbenimi oziroma ekspertnimi telesi, sestavljenimi iz neodvisnih strokovnjakov, ki v okviru odborov (angl. *Committees*) delujejo v osebnem svojstvu. Med politične organe uvrščamo vse poveljavne organe (VS OZN, GS OZN, Ekonomski in socialni svet – ECOSOC, Sekretariat), razen ICJ (Meddržavno sodišče v Haagu), ki je poveljavni sodni organ OZN (Skrbniški svet je leta 1994 suspendiral svoje delovanje), posebej je za človekove pravice in v tem okviru za preprečevanje diskriminacije pomemben Svet za človekove pravice (angl. Human Rights Council ali HRC), ki je bil ustanovljen leta 2006 kot pomožni organ GS OZN (namesto Komisije za človekove pravice, ki je bila ukinjena) in je, med drugim,³⁰ uvedel tudi univerzalni periodični pregled (angl. *universal periodic review*

---

29 Uradni list RS, št. 173/2021.

30 Z vidika naslavljanja diskriminacije so pomembni tudi pomožni organi HRC, kot so npr. t. i. posebni postopki HRC, ki potekajo s pomočjo t. i. posebnih poročevalcev ali izvedencev, ki preučujejo določeno problematiko v izbrani državi (t. i. country rapporteurs) ali imajo tematski mandat (t. i. thematic rapporteurs) – seznam vseh tematskih poročevalcev je dostopen na: <https://spinternet.ohchr.org/ViewAllCountryMandates.aspx?Type=TM>, z vidika naslavljanja diskriminacije lahko omenimo npr. *Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context*, *Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance*, *Independent Expert on protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity*, *Special Rapporteur on the elimination of discrimination against persons affected by leprosy and their family members* in *Working Group on discrimination against women and girls*. Pomembne so tudi delovne skupine HRC (t. i. working groups), npr. Intergovernmental Working Group on the effective implementation of the Durban Declaration and Programme of Action. Več o tem glej: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Racism/IntergovWG/Pages/IWGIndex.aspx>. Noben od omenjenih še ni posebej obravnaval RS. RS so že obiskali Neodvisna strokovnjakinja za pravico do varne pitne vode in sanitarij, Neodvisna strokovnjakinja za pravice starejših in Posebni poročevalec za pravice manjšin, ki so v svojih poročilih opozarjali tudi na problematiko strukturne diskriminacije določenih skupin prebivalstva v RS. RS je za vse posebne postopke izdala odprto vabilo za obisk.

ali UPR), katerega ugotovitve pri pregledu RS, pomembne za naslavljanje diskriminacije, so podrobneje obravnavane v nadaljevanju.

Posebej za nadzor nad izpolnjevanjem obveznosti po posamičnih od zgoraj navedenih mednarodnih pogodb s področja človekovih pravic so bila torej ustanovljena posebna pogodbeno telesa – Odbori, ki so razen Odbora za človekove pravice (pogodbeno telo na podlagi Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah iz leta 1966) vsi poimenovani po mednarodni pogodbi, ki jih je ustanovila³¹ (npr. Odbor o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Odbor o otrokovih pravicah itd.).

Temeljna pristojnost vseh odborov je izvajanje periodičnih pregledov izpolnjevanja obveznosti vseh držav pogodbenic, kar označuje pisni in ustni postopek t. i. konstruktivnega dialoga med konkretno državo pogodbenico in člani odbora. Začne se s predložitvijo nacionalnega poročila države pogodbenice, na podlagi katerega odbor pripravi seznam vprašanj (angl. *List of Issues* – LOI) oziroma seznam vprašanj pred poročanjem (angl. *List of Issues Prior to Reporting* – LOIPR), če so se države odločile za poenostavljen postopek poročanja (angl. *simplified reporting procedure*). RS je slednjo možnost v okviru Odbora za človekove pravice (v nadaljevanju CCPR) sprejela. Ko država pisno odgovori na zastavljena vprašanja, odbor razpiše ustni del postopka, ki bo potekal na javni seji odbora, ki zaseda v Ženevi. Na zasedanju v konstruktivnem dialogu člani odbora delegaciji države pogodbenice zastavljajo vprašanja in ta nanje odgovarja. Po zaključenem javnem sestanku dotične seje odbora sledi sprejem Zaključnih opažanj (angl. *Concluding Recommendations*) na zaprtem sestanku seje, ki se po sprejemu sporočijo državi pogodbenici in tudi javno objavijo. Med vsemi izdanimi priporočili po posameznem pregledu CCPR izbere dve do štiri, praviloma tri priporočila, za katera državo zaprosi, da mu poroča o njihovem izpolnjevanju v roku treh let (do nedavnega dveh let), medtem ko na podlagi prejetih informacij odbor pripravi t. i. pročilo Follow-up, v katerem oceni, v kakšni meri je država pogodbenica ta priporočila izpolnila.³²

31 Izjema glede načina ustanovitve je Odbor za ekonomske, socialne in kulturne pravice, ki nadzira izpolnjevanje obveznosti po Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, a je bil ustanovljen šele 28. maja 1985 z resolucijo 1985/17 Ekonomskega in socialnega sveta OZN.

32 Smernice za ta postopek vmesnega spremljanja izpolnjevanja izbranih priporočil v okviru CCPR, ki so lahko v veliko pomoč tudi različnim vladnim in

Slovenija je do konca leta 2021 prejela 393 priporočil mehanizmov na področju človekovih pravic v okviru postopka univerzalnega periodičnega pregleda (v nadaljevanju UPR) in pogodbenih teles za človekove pravice OZN na tematike: enakosti in nediskriminacije, rasne diskriminacije in diskriminacije žensk, ki so trenutno aktualne.³³ V nadaljevanju so tako predstavljena priporočila Sveta za človekove pravice, ki jih je RS podala na podlagi UPR, nato še priporočila RS pogodbenih teles (Odborov) na področju človekovih pravic.

Naslavljanje diskriminacije v okviru univerzalnega periodičnega pregleda sveta za človekove pravice pri obravnavi Slovenije

Pri tretjem univerzalnem periodičnem pregledu RS, ki je potekal 12. novembra 2019,³⁴ je bilo od 157 priporočil vsaj 40 takih, ki se nanašajo na teme preprečevanja diskriminacije (nekatera tudi posredno, več se jih tudi ponavlja).³⁵ Poleg teh velja omeniti, da je več držav RS priporočilo, naj dokonča postopek ratifikacije Izbirnega protokola k Mednarodnemu paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter ratificira Mednarodno konvencijo o varstvu pravic vseh delavcev migrantov in članov njihovih družin ter Mednarodno konvencijo za zaščito vseh oseb pred prisilnim izginotjem.

Vlada RS je na svoji 59. redni seji dne 30. januarja 2020 potrdila Dodatek k poročilu Delovne skupine za univerzalni periodični pregled, s katerim se je Republika Slovenija opredelila do vseh priporočil.³⁶

---

nevladnim institucijam, ki želijo sodelovati v tem procesu, so dostopne na: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_5_7291_E.pdf.

- 33 Glej <https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations> (14. 12. 2021). V ta nabor so torej zajeta samo priporočila, ki so bila dana RS ob zadnjem pregledu in so zato aktualna, vendar ne tudi vsa priporočila prejšnjih let – nekatera med njimi so bila ponovljena med aktualnimi, ker jih RS še ni ustrezno naslovila.
- 34 Glej A/HRC/43/15 (UPR 2019). Vsa nacionalna poročila RS in odzivi na priporočila Sveta za človekove pravice so dostopni na: <https://www.gov.si teme/mednarodnopravni-dokumenti-s-podrocja-clovekovih-pravic-in-porocanja-slovenije/>.
- 35 Vsa priporočila so navedena na: <https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations>.
- 36 Celotno besedilo odziva RS je dostopno na: <https://www.gov.si teme/mednarodnopravni-dokumenti-s-podrocja-clovekovih-pravic-in-porocanja-slovenije/>.

Glede predlaganih ratifikacij mednarodnih pogodb je RS sprejela priporočilo za ratifikacijo Izbirnega protokola k MPESKP in Mednarodne konvencije za zaščito vseh oseb pred prisilnim izginotjem, medtem ko je priporočilo glede ratifikacije Mednarodne konvencije o varstvu pravic vseh delavcev migrantov in članov njihovih družin le vzela na znanje.

Pri pregledu priporočil, ki naslavljajo tematiko preprečevanja diskriminacije in odzivov RS nanje, lahko opazimo, da je RS sprejela priporočila, ki so jo pozvala, naj »s celovito strategijo okrepi boj proti vsem oblikam diskriminacije, tudi na podlagi statusa migranta, begunca, prosilca za azil, invalidnosti ali kakršne koli druge osebne okoliščine«, »okrepi politike in ukrepe za učinkovit boj proti rasizmu in sovražnemu govoru« ter »oblikuje javne politike za odpravo diskriminacije, skupaj z rasno diskriminacijo, in v zvezi s tem izboljša odziv kazenskega pravosodja v primerih sovražnega govora in nasilja iz rasnih vzgibov, tako da poskrbi za preiskavo in pregon« ter »okrepi dejavnosti ozaveščanja družbe o nujnosti odprave diskriminacije, nestrpnosti in sovražnega govora«.

Sprejela je tudi priporočilo, naj »nadaljuje spreminjanje zakona o enakih možnostih žensk in moških«, »prizadevanja za spodbujanje enakosti spolov«, »nadaljuje prizadevanja za odpravo diskriminacije žensk, tudi na trgu dela« ter »krepi naj ukrepe za povečanje stopnje zaposlenosti žensk in njihove zastopanosti v upravnih strukturah«.

Zgolj na znanje je vzela priporočilo, da naj »oblikuje celovito protidiskriminacijsko politiko za preprečevanje in odpravo rasizma in ksenofobije« ter »sprejme celovito protidiskriminacijsko strategijo v posvetovanju s predstavniki civilne družbe«.

RS je sprejela priporočilo, naj »še naprej krepi institucionalni in normativni okvir varstva pred diskriminacijo« ter naj »za odpravo rasizma in ksenofobije oblikuje in v celoti izvaja strategije za preprečevanje vseh oblik diskriminacije, vključno z vključevanjem nediskriminacijskih vrednot v učne načrte«, »opredeli ukrepe za boj proti vsem oblikam diskriminacije, predvsem rasne diskriminacije, s posebnim poudarkom na boju proti sovražnemu govoru ter rasiističnim in ksenofobnim izjavam proti manjšinam« ter »okrepi aktivnosti in zakone za odpravo diskriminacije v družbi, druge nestrpnosti in sovražnega govora proti manjšinam in drugim skupinam, tudi na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete ali spolnih značilnosti«.

Zgolj na znanje je vzela, naj »v zakonodajo, politike in strategije boja proti diskriminaciji vključi eksplicitno priznavanje večplastne in horizontalne diskriminacije na podlagi spola, starosti, etničnega izvora ali spolne usmerjenosti ali statusa migranta, prosilca za azil, begunca, invalida ali kakršne koli druge osebne okoliščine«. Sprejela je tudi priporočilo, naj »sprejme učinkovite ukrepe za preprečevanje, preiskovanje in kaznovanje rasističnih kaznivih dejanj, rasističnega sovražnega govora in nasilja nad manjšinskimi skupinami, vključno z migranti in begunci«.

Prav tako je sprejela priporočilo, naj »začne strukturiran dialog z nemško govorečo etnično skupino, vključno s krovno organizacijo »Zvezo kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti«, kot priporoča tudi Svet Evrope« in »še naprej veliko pozornosti namenja učinkovitemu izvajanju obstoječega zakonodajnega okvira glede uporabe manjšinskega jezika, zlasti kar zadeva dvojezičnost zaposlenih v javnih službah, uradih in medijih«, medtem ko je priporočilo, naj »sprejme vse potrebne korake, da hrvaško skupnost prizna kot avtohtono narodno manjšino in ji podeli pravice, ki izhajajo iz tega statusa, ki je že priznan italijanski in madžarski skupnosti«, zgolj vzela na znanje.

Sprejela je tudi priporočilo, naj sprejme »ustrezne ukrepe za zagotavljanje pravic osebam, izbrisanim iz registra stalnega prebivalstva, v skladu z odločbo ustavnega sodišča iz leta 2018«.

V zvezi s priporočili glede potrebnih ukrepov za ustrezno in učinkovito varstvo romske skupnosti in njenih posameznikov pred diskriminacijo jih je RS večinoma sprejela, razen priporočila, naj »v zakonodaji in drugih ukrepih odpravi razlikovanje med »avtohtonimi« in »neavtohtonimi« romskimi skupnostmi«, ki ga je zgolj vzela na znanje. Zlasti slednje je, kot poudarjajo tudi druga telesa na globalni in regionalni, evropski, ravni ter je podrobneje predstavljeno v nadaljevanju, izjemnega pomena za učinkovito naslovitev strukturne diskriminacije Romov v RS.

Priporočilo, naj »okrepi prizadevanja za boj proti stereotipom in predsodkom proti LGBTI osebam, tudi z uvedbo nacionalne kampanje ozaveščanja«, je sicer sprejela, a s pridržkom, da je treba za izvajanje dejavnosti zagotoviti dodatna kadrovska in finančna sredstva. Slednje je zanimivo, saj so za uresničitev vsakega od priporočil potrebni določeni kadrovske in finančne resursi, kar si je mogoče razlagati tudi tako, da je v RS delovanje na tem področju izrazito kadrovske

in finančno podhranjeno ali tako, da bo obstoječe kadrovske in finančne resurse RS najprej uporabila za naslavljanje drugih sprejetih priporočil, ki jih šteje za prioritete. Na vsak način je uvedba nacionalne kampanje ozaveščanja izjemno pomembno orodje naslavljanja strukturne diskriminacije na tem področju, zato bi bilo treba čim prej zagotoviti tudi potrebna sredstva.

Naslavljanje diskriminacije v okviru pogodbenih teles za človekove pravice OZN pri obravnavi Slovenije

Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah in Odbor za človekove pravice

Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah (v nadaljevanju MPDPP)³⁷ naslavlja prepoved diskriminacije že v prvem odstavku 2. člena:

Države pogodbenice tega Pakta se zavezujejo, da bodo spoštovale in vsem ljudem, ki so na njihovem ozemlju in pod njihovo pristojnostjo, zagotovile v tem Paktu priznane pravice, brez razlikovanja glede na raso, barvo, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno poreklo, premoženje, rojstvo *ali kakršnokoli drugo okoliščino* (poudarek dodan).

Gre za vsebinsko akcesorno določbo, ki je vezana na varstvo katere od drugih po MPDPP varovanih pravic, zato njene kršitve posamezniki v pritožbenem postopku po Opcijskem protokolu k MPDPP ne morejo uspešno zatrjevati samostojno, ampak vedno v povezavi s katero od pravic, varovanih od 6. člena MPDPP dalje. Prepoved diskriminacije je nato ustrezno vključena tudi v nekatere druge določbe (4., 20., 24., 25. člen), medtem ko je osrednja določba, ki prepoveduje diskriminacijo, 26. člen, ki določa:

---

37 Sprejet leta 1966, v veljavi od leta 1976. RS je pogodbenica od 6. julija 1992 (nasledstvo po nekdanji Jugoslaviji), Uradni list RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92. Pri tem velja opozoriti, da je za začetek mednarodnopravne veljave relevanten datum deponiranja akta o nasledstvu pri depozitarju (v primeru vseh temeljnih mednarodnih pogodb s področja človekovih pravic je to Sekretariat OZN) in ne datum sprejema notranjepravnega akta – zato se v RS navaja, da so te mednarodne pogodbe v veljavi od 1. julija 1992, medtem ko se depozitar kot datum začetka veljavnosti za RS navaja 6. julij 1992 (velja tudi za mednarodne pogodbe, navedene v nadaljevanju).

Vsi so pred zakonom enaki in imajo brez kakršnekoli diskriminacije pravico do enakega zakonskega varstva. V tem smislu mora zakon prepovedovati sleherno diskriminacijo in zagotavljati vsem enako in učinkovito varstvo pred kakršnimkoli razlikovanjem, zlasti na podlagi rase, barve, spola, jezika, vere, političnega ali drugega prepričanja, narodnega ali socialnega porekla, rojstva *ali kakršnekoli druge okoliščine* (poudarek dodan).

Generalna klavzula »ali kakršnekoli druge okoliščine«, ³⁸ ki je dodana na koncu obeh določb z namenom prepovedati sleherno diskriminacijo, utemeljeno na določeni okoliščini/statusu posameznika (ne nujno samo na podlagi kršitev pravic po MPDPP, saj gre za samostojno in neodvisno določbo – čeprav nekatere države skušajo temu ugovarjati, a RS ni med njimi), pomeni, da bi tudi v primeru, ko bi do razlikovanja prišlo zaradi predpisa ali izvajanja neke konkretne prakse, ki vodi v strukturno diskriminacijo, čeprav ne temelji na eni izmed izrecno navedenih okoliščin oziroma statusu, takšno ravnanje lahko pomenilo kršitev mednarodnopravne obveznosti RS.

Z vidika zagotavljanja enakosti pred zakonom je posebej pomemben 14. člen MPDD, ki določa temeljna procesna zagotovila v postopkih pred domačimi sodišči in tribunali ter pravico do poštnega sojenja.³⁹

Z vidika razlage določb glede diskriminacije po MPDPP so pomembni tudi Splošni komentarji CCPR, med drugimi npr. Splošni komentar št. 32 (*Article 14: Right to Equality before Courts and Tribunals and to Fair Trial*), Splošni komentar št. 29 (*States of Emergency (article 4)*), Splošni komentar št. 28 (*Article 3 (The equality of rights between men and women)*) – ki je nadomestil Splošni komentar št. 4), Splošni komentar št. 25 (*The right to participate in public affairs, voting*

38 V angleščini je uporabljen termin »or other status«, torej termin *status*, kar se zdi relevantno, saj ZVarD uporablja termin »ali katero koli drugo osebno okoliščino« (poudarek dodan), česar se ne sme razlagati preozko, torej tako, da diskriminacija na podlagi določenega statusa (in ne nujno osebne okoliščine) posameznika ni zajeta s to prepovedjo. Morda bi kazalo pri morebitnih spremembah zakona razmišljati tudi o tem, ali je trenutno uporabljena terminologija najustreznejša.

39 Za prikaz pogajalskega procesa, ki je vodil v sprejem besedila posameznega člena MPDPP, razlage njegove vsebine in uporabe v praksi CCPR glej npr.: Schabas, U. N. International Covenant on Civil and Political Rights: Nowak's CCPR commentary (2019), Kehl: N. P. Engel.

rights and the right of equal access to public service (Art. 25)) in Splošni komentar št. 18 (*Non-discrimination*).⁴⁰

Pri tretjem periodičnem pregledu RS v letu 2016 je Odbor za človekove pravice, ki ga sestavlja 18 neodvisnih strokovnjakov, v svojih Zaključnih opažanjih⁴¹ podal šest priporočil na temo zagotavljanja enakosti in preprečevanja diskriminacije, štiri od teh v zvezi z romsko problematiko, eno glede diskriminacije LGBT-oseb ter eno glede delovanja pravosodja in poštenega sojenja.

Problematika: rasizem in ksenofobija, tudi sovražni govor

Ta problematika je v povezavi z Romi (ranljive skupine: otroci, manjšine/rasne, etnične, jezikovne, verske ali po izvoru (angl. descent-based) skupine). Zaradi težavnega položaja, socialne in osebne ranljivosti so Romi upravičeni tudi do mednarodne zaščite, na kar opozarjajo številna mednarodna telesa.⁴² Ta v svojih poročilih poudarjajo pomanjkljivosti pri spoštovanju in zagotavljanju človekovih pravic iz mednarodnih pogodb pripadnikom romske skupnosti ter predlagajo sprejem in spremembe zakonodaj ter uveljavitev ukrepov, ki bi jih države, vključno z RS, lahko sprejele za zagotovitev skladnosti z mednarodnim pravom. RS se je kot pogodbenica mednarodnih pogodb s področja človekovih pravic (a tudi s področja pravic manjšin, vendar te niso bile sklenjene v okviru OZN)⁴³ zavezala k njihovem spoštovanju, zato mora sprejeti ustrežno zakonodajo oziroma spremeniti obstoječo, da bo vzpostavila stanje, skladno s prevzetimi mednarodnopravnimi obveznostmi oziroma zagotoviti ustrezno uporabo nacionalne zakonodaje v praksi.

---

40 Vsi do zdaj sprejeti Splošni komentarji CCPR so dostopni na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&D ocTypeID=11.

41 CCPR/C/SVN/CO/3 (CCPR 2016). Dostopno tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/8523b02938/Sklepne-ugotovitve-za-tretje-porocilo-Slovenije-o-izvajanju-MPDPP.pdf>.

42 Na primer: CCPR, CESC, CERD, CRC, CEDAW in CRPD ter Svetovalni odbor po Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin; Evropska komisija proti rasizmu, Odbor o otrokovih pravicah, Odbor o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk in Odbor o osebah z oviranostmi (oziroma invalidnostmi).

43 Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, ETS 157, 1. 2. 1995; Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike, ETS 148, 4. 11. 1992.

Ugotovitve in priporočila CCPR izkazujejo predvsem problematiko nespoštovanja romskih pravic zaradi vztrajne diskriminacije na več ravneh v RS, kar je tudi vzrok težav, povezanih z legalizacijo romskih naselij in ureditvijo njihove stanovanjske problematike ter s potrebo po ureditvi prepovedi prisilnih izselitev tudi na nacionalni ravni in zagotovitvi nadzora nad prisilnim porokami mladoletnih Rominj in Romov.

Po tretjem periodičnem pregledu RS leta 2016 je torej CCPR med pozitivnimi koraki na področju naslavljanja romske problematike poudaril sprejem Nacionalnega programa ukrepov za Rome (v nadaljevanju NPUR) za obdobje 2010–2015. Vendar Odbor kljub temu izraža zaskrbljenost nad porastom sovražnega govora na spletu, ki je uperjen tudi zoper Rome, ter zato RS poziva, naj si prizadeva za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije in ksenofobije, vključno s sovražnim govorom.

Nadalje CCPR kot posebno problematiko ob sklicevanju na člene 2 (prepoved vsakršnega razlikovanja), 23 (pravica do družinskega življenja in sklepanja zakonske zveze), 24 (pravice otrok), 26 (prepoved diskriminacije) in 27 (pravice pripadnikov manjšine) poudarja dejstvo, da je kljub sprejemu določene zakonodaje napredek v izboljševanju položaja Romov omejen, saj se še naprej spoprijemajo s predsodki, z diskriminacijo in s socialno izključenostjo. Odbor je izrazil zaskrbljenost tudi nad velikim številom otroških in/ali prisilnih porok v romski skupnosti v RS.⁴⁴

Zaskrbljenost je bila izražena tudi zaradi razlikovanja med t. i. »avtohtonimi« in »neavtohtonimi« romskimi skupnostmi, pri čemer so prvim zagotovljene posebne pravice in možnosti, medtem ko so drugi na lokalni ravni brez zastopstva. To razlikovanje vodi tudi v neučinkovito delovanje in sestavo Sveta romske skupnosti RS. Odbor zato priporoča, naj RS:⁴⁵

- razmisli o odpravi razlikovanja med dvema različnima statusoma v romski skupnosti in okrepi ukrepe za izboljšanje položaja Romov v RS;
- sodeluje s predstavniki različnih romskih skupnosti za izboljšanje delovanja in zastopanosti raznolikih romskih skupnosti v Svetu romske skupnosti ter sprejme učinkovite ukrepe za

---

44 Prav tam, odst. 23 in 24.

45 Prav tam.

okrepitev sodelovanja Romov v javnem življenju in postopkih odločanja;

- zagotovi dejansko učinkovito izvajanje prepovedi otroških in/ali prisilnih porok, tudi z njihovim učinkovitim preiskovanjem in s kazenskim pregonom, z ugotavljanjem odgovornosti storilcev ter zagotavljanjem primerne rehabilitacije in svetovanja žrtvam;
- v romski skupnosti okrepi programe ozaveščanja o škodljivih posledicah otroških in/ali prisilnih porok.

Problematika: diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete

CCPR je izrekel priznanje RS za prizadevanja zagotoviti enake pravice LGBT-osebam v nacionalni zakonodaji, vendar je obžaloval, da je bil decembra 2015 kljub drugačnim določbam ustave opravljen referendum, na katerem so bile zavrnjene spremembe in dopolnitve Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki bi istospolnim parom zagotovil enakopravnost glede dedovanja, dostopa do reproduktivnega zdravljenja in posvojitve otrok (2. in 26. čl.).

Zato je RS priporočil naj vsem LGBT-osebam zagotovi enake pravice po MPDPP in ustavi ter okrepi napore pri premagovanju stereotipov in predsodkov proti LGBT-osebam, tudi z državno akcijo ozaveščanja v sodelovanju s civilno družbo, ki deluje na tem področju.

Problematika: delovanje pravosodja in pošteno sojenje (sodniki, odvetniki, tožilci)

CCPR je pozdravil znatno zmanjšanje sodnih zaostankov, vendar je še vedno izrazil zaskrbljenost zaradi poročil o velikih zaostankih na delovnih in socialnih sodiščih ter zaradi dolgotrajnih sodnih postopkov in pomanjkanja pravočasnega in učinkovitega dostopa do brezplačne pravne pomoči v kazenskih zadevah, kadar je to v interesu pravičnosti (14. čl. MPDPP). Zato je RS priporočil sprejem celovite strategije reševanja sodnih zaostankov na vseh sodiščih, predvsem na delovnih in socialnih sodiščih, ter zagotovitev pravice do poštenega sojenja brez nepotrebnega odlašanja v skladu s 14. členom MPDPP in Splošnim komentarjem št. 32 (2007) o pravici do enakosti pred sodišči in do poštenega sojenja. Prav tako je RS priporočil, naj vsem, ki nimajo dovolj sredstev za plačilo, brez

nepotrebnega odlašanja zagotovi dostop do brezplačne pravne pomoči v kazenskih postopkih.

Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter Odbor za ekonomske, socialne in kulturne pravice

MPESKP je bil sprejet leta 1966, v veljavi je od leta 1976. RS je pogodbenica od 6. julija 1992, in sicer zaradi nasledstva po nekdanji Jugoslaviji.⁴⁶ Prinaša splošno prepoved diskriminacije v drugem odstavku 2. člena:⁴⁷

Države pogodbenice tega Pakta prevzemajo jamstvo, da bodo v njem razglašene pravice lahko uveljavljane brez kakršnekoli diskriminacije, temelječe na rasi, barvi, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, narodnem ali socialnem poreklu, premoženju, rojstvu *ali kaki drugi okoliščini* (poudarek dodan).

V primerjavi z določbo 26. člena MPDPP izstopa predvsem izrecno dodana okoliščina: premoženje, kar je razumljivo v luči predmeta urejanja MPESKP.

Odbor Združenih narodov za ekonomske, socialne in kulturne pravice (v nadaljevanju CESCR), ustanovljen na podlagi Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, je do sedaj sprejel 25 Splošnih komentarjev, od katerih jih večina naslavlja tudi prepoved diskriminacije, a na splošno Splošni komentar št. 20 (*Non-discrimination in economic, social and cultural rights*).⁴⁸

V svojih Zaključnih opažanjih na podlagi drugega periodičnega pregleda RS v letu 2014⁴⁹ je CESCR pohvalil ratifikacijo Konvencije o pravicah invalidov in njenega izbirnega protokola aprila 2008 ter

---

46 Uradni list RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92; podrobneje glej v Saul, Kinley, Mowbray, *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: commentary, cases, and materials* (2014), Oxford: Oxford University Press.

47 Enako obravnavo zahtevajo tudi 3., 7. in 13. člen MPESKP.

48 Seznam vseh Splošnih komentarjev CESCR je dostopen na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&D ocTypeID=11.

49 E/C.12/SVN/CO/2 (CESCR 2014), dostopno tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/8ddcd1edea/Sklepne-ugotovitve-za-drugo-porocilo-Slovenije-o-izvajanju-MPESKP.pdf>.

Izbirnega protokola h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju januarja 2007 ter pozdravil zakonodajne in sistemske ukrepe, kot so Zakon o minimalni plači leta 2010, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju leta 2010, uvedba določb o enakem plačilu za enako delo ali delo enake vrednosti v Zakon o delovnih razmerjih, Nacionalni program ukrepov Vlade RS za Rome za obdobje 2010–2015 ter Strategijo vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, Nacionalni program socialnega varstva za obdobje 2013–2020 ter projekte »Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje« za obdobji 2008–2011 in 2011–2014 in »Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti«, 2010, nato je RS podal 20 priporočil, ki se nanašajo na problematiko diskriminacije.

Romska problematika

CESCR je ugotovil, da je napredek glede položaja romske skupnosti v RS omejen in izrazil posebno zaskrbljenost, ker se romske skupnosti še vedno srečujejo s številnimi oblikami diskriminacije na več področjih, ki jih pokriva MPESKP, vključno z dostopom do zaposlitve, prebivališča in zdravstvenih storitev (drugi odstavek 2. člena).

CESCR glede sistemske diskriminacije poudarja, da je legalizirana samo ena tretjina neformalnih naselij in da je večina Romov, ki živijo v neformalnih naseljih, izpostavljena prisilni izselitvi ter nima dostopa do storitev glede osnovnih dobrin, kot so voda, elektrika in sanitarije. Diskriminacija je tudi razlog težav, kadar poskušajo kupiti ali najeti prebivališča na drugih območjih. Na podlagi predstavljenih ugotovitev odbor predlaga:

- celosten pristop k obravnavi vseh oblik diskriminacije proti romskim skupnostim in sprejem ukrepov za premagovanje prevladujoče diskriminacije proti Romom pri njihovem dostopu do zaposlitve, prebivališča in zdravstvenih storitev;
- prednostno urejanje vprašanja legalizacije romskih naselij ali izdelavo drugačne rešitve, ob dejanskem posvetovanju s prizadetimi romskimi skupnostmi;
- RS naj vztraja pri svoji zavezi, da ne bo izvajala prisilnih izselitev Romov in bo sprejela predpise o prisilnih izselitvah, ki bodo v skladu z mednarodnimi standardi in ustrezali splošnemu komentarju Odbora št. 7 (1997) o prisilnih izselitvah;

- RS naj zagotovi, da bodo romske skupnosti v nelegaliziranih naseljih imele dostop do osnovnih storitev, kot so vodovod, elektrika in kanalizacija v skladu, med drugim, s priporočili Komisije Vlade RS za zaščito romske skupnosti iz leta 2011, ki je od občin zahtevala, da se Romom zagotovi dostop do pitne vode;
- RS naj sprejme učinkovite ukrepe za odpravo segregacije romskih skupnosti in preprečuje diskriminacijska dejanja proti Romom, ki poskušajo kupiti ali najeti bivališča izven segregiranih območij;
- RS naj olajša dostop do socialnih stanovanj za Rome.

CESCR je izrazil tudi zaskrbljenost, ker kljub nekaterim sprejetim ukrepom za vključitev romskih otrok v redno izobraževanje in sprejetju strategije za izobraževanje Romov (2011):

- a) so romski otroci redko vključeni v predšolske izobraževalne ustanove;
- b) je večina romskih otrok v osnovni in srednji šoli vpisana v programe za otroke s posebnimi potrebami;
- c) romski otroci dosegajo slab šolski uspeh tudi na primarni ravni;
- d) stopnja osipa romskih otrok ostaja visoka na vseh ravneh šolanja (13. člen).

Zato je RS pozval, naj okrepi izvajanje obstoječih ukrepov in zanje dodeljene vire ter sprejme druge učinkovite in z viri ustrezno podprte ukrepe, katerih cilj je vključevanje romskih otrok v predšolske ustanove, končanje segregacije v šoli in zmanjšanje šolskega osipa, vključno z izboljšanjem dostopa do in kakovosti izobraževanja za Rome.

Problematika: dostop do izobraževanja

CESCR z zaskrbljenostjo ugotavlja regionalne neenakosti pri dostopu do izobraževanja, vključno s terciarnim izobraževanjem, pri čemer je zaradi omejenega dostopa do izobraževanja najbolj prizadeta vzhodna regija RS (drugi odstavek 2. člena, 13. člen). Zato priporoča, naj RS zagotovi enak dostop do kakovostnega izobraževanja za vse študente v državi pogodbenici brez razlik in izboljša dostop do izobraževanja, vključno s terciarnim izobraževanjem v vzhodni regiji, s, med drugim, sprejemanjem začasnih posebnih ukrepov.

Problematika: diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete

CESCR je izrazil zaskrbljenost zaradi nekaterih zakonskih določb, ki so diskriminacijske do istospolnih partnerjev in njihovih družin, vključno z zakonom o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, s stanovanjskim zakonom, z obligacijskim zakonikom, s kazenskim zakonikom ter z zakonom o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, še zlasti zaradi zadržanja 22. člena Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti, kljub odločbi Ustavnega sodišča (2013), ki je razsodilo, da ta krši pravico do prepovedi razlikovanja na podlagi spolne usmerjenosti (drugi odstavek 2. člena). Zato je RS priporočil, naj vse svoje zakonske predpise uskladi z drugim odstavkom 2. člena pakta in s 14. členom svoje ustave, ki izrecno prepoveduje diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti, in jo spodbudil, da pospeši sprejetje osnutka zakona o istospolnem partnerstvu, kakor je napovedala delegacija RS. Prav tako je RS opozoril na svoj Splošni komentar št. 20 (2009) glede prepovedi razlikovanja v gospodarskem, družbenem in kulturnem življenju.

Problematika: prepoved diskriminacije

CESCR je izrazil zaskrbljenost zaradi šibkega institucionalnega okvira za izvajanje politik in zakonodaje za prepoved diskriminacije ter z zaskrbljenostjo zlasti opazil, da obstoječim mehanizmom, ki obravnavajo primere diskriminacije v RS, vključno z najnovejšim institutom Zagovornika načela enakosti, primanjkuje sredstev in da imajo omejene mandate ter da so njihova priporočila nezavezujoča. Zaskrbljenost je izrazil tudi zaradi majhnega števila primerov prijavljene diskriminacije in zaradi pomanjkanja učinkovitih pravnih sredstev za pomoč žrtvam diskriminacije (drugi odstavek 2. člena). Ob upoštevanju splošnega komentarja št. 20 (2009) o nediskriminaciji pri ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter št. 3 (1990) o naravi obveznosti države pogodbenice je RS priporočil, naj:

- a) oblikuje in sprejme celovito protidiskriminacijsko strategijo v sodelovanju s civilno družbo;
- b) zagotovi, da bodo protidiskriminacijski mehanizmi imeli širok mandat in potrebna sredstva/vire za učinkovito delovanje;

- c) okrepi javno zavest o prepovedi diskriminacije in možnostih poprave krivic;
- d) zagotovi sredstva za popravo krivic žrtvam diskriminacije, ki so dostopna, cenovno dosegljiva, pravočasna in učinkovita.

Problematika: dostop do socialnih stanovanj in stanovanj za invalidne osebe

CESCR je izrazil zaskrbljenost, ker državljani neevropskih držav po Stanovanjskem zakonu niso upravičeni do dostopa do socialnih stanovanj v RS in ker v praksi begunci nimajo pravice dostopa do socialnih stanovanj ter ker se zaradi nezadostne dostopnosti stanovanj za invalidne osebe te osebe pogosto nameščajo v zavode (drugi odstavek 2. člena, 11. člen). Zato je pozval RS, naj razveljavi vse diskriminacijske določbe v Stanovanjskem zakonu in pospeši postopek sprejemanja stanovanjske politike, ki med drugim obravnava dostop do socialnih stanovanj za vse prebivalce brez razlik in posebnih stanovanjskih potreb za invalidne osebe ter sprejme in izvaja predpise v okviru Zakona o izenačevanju možnosti invalidov, katerih namen je olajšati dostop do stanovanja za invalidne osebe.

Problematika: enakost moških in žensk

CESCR je izrazil zaskrbljenost, ker so varčevalni ukrepi, zlasti zmanjšanje družinskih prejemkov, nesorazmerno vplivali na položaj žensk in ker so ženske, zlasti tiste z visoko izobrazbo, izpostavljene večjemu tveganju revščine in brezposelnosti, ter tudi zaradi šibkega institucionalnega okvira, namenjenega uveljavljanju enakosti, in obžaloval omejenost informacij v zvezi z uveljavljanjem Zakona o enakih možnostih žensk in moških (3. in 6. člen). Ob upoštevanju splošnega komentarja št. 16 (2005) o enakih pravicah moških in žensk do uveljavljanja vseh ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic je RS priporočil, naj:

- a) vidik spola vključi v vse svoje varčevalne ukrepe, da bo zagotovila spoštovanje pravic žensk v skladu s Paktom v vseh okoliščinah;
- b) izvede učinkovite ukrepe za preprečevanje brezposelnosti žensk, zlasti med ženskami z visoko izobrazbo, vključno z uvedbo posebnih začasnih ukrepov, ki imajo opredeljen cilj in časovnico;

- c) okrepi sredstva/vire, dodeljene Sektorju za enake možnosti, in pospeši sprejetje nacionalne strategije glede enakosti spolov;
- d) učinkovito uveljavi Zakon o uresničevanju načela enakih možnosti moških in žensk ter pripravi informacije o teh ukrepih v svojem prihodnjem periodičnem poročilu.

Problematika: zbiranje podatkov

Ob upoštevanju informacij, navedenih v dialogu o zakonski prepovedi zbiranja razčlenjenih podatkov iz nekaterih razlogov, je CESCER izrazil zaskrbljenost zaradi nerazpoložljivosti zadostnih razčlenjenih podatkov o učinkovitem uveljavljanju pravic v skladu s paktom za prikrajšane in marginalizirane posameznike ter skupine, zlasti Rome. Zato je RS priporočil sprejem ukrepov za vzpostavitev sistema zbiranja in spremljanja letnih podatkov o pravicah iz pakta, razčlenjenih zaradi trenutno prepovedanih razlogov diskriminacije, vključno z raso in jezikom, ter da v prihodnjem poročilu takšne celovite letne podatke vključi v vsa navedena poročila.

Problematika: sistem zdravstvenega zavarovanja in dostop do zdravstvenih storitev

CESCER je izrazil zaskrbljenost, ker je Zakon za uravnoteženje javnih financ škodljivo vplival na sistem zdravstvenega zavarovanja RS. Posledica tega so, med drugim, omejevanje pokritosti zdravstvenega varstva, dodatna plačila v zdravstvu, omejevanje zaposlitev v zdravstvenem sektorju, kljub naraščajočim potrebam, in zmanjšanje nadomestil za začasno odsotnost z dela. Zaskrbljen je bil tudi zaradi tega, ker so osebe brez državljanstva ali statusa rezidenta v RS izključene iz osnovnega zdravstvenega zavarovanja (9. in 12. člen). Zato je RS pozval, naj prenovi sistem zdravstvenega zavarovanja s ciljem povečanja sorazmernega dela temeljnih pravic in storitev, ki jih pokriva osnovno zdravstveno zavarovanje, in zagotovi dostop do osnovnega zdravstvenega zavarovanja vsem rezidentom v RS brez razlikovanja.

CESCER je izrazil zaskrbljenost tudi zaradi trajajočih regionalnih neenakosti pri dostopu do storitev zdravstvenega varstva, zlasti zaradi nezadostnega števila strokovnjakov primarnega zdravstva na

nekaterih oddaljenih podeželskih območjih, in ker v ta namen sprejeti ukrepi niso bili celoviti (drugi odstavek 2. člena in 12. člen). Zato je sprejel na znanje informacije delegacije RS, da se od nekaterih ukrepov pričakuje zmanjšanje regionalnih neenakosti pri dostopu do zdravstvenih storitev, vključno z oblikovanjem nove zdravstvene strategije, in pozval RS, naj pospeši prizadevanja za uveljavitev enakega dostopa do kakovostnih zdravstvenih storitev za vse osebe v RS in da o teh prizadevanjih poroča v svojem naslednjem periodičnem poročilu.

Problematika: izbrisani

CESCR je izrazil zaskrbljenost, ker do julija 2013, ko je prenehal veljati spremenjeni Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v RS, več kakor 13.000 izbrisanih še vedno ni moglo vzpostaviti statusa stalnega prebivanja v RS in ker so po izteku roka za vložitev prošnje za ureditev statusa po spremenjenem zakonu številne take osebe ostale brez pravnih poti za ponovno vzpostavitev statusa njihovega stalnega prebivanja. Odbor je izrazil zaskrbljenost tudi, ker zakon o urejanju izplačila odškodnin osebam, izbrisanim iz stalnega registra prebivalcev (odškodninski zakon), izključuje tiste osebe, ki niso pridobile zakonitega pravnega statusa v RS, in določa neustrezne finančne odškodnine (drugi odstavek 2. člena). Zato je RS priporočil, naj okrepi prizadevanja za vzpostavitev pravic izbrisanih, vključno z ureditvijo njihovega pravnega statusa in jim omogoči združitev z njihovimi družinami. Poleg tega je RS spodbudil, naj popravi odškodninski zakon z namenom, da bodo vsi izbrisani lahko uveljavljali odškodnino po tem zakonu brez razlikovanja in da zviša odškodninske zneske.

Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in Odbor za odpravo rasne diskriminacije

Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (MKRD) je bila sprejeta leta 1966, v veljavi je od leta 1969. RS je pogodbenica od 6. julija 1992 (nasledstvo po nekdanji Jugoslaviji).⁵⁰

---

50 Uradni list RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92.

Konvencija se v celoti posveča obveznostim držav pogodbenic glede odprave rasne diskriminacije.⁵¹

V Zaključnih opažanjih periodičnega pregleda RS po njenem osmem do enajstem periodičnem poročilu v letu 2015 je Odbor za odpravo rasne diskriminacije (CERD) podal 16 priporočil na temo preprečevanja diskriminacije:⁵²

Problematika: etnična sestava prebivalstva

CERD je izrazil obžalovanje, da niso na voljo osveženi podatki o etnični sestavi prebivalstva RS po letu 2002, in ponovno izrazil pomislek, ker dostopni statistični podatki niso popolni in ne vključujejo podatkov o osebah iz nekaterih manjšinskih skupin, zlasti o Romih in manjšinah iz nekdanje SFRJ (CERD/C/SVN/CO/6-7, točka 7). Zaradi pomanjkljivih podatkov o etnični pripadnosti je lahko namreč okrnjeno dejansko prepoznavanje skupin prebivalstva, izpostavljenih neposredni ali posredni diskriminaciji, kar onemogoča oblikovanje ustreznih politik za njihovo varstvo na državni, regionalni in lokalni ravni. Zato je, ob upoštevanju dopoljenih smernic za poročanje (CERD/C/2007/1, točke 10 do 12), RS priporočil, naj z uporabo različnih kazalnikov etnične raznovrstnosti ter ob upoštevanju anonimnosti in samoopredelitve oseb in skupin – zlasti Romov in drugih manjšinskih skupin iz nekdanje SFRJ – diverzificira zbiranje podatkov, da bi si tako zagotovila ustrezno empirično podlago za politike, namenjene večji enakopravnosti pri uživanju pravic iz konvencije in lažjemu spremljanju njenega izvajanja. RS bi morala po mnenju CERD zagotoviti zbiranje posodobljenih podatkov o uporabi maternih jezikov kot kazalnika etničnih razlik, med drugim tudi s sprejetjem ustreznih zakonskih ukrepov.

---

51 Podrobneje glej v Thornberry, *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: a commentary* (2016), Oxford: Oxford University Press.

52 CERD/C/SVN/CO/8-11 (CERD 2016). Dostopno je tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovekove-pravice/poročila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/0501ffb838/Sklepne-ugotovitve-za-osmo-do-enajsto-porocilo.pdf>.

Problematika: Romi

CERD je kot pozitivno ocenil pripravo NPUR za obdobje 2017–2021, a hkrati izrazil zaskrbljenost zaradi nadaljevanja marginalizacije in negotovega družbenoekonomskega položaja Romov, ki ga še poslabšujejo nacionalni varčevalni ukrepi, ter zaradi razlikovanja med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi, zaradi katerega so lahko neavtohtoni Romi zapostavljeni pri uživanju pravic iz konvencije. Ob tem je izrazil zaskrbljenost nad osipom, zlasti med romskimi deklicami, v izobraževanju, kar je mnogokrat povezano s prisilnimi in z zgodnjimi porokami.

Glede romske bivalne situacije je poudaril nezadosten dostop do primernih stanovanj, zlasti socialnih, in neupoštevanje mnenj romskih skupnosti pri prostorskem načrtovanju glede stanovanj ter tudi nezadosten dostop do zaposlitev in zdravstvene oskrbe.

CERD je ugotovil tudi, da ima nesorazmerno veliko število Romov omejen dostop do čiste pitne vode in ustrezne komunalne ureditve, zaradi česar so izpostavljeni resnim zdravstvenim tveganjem, pri tem izrecno poudari tudi problematiko neučinkovitega delovanja Sveta romske skupnosti RS, ki zastopa interese romske skupnosti pred državnimi organi, in neustrezno zastopanje Romov na lokalni ravni, zlasti v občinskih svetih. Zato je RS priporočil:

- spoštovanje prepovedi diskriminacije ter učinkovito izvrševanje ukrepov in NPUR;
- zagotovilo, da pri uživanju konvencijskih pravic ne bo več razlikovanja med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi;
- nadaljevanje sprejemanja ukrepov, ki naj vsem Romom omogočijo dejanski dostop do kakovostnega izobraževanja na vseh ravneh;
- prebivalcem neurejenih naselij zagotoviti zaščito pravice do posesti;
- sprejem ukrepov, da bodo izselitve opravljene po mednarodnih standardih ter da bodo na voljo učinkovita pravna sredstva in ustrezne alternativne nastanitve za razseljene osebe;
- sprejem celovite in vključujoče stanovanjske politike s posebnim poudarkom na primernem vključevanju Romov v prostorsko načrtovanje;
- izboljšanje ozaveščenosti romskih skupnosti o nevarnostih zgodnje in prisilne poroke ter uveljavitev prepovedi takih porok;

- zagotovitev dejanskega dostopa Romov do storitev javnih služb (oskrba z elektriko, komunalna ureditev in varna pitna voda), zdravstvenega varstva in do nacionalnega trga dela;
- zagotovitev enakopravne zastopanosti vseh manjšin v parlamentu in voljenih regionalnih organih, s čimer je povezano učinkovito delovanje Sveta romske skupnosti RS, tudi s prenovo pravil o njegovi sestavi in vlogi; ter zagotovitev dejanske vključitve in zastopanosti vseh Romov v občinskih svetih.

CERD je naslovil še problematike diskriminacije manjšin, zlasti v javnem in političnem življenju, izbrisanih in oseb brez državljanstva, migrantov, prosilcev za azil in beguncev ter RS priporočil tudi, naj vzpostavi popolnoma neodvisno nacionalno institucijo za človekove pravice, zlasti s povečanjem finančnih sredstev in institucionalne neodvisnosti, ki bo v celoti skladna s Pariškimi načeli (A/RES/48/134), kar je bilo že uresničeno s spremembami in z dopolnitvami Zakona o varuhu človekovih pravic⁵³ in s potrditvijo njegovega statusa A na mednarodni ravni na začetku leta 2021.⁵⁴

Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk in Odbor za odpravo vseh oblik diskriminacije žensk

Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, v celoti posvečena obveznostim držav pogodbenic glede odprave vseh oblik diskriminacije žensk, je pomembna tudi z vidika preprečevanja diskriminacije žensk in deklic vseh starosti ter drugih osebnih okoliščin oziroma statusa.

CERD je pri periodičnem pregledu na podlagi združenega petega in šestega poročila RS leta 2015 v svojih Zaključnih opaznanjih⁵⁵ pohvalil zakonodajne reforme, kot so sprememba Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih iz leta 2015, ki priznava različne oblike družinskih razmerij, sprememba Zakona o

---

53 Uradni list RS, št. 69/17.

54 Glej: <https://www.varuh-rs.si/sporocila-za-javnost/novica/zgodovinsko-varuh-pridobil-najvisji-status-po-pariskih-nacelih/>.

55 CEDAW/C/SVN/CO/5-6 (CEDAW 2015), dostopno tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/510e2e6c7c/Sklepne-ugotovitve-k-petemu-in-sestemu-porocilu.pdf>.

starševskem varstvu in družinskih prejemkih iz leta 2014, ki uvaja ukrepe, ki enakomerneje porazdelijo starševsko varstvo in skrb za otroke med oba starša, sprejem Pravilnika o sodelovanju policije z drugimi organi in organizacijami pri odkrivanju in preprečevanju nasilja v družini iz leta 2010, ki ureja ravnanje policije pri obravnavi družinskega nasilja, ter Zakona o preprečevanju nasilja v družini iz leta 2008, ki opredeljuje različne oblike nasilja v družini ter določa vlogo, naloge in sodelovanje različnih državnih organov in nevladnih organizacij pri obravnavanju nasilja v družini, a tudi ukrepe za varovanje žrtev nasilja v družini. Prav tako je pozdravil prizadevanja RS za izboljšanje svojega institucionalnega in političnega okvira s ciljem pospešenega ukinjanja diskriminacije žensk in spodbujanja enakosti spolov, kamor spada sprejetje Nacionalnega programa za enake možnosti žensk in moških 2015–2020 iz leta 2015, Razvojne strategije za ginekologijo in porodništvo iz leta 2013, Nacionalnega akcijskega načrta za izvajanje resolucije Varnostnega sveta OZN 1325 o ženskah, miru in varnosti iz leta 2010 ter Nacionalnega programa za preprečevanje nasilja v družini in nasilja nad ženskami 2009–2014 leta 2009, kar je vse relevantno ob pojavu strukturne diskriminacije. Kot problematične je CEDAW izpostavil predvsem:

- varčevalne ukrepe, sprejete v prizadevanju po uravnoteženju javnih financ, ki so negativno in nesorazmerno vplivali na ženske na številnih življenjskih področjih. O spremljanju učinkov takih ukrepov glede na spol je bilo narejenih zelo malo študij in ocen. RS je opozoril, da si je treba tudi v obdobju fiskalnih omejitev in ekonomske krize posebej prizadevati za spoštovanje pravic žensk, ohranjanje in širjenje vlaganja v družbo in socialno varnost ter uporabljati pristop, ki upošteva vidik spola in po katerem imajo prednost ženske v ranljivem položaju. RS je priporočil, naj naredi izčrpno študijo o posledicah varčevalnih ukrepov za ženske in oblikuje akcijski načrt za zmanjšanje negativnih učinkov ter tudi poišče pomoč in podporo Evropske unije in Mednarodnega denarnega sklada (angl. IMF) pri izvedbi;
- pristojnosti in prepoznavnost nacionalnega mehanizma za napredek žensk v institucionalni strukturi ter priskrbi primerne človeške, tehnične in finančne vire za učinkovito usklajevanje in spodbujanje vključevanja vidika spola v vse politike in programe po vseh sektorjih in vladnih službah;

- dejavnosti za integracijo načela enakosti spolov z zagotavljanjem učinkovitega izvajanja nacionalnega programa za enake možnosti žensk in moških (2015–2020);
- pospešitev sprejetja predloga zakona o varstvu pred diskriminacijo in uvedbi neodvisnega zagovornika z močnimi pooblastili za obravnavo vseh primerov diskriminacije na podlagi spola tako v javnem kot v zasebnem sektorju; zagotovi, da ima dovolj človeških, tehničnih in finančnih virov za izvajanje razširjenih pooblastil ter nadaljnje spodbujanje enakosti spolov, spoštovanja pravic žensk in izvajanja Konvencije;
- sprejem nadaljnjih začasnih posebnih ukrepov v skladu s prvim odstavkom 4. člena Konvencije in splošnim priporočilom št. 25 (2004) o začasnih posebnih ukrepih kot del strategije, potrebne za pospešeno doseganje dejanske enakosti žensk in moških, tudi na področjih zaposlovanja, šolstva in zdravstva, ki so namenjeni zapostavljenim in marginaliziranim ženskam, kamor spadajo Rominje, ženske na podeželju, invalidke, migrantke in begunke ter starejše ženske; (b) oceni učinek takih ukrepov in da ugotovitev, vključno s statistiko, ki se nanaša na spol, na voljo tako odboru kot splošni javnosti; ter (c) izobražuje in ozavešča politike in političarke, zlasti poslanke in poslance, novinarje in novinarke, učitelje in učiteljice ter splošno javnost, posebno moške, o začasnih posebnih ukrepih kot strategiji, potrebni za pospešeno doseganje dejanske enakosti žensk in moških na vseh področjih, kjer so ženske premalo zastopane ali prikrajšane;
- potrebo po razvoju in izvajanju celovite politike s proaktivnimi in trajnostnimi ukrepi, ki so usmerjeni k ženskam in moškim ter deklicam in dečkom, za preseganje stereotipnih stališč o vlogah in nalogah žensk in moških v družini in družbi, ter k izvajanju pritegne organizacije civilne družbe in množične medije;
- ustrezno vključitev načela nediskriminacije in enakosti žensk in moških v izobraževalno politiko, državni učni načrt in s tem povezane dokumente, a tudi v temeljno in trajno izobraževanje učiteljic in učiteljev, zdravstvenih delavk in delavcev ter drugih izvajalcev storitev;
- uporabo inovativnih ukrepov, usmerjenih k otrokom in staršem za krepitev razumevanja načela enakosti žensk in moških, ter si v formalnem in neformalnem izobraževalnem sistemu, a tudi v množičnih medijih, prizadeva poudarjati pozitivno in nestereotipno

prikazovanje žensk ter spremljanje in preučevanje vseh sprejetih ukrepov zaradi rednega preverjanja njihovega učinka in ustreznega saniranja;

- nasilje nad ženskami in trgovine z ženskami;
- sodelovanje žensk v javnem in političnem življenju;
- problematiko izbranih žensk in deklic;
- odpravo diskriminacije pri izobraževanju, še zlasti za Rominje;
- odpravo diskriminacije pri zaposlovanju žensk;
- odpravo diskriminacije pri dostopu do zdravstvene oskrbe žensk in njeni izvedbi, zlasti za ženske, ki živijo v revščini, iskalke azila in begunke, Rominje in ženske, ki so žrtve nasilja;
- ekonomsko krepitev žensk, zlasti na podeželju;
- prezgodnje in prisilne poroke, zlasti pri romskem prebivalstvu.

Sloveniji je izrekel skupno 33 priporočil.

Konvencija združenih narodov o otrokovih pravicah in Odbor o pravicah otrok

Konvencija o otrokovih pravicah, ki je osredotočena na varstvo že v osnovi ranljive skupine – otrok –, vsebuje več določb, pomembnih za naslavljanje strukturne diskriminacije otrok, ob upoštevanju načela največje koristi otroka, a še posebej velja izpostaviti 2. člen, ki določa:

»1. Države pogodbenice spoštujejo in vsakemu otroku, ki sodi pod njihovo pravno pristojnost, jamčijo s to Konvencijo priznane pravice brez kakršnegakoli razlikovanja, ne glede na raso, barvo kože, spol, jezik, veroizpoved, politično ali drugo prepričanje, narodno, etnično ali družbeno poreklo, premoženje, invalidnost, rojstvo *ali kakršenkoli drug položaj otroka, njegovih staršev ali zakonitega skrbnika*.

2. Države pogodbenice bodo s sprejetjem vseh ustreznih ukrepov zagotovile varstvo otroka *pred vsemi oblikami razlikovanja ali kaznovanja zaradi položaja, delovanja, izraženih mnenj ali prepričanj njegovih staršev, zakonitih skrbnikov ali družinskih članov*« (poudarki dodani).

CRC je pri periodičnem pregledu RS na podlagi združenega tretjega in četrtega poročila RS leta 2013 v svojih Zaključnih opazanjih⁵⁶ pohvalil sprejem več zakonov, ratifikacijo Izbirnega protokola h Konvenciji o otrokovih pravicah glede udeležbe otrok v oboroženih spopadih septembra leta 2004, Izbirnega protokola h Konvenciji o otrokovih pravicah glede prodaje otrok, otroške prostitucije in otroške pornografije septembra 2004, Mednarodne konvencije o pravicah invalidov in njenega izbirnega protokola 24. aprila 2008, Izbirnega protokola h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju januarja 2007 ter Izbirnega protokola h Konvenciji o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk septembra 2004 in sprejem institucionalnih in sistemskih ukrepov, kot npr. projekta Uspešno vključevanje romskih otrok v izobraževanje 2008–2011, 2011–2014, ter Povečevanje družbenega in kulturnega kapitala na področjih, kjer živijo člani romske skupnosti 2010, ter Strategijo za izobraževanja Romov (2004) in njene spremembe (2011).

Problematika: prepoved razlikovanja

CRC je izrazil resno zaskrbljenost zaradi nenehne diskriminacije romskih otrok na vseh ravneh njihovega življenja brez ustreznih učinkovitih pravnih sredstev proti dejanjem diskriminacije, ki jih zagrešijo javni in zasebni akterji, a še posebej glede:

- a) razlikovanja med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi v nacionalni zakonodaji in programih kljub prejšnjemu priporočilu odbora (CRC/C/15/Add.230, 23. odstavek), kar se nanaša zlasti na to, da Zakon o romski skupnosti iz leta 2007 velja samo za avtonomno romsko prebivalstvo;
- b) dejstva, da številne romske skupnosti, vključno z otroki, nimajo dostopa do ustreznega bivališča in pitne vode; ter
- c) dejstva, da imajo kljub prejšnjemu priporočilu odbora romski otroci omejen dostop do izobraževanja, veliko jih obiskuje razrede za učence s posebnimi potrebami.

---

56 CRC/C/SVN/CO/3-4 (CRC 2013), dostopno tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateralala/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/212cdbcc79/Sklepne-ugotovitve-k-tretjemu-in-cetrtemu-porocilu-Slovenije-o-izvajanju-Konvencije-o-otrokovih-pravicah.pdf>.

Zato je CRC RS priporočil, naj zagotovi, da bodo vsi otroci v RS uživali enake pravice, ki jim pripadajo v skladu s konvencijo, in naj v ta namen:

- a) razmisli o odpravi razlikovanja med dvema vrstama romskega statusa in celotni romski skupnosti zagotovi položaj brez razlikovanja, med drugim z izvajanjem Zakona o romski skupnosti za vse romsko prebivalstvo, kar je sicer Odbor za človekove pravice priporočil že leta 2005 (CCPR/CO/84/SVN, 16. odstavek);
- b) nadaljuje začete ukrepe in sprejme druge potrebne ukrepe za zagotovitev učinkovite odprave vseh oblik diskriminacije otrok romskega izvora, zlasti dostopa do ustreznega prebivališča, pitne vode in izobraževanja v skladu s priporočili Odbora o odpravi rasne diskriminacije (CERD/C/SVN/CO/6-7, 8.–10. odstavek);
- c) vzpostavi mehanizem nadzora, ki bi omogočil odkrivanje diskriminacije proti romskim otrokom ter učinkovito preiskavo, pregon in kaznovanje vseh diskriminacijskih dejanj, uperjenih proti otrokom romskega izvora; ter
- d) uvede trajnostno naravnano javno izobraževanje in programe ozaveščanja za otroke, družine in skupnosti o škodljivih učinkih razlikovanja na otroke. Omenjene dejavnosti so potrebne zaradi spreminjanja vsesplošnega odnosa do romske skupnosti in razvijanja večje občutljivosti družbe za večkulturne skupnosti.

CRC je zato zahteval, da država pogodbenica v svojem naslednjem rednem poročilu pripravi posebno informacijo o ukrepih in programih, ki jih je sprejela v zvezi s Konvencijo o pravicah otrok zaradi spremljanja Deklaracije in Akcijskega načrta, sprejetih na Svetovni konferenci proti rasizmu, rasnemu razlikovanju, ksenofobiji in s tem povezani nestrpnosti, ob upoštevanju splošne pripombe št. 1 o prvem odstavku 29. člena konvencije o ciljih izobraževanja (CRC/GC/2001/1).

Prav tako je CRC pozdravil uveljavitev Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti iz leta 2006 in sprejel v vednost informacijo, ki mu jo je sporočila delegacija RS o upravni določbi iz leta 2001, ki istospolnim parom omogoča posvojitev otrok. Kljub temu je izrazil zaskrbljenost zaradi pomanjkanja določb o ureditvi statusa in pravic otrok istospolnih parov v omenjenem zakonu in drugi zakonodaji ter tudi zaradi tega, ker se otroci istospolnih parov v šolah srečujejo z različnimi oblikami diskriminacije na podlagi spolne

usmeritve v družini brez zagotovljene ustrezne poprave krivic. Zato je RS pozval, naj pravno uredi status otrok iz istospolnih družin ali s spremembo Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti ali z vključitvijo ustrezne določbe v predvideni Družinski zakonik ter sprejme učinkovite ukrepe za preprečitev in kaznovanje oblik diskriminacije otrok iz istospolnih družin ter da jim zagotovi pomoč ustreznih svetovalnih služb, če je potrebno, tudi v šolah.

Problematika: življenjska raven

CRC je izrazil posebno zaskrbljenost zaradi tega, ker:

- a) število otrok, ki živijo v revščini, v Sloveniji narašča; otroci manjšinskih skupin, zlasti romski, so revnejši od otrok večinskega prebivalstva;
- b) večina romskega prebivalstva še vedno živi ločeno od večinskega prebivalstva v izoliranih naseljih ob robu večjih mest; na splošno romska naselja ostajajo pod minimalno življenjsko ravno in so neurejena, medtem ko so domovi romskih prebivalcev v zelo slabem stanju;
- c) leta 2011 več kot petina romskih naselij ni imela dostopa do zdrave pitne vode in ustreznih sanitarnih naprav; ter
- d) podatki o tem, koliko romskih otrok živi v revščini, ima dostop do ustreznega stanovanja in do zdrave pitne vode, niso zbrani.

Zato je Sloveniji priporočil, naj:

- a) sprejme vse potrebne ukrepe za oblikovanje nacionalnega sistema socialnega varstva, ki bo omogočal holistični in učinkovit odziv na revščino in ranljivost otrok ob hkratnem namenjanju posebne pozornosti otrokom manjšinskih skupin, vključno z romskimi otroki z, med drugim, učinkovitim uresničevanjem Nacionalnega programa ukrepov za Rome (2010–2015) v vseh občinah;
- b) se v prihodnjih reformah izogne zmanjševanju dodatkov za otroke in perspektivo otrok vgradi v vse strategije, zlasti tiste v zvezi z reformami, vključno z Nacionalnim programom reform 2012–2013;
- c) zagotovi varno bivanje vsem romskim skupnostim z ukrepi za zakonito ureditev njihovih naselij in se pri tem smiselno posvetuje z zadevnimi romskimi skupnostmi ter v vmesnem času kot nujno zadevo razširi dostop do zdrave pitne vode in ustreznih sanitarnih

- naprav v vseh romskih naseljih, ne glede na pravni status zemljišča, na katerem živijo;
- d) zbere etnično razčlenjene podatke o otrocih, živečih v revščini, ter o dostopu otrok do ustreznega prebivališča in zdrave pitne vode; ter
  - e) okrepi svoja prizadevanja glede spoštovanja priporočil, navedenih v poročilu posebnega poročevalca Združenih narodov o človekovi pravici do zdrave pitne vode in sanitarnih naprav (A/HRC/18/33/Add.2), zlasti v zvezi s priporočili glede manjšin, ki jih to vsebuje.

Problematika: prosilci za azil in begunski otroci

CRC je z zadovoljstvom sprejel v vednost podatke o spremembah Zakona o mednarodni zaščiti, ki urejajo dostop prosilcev za azil do osnovnih zdravstvenih storitev. Vendar je kljub temu izrazil zaskrbljenost, ker imajo mladoletniki brez spremstva in otroci družin brez zakonitega statusa dostop samo do nujnega zdravstvenega varstva, ter zaradi pogostih preizkusov preverjanja starosti, vključno s takimi, ki so škodljivi za otroka, in zaradi dolgotrajnih postopkov, določenih v zvezi s prošnjami mladoletnikov za mednarodno zaščito, ter zaradi odločitve RS, da za 50 odstotkov zmanjša finančno pomoč prosilcem za azil, ki živijo zunaj Azilnega centra. Zato je RS priporočil, naj:

- a) zagotovi, da bodo mladoletniki brez spremstva in otroci družin brez zakonitega statusa imeli dostop do osnovnih zdravstvenih storitev brez razlikovanja;
- b) se odreče rednemu opravljanju preizkusov ugotavljanja starosti in zagotovi, da se taki postopki uporabljajo samo kot zadnje razpoložljivo sredstvo; ter
- c) pospeši ugotavljanje uporabe mednarodne zaščite v skladu z Zakonom o mednarodni zaščiti in ponovno preuči odločitev o zmanjšanju finančne pomoči prosilcem za azil, ki živijo zunaj Azilnega centra.

Problematika: otroci, ki pripadajo manjšinskim skupinam

CRC je pozval RS, naj sprejme vse učinkovite ukrepe za zmanjšanje razlik glede uživanja pravic otrok iz manjšinskih skupin, zlasti romskih otrok, in otrok večinskega prebivalstva na vseh področjih, ki jih

zajema konvencija, ter da posebno pozornost nameni standardom, ki veljajo za raven življenja, zdravje in izobraževanje, kot je priporočeno v zgornjih odstavkih, ter da mu o doseženem napredku poroča v svojem prihodnjem rednem poročilu. Sloveniji je tako podal skupno devet priporočil na področju naslavljanja diskriminacije.

Konvencija o pravicah invalidov in Odbor o pravicah invalidov

Konvencija o pravicah invalidov (pri čemer bi bilo ustrežnejše govoriti o osebah z invalidnostmi), ki je osredotočena na varstvo že v osnovi ranljive skupine – oseb z invalidnostmi –, vsebuje več določb, pomembnih za naslavljanje strukturne diskriminacije glede teh oseb,⁵⁷ vendar posebej velja izpostaviti 1. člen, ki določa:

»Namen te konvencije je spodbujati, varovati in invalidom zagotavljati polno in enakopravno uživanje vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter spodbujati spoštovanje njihovega prirojenega dostojanstva.

Invalidi so ljudje z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi, intelektualnimi ali senzoričnimi okvarami, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo, da bi enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi.«

Poleg tega je osrednja določba za naslavljanje enakosti in diskriminacije njen 5. člen, ki določa:

1. Države pogodbenice priznavajo, da so vsi ljudje enaki pred zakonom in da so brez diskriminacije upravičeni do enakega pravnega varstva in zakonskih ugodnosti.
2. Države pogodbenice prepovejo vsako diskriminacijo zaradi invalidnosti ter zagotovijo invalidom enako in učinkovito pravno varstvo pred diskriminacijo ne glede na okoliščine.
3. Za spodbujanje enakosti in odpravo diskriminacije države pogodbenice sprejmejo vse ustrezne ukrepe za zagotovitev primernih prilagoditev.
4. Posebni ukrepi, potrebni za spodbujanje ali doseganje dejanske enakosti invalidov, se ne štejejo za diskriminacijo po tej konvenciji.

---

57 Podrobneje glej v Della Fina, Cera, Palmisano (ur.), *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: a commentary* (2017), Cham: Springer International Publishing.

CRPD je pri uvodnem pregledu RS v letu 2018 sprejel Zaključna opažanja,⁵⁸ v katerih je pohvalil napredek, ki ga je RS dosegla pri izvajanju konvencije, zlasti sprejetje zakonodaje in javnih politik, kot so Zakon o osebni asistenci (2017), Akcijski program za invalide (2014–2021), Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (2012). Hkrati je izrazil zaskrbljenost v zvezi z določenimi vprašanji, kot sledi:

Problematika: enakost in nediskriminacija

CRPD je izrazil zaskrbljenost zaradi:

- a) pomanjkanja javnih politik in ukrepov, osredotočenih na enakost ter njeno prednostno obravnavo in na zaščito invalidov pred vsemi oblikami diskriminacije, ter zaradi nezadostnega prepoznavanja odrekanja primerne prilagoditve kot oblike diskriminacije na podlagi invalidnosti;
- b) pomanjkanja zmogljivosti, usklajevanja in merljivega učinka kontaktnih točk, namenjenih boju proti diskriminaciji, ter odsotnosti učinkovitih spodbujevalnih ukrepov v zvezi s tem;
- c) večplastnih in presečnih oblik diskriminacije invalidov, vključno z Romi, s Sinti in z invalidi iz drugih etničnih skupin ter zaradi pomanjkanja informacij o diskriminaciji invalidnih lezbijk, gejev, biseksualnih, transseksualnih in interseksualnih oseb (LGBTI).

Zato je RS priporočil, naj:

- a) sprejme zakonodajo, ki izrecno prepozna odrekanje primerne prilagoditve na vseh področjih življenja kot obliko diskriminacije na podlagi invalidnosti in kaznuje tako odrekanje;
- b) okrepi pristojnost in vlogo kontaktnih točk, namenjenih boju proti diskriminaciji, vključno z diskriminacijo invalidov, ter jim zagotovi ustrezna sredstva in zmogljivost za učinkovito odzivanje na primere diskriminacije na podlagi invalidnosti, vključno z odrekanjem primerne prilagoditve ter večplastnih in presečnih oblik diskriminacije;
- c) v svojo protidiskriminacijsko zakonodajo, politike in strategije izrecno vključi prepoznavanje večplastne in presečne diskriminacije

---

58 CRPD/C/SVN/CO/1 (CRPD 2018), dostopno tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/CRPD-sklepne-ugotovitve.pdf>.

na podlagi biološkega spola, družbenega spola, starosti, invalidnosti, diskriminacije migrantov, prosilcev za azil in beguncev ter diskriminacije zaradi etničnega ozadja, spolne usmerjenosti in katerega koli drugega statusa.

Prav tako je CRPD priporočil tudi, naj RS zagotovi sodna sredstva in sredstva, podobna sodnim sredstvom, pri diskriminaciji, ki jo izvajajo javni in/ali zasebni akterji, širi informacije med invalidi o takih sredstvih, zagotovi popravo krivic in ustrezno odškodnino ter določi kazni za storilce;

- d) pri izvajanju podciljev trajnostnega razvoja 10.2 in 10.3 upošteva 5. člen konvencije.

Problematika: enakost pred zakonom

CRPD je z zaskrbljenostjo ugotovil, da so zakonska določila v Zakonu o nepravdnem postopku in Družinskem zakoniku, ki omogočajo, da se osebam s psihosocialnimi motnjami in/ali z motnjami v duševnem razvoju odvzame pravna sposobnost, vključno s poslovno in/ali procesno sposobnostjo, diskriminatorna ter da RS obravnava skrbnike kot obliko podpore, čeprav so imenovani zato, da namesto invalidov prevzamejo pristojnost odločanja na različnih področjih življenja. Zaskrbljenost je izrazil tudi zaradi odsotnosti mehanizmov, ki bi nadomestili nadomestno odločanje s podprtim režimom odločanja. Zato je, ob sklicevanju na Splošni komentar št. 1 (2014) o enakosti pred zakonom, priporočil RS, da razveljavi vse diskriminacijske določbe, ki omogočajo odvzem pravne sposobnosti na podlagi invalidnosti ali druge telesne okvare, in zagotovi, da se s spremembo Družinskega zakonika odpravijo vse oblike nadomestnega odločanja za invalide na vseh področjih življenja ter uvede postopek, namenjen ponovni vzpostavitvi popolne poslovne sposobnosti vseh invalidov, ter razvije in izvaja mehanizme podprtega odločanja, ki spoštujejo neodvisnost, voljo in želje teh oseb.

Posebej se je posvetil še problematikam diskriminacije žensk z invalidnostmi, diskriminacije oseb z invalidnostmi pri delu in zaposlovanju, ozaveščanja o pravicah oseb z invalidnostmi in pozval RS k sprejemu strategije ozaveščanja, vključno s sodelovanjem množičnih medijev, za spodbujanje spoštovanja in dostojanstva vseh invalidov, ne glede na njihovo invalidnost ali drugo telesno okvaro. RS je podal skupno šest priporočil v zvezi z diskriminacijo.

Konvencija proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju in Odbor proti mučenju

V Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju je z vidika tematike te študije pomemben predvsem njen 1. člen, ki določa:

1. V tej konvenciji pomeni izraz »mučenje« vsako dejanje, ki osebi namenoma prizadene hudo bolečino ali trpljenje, bodisi telesno ali duševno, da bi se od nje ali koga drugega dobila obvestila ali priznanja ali da bi se kaznovala za dejanje, ki ga je storila sama ali kdo drug ali je zanj osumljena sama ali kdo drug, da bi se ustrašovala ali nanjo izvajal pritisk ali da bi se ustrašoval kdo drug ali nanj izvajal pritisk, *ali iz katerega koli drugega razloga, ki temelji na kateri koli obliki diskriminacije*, če to bolečino ali trpljenje prizadeva uradna oseba ali kdo drug, ki nastopa kot oseba z uradnim statusom ali na njeno pobudo ali z njeno izrecno privolitvijo ali privolitvijo molče. Ta izraz se ne nanaša na bolečino ali trpljenje, ki je posledica izključno zakonitih sankcij, ki ni ločljivo od teh sankcij ali ga te sankcije povzročajo.
2. Ta člen ne vpliva na noben mednarodni instrument ali nacionalni zakon, ki vsebuje ali utegne vsebovati določbe širšega pomena (poudarek dodan).

CAT je pri pregledu RS na podlagi njenega tretjega periodičnega poročila leta 2011 v svojih Zaključnih opažanjih⁵⁹ RS podal štiri priporočila na temo diskriminacije.

Problematika: azil in načelo nevračanja

Glede na svoj Splošni komentar št. 2 o izvajanju 2. člena (CAT/C/GC/2, 2008) je CAT opozoril, da del obveznosti RS v skladu s konvencijo vključuje posebno zaščito določenih manjšin ali marginaliziranih posameznikov ali posebej ogroženih skupin in priporočil, da RS sprejme ukrepe za vrnitev stalnega prebivališča t. i. »izbrisanim« osebam, ki so bile vrnjene drugim državam nekdanje Socialistične

---

59 CAT/C/SVN/CO/3 (CAT 2011), dostopno tudi na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovkove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovkovih-pravicah/db7a25c716/Sklepne-ugotovitve-k-tretjemu-porocilu-Slovenije-o-izvajanju-Konvencije-proti-mucenju.pdf>.

federativne republike Jugoslavije, in omogoči njihovo polno integracijo, tudi tistih, ki pripadajo romski skupnosti, in jim zagotovi pravične postopke glede prošelj za državljanstvo.

Problematika: romska skupnost

CAT je RS opozoril, da je posebna zaščita določenih manjšin ali marginaliziranih posameznikov ali posebej ogroženih skupin del obveznosti države pogodbenice v skladu s konvencijo, in ugotovil, da je namen zbiranja statističnih podatkov omogočiti državam pogodbenicam, da identificirajo in boljše razumejo etnične skupine na svojem ozemlju in obliko diskriminacije, ki so ji ali bi ji lahko bile izpostavljene, da najdejo primerne odzive in rešitve za odkrite oblike diskriminacije ter merijo doseženi napredek. Zato je RS priporočil, naj preuči obseg etnično motiviranih kaznivih dejanj in o njem poroča, ugotovi ključne vzroke ob hkratnem zagotavljanju pravice do zasebnosti in sprejme vse potrebne ukrepe, da v prihodnosti prepreči takšna kazniva dejanja. V zvezi s tem mora RS okrečiti svoja prizadevanja za boj proti vsem oblikam diskriminacije romske skupnosti.

2.2 Naslavljanje strukturne diskriminacije v okviru Sveta Evrope

Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti

Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti (v nadaljevanju ECRI) je pripravila opredelitev diskriminacije, ki ji sledijo tudi drugi organi Sveta Evrope (v nadaljevanju SE): »kakršna koli drugačna obravnava osebe ali skupine oseb, ki temelji na prepovedanem razlogu, ki nima objektivne in razumne utemeljitve«. ⁶⁰ ECRI se je opredelila tudi do strukturne diskriminacije in jo opredelila kot »pravila, norme, običaji, vzorci stališč in obnašanja v institucijah in drugih družbenih strukturah, ki zavedno ali nezavedno predstavljajo ovire skupinam ali posameznikom pri dostopanju do enakih pravic in

---

60 ECRI (European Commission against racism and intolerance) General Policy Recommendation No.7, §1 b, <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5aae>. Prevod avtorjev: »any differential treatment of a person or group of persons based on a prohibited ground, which has no objective and reasonable justification«.

možnosti, ki jih imajo drugi in ki prispevajo k manj ugodnim rezultatom za njih kot za večino populacije«. ⁶¹

V svojem splošnem poročilu za leto 2021 ⁶² je izpostavila nekatera področja, kjer je opazna strukturna diskriminacija. Predvsem ugotavlja, da je pandemija koronavirusne bolezni covid-19 izpostavila strukturno diskriminacijo na skoraj vseh področjih, vključno z izobraževanjem, zaposlovanjem, bivanjskimi razmerami in dostopom do zdravstvenega varstva. ⁶³ Pandemija naj bi posebej povečala institucionalni rasizem v Evropi, zato poziva države članice (v nadaljevanju DČ), naj pri obravnavi primerov rasizma preučijo tudi nacionalne politike, ki to omogočajo, in jih odpravijo. ⁶⁴ Prav tako tudi pozivajo k uvedbi izobraževalnih programov za policiste za preprečevanje rasne pristranskosti. ⁶⁵

Poročilo ECRI za leto 2020 ⁶⁶ v zvezi s Slovenijo omenja naslednja problematična področja, ki bi lahko predstavljala primere strukturne diskriminacije:

Problematika: Romi

Poročilo ECRI opozori na nekatere prakse, ki bi jih lahko šteli kot primere strukturne diskriminacije. Predvsem na področju Romov je uspeh ukrepov, sprejetih na nacionalni ravni, v veliki meri odvisen od politične volje lokalnih oblasti, ki pogosto ne pokažejo pripravljenosti

---

61 ECRI, General Policy Recommendation (GPR) No. 2 (§ 20) <http://ombudsman.hr/attachments/article/1283/REC02rev-2018-006-ENG.pdf>, Prevod avtorjev (»rules, norms, routines, patterns of attitudes and behaviour in institutions and other societal structures that, consciously or unconsciously, present obstacles to groups or individuals in accessing the same rights and opportunities as others and that contribute to less favourable outcomes for them than for the majority of the population«).

62 ECRI, Annual Report on ECRI'S activities covering the period from 1 January to 31 December 2020, marec 2021 (ECRI poročilo 2021) <https://rm.coe.int/annual-report-on-ecri-s-activities-for-2020/1680a1cd59>.

63 Prav tam, str. 8.

64 Prav tam, str. 13.

65 Prav tam, str. 13–14.

66 Poročilo Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti o Sloveniji, peta faza spremljanja, 2019, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-slovenia-slovenian-translation-/168094caff>.

za sodelovanje.⁶⁷ To se kaže v neurejenosti nekaterih romskih naselij z nedostojnimi bivanjskimi razmerami.⁶⁸ Neurejenost teh je pogosto posledica trenja med romskimi družinami in lokalnim prebivalstvom ali bližnjimi podjetji, ki lokalnim oblastem ne omogočajo preproste rešitve težav, saj se bojijo, da bi v svojem volilnem okraju naleteli na nasprotovanja. Zato ECRI poziva k spremembi zakonodaje, ki bo odpravila razlikovanje med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi ter tudi spremembo Zakona o romski skupnosti, v katerem bi se jasno navedlo, kdo sprejema nadomestne ukrepe, če lokalne oblasti ne izvajajo zakonskih določil. Hkrati pohvali pobude, usmerjene v iskanje rešitev za odpravljanje nekaterih oblik diskriminacije Romov, npr. romski pomočniki v šolah.⁶⁹

Problematika: rasizem

Poročilo ECRI pozdravi spremembe, ki jih je Slovenija dosegla na področju sovražnega govora in ureditve tega v Zakonu o varstvu pred diskriminacijo (ZvarD), ter oblikovanje javnega sistema za omogočanje anonimnih prijav. Prav tako kot pozitivno izpostavi sodelovanje policije pri preprečevanju rasne diskriminacije in rasističnega nasilja v Sloveniji. Vendar ECRI izpostavi kot težavo dejstvo, da organi ne zbirajo razčlenjenih podatkov o enakosti za namene boja proti rasni diskriminaciji. Žal ECRI v svojem vmesnem poročilu o implementaciji poročila za leto 2020 za Slovenijo opaža, da to priporočilo ni bilo izpolnjeno.⁷⁰

Problematika: spolna usmerjenost in spolna identiteta

Poročilo ECRI za Slovenijo ne omenja strukturne diskriminacije na področju spolne usmerjenosti, spolne identitete in spolnega izraza. Vendar omeni pomanjkanje zakonskega predpisa, ki bi izrecno

---

67 ECRI poročilo za Slovenijo, 2019, str. 24

68 Prav tam.

69 Prav tam.

70 Sklepi ECRI o izvajanju priporočilo za Slovenijo ob upoštevanju vmesnih nadaljnjih ukrepov, sprejeto 7. decembra 2021, objavljeno 3. marca 2022, <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendations-in-re-spe/1680a59af2>.

urejal spremembo imena in spola za transspolne osebe, in poziva k zakonski ureditvi tega.⁷¹ Hkrati izpostavi tudi nekatera druga področja, kjer so pravice transspolnih oseb zakonsko neurejene, npr. medicinski vidiki postopka za spremembo spola. Kot pozitivno izpostavi programe izobraževanja in ozaveščanja o pravicah pripadnikov skupnosti LGBT, ravno tako je bila prepoznana vrsta drugih dobrih praks. Socialni partnerji (Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije ter Združenje delodajalcev Slovenije), raziskovalni inštituti in nevladne organizacije v državi so vključeni v uvajanje politik za boj proti diskriminaciji in upravljanje raznolikosti na delovnem mestu, kar ECRI šteje kot pozitivne prakse.

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope – odbor za enakost in nediskriminacijo

Odbor za enakost in diskriminacijo priznava obstoj strukturne diskriminacije na določenih področjih, vendar ni pripravil nobenih dokumentov, ki naslavljajo izključno to problematiko. Na svoji spletni strani⁷² razloži, da do strukturne diskriminacije pride, ko sistem, na katerega je neka družba organizirana, postavi določene skupine oseb v prikrajšan položaj. Pri tem gre velikokrat za institucionalno pristranskost in mehanizme, ki se stalno motijo v korist ene skupine in v škodo druge. Diskriminacija, ki izhaja iz tega, ni vezana na prepričanje ene osebe ali ene skupine oseb, temveč na institucionalne strukture, najsi bodo pravne, organizacijske ali druge. Pri tem poudari, da morajo države za naslovitev strukturne diskriminacije preučiti nacionalno zakonodajo, a hkrati tudi preučiti oblike vedenja in delovanja državnih institucij, saj se diskriminacija pogosto pokaže pri izvrševanju zakonodaje, ki sama po sebi ni diskriminatorna. Pri tem ugotavlja, da do strukturne diskriminacije v državah članicah SE prihaja na področjih zagotavljanja pravic etničnih manjšin in predvsem Romov ter LGBT-skupnosti.

---

71 ECRI poročilo za Slovenijo, 2019, str. 29.

72 Svet Evrope, Discrimination and Intolerance, <https://www.coe.int/en/web/compass/discrimination-and-intolerance>.

Problematika: spolna neenakost

Ugotovitve odbora so večinoma vezane na predloge vsem državam članicam SE. Velja izpostaviti ugotovitev Generalnega poročevalca Parlamentarne skupščine SE o nasilju nad ženskami, da je neenakost med spoloma še vedno prisotna v evropski družbi. Še več, nasilje nad ženskami postaja manj tabu tema v negativnem smislu ob še vedno prisotnem obtoževanju žrtev, kar je bilo mogoče zaznati tudi v Sloveniji ob javnih omembah nekaterih primerov spolnega nasilja. Zato morajo države spoštovati Konvencijo SE o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami ter nasilju v družini (Istanbulska konvencija)⁷³ in njeno sporočilnost širiti v šolah, drugih izobraževalnih institucijah, v medijih in na politični ravni.⁷⁴ Pri tem naj večjo vlogo prevzamejo tudi moški.

Problematika: rasizem

Generalni poročevalec SE za boj proti rasizmu in intoleranci je poudaril, da obstaja globoko pomanjkanje zavedanja o obstoju strukturnega in institucionalnega rasizma, o njegovih dimenzijah in zgodovinski korelaciji, v političnih in javnih razpravah.⁷⁵ Pri tem je poudaril predvsem na evropski ravni številne kršitve pravic oseb afriškega izvora in Muslimanov. Zato poziva vse države, naj spoštujejo Splošne predloge glede politik za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji ter uporabo orodij, ki so bila razvita skozi programe sodelovanja med državami članicami SE za naslavljanje institucionaliziranega rasizma.

---

73 Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini (Istanbulska konvencija), Council of Europe Treaty Series, No. 210 (2011).

74 Generalni poročevalec Parlamentarne Skupščine Sveta Evrope o nasilju nad ženskami, PACE General Rapporteur on violence against women calls on men and boys to play an increasingly active part in eliminating violence, 24. 11. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8512/pace-general-rapporteur-on-violence-against-women-calls-on-men-and-boys-to-play-an-increasingly-active-part-in-eliminating-violence->.

75 Generalni poročevalec Sveta Evrope za boj proti rasizmu in intoleranci, Combating racism at its roots by fostering parliamentary and interparliamentary work, 25. 10. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8485/combating-racism-at-its-roots-by-fostering-parliamentary-and-interparliamentary-work>.

Problematika: invalidnost

Odbor ugotavlja, da so bile osebe z invalidnostjo nesorazmerno prizadete v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19, predvsem na področju dostopa do javnega in političnega življenja, ekonomskih priložnosti in izobraževanja. Predvsem osebe v varstvenih domovih so čutile večjo izolacijo in so bile izpostavljene večjim zdravstvenim tveganjem, medtem ko se je zaposlovanje oseb z invalidnostjo ustavilo.⁷⁶ Pri tem osebe z invalidnostjo niso bile vključene v sprejem ukrepov za reševanje okoliščin, nastalih zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19, kar lahko prispeva k strukturni diskriminaciji. Odbor zato opozarja, da je treba vse ukrepe za naslavljanje pandemije koronavirusne bolezni covid-19 sprejeti v sodelovanju z osebami z invalidnostjo na vseh stopnjah odločanja, kar bi lahko upoštevali tudi v Sloveniji.

Problematika: spolna usmerjenost

Odbor za enakost in nediskriminacijo v več poročilih poudarja povečanje sovražnega govora in s tem povezanih kaznivih dejanj proti LGBTI-skupnosti. Zato je poudarek v okviru Parlamentarne skupščine na uporabi jezika, ki nasprotuje spolnemu označevanju.⁷⁷

Usmerjevalni odbor Sveta Evrope za nediskriminacijo, raznolikost in vključevanje (CDADI)

Usmerjevalni odbor usmerja medvladno delo držav članic SE pri oblikovanju vključujoče družbe, ki se uspešno bori proti diskriminaciji in sovražnostim. V ta namen je oblikoval dva odbora strokovnjakov za vprašanja Romov in za boj proti sovražnemu govoru ter delovno skupino za medkulturno integracijo. Podobno kot Odbor za enakost in diskriminacijo tudi Usmerjevalni odbor posebej ne naslavlja strukturne diskriminacije. Obstoje strukturne diskriminacije je

---

76 Odbor za enakost in nediskriminacijo, Building forward better for an inclusive post-Covid-19 world: promoting participation of persons with disabilities, 2. 12. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8537/building-forward-better-for-an-inclusive-post-covid-19-world-promoting-participation-of-persons-with-disabilities->.

77 Odbor za enakost in nediskriminacijo, Committee highlights rise in hatred against LGBTI people, 23. 9. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8431/committee-highlights-rise-in-hatred-against-lgbti-people>.

zaznal na nekaterih področjih v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19.⁷⁸ Predvsem poudarja, da morajo države članice SE v času vsake krize spoštovati človekove pravice in preprečevati oblike strukturne diskriminacije.

Problematika: Romi

Tudi Usmerjevalni odbor Sveta Evrope je na splošno poudaril problematiko diskriminacije Romov na področju bivanjskih razmer v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19. Otežen dostop do čiste pitne vode je imel za posledico še dodatne težave pri zagotavljanju osebne higijene in s tem povezanega zdravstvenega stanja.⁷⁹ Pri tem so pripadniki težko ostajali v predpisanih karantenah, medtem ko so posledice trpeli tudi otroci, ki niso imeli možnosti šolanja.⁸⁰ Usmerjevalni odbor zato vsem državam članicam posebej predlaga sprejem začasnih ukrepov, ki bi delovali kot kompenzacija za strukturno diskriminacijo, ki so jo Romi utrpeli v tem času.

Problematika: zaposlovanje ranljivih skupin

Odbor je v svojih ugotovitvah o diskriminaciji v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19 posebej poudaril področje zaposlovanja, kjer je oziroma bi bilo treba sprejeti posebne ukrepe za zagotavljanje obstanka zaposlitve za ranljive skupine.⁸¹ Problematika pri

---

78 Steering committee on anti-discrimination, diversity and inclusion (CDADI), Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on upholding equality and protecting against discrimination and hate during the Covid-19 pandemic and similar crises in the future, <https://rm.coe.int/prems-066521-gbr-2530-cdadi-guidelines-web-a5-corrige/1680a3d50c>, str. 11.

79 Steering committee on anti-discrimination, diversity and inclusion (CDADI), Guidelines of the committee of Ministers of the Council of Europe on upholding equality and protecting against discrimination and hate during the Covid-19 pandemic and similar crises in the future, <https://rm.coe.int/prems-066521-gbr-2530-cdadi-guidelines-web-a5-corrige/1680a3d50c>, str. 24.

80 Prav tam.

81 Steering committee on anti-discrimination, diversity and inclusion (CDADI), Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on upholding equality and protecting against discrimination and hate during the Covid-19 pandemic and similar crises in the future, <https://rm.coe.int/prems-066521-gbr-2530-cdadi-guidelines-web-a5-corrige/1680a3d50c>, str. 11.

ranljivih osebah je v tem, da so velikokrat vključene v nestabilne in nestalne oblike zaposlitve, zato so podvržene večjemu tveganju za izgubo zaposlitve v času krize in posledično trpijo tudi večje ekonomske posledice.

2.3 Naslavljanje strukturne diskriminacije v okviru Evropske unije

Zakonodaja Evropske unije ne vsebuje opredelitve diskriminacije, niti ne uporablja izraza osebne okoliščine, temveč širše zastavlja prepoved diskriminacije kot temeljno vrednoto EU. V različnih dokumentih primarne in sekundarne zakonodaje EU se namesto izraza osebne okoliščine, ki ga pozna slovenska zakonodaja, uporablja izraz »*prohibited ground*« oziroma prepovedani razlogi, ki glede na uporabo predstavlja enako merilo kot osebne okoliščine.

Deseti člen Pogodbe o delovanju Evropske unije (v nadaljevanju PDEU) našteva nekatere osebne okoliščine, na podlagi katerih si mora EU izrecno prizadevati za boj proti diskriminaciji. Te so: spol, rasa ali narodnost, vera ali prepričanje, invalidnost, starost in spolna usmerjenost. Vendar iz ostalih členov PDEU izhaja, da bi lahko v okvir »osebne okoliščine« vključili tudi druga stanja, ki imajo za posledico neenakost, nestrpnost, nespoštovanje človekovih pravic, nespoštovanje pravic pripadnikov manjšin, odvzem posameznikovega dostojanstva in socialno izključenost. Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (Listina) razširja obseg osebnih okoliščin v 21. členu še na barvo kože, etnično ali socialno poreklo, genetske značilnosti, jezik, politično ali drugo mnenje, pripadnost narodnostni manjšini, premoženje, rojstvo in državljanstvo.⁸²

Enakost pred zakonom je temeljno načelo zakonodaje EU, kot je to potrdilo SEU v številnih primerih. Posledično zakonodaja EU posebej ne opredeli niti strukturne diskriminacije. Svet EU je v dokumentu *EU Human Rights Guidelines on Non-discrimination in External Action*⁸³ opozoril, da ni sprejeta nobena dogovorjena opredelitev strukturne diskriminacije, ki se pogosto naslavlja tudi z

82 Podrobneje glej v Peers et al. (ur.), *The EU Charter of Fundamental Rights: a commentary* (2014), Oxford; Portland: Hart.

83 Svet EU, *EU Human Rights Guidelines on Non-discrimination in External Action*, 6337/19, COHOM 20, CFSP/PESC 119, CONUN 13, DEVGEM 25, FREMP 19, 18. 3. 2019.

izrazi institucionalna diskriminacija ali sistemska diskriminacija, v evropskem pravnem redu. Za namene tega dokumenta je strukturno diskriminacijo opredelil kot izključitev in diskriminacijo celotne skupine oseb, ki si deli enake lastnosti ali razloge za diskriminacijo. Pri tem je povzel že zgoraj omenjeno opredelitev ECRI.

Druge relevantne politike EU

EU je na številnih področjih sprejela posamezne strategije in načrte za naslavljanje posameznih oblik diskriminacije na podlagi osebnih okoliščin: rasa, spol, LGBTIQ in Romi.

Strategija EU za enakost spolov za obdobje 2020–2025⁸⁴

Strategija EU za enakost spolov za obdobje 2020–2025 je oblikovana med drugim tudi za naslovitev problematike strukturne neenakosti žensk in moških. Od DČ zahteva upoštevanje vidika spola v javni upravi, pri določanju državnega proračuna in pri finančnem upravljanju, zato da se naslovijo strukturne neenakosti. Prav tako je treba na področjih socialne in ekonomske politike ter v sistemih obdavčitve in socialne zaščite odstraniti kakršne koli oblike strukturne neenakosti med spoloma, predvsem tiste, ki temeljijo na tradicionalnih spolnih vlogah v delovnem in zasebnem življenju. V ta namen bo EK pripravila smernice za DČ o tem, kako lahko nacionalni sistemi obdavčenja in socialnih prejemkov vplivajo na finančne dejavnike, ki imajo spodbujevalni ali odvratilni učinek na prejemnike in prejemnice drugega dohodka v gospodinjstvu. Strategija tudi poziva DČ, da si prizadevajo za doseganje enake udeležbe spolov v vseh gospodarskih sektorjih, pri plačilih za delo in pokojninah, pri družinski oskrbi in navsezadnje tudi pri odločanju in v politiki.

---

84 Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij, Unija enakosti: Strategija za enakost spolov za obdobje 2020–2025, COM/2020/152 final, 5.3.2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0152>.

Načrt EU proti rasizmu

Načrt EU proti rasizmu za leta 2020–2025⁸⁵ je bil sprejet v želji po učinkovitejšem odzivu na individualne in strukturne oblike rasizma. Načrt predvideva vrsto ukrepov na ravni politik EU in na ravni DČ ter skupno sodelovanje med njimi. Načrt posebej naslavlja strukturni rasizem in predvideva naslednje proaktivne politike za reševanje problematike:

- boj proti stereotipom in ozaveščanje o zgodovinskih izvorih rasizma;
- zbiranje ustreznih podatkov, ki morajo biti razčlenjeni po narodnosti in rasi, da bodo lahko odločevalci sprejemali ustrezne politike. To je Varuh človekovih pravic RS tudi že predlagal v svojem letnem poročilu za leto 2019;⁸⁶
- oblikovanje nacionalnih akcijskih načrtov proti rasizmu in rasni diskriminaciji v DČ. V zvezi s tem je Komisija marca 2022 pripravila Skupna vodilna načela za nacionalne načrte proti rasizmu in rasni diskriminaciji, ki predstavljajo izhodišča za nacionalne načrte;⁸⁷
- sodelovanje z regionalno in lokalno ravniyo za doseganje znatnejšega učinka na terenu;
- sodelovanje z zasebnim sektorjem;
- spodbujanje vključevanja vidikov enakosti v vsakodnevno poslovanje javnih organov.

Akcijski načrt izpostavlja tudi nekatere težave strukturne diskriminacije kot posledico odziva na pandemijo koronavirusne bolezni

---

85 Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij, Unija enakosti: akcijski načrt EU za boj proti rasizmu za obdobje 2020–2025, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-anti-racism-action-plan-2020-2025_en.

86 Varuh človekovih pravic, 25. letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2019, junij 2020, str. 37–38.

87 Evropska komisija, Podskupina na nacionalno implementacijo 'EU akcijskega načrta proti rasizmu 2020–2050', Skupna vodilna načela za nacionalne akcijske načrte proti rasizmu in rasni diskriminaciji, https://commission.europa.eu/document/download/d23174d0-9a1f-46da-992d-a47ccd56391a_en?filename=common_guiding_principles_for_national_action_plans_against_racism_and_racial_discrimination.pdf.

covid-19, predvsem poslabšanje stanja pripadnikov etničnih in rasnih manjšin.⁸⁸

Zgoraj omenjena Skupna vodilna načela vključujejo načelo 3 – Prepoznavanje in odpravljanje morebitnih manifestacij strukturnega rasizma in njihovega vpliva.⁸⁹ To načelo od držav predvsem zahteva zaznavanje strukturne diskriminacije in identificiranje potencialne rasne pristranskosti. Poudarja tudi potrebo po prilagajanju ukrepov različnim skupinam in posameznikom. Načelo poziva tudi k ozaveščenju o zgodovinskih koreninah rasizma kot načinu boja proti stereotipom in predsodkom.⁹⁰

Strateški okvir EU za Rome

Strateški okvir EU za Rome o enakosti, vključevanju in sodelovanju za obdobje 2020–2030⁹¹ naj bi prispeval k oblikovanju enake in vključujoče demokratične družbe v skladu s cilji Agende 2030. Strateški okvir poudarja, da sta boj proti anticiganizmu in graditev odnosov medsebojnega zaupanja ključna za učinkovite ukrepe. Cilj strateškega okvirja je podpora nacionalnim oblastem in nacionalnim kontaktnim točkam pri dejavnem vključevanju Romov v postopke odločanja in implementacije.⁹² Pri tem je treba sprejeti tudi konkretne merljive ukrepe in določiti postopke preverjanja učinkovitosti ukrepov. Strateški okvir tudi opozori na poslabšanje dostopa do zdravstvenega varstva kot posledico pandemije koronavirusne bolezni covid-19 in

---

88 European Union Agency for Fundamental Rights, Fundamental Rights Report 2021 (FRA poročilo 2021), Luxembourg: Publications Office of the European Union (2021), <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>.

89 Skupna vodilna načela za nacionalne akcijske načrte proti rasizmu in rasni diskriminaciji, str. 7.

90 Prav tam.

91 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, A Union of Equality: EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation, COM(2020) 620 final, 7. 10. 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf.

92 European Union Agency for Fundamental Rights, Fundamental Rights Report 2021 (FRA poročilo 2021), Luxembourg: Publications Office of the European Union (2021), <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>.

na številne družbeno-ekonomske posledice za Rome,⁹³ kar je mogoče pripisati obstoječi strukturni diskriminaciji Romov.

2.4 Naslavljanje diskriminacije v slovenski ustavi in zakonodaji

Ustava RS, kot najvišji pravni akt, v 14. členu določa:

14. člen

(enakost pred zakonom)

V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katero koli drugo osebno okoliščino.

Vsi so pred zakonom enaki.

13. člen Ustave RS nadalje določa, da imajo tujci v Sloveniji v skladu z mednarodnimi pogodbami vse pravice, zagotovljene s to ustavo in z zakoni, razen tistih, ki jih imajo po ustavi ali zakonu samo državljani Slovenije.

Kot izpostavlja Šturm v Komentarju Ustave Republike Slovenije, je 14. člen Ustave RS povezan z 22. členom Ustave RS, ki vsakomur zagotavlja enako varstvo pravic v postopku pred sodiščem in pred drugimi državnimi organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih, ter z drugimi posebnimi določili Ustave RS, ki izrecno govorijo o enakosti ali enakopravnosti: prvi odstavek 43. člena zagotavlja enakost volilne pravice vsem polnoletnim državljanom; tretji odstavek 49. člena vsakomur zagotavlja dostop do vsakega delovnega mesta pod enakimi pogoji; prvi odstavek 53. člena ureja načelo enakopravnosti zakoncev; v drugem odstavku 54. člena so otrokom, rojenim zunaj zakonske zveze, zagotovljene enake pravice, prav tako tudi otrokom, rojenim v njej; drugi odstavek 7. člena določa načelo o enakopravnosti verskih skupnosti; prvi odstavek 16. člena določa prepoved

---

93 European Union Agency for Fundamental Rights, Fundamental Rights Report 2021 (FRA poročilo 2021), Luxembourg: Publications Office of the European Union (2021), <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>.

neenakopravnosti, ki bi temeljila na razlogih iz prvega odstavka 14. člena v vojnem ali izrednem stanju; popolno enakopravnost obdolžencev v kazenskem postopku zagotavlja 29. člen; prvi odstavek 63. člena izrecno prepoveduje spodbujanje k narodnostni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti.⁹⁴

ZVarD ureja pristojnosti Zagovornika načela enakosti in določa varstvo posameznikov pred diskriminacijo na podlagi navedenih osebnih okoliščin (vključno z generalno klavzulo »ali s katero koli drugo osebno okoliščino«). ZVarD je nadomestil prejšnji Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (v nadaljevanju ZUNEO).

Zagovornik opravlja tudi inšpekcijski nadzor nad izvajanjem ZVarD, zato sta relevantna tudi Zakon o upravnem postopku (ZUP) in Zakon o inšpekcijskem nadzoru.

Glede preprečevanja diskriminacije so relevantni tudi:

- Zakon o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM), ki podrobneje naslavlja problematiko diskriminacije na podlagi osebne okoliščine spola;
- Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1), ki predvsem v 6. členu podrobneje ureja prepoved diskriminacije na podlagi osebnih okoliščin, ki jih določa sam;
- Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI), ki podrobneje ureja zagotavljanje dejanske enakopravnosti invalidov na področju zaposlovanja;
- Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI), ki podrobneje naslavlja problematiko diskriminacije na podlagi osebne okoliščine invalidnosti;
- Zakon o varstvu potrošnikov (ZVPot), ki v drugem odstavku 25. člena določa, da mora podjetje prodajati blago oziroma opravljati storitve vsem potrošnikom pod enakimi pogoji, pri čemer je kršitev prekršek;
- Zakon o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1), ki v 20. členu določa, da se storilec določenih dejanj, če so storjena z namenom vzbujanja narodnostne, rasne, spolne, etnične, verske, politične nestrpnosti ali nestrpnosti glede spolne usmerjenosti, kaznuje z višjo globo;

---

94 Šturm (ur.), Komentar Ustave Republike Slovenije (2002), Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije.

- Kazenski zakonik (KZ-1), ki med drugim konkretizira Ustavo RS glede prepovedi spodbujanja k narodnostni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti;
- Zakon o volitvah v državni zbor (ZVDZ) ter Zakon o referendumu in o ljudski iniciativi (ZRLI), ki med drugim konkretizirata možnost izvrševanja volilne pravice invalidov;
- Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (ZUSZJ);
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1), ki naslavlja posebne pravice romske skupnosti v RS in posebne ukrepe, ki jih morajo sprejeti lokalne skupnosti in država za izboljšanje položaja te skupnosti;
- Zakon o kolektivnih tožbah (ZKoIT), ki ureja možnost kolektivne opustitvene tožbe v primerih zatrjevane diskriminacije večjega števila oseb, ki jih ni mogoče določiti.

Obveznost države, da sprejme pozitivne ukrepe za naslavljanje dejanske neenakosti

Ustavno sodišče je v odločbi z dne 22. oktobra 2020 v zadevi U-I-168/16 obravnavalo pobudo za oceno ustavnosti Zakona o volitvah v Državni zbor (v nadaljevanju ZVDZ), v kateri so pobudniki zatrjevali, da ZVDZ vsebuje protiustavno pravno praznino, ker z njim ni bila uresničena obveznost, ki izhaja iz odločbe Ustavnega sodišča št. U-I-156/11, Up-861/11 z dne 10. aprila 2014. S to odločbo naj bi Ustavno sodišče naložilo zakonodajalcu obveznosti, da uredi fizično dostopnost volišč za invalide in zagotovi glasovanje invalidov na voliščih s prilagojenimi glasovnicami oziroma z glasovalnimi pripomočki. Pobudniki menijo, da je zakonodajalec prvo obveznost uresničil, medtem ko je drugo ignoriral.

Ustavno sodišče je poudarilo, da prvi odstavek 14. člena Ustave RS prepoveduje diskriminacijo glede uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ker določa, da so v Republiki Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katero koli drugo osebno okoliščino, in ugotovilo, da je tudi invalidnost med osebnimi okoliščinami, na podlagi katerih je diskriminacija prepovedana. Ustavno sodišče izrecno poudari, da prepoved diskriminacije zaobjema tudi zahtevo po uveljavljanju

posebnih pravnih položajev oziroma pravic, ki naj preprečijo manj ugoden položaj oziroma marginalizacijo najšibkejših članov družbene skupnosti in spodbujajo oziroma ustvarjajo enake možnosti za njihovo enakovredno udeležbo v družbenem življenju (t. i. pozitivno diskriminacijo). Ustavno sodišče je ob sklicevanju na mednarodnopravne vire (MKPI) in priporočila (npr. Beneške komisije) ter tudi svoje predhodne odločbe (npr. odločbo št. U-I-156/11, Up-861/11, kjer je Ustavno sodišče omenilo tudi Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (ZUNEO)), zapisalo, da pravica do nediskriminacijskega obravnavanja ne varuje le pred ustavno nedopustnimi posegi v pravico do nediskriminacijske obravnave na podlagi osebne okoliščine, ko gre za neposredno diskriminacijo, temveč tudi pred opustitvijo pozitivnih ravnanj v smeri potrebnih ter primernih sprememb in prilagoditev, ki ne nalagajo nesorazmernega ali nepotrebne bremena, kadar so v posameznem primeru potrebne, da se invalidom zagotovi enakopravno uživanje ali uresničevanje vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Na videz nevtralna norma lahko osebe v resnici obravnava neenakopravno, če ne omogoča dejanske enakopravnosti. Opustitev takih ukrepov predstavlja poseg v pravico do nediskriminacijske obravnave iz prvega odstavka 14. člena Ustave RS in bi pomenila obstoj protiustavne pravne praznine.

Ustavno sodišče je ob analizi podatkov, ki kažejo na veliko stroškovno neracionalnost uvajanja glasovalnih naprav, predvsem z vidika obsega njihove uporabe, in upoštevajoč, da imajo invalidi na voljo vrsto drugih oblik glasovanja, ugotovilo, da zakonska ureditev v ZVDZ ne posega v pravico invalidov do njihovega nediskriminacijskega obravnavanja v zvezi z uresničevanjem aktivne volilne pravice. Odločba je z vidika naslavljanja strukturne diskriminacije še posebej pomembna, saj potrjuje obveznost države, da preprečuje marginalizacijo najšibkejših skupin.

Oblike diskriminacije

Glede določenih vidikov ureditve oblik prepovedane diskriminacije, kot so predstavljeni spodaj, je mogoče zaključiti, da je slovenska ureditev ustrezna, saj široko zajema obravnavo oblik diskriminacije (v ZVarD je tako poleg neposredne in posredne diskriminacije, nadlegovanja ter navodil in pozivanja k diskriminaciji urejena tudi viktimizacija zaradi ukrepanja proti diskriminaciji).

Neposredna diskriminacija

V zakonodajah DČ EU imajo opredelitve neposredne diskriminacije nekatere skupne elemente:⁹⁵

- zahteva izkazati manj ugodno obravnavo;
- zahteva po primerjavi z drugo osebo v podobnem položaju, vendar z različnimi značilnostmi (kot so tiste, zaradi katerih se očita diskriminacija);
- možnost uporabe primerjave iz preteklosti ali hipotetične primerjave;
- nemožnost utemeljitve neposredne diskriminacije.

Ob tem ni nujno potrebno, da že opredelitev v zakonodaji izrecno vsebuje vse elemente, da bi lahko šteli, da ima posamezna DČ prepoved neposredne diskriminacije urejeno podobno kot druge DČ. Tako npr. francoska zakonodaja ne omenja izrecno možnosti uporabe hipotetične primerjave, vendar sodišča to omogočajo.⁹⁶

ZVarD v prvem odstavku 6. člena določa, da neposredna diskriminacija obstaja, če je oseba ali skupina oseb zaradi določene osebne okoliščine bila, je ali bi lahko bila v enakih ali podobnih situacijah obravnavana manj ugodno, kot se obravnava, se je obravnavala ali bi se obravnavala druga oseba ali skupina oseb.

ZVarD tako vsebuje prve tri skupne elemente opredelitev neposredne diskriminacije v zakonodajah DČ EU. V 13. členu ZVarD sicer ureja tudi izjeme od prepovedi neposredne diskriminacije, kjer je natančneje določeno, kdaj je neposredna diskriminacija lahko dopustna. V tem delu ureditev ZVarD odstopa od zadnjega skupnega elementa ureditev DČ EU.

Posredna diskriminacija

ZVarD v drugem odstavku 6. člena opredeli tudi posredno diskriminacijo, kar je skladno z ureditvami v drugih DČ. V dokumentu *A comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2020* avtorici kot negativen vidik slovenske ureditve izpostavljata, da naj bi ZVarD glede posredne diskriminacije izrecno zahteval, da se izvede

---

95 Dostopno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a88e-d4a7-7879-11ea-a07e-01aa75ed71a1> (17. 5. 2021), str. 37.

96 Court of Cassation, Social Chamber, 3 November 2011, No. 10-20765.

primerjava z osebami v enakem ali podobnem položaju ali pogojih.⁹⁷ Vendar natančnejša analiza drugega odstavka 6. člena kaže, da kritika ni upravičena. ZVarD v drugem odstavku 6. člena glede posredne diskriminacije določa, da ta obstaja, kadar je oseba ali skupina oseb z določeno osebno okoliščino bila, je ali bi lahko bila zaradi navidezno nevtralne določbe, merila ali prakse v manj ugodnem položaju kot druge osebe, razen če ta določba, merilo ali praksa objektivno temelji na legitimnem cilju ter so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in nujno potrebna.

Zahteve po tem, da se primerjajo osebe v enakem ali podobnem položaju ali pogojih, tako ni mogoče zaslediti, ravno tako takšne zahteve ni v povezani sodni praksi.⁹⁸ Takšno zahtevo je mogoče najti v prvem odstavku 6. člena ZVarD, ki ureja neposredno diskriminacijo, vendar elementov opredelitve neposredne diskriminacije ne smemo samodejno prenašati tudi v razumevanje opredelitve posredne diskriminacije.

Nadlegovanje

Tako kot večina drugih zakonodaj DČ EU tudi ZVarD vsebuje prepoved nadlegovanja, ki ga v prvem odstavku 8. člena opredeli kot nezaželeno ravnanje, povezano s katero koli osebno okoliščino, ki ima učinek ali namen ustvarjati zastrašujoče, sovražno, ponižujoče, sramotilno ali žaljivo okolje za osebo in žali njeno dostojanstvo.

Pozivanje in navodila za diskriminacijo

ZVarD v 8. in 9. členu opredeli tudi navodila za diskriminacijo ter pozivanje k diskriminaciji. 14 DČ EU tega v svojih nacionalnih pravnih aktih ne opredeljuje izrecno (Bolgarija, Ciper, Estonija, Finska, Hrvaška, Irska, Italija, Latvija, Litva, Madžarska, Nizozemska, Portugalska, Romunija in Španija). Poleg tega Kazenski zakonik (KZ-1) v 297. členu prepoveduje javno spodbujanje ali razpihovanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti, ki temelji na narodnostni, rasni, verski ali etnični pripadnosti, spolu, barvi kože, poreklu, premoženjskem

---

97 Dostopno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a88ed4a-7-7879-11ea-a07e-01aa75ed71a1> (17. 5. 2021), str. 41.

98 Glej npr. sodba Upravnega sodišča RS v zadevi I U 29/2020-21.

stanju, izobrazbi, družbenem položaju, političnem ali drugem prepričanju, invalidnosti, spolni usmerjenosti ali kateri koli drugi osebni okoliščini. Ob tem prvi odstavek 297. člena za kaznivost zahteva, da je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev.

Osebni obseg zaščite pred diskriminacijo

ZVarD v tretjem odstavku 1. člena določa, da se prepoved diskriminacije nanaša tudi na pravne osebe, če se okoliščine, ki bi lahko bile podlaga za diskriminacijo, po vsebini lahko nanašajo nanje. Manjše število DČ EU, npr. Češka in Švedska, v svoji nacionalni zakonodaji izrecno določa, da se ne nanaša na diskriminacijo pravnih oseb.

Izjeme od prepovedi diskriminacije

V dokumentu *A comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2020* avtorici izpostavljata, da splošna klavzula prvega odstavka 13. člena ZVarD omogoča možnost utemeljitve diskriminacije na podlagi rase ali etnične pripadnosti, kar lahko nasprotuje pravni ureditvi EU.⁹⁹ Takšno branje ZVarD je nepopolno. Prvi odstavek 13. člena namreč določa:

Ne glede na prvi odstavek 5. člena tega zakona neenako obravnavanje zaradi določene osebne okoliščine ne pomeni diskriminacije po tem zakonu, če takšno različno obravnavanje temelji na legitimnem cilju in so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna, potrebna in sorazmerna. Ne glede na prejšnji stavek je neenako obravnavanje na področjih iz prve do četrte alineje prvega odstavka 2. člena tega zakona zaradi spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti vedno prepovedano, razen v primerih, določenih v tem ali drugem zakonu.

Prvi povedi, ki jo izpostavlja primerjalna analiza, je torej dodana druga, ki glede spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti,

---

99 Chopin, Isabelle in Germaine, Catharina, *A comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2020*, European network of legal experts in gender equality and non-discrimination (2020), dostopno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a88ed4a7-7879-11ea-a07e-01aa75ed71a1> (17. 5. 2021), str. 65.

starosti ali spolne usmerjenosti ne omogoča sklicevanja na splošno izjemo, temveč zahteva specialno zakonsko določbo za utemeljitev možnosti diskriminacije. Vendar je res, da ZVarD v prvem odstavku 1. člena med osebnimi okoliščinami izrecno navaja tudi etnično poreklo, ki ga nadalje v drugi povedi prvega odstavka 13. člena ne navaja. V tem delu bi bilo v izogib kakršni koli zmedi pri razlagi ZVarD priporočljivo tudi v drugo poved prvega odstavka 13. člena vključiti etnično poreklo, čeprav bi že ob trenutni ubeseditvi etnično poreklo v praksi umestili med okoliščine, na katere se sklicuje druga poved prvega odstavka 13. člena ZVarD.

Procesni vidiki

ZVarD v prvem odstavku 41. člena določa, da lahko diskriminirana oseba za zastopanje v sodnih postopkih pooblasti zagovornika ali nevladno organizacijo, ki deluje na področju varstva pred diskriminacijo in varstva človekovih pravic, vendar lahko v tem procesna dejanja opravlja le oseba, ki je zaposlena pri zagovorniku ali je predstavnik nevladne organizacije in ima opravljen pravniški državni izpit. Zahteva po opravljenem pravniškem državnem izpitu (v nadaljevanju PDI) presega siceršnje zahteve Zakona o pravnem postopku, ki na vseh stopnjah, razen pred Vrhovnim sodiščem, za zastopanje ne zahteva opravljenega pravniškega državnega izpita, zato bi bilo treba razmisliti o tem, da se takšna zahteva odpravi tudi v ZVarD.

Zakon o kolektivnih tožbah sicer omogoča kolektivno opustitveno tožbo na področju varstva pred diskriminacijo, vendar je glede na splošno zahtevo po opravljenem PDI za opravljanje podobnih procesnih dejanj iz strani Zagovornika načela enakosti in njegovo siceršnjo obremenjenostjo verjetno nerealistično pričakovati, da bo institut kolektivne opustitvene tožbe v praksi lahko postal učinkovit pri spopadanju s strukturno diskriminacijo.

ZVarD v drugem odstavku 39. člena določa višino denarnega nadomestila zaradi izpostavljenosti diskriminaciji, ki naj znaša med 500 in 5.000 evrov. Večina drugih DČ EU denarnega nadomestila navzgor ne omejuje (npr. Belgija, Bolgarija, Ciper, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francija, Grčija, Hrvaška, Italija, Litva, Luksemburg, Nemčija, Nizozemska, Poljska, Portugalska, Romunija, Slovaška, Španija in Švedska). V izogib morebitnim konfliktom s splošno ureditvijo odškodninske odgovornosti v Sloveniji, ki takšne zgornje

omejitve ne pozna, bi bilo treba razmisliti o odpravi zgornje omejitve denarnega nadomestila zaradi izpostavljenosti diskriminaciji.

V Grčiji je zanimiva ureditev, pri čemer grški zakon o prepovedi diskriminacije vsebuje splošno derogacijsko klavzulo o razveljavitvi vseh zakonskih določb, ki so diskriminatorne.¹⁰⁰ V Sloveniji se podoben učinek lahko doseže s tem, da Ustavno sodišče presodi, da neki zakon posega v 14. člen Ustave RS (enakost pred zakonom) in ga posledično razveljavi, vendar je kljub temu ob spremembi ZVarD vredno imeti v mislih možnost vstavitve podobne splošne derogacijske klavzule.

Sklepne ugotovitve

Na podlagi opravljene analize v povezavi s Slovenijo je najpogostejša zaznana problematika, ki bi jo lahko razumeli kot strukturno diskriminacijo, diskriminacija na podlagi osebnih okoliščin rase in etnične pripadnosti, še posebej v zvezi s položajem pripadnikov romske skupnosti, a tudi diskriminacija na podlagi invalidnosti in spola.

Mednarodna telesa in telesa EU ter sodišča večinoma uporabljajo izraz diskriminacija. Izraz strukturna diskriminacija se kot nov pojem uporablja predvsem v poročilih v povezavi z ugotovitvami, vezanimi na diskriminatorna ravnanja v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19. Tu posebej zaznavajo strukturno diskriminacijo na področju dostopa do izobraževanja za otroke, neenakosti med spoloma, dostopa do zdravstvenega varstva in predvsem do cepiv, na področju zaposlovanja ter strukturno diskriminacijo starejših, beguncev in migrantov, žensk in deklic, oseb z invalidnostjo, otrok ter LGB-TIQ-skupin. ECRI in FRA izpostavljata povečan institucionalni rasizem v vseh državah članicah EU.

Poročilom vseh mednarodnih teles in teles EU za RS je skupno to, da izpostavljajo problematiko Romov, ki ji tudi namenjajo največ pozornosti. Pri romski problematiki gre za izrazito obliko večplastne diskriminacije, saj so pripadniki romske skupnosti diskriminirani zaradi svojih številnih osebnih okoliščin, kot so etnična pripadnost, spol, jezik, starost in izobrazba. Prav tako so diskriminirani na številnih družbenih področjih življenja, kot so zaposlovanje, zdravstveno varstvo, socialno varstvo in izobraževanje.

---

100 Zakon št. 4443/2016, 23. člen.

Dodatno mednarodna telesa predlagajo RS izboljšanje ureditve institucionalnega okvira za izvajanje politik in zakonodaje za prepoved diskriminacije ter povečanje finančnih sredstev za njihovo uspešno delovanje, predvsem za delovanje Zagovornika načela enakosti. Hkrati menijo, da je treba v RS sprejeti celovito protidiskriminacijsko strategijo v sodelovanju s civilno družbo, ki bo vključevala tudi izobraževanje celotne družbe o oblikah diskriminacije in njenih posledicah.

Poleg spodaj omenjenih osebnih okoliščin mednarodna telesa RS opozarjajo tudi na diskriminacijo manjšin, izbrisanih oseb, migrantov, prosilcev za azil in beguncev. Kot terminološko opombo, ki ima lahko tudi določene vsebinske posledice na odločitve, želimo izpostaviti, da bi veljalo v slovenski normativni pravni ureditvi in praksi razmisliti tudi o ustreznosti uporabe terminov »osebne okoliščine« in »status«, saj temeljne mednarodne pogodbe s področja človekovih pravic v svojih generalnih klavzulah na koncu določb, ki naslavljajo prepoved diskriminacije, govorijo »o drugem statusu« (angl. »*or other status*«), pri čemer status ni nujno razumljen le kot podpomenka širše pomenske kategorije pod oznako »osebne okoliščine«, ki jo npr. Zagovornik načela enakosti v razmerju do termina »status« uporablja kot nadpomenko.

Spol

V okviru tretjega kroga UPR leta 2019 je Svet za človekove pravice ugotovil, da je RS sprejela priporočila za spodbujanje enakosti spolov in odpravo diskriminacije žensk, tudi na trgu dela. Morda so k temu napredku pred tem prispevala tudi kritična priporočila, ki sta jih RS podala CESCER in CEDAW, in sicer po tem, ko sta izrazila zaskrbljenost, ker so varčevalni ukrepi, zlasti zmanjšanje družinskih prejemkov, nesorazmerno vplivali na položaj žensk, ter pozvala k pripravi študije o posledicah omenjenih varčevalnih ukrepov in izvedbi učinkovitih ukrepov za preprečevanje brezposelnosti žensk, zlasti med ženskami z visoko izobrazbo.

Odbor za enakost in nediskriminacijo Parlamentarne skupščine SE je dodatno še poudaril, da je neenakost med spoloma še vedno prisotna v evropski družbi in je zato treba sporočilnost Istanbulske konvencije širiti v šolah, drugih izobraževalnih institucijah, v medijih in na politični ravni.

Sodišče EU je v več primerih naslovlilo diskriminacijo na podlagi spola, pri čemer je še posebej zanimivo, da Sodišče zavrnilo zaposlitve ali odpoved pogodbe zaradi nosečnosti ali materinstva šteje za diskriminacijo na podlagi spola, medtem ko jo slovenska praksa, tudi Zagovornik načela enakosti, umešča med druge osebne okoliščine. Pomemben primer diskriminacije na podlagi spola, ki ga je obravnavalo Sodišče EU, je tudi manjše plačilo za moške in ženske za enako delo.

Narodnost, rasa ali etnično poreklo

Svet za človekove pravice je poudaril, da je RS sprejela priporočila iz prejšnjih pregledov o okrepitvi politik za učinkovit boj proti rasizmu in sovražnem govoru ter o oblikovanju javnih politik za odpravo rasne diskriminacije in izboljšanje odziva kazenskega pravosodja v primerih sovražnega govora. Pozitivno sta se na omenjene spremembe odzvala tudi ECRI in FRA, ki sta pozdravila ureditev na področju sovražnega govora in oblikovanje javnega sistema za omogočanje anonimnih prijav. ECRI kot pozitivno izpostavi tudi sodelovanje policije pri preprečevanju rasne diskriminacije in rasiističnega nasilja v RS.

CERD je poudaril, da RS nima na voljo ustreznih statističnih podatkov o sestavi prebivalstva RS po letu 2002. Zato je okrnjeno dejansko poznavanje diskriminacije na podlagi te osebne okoliščine. To še posebej velja tudi za podatke o romski skupnosti.

Odbor za enakost in nediskriminacijo Parlamentarne skupščine SE je posebej poudaril globoko pomanjkanje zavedanja o obstoju strukturnega in institucionalnega rasizma, o njegovih dimenzijah in zgodovinski korelaciji, v političnih in javnih razpravah v državah članicah SE.

FRA je zaznal tudi problematiko strukturne diskriminacije in neustreznega ravnanja z migranti v RS. Pri tem omenja primere, ko so bili migranti ob vstopu več dni zaprti v kontejnerjih brez ustrezne svetlobe, in negativne odzive družbe na vključevanje begunskih otrok v šole. Hkrati poudari pozitivne ukrepe, ki so bili sprejeti za vključitev otrok prosilcev za azil in beguncev v izobraževalni sistem ter učinkovito sodno varstvo, ki je nudeno migrantom. Omeni dva primera, pri katerih sta sodišči odločili v korist pritožnikov migrantov in ugotovili kršitve postopkov.

ESČP je v zadevi *Kurić in ostali proti Sloveniji* ugotovilo, da je prišlo do diskriminacije na podlagi narodnosti, saj je slovenski ukrep razlikoval med »pravimi« tujci in nekdanjimi državljani SFRJ. ESČP poudari, da prepoved diskriminacije ne pomeni, da država ne sme sprejeti ukrepov, ki so namenjeni ugodnejši obravnavi posameznikov ali skupin, ki so sicer dejansko v neenakem položaju. Obratno je država zavezana sprejeti ukrepe, ki zagotovijo dejansko enako obravnavo določene skupine, četudi ti ukrepi pravno to skupino obravnavajo ugodnejše kot druge.

Ugotovitve, vezane posebej na diskriminacijo Romov

Posebej glede romske skupnosti je RS večinoma sprejela vsa priporočila Sveta za človekove pravice, razen tega, da odpravi razlikovanje med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi. Na slednjo problematiko, katere posledica so številni primeri diskriminacije med pripadniki romske skupnosti, opozarjajo tudi druga telesa, kot so CCPR, CERD, CRC, ECRI. CAT in FRA sta v zvezi s problematiko Romov poudarila pomanjkljivo zbiranje statističnih podatkov, zaradi česar so tudi odzivi na diskriminacijo Romov neustrezni. CCPR, CESC, CERD, CDADI so v svojih priporočilih RS veliko bolj kritični glede odzivov RS pri preprečevanju in odpravljanju diskriminacije pripadnikov romske skupnosti, ki je v RS vztrajna in se odraža na več ravneh ter je pogosto temelječa na predsodkih. Omenjena telesa skupaj z ECRI, s FRA in z *European network of legal experts in gender equality and non-discrimination* zaznavajo, da so posledica tega težave, povezane z legalizacijo romskih naselij in ureditvijo njihove stanovanjske problematike, s porastom sovražnega govora zoper Rome in socialno izključenostjo. Predlogi teles so vezani na potrebo po celostnem pristopu k obravnavi vseh oblik diskriminacije proti romskim skupnostim in sprejemu ukrepov za premagovanje prevladujoče diskriminacije proti Romom pri njihovem dostopu do zaposlitve, prebivališča in zdravstvenih storitev. Vsa telesa tudi opozarjajo na diskriminacijo pri dostopu do osnovnih storitev, kot so vodovod, električna in kanalizacijska in nelegaliziranih romskih naselij, zaradi česar so izpostavljeni resnim zdravstvenim tveganjem, kar je bilo še posebej poudarjeno v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19. Vendar FRA vseeno pohvali odziv nekaterih občin pri dovozu pitne vode v romska naselja, ki se je redno nadaljeval tudi v času pandemije.

CESCR, CERD, CRC, FRA opozarjajo tudi na neustrezno spoštovanje ukrepov glede vključevanja romskih otrok v izobraževalni sistem. CRC je še posej poudaril nenehno diskriminacijo romskih otrok na vseh ravneh njihovega življenja brez ustreznih učinkovitih pravnih sredstev proti dejanjem diskriminacije, ki jih zagrešijo javni in zasebni akterji. Analiza *European network of legal experts in gender equality and non-discrimination* ugotavlja, da je nesorazmerno veliko romskih otrok vključenih v šole s posebnimi potrebami, kar je v RS posebna problematika. Tako ECRI kot FRA pohvalita pobude, usmerjene v iskanje rešitev za odpravljanje nekaterih oblik diskriminacije Romov, kot je romski pomočnik v šolah. ECRI ob že omenjenih temah doda tudi težavo, da je uspeh ukrepov za odpravo diskriminacije Romov, sprejetih na nacionalni ravni, v veliki meri odvisen od politične volje lokalnih oblasti, ki pogosto ne pokažejo pripravljenosti za sodelovanje.

Jezik

RS je sprejela priporočilo Sveta za človekove pravice o začetku dialoga z nemško govorečo skupino in o nadaljnjem izvajanju obstoječega zakonodajnega okvira glede uporabe manjšinskega jezika. Sodišče EU je diskriminacijo na podlagi osebne okoliščine jezika obravnavalo predvsem v povezavi s svoboščino prostega pretoka oseb (delavcev) znotraj EU za državljane EU, npr. z zahtevami o dokazovanju znanja jezika, ki jih je dejansko mogoče pridobiti samo v eni državi članici EU, ali objavo prostih delovnih mest v zgolj nekaterih uradnih jezikih EU.

Vera ali prepričanje

Mednarodna telesa se do te osebne okoliščine niso posebej opredelila v povezavi z RS. Sodišče EU je v sodni praksi zavzelo stališče, da prepoved vidnega nošenja znakov političnega, filozofskega in verskega prepričanja za delavce ne pomeni nujno neposredne diskriminacije, temveč zgolj, če se takšna prepoved določi le v okviru zagotavljanja uspešnega izvajanja politike nevtralnosti, in zgolj, če se ta politika »dejansko izvaja dosledno in sistematično«. Videz nevtralnosti je torej legitimen cilj, ki ga družbe (in tudi država) lahko zasledujejo s tem, da omejijo izkazovanje verskih ali drugačnih prepričanj.

Invalidnost

Analiza *European network of legal experts in gender equality and non-discrimination* za leto 2020 ugotavlja, da v Sloveniji zakonodaja o diskriminaciji ne vsebuje opredelitve invalidnosti, ampak so te opredelitve podane v kontekstu zakonodaje o socialni varnosti, kar nakazuje na problematiko razumevanja obravnave oseb z invalidnostjo z vidika diskriminacije.

CESCR je pohvalil ratifikacijo Konvencije o pravicah invalidov in njenega izbirnega protokola ter Izbirnega protokola h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju ter hkrati pozdravil zakonodajne in sistemske ukrepe, ki jih je Slovenija sprejela za preprečevanje diskriminacije invalidov. Napredek na tem področju je poudaril tudi CRPD, a je hkrati izrazil zaskrbljenost zaradi pomanjkanja javnih politik in ukrepov, osredotočenih na enakost in njeno prednostno obravnavo ter na zaščito invalidov pred vsemi oblikami diskriminacije in tudi nad obstojem večplastnih in presečnih oblik diskriminacije invalidov, vključno z Romi, s Sinti in z invalidi iz drugih etničnih skupin, ter zaradi pomanjkanja informacij o diskriminaciji invalidnih lezbijk, gejev, biseksualnih, transseksualnih in interseksualnih oseb (LGBTI). CESCR je dodatno omenil tudi težave, ki jih imajo invalidi in nekatere druge skupine (begunci) pri dostopu do socialnih stanovanj.

Posebej je CRPD poudaril tudi problematiko diskriminacije žensk z invalidnostmi, diskriminacije oseb z invalidnostmi pri delu in zaposlovanju ter pomanjkljivo ozaveščanje o pravicah oseb z invalidnostmi.

Odbor za enakost in nediskriminacijo Parlamentarne skupščine SE in FRA sta dodatno poudarila nesorazmerno prizadetost oseb z invalidnostjo v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19. FRA v okviru odzivov na pandemijo pozdravi odziv Varuha človekovih pravic RS, ki je za gluhe in gluhoneme dosegel uveljavitev izjeme v odlokih o nošenju mask.

Starost

Glede osebne okoliščine starosti so predvsem relevantne ugotovitve CRC, ki je izrazil zaskrbljenost nad naraščanjem števila otrok, ki v

RS živijo v revščini. Pri tem spet opozarja na težaven položaj romskih otrok. Zato RS predlaga oblikovanje nacionalnega sistema socialnega varstva, ki se bo celovito odzval na revščino in ranljivost otrok. Posebno pozornost je treba nameniti tudi mladoletnim prosilcem za azil, predvsem mladoletnikom brez spremstva, saj imajo ti dostop do nujnega zdravstvenega varstva, vendar so zaradi dolgotrajnih postopkov pogosto diskriminirani na drugih področjih življenja. Pri tem je poudaril problematiko preizkusov preverjanja starosti, ki so pogosto škodljivi za otroka. Dodatno FRA omeni nujnost zagotovitve enakega dostopa do izobraževanja za vse otroke, še posebej otroke iz ranljivih skupin, kamor poleg otrok z invalidnostmi šteje tudi romske otroke in otroke migrantov. Pri tem kot primer dobre prakse izpostavi odziv Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS, ki je oblikovalo projekt DIGI šola, v katerem je zbiralo sredstva in tehnično opremo za pomoč učencem v stiski, tudi otrokom z invalidnostmi.

Poročilo FRA v zvezi z diskriminacijo v RS v času pandemije koronavirusne bolezni covid-19 omeni tudi diskriminatorno obravnavo starejših glede časovnih možnosti obiska trgovin in slabo obravnavo v domovih za ostarele.

Spolna usmerjenost, spolna identiteta in spolni izraz

RS je sprejela priporočila Sveta za človekove pravice za boj proti stereotipom in predsodkom proti LGBTI-osebam, vendar zgolj v obsegu svojih finančnih in kadrovskih zmožnosti. Tudi CCPR in ECRI sta izrazila priznanje RS za prizadevanja zagotoviti enake pravice LGBT-osebam v nacionalni zakonodaji, vendar sta kot druga mednarodna telesa (CESCR, CRC) obžalovala zavržen referendum, ki bi istospolnim parom zagotovil enakopravnost glede dedovanja, dostopa do reproduktivnega zdravljenja in posvojitve otrok. CESCR, ECRI in FRA so še dodatno izrazili zaskrbljenosti zaradi nekaterih drugih zakonskih določb, ki postavljajo istospolne osebe v neenak položaj, in zaradi pomanjkljivega poznavanja področja iz strani nekaterih glavnih deležnikov. CRC je v zvezi s tem poudaril tudi pomanjkanje določb o ureditvi statusa in pravic otrok istospolnih parov v zakonodaji. ECRI kot pozitivno izpostavi programe izobraževanja in ozaveščanja o pravicah pripadnikov skupnosti LGBT, v katerih pri uvajanju politik za boj proti diskriminaciji in upravljanju raznolikosti

na delovnem mestu skupaj sodelujejo socialni partnerji (ZSSS, SVIZ in ZDS), raziskovalni inštituti in nevladne organizacije.

Sodišče EU je ugotovilo, da francoski odlok o določitvi meril za izbor krvodajalcev, ki je vseboval določbo o prepovedi darovanja krvi moškimi, ki so imeli spolne odnose z moškimi, saj naj bi bili izpostavljeni velikemu tveganju za hude nalezljive bolezni, ki se lahko prenašajo s krvjo, ni sam po sebi v neskladju s prepovedjo diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti. Ugotovilo je, da trajna odklonitev dajanja krvi, katere namen je zmanjšanje tveganja za prenos nalezljivih bolezni na prejemnike na najmanjšo možno mero, uresničuje splošni cilj zagotovitve visoke ravni varovanja zdravja ljudi, ki je cilj EU. Glede načela sorazmernosti je dodalo, da je trajna prepoved dajanja krvi za istospolno usmerjene moške združljiva s pravom EU le, če ne obstajajo manj obremenjujoči načini zagotavljanja visoke ravni varovanja zdravja: postopki testiranja na HIV, če takšnih postopkov ni, mora nacionalno sodišče med drugim preveriti, ali lahko vprašalnik in osebni razgovor omogočita natančnejšo opredelitev vedenj, ki pomenijo tveganje za zdravje prejemnikov.

Reference

A proti Veselības ministrija (C-243/19) z dne 29. oktobra 2020.

A in drugi proti Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (združene zadeve od C-148/13 do C-150/13) z dne 2. decembra 2014.

Alfredo Rendón Marín proti Administración del Estado (C-165/14) z dne 13. septembra 2016.

Anita Groener proti Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee (C-379/87) z dne 28. novembra 1989.

Asociația Accept proti Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12) z dne 25. aprila 2013.

Agencija Evropske unije za temeljne pravice in Svet Evrope »Priročnik o evropskem prodiriskriminacijskem pravu« 2021, dostopno na: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discrim_law_SLV.pdf.

Asma Bougnaoui in Association de défense des droits de l'homme (ADDH) proti Micropole SA (C-188/15) z dne 14. marca 2017.

Association Belge des Consommateurs Test-Achats ASBL in drugi proti Conseil des ministres (C-236/09) z dne 1. marca 2011.

Berger-Krall Cornelia in drugi proti Sloveniji, pritožba št. 14717/05, sodba z dne 12. junija 2014.

- Burns, *Structural Discrimination: Cultural, Institutional and Interactional Mechanisms of the 'European Dilemma'*, 2011, dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/311908097_Structural_Discrimination_Cultural_Institutional_and_Interactional_Mechanisms_of_the_%27European_Dilemma%27).
- Carole Louise Webb proti EMO Air Cargo (UK) Ltd* (C-32/93) z dne 14. julija 1994.
- C. D. proti S. T.* (C-167/12) z dne 18. marca 2014.
- »CHEZ Razpredelenie Bulgaria« *AD v Komisija za zashtita ot diskriminatsia* (C-83/14) z dne 16. julija 2015.
- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, A Union of Equality: EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation, COM(2020) 620 final, 7. 10. 2020.
- Costanza Nardocci, »Equality & non-discrimination between the European Court of Justice and the European Court of Human Rights. Challenges and perspectives in the religious discourse«, University of Milano-Bicocca School of Law Research Paper 18–12 (2018).
- Della Fina, Cera, Palmisano (ur.), *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: a commentary* (2017), Cham:Springer International Publishing.
- Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost, *Ur. l. EU, L 180, 19/07/2000*, str. 0022–0026.
- Direktiva Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu, *Ur. l. EU, L 303, 02/12/2000*, str. 0016–0022.
- Dunajska konvencija o pravu mednarodnih pogodb, *Ur. l.*, mednarodne pogodbe, št. 9/92, 9/93, 5/99, 9/08, 13/11, 9/13 in 5/17.
- ECRI General Policy Recommendation No.7, dostopno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5aae>.
- ECRI, General Policy Recommendation (GPR) No. 2, dostopno na: <http://ombudsman.hr/attachments/article/1283/REC02rev-2018-006-ENG.pdf>.
- ECRI, Annual Report on ECRI'S activities covering the period from 1 January to 31 December 2020, <https://rm.coe.int/annual-report-on-ecri-s-activities-for-2020/1680a1cd59>.
- European Union Agency for Fundamental Rights, *Fundamental Rights Report 2021*, Luxembourg: Publications Office of the European Union (2021), <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>.

- European Network Against Racism (ENAR), »Intersectional discrimination in Europe: relevance, challenges and says forward«, 2019, dostopno na: https://www.intersectionaljustice.org/img/intersectionality-report-FINAL_yizq4j.pdf.
- Evropska komisija proti Madžarski* (C-392/15) z dne 1. februarja 2017. *Evropska komisija proti Francoski republiki* (C-50/08) z dne 24. maja 2011.
- Evropska komisija proti Velikemu vojvodstvu Luksemburg* (C-51/08) z dne 24. maja 2011.
- Evropska komisija proti Republiki Avstriji* (C-53/08) z dne 24. maja 2011.
- Evropska komisija proti Zvezni republiki Nemčiji* (C-54/08) z dne 24. maja 2011.
- Evropska komisija, Generalni direktorat za pravosodje in potrošnike, European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, Chopin, Isabelle in Germaine, Catharina (ur.), A comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2020, <https://op.europa.eu/sl/publication-detail/-/publication/5afa29ef-700a-11eb-9ac9-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search>.
- Evropska komisija, Podskupina na nacionalno implementacijo 'EU akcijskega načrta proti rasizmu 2020–2050', Skupna vodilna načela za nacionalne akcijske načrte proti rasizmu in rasni diskriminaciji, https://commission.europa.eu/document/download/d23174d0-9a1f-46da-992d-a47ccd56391a_en?filename=common_guiding_principles_for_national_action_plans_against_racism_and_racial_discrimination.pdf.
- Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike, ETS 148, 4. 11. 1992.
- Fag og Arbejde (FOA) proti Kommunernes Landsforening (KL)* (C-354/13) z dne 18. decembra 2014.
- Gabčikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, p. 7.
- Gabrielle Defrenne proti Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena* (43-75) z dne 8. aprila 1976.
- Gabriele Habermann-Beltermann proti Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e. V.* (C-421/92) z dne 5. maja 1994.
- Geoffrey Léger proti Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes et Établissement français du sang*, C-528/13, z dne 29. aprila 2015.
- Generalni poročevalec Sveta Evrope za boj proti rasizmu in intoleranci, Combating racism at its roots by fostering parliamentary and interparliamentary work, 25. 10. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8485/combating-racism-at-its-roots-by-fostering-parliamentary-and-interparliamentary-work>.
- Gobec proti Sloveniji, pritožba št. 7233/04, sodba z dne 10. septembra 2013.
- Hanna Eklund in Claire Kilpatrick, »Article 21 EU Charter of Fundamental Rights«, Working Paper, Academy of European Law, 2021/01, str. 24.

- Dostopno na: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/71418/AEL_WP_2021_01.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Hudurovič in ostali in Novak in ostali proti Sloveniji, pritožbi št. 24816/14 in 25140/14, sodba z dne 10. marca 2020.
- Italijanska republika proti Evropski komisiji* (C-566/10 P) z dne 27. novembra 2012.
- Joseph, Castan, *The international covenant on civil and political rights: cases, materials, and commentary* (2014), Oxford: Oxford University Press.
- Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namihia), Judgment, I. C. J. Reports 1999, p. 104.
- Khaitan, *A Theory of Discrimination Law* (2015), Oxford: Oxford University Press.
- Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini (Istanbulska konvencija), Council of Europe Treaty Series, No. 210 (2011).
- Konstantinos Maïstrellis proti Ypourgos Dikaïosynis, Diafaneias kai Anthropinon Dikaïomaton* (C-222/14) z dne 16. julija 2015.
- Kurić in drugi proti Sloveniji, pritožba št. 26828/06, sodba z dne 26. junija 2012.
- Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, *UL C 326*, 26. 10. 2012, str. 391–407.
- M. A. Roks, poročena De Weerd in drugi proti Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en* (C-343/92) z dne 24. februarja 1994.
- Margaret Kenny in drugi proti Minister for Justice, Equality and Law Reform in drugi* (C-427/11) z dne 28. februarja 2013.
- Maria Luisa Jiménez Melgar proti Ayuntamiento de Los Barrios* (C-438/99) z dne 4. oktobra 2001.
- Maurice Leone in Blandine Leone proti Garde des Sceaux, ministre de la Justice in Caisse nationale de retraite des agents des collectivités locales* (C-173/13) z dne 17. julija 2014.
- Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Ur. l. RS, št. 35/92– MP, št. 9/92.
- Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, Ur. l. RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92.
- Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, Ur. l. RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92.
- Mirovni Inštitut, »O diskriminaciji. Priročnik za novinarje« 2007, dostopno na <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/Prirocnik-o-diskriminaciji-final-all.pdf>.
- Odbor za enakost in nediskriminacijo, *Building forward better for an inclusive post-Covid-19 world: promoting participation of persons with disabilities*, 2. 12. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8537/building-forward-better-for-an-inclusive-post-covid-19-world-promoting-participation-of-persons-with-disabilities->.

- Odbor za enakost in nediskriminacijo, Committee highlights rise in hatred against LGBTI people, 23. 9. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8431/committee-highlights-rise-in-hatred-against-lgbti-people>.
- Odbor Združenih narodov za človekove pravice, Zaključna opažanja pri tretjem periodičnem pregledu RS, CCPR/C/SVN/CO/3 (2016).
- Odbor Združenih narodov za ekonomske, socialne in kulturne pravice, Zaključna opažanja na podlagi drugega periodičnega pregleda RS, dostopno na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateralal/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/8ddcd1edea/Sklepne-ugotovitve-za-drugo-porocilo-Slovenije-o-izvajanju-MPESKP.pdf>.
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, ETS 157, 1. 2. 1995.
- O. Tümer proti Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen* (C-311/13) z dne 5. novembra 2014.
- P proti S in Cornwall County Council* (C-13/94) z dne 30. aprila 1996.
- PACE General Rapporteur on violence against women calls on men and boys to play an increasingly active part in eliminating violence, 24. 11. 2021, <https://pace.coe.int/en/news/8512/pace-general-rapporteur-on-violence-against-women-calls-on-men-and-boys-to-play-an-increasingly-active-part-in-eliminating-violence->.
- Pavčnik, Teorija prava (2015), Ljubljana: GV Založba.
- Peers et al. (ur.), The EU Charter of Fundamental Rights: a commentary (2014), Oxford; Portland: Hart.
- Petya Milkova proti Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol* (C-406/15) z dne 9. marca 2017.
- Poročilo Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti o Sloveniji, peta faza spremljanja, 2019, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-slovenia-slovenian-translation-/168094caff>.
- Prečiščena različica Pogodbe o delovanju Evropske unije, *UL C 326*, 26. 10. 2012, str. 47–390.
- Relu Adrian Coman in drugi proti Inspectoratul General pentru Imigrări in Ministerul Afacerilor Interne* (C-673/16) z dne 5. junija 2018.
- Report on the application of the EU Charter of Fundamental Rights«, 2019. Dostopno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2018_annual_report_charter_en_0.pdf.
- Ribač proti Sloveniji, pritožba št. 57101/10, sodba z dne 5. decembra 2017.
- Samira Achbita in Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding proti G4S Secure Solutions NV* (C-157/15) z dne 14. marca 2017.
- Sancin, Mednarodno pravo v hierarhiji pravnih virov EU in njenih članic (2009), Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

- Sancin, General comments and recommendations. V: Binder, Christina (ur.), et al. Elgar encyclopedia of human rights. Cheltenham (UK); Northampton (MA): E. Elgar, cop. 2022. Vol. 2, str. 311–321.
- Sarah Margaret Richards proti Secretary of State for Work and Pensions (C-423/04)* z dne 27. aprila 2006.
- Saul, Kinley, Mowbray, The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: commentary, cases, and materials (2014), Oxford: Oxford University Press.
- Schabas, U. N. International Covenant on Civil and Political Rights: Nowak's CCPR commentary (2019), Kehl: N. P. Engel
- Servet Kamberaj proti Istituto per l'Edilizia Sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) in drugim (C-571/10)* z dne 24. aprila 2012.
- Simma, Khan, Nolte, Paulus, Wessendorf (ur.), The Charter of the United Nations: A Commentary, 3. izdaja (2012), Oxford: Oxford University Press.
- Sklep Vrhovnega sodišča RS X Ips 250/2014 z dne 6. 4. 2016.
- Sklepi ECRI o izvajanju priporočilo za Slovenijo ob upoštevanju vmesnih nadaljnjih ukrepov, sprejeto 7. decembra 2021, objavljeno 3. marca 2022, <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendations-in-respe/1680a59af2>.
- Sodba Vrhovnega sodišča RS X Ips 122/2020 z dne 24. 2. 2021.
- Sodba Vrhovnega sodišča RS VIII Ips 230/2015 z dne 23. 2. 2016.
- Sodba Višjega delovnega in socialnega sodišča Pdp 535/2014 z dne 17. 9. 2014.
- Sodba Višjega delovnega in socialnega sodišča Pdp 792/2013 z dne 9. 10. 2013.
- Sodba Višjega delovnega in socialnega sodišča Pdp 893/2012 z dne 13. 12. 2012.
- Sodba in sklep Upravnega sodišča III U 272/2015-11 z dne 20. 4. 2017.
- Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), Judgment, I. C. J. Reports 2002, p. 625.
- Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij, Unija enakosti: Strategija za enakost spolov za obdobje 2020–2025, COM/2020/152 final, 5. 3. 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0152>.
- Steering committee on anti-discrimination, diversity and inclusion (CDADI), Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on upholding equality and protecting against discrimination and hate during the Covid-19 pandemic and similar crises in the future, <https://rm.coe.int/prems-066521-gbr-2530-cdadi-guidelines-web-a5-corrige/1680a3d50c>.
- Svet EU, EU Human Rights Guidelines on Non-discrimination in External Action, 6337/19, COHOM 20, CFSP/PESC 119, CONUN 13, DEV-GEN 25, FREMP 19, 18. 3. 2019.

- Svet Evrope, Discrimination and Intolerance, <https://www.coe.int/en/web/compass/discrimination-and-intolerance>.
- Svet za človekove pravice, Tretji univerzalni periodični pregled RS, A/HRC/43/15 (2019).
- Šturm (ur.), Komentar Ustave Republike Slovenije (2002), Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije.
- Taylor, A commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights: the UN Human Rights Committee's monitoring of ICCPR rights, Cambridge (2020), Cambridge University Press. 95. Thornberry, The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: a commentary (2016), Oxford: Oxford University Press.
- Toplak in Mrak proti Sloveniji, pritožbi št. 34591/19 in 42545/19, sodba z dne 21. septembra 2021.
- Ustanovna listina Organizacije združenih narodov, Ur. l. RS, št. 2/2014.
- Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a.
- Ustavno sodišče, odločba z dne 1. 4. 1994 v zadevi U-I-6/93.
- Ustavno sodišče, odločba z dne 22. 10. 2020 v zadevi U-I-168/16.
- Ustavno sodišče, sklep v zadevi U-I-473/20-14 z dne 21. 12. 2020.
- Varuh človekovih pravic, 25. letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2019, junij 2020, str. 37–38.
- Vilinger, M. E., (2009). Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- W proti Evropski komisiji* (F-86/09) z dne 14. oktobra 2010; *Kathleen Hill in Ann Stapleton proti The Revenue Commissioners in Department of Finance* (C-243/95) z dne 17. junija 1998.
- Wiebke Busch proti Klinikum Neustadt GmbH & Co. Betriebs-KG* (C-320/01) z dne 27. februarja 2003.
- Zakon o delovnih razmerjih, Ur. l. RS, št. 21/13, 78/13 – popr., 47/15 – ZZS-DT, 33/16 – PZ-F, 52/16, 15/17 – odl. US, 22/19 – ZPosS, 81/19 in 203/20 – ZIUPOPĐVE.
- Zakon o varstvu pred diskriminacijo, Ur. l. RS, št. 33/16 in 21/18 – ZNOrg.
- Zakon o splošnem upravnem postopku, Ur. l. RS, št. 24/06 – uradno prečiščeno besedilo, 105/06 – ZUS-1, 126/07, 65/08, 8/10, 82/13 in 175/20 – ZIUOPĐVE. Zakon o kolektivnih tožbah, Ur. l. RS, št. 55/17.
- Zakon o suzbijanju diskriminacije, Nacionalne novine 85/08, 112/12.
- Z. proti A Government department in The Board of management of a community school* (C-363/12), z dne 18. marca 2014.

Romi v Sloveniji: vztrajne problematike

Alenka JANKO SPREIZER*

Povzetek

V pričujočem besedilu se posvečam različnim dimenzijam anticiganizma, zlasti rasiziranju, in analitičnemu opisu različnih diskriminatornih praks v odnosu do Romov, ki odsevajo ideologije dehumanizacije. Besedilo prinaša dekonstrukcijo dehumanizacijskih ideologemov kot posebnega vidika diskriminacije, ki na različnih področjih družbenega življenja ovira učinkovito pristopanje k družbenemu vključevanju Romov. V nadaljevanju predstavljam ugotovitve o dimenzijah anticiganizma in strukturne diskriminacije glede bivalnih razmer, izobraževanja, zaposlovanja ter zdravja Romov, ki živijo v Republiki Sloveniji. Predstavljam naracije, zbrane v terenski raziskavi v lokalnih skupnostih, kjer živijo Romi in Neromi. Uporabljeni so bili metoda preliminarnega zbiranja podatkov s pomočjo polstrukturiranih intervjujev z uporabo aplikacije Zoom, antropološko terensko delo z opazovanjem z udeležbo in različne vrste intervjujev (neformalni, skupinski, individualni, polstrukturirani). Večina posnetih pogovorov je bila transkribirana oziroma povzeta glede na oceno pomembnosti/novosti vsebine pogovorov. Zaključno podpoglavje prinaša ugotovitve o načinih dehumaniziranja romske populacije ter analitično presojo odnosov etnične meje med Romi in Neromi v Sloveniji.

Ključne besede: Romi, anticiganizem, dehumanizacija, dehumanizacijski ideologemi

---

* **Alenka Janko Spreizer**, dr. socialne antropologije, izredna profesorica, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Alenka Janko Spreizer, PhD Social Anthropologist, Associate Professor, Faculty of Humanist Studies, University of Primorska

alenka.janko.spreizer@fhs.upr.si

0000-0003-2664-929X

Roma in Slovenia: Persistent Problems – Abstract

In this text I focus on different dimensions of antigypsyism, in particular on racialization and an analytical description of different discriminatory practices in relation to Roma that reflect ideologies of dehumanization. The text includes a deconstruction of dehumanizing ideologems as a particular aspect and precursor of discrimination that prevents an effective approach to social inclusion of Roma in different spheres of social life. In the following, I present findings on the dimensions of antigypsyism and structural discrimination in relation to the living conditions, education, employment and health of Roma living in the Republic of Slovenia. I present narratives collected during qualitative fieldwork in local communities where both Roma and non-Roma live. The method of preliminary data collection with semi-structured interviews via the Zoom application, anthropological field research with participant observation and various types of interviews (informal, group, individual, semi-structured interviews) were used. Most of the recorded interviews were transcribed or summarized, depending on the assessment of the importance/novelty of the interview content. The last subchapter contains findings on the ways in which the Roma population is dehumanized, as well as an analytical assessment of ethnic boundary relations between Roma and non-Roma in Slovenia.

Keywords: antigypsyism, dehumanization, dehumanization ideologems

Metode

V pričujočem besedilu se bom posvetila različnim dimenzijam anticiganizma, zlasti rasiziranju, in analitičnemu opisu različnih diskriminatorskih praks v odnosu do Romov, ki odsevajo ideologije dehumanizacije. Besedilo prinaša tudi dekonstrukcijo dehumanizacijskih ideologemov kot posebne podlage diskriminacije, ki na različnih področjih družbenega življenja ovira učinkovito vključevanje Romov. V nadaljevanju predstavljam ugotovitve o dimenzijah anticiganizma in strukturne diskriminacije glede bivalnih razmer, izobraževanja, zaposlovanja ter zdravja Romov, ki živijo v Republiki Sloveniji. V jedrnem delu besedila predstavljam naracije, zbrane v terenski raziskavi v lokalnih skupnostih,¹ kjer živijo Romi in Neromi. Uporabljene so

---

1 Zaradi razglašene pandemije koronavirusne bolezni covid-19 je bilo terensko delo močno ovirano in okrnjeno. V mesecih aprilu in maju 2020 smo začeli s preliminarnimi intervjuji s pomočjo aplikacije Zoom, ker terenski obiski niso bili mogoči. Na vabila k sodelovanju v tej fazi raziskave so se odzvali en predstavnik Romov, ravnatelj ene izmed izbranih osnovnih šol, strokovnjakinji z NIJZ za področje zdravja Romov, socialna delavka, zaposlena na centru za socialno delo,

bile naslednje metode: preliminarno zbiranje podatkov s pomočjo polstrukturiranih intervjujev s pomočjo aplikacije Zoom; terensko delo; in različne vrste intervjujev: neformalni, skupinski, individualni, polstrukturirani. Izhodišče vstopa na teren so bila tudi predhodna poznanstva z deležniki pri različnih preteklih projektih s področja izobraževanja in socialnega varstva Romov na treh lokacijah. V nadaljevanju smo sogovornike pridobivali z metodo snežne kepe. Na občinske ustanove, ki so k izvajanju politik za Rome pristopile razmeroma pozno v primerjavi z drugimi občinami z romskim prebivalstvom, smo naslovili prošnje za sodelovanje pri terenskih obiskih in izvedbi intervjujev. V pripravah na intervjuje in obiske sem sodelovala z romskimi pomočniki ali romskimi mentorji, ki so bili večkrat prisotni tudi pri pogovorih in so moderirali vsebino povedanega, kadar posamezniki niso govorili slovensko.

Na obiskih izbranih sedmih terenskih lokacij sem posebej preverjala stanje bivalnih razmer. Obiskane lokacije se v lokalnem in nacionalnem diskurzu opredeljujejo kot »romska naselja«, vendar bi jih bilo skladno z nedavnimi izsledki romskih študij primerneje imenovati družbeno-prostorsko razločene celote (angl. *socio-spatial seclusive entities*) oziroma »romska geta« (Janko Spreizer, 2018; Powell, 2013: 115–135). Za področje izobraževanja sem skušala stopiti v stik z ravnateljji osnovnih šol, vendar se večinoma niso odzivali, kar je bilo glede na težavno delo v izobraževanju na daljavo v času pandemije morda razumljivo. O izobraževanju in uresničevanju ukrepov na tem področju sem izvedla intervjuje z romskimi pomočniki oziroma mentorji v petih občinah. Intervjuvala sem tudi zdravstvene delavce, zdravnike in drugo medicinsko osebje; tematike zdravja in zdravstvene skrbi za Rome sem odpirala tudi z drugimi sogovornicami in sogovorniki. Osredinili smo se na z zdravjem prepleteno vprašanje pravic do bivališča, varne pitne vode in kanalizacije, izobraževanja in zaposlovanja.

Skupno sem opravila 13 terenskih obiskov na sedmih lokacijah: v štirih občinah na Dolenjskem in eni v Prekmurju. Zaradi načela zapornosti sem umaknila imena lokacij, občin in sogovornikov. Posebno

---

in predstavnica nevladne organizacije, ki je dejavno delala z Romi na območju Dolenjske. Poleg tega smo izvedli dva pogovora z vodjo izbranega projekta, ki vključuje delo z romskimi šolarji, in pogovor eno romsko mentorico. Opravljeni preliminarni intervjuji so bili izhodišče za organizacijo terenskih obiskov. – Intervjuji z deležniki na terenu in terensko delo po antropološki metodi so potekali v mesecih julij, avgust, september 2020.

težaven je bil dostop do romskih naselij, ki so izrazito getoizirana ter so bila v preteklosti močno zapostavljena in socialno izključena pri dejavnem vodenju socialnih politik na lokalnih ravneh, medtem ko so bili v medijih njihovi prebivalci pogosto opisani diskriminatorno, stigmatizirajoče in kriminalizirano. Krajše ali daljše pogovore sem izvedla s 15 ljudmi iz Posavja, šest od teh je bilo Romov. Imela sem 37 sogovornikov iz Dolenjske, med katerimi je bilo 22 Romov; intervjuje sem izvedla s 14 ljudmi iz Prekmurja, med katerimi je bilo 12 Romov. V raziskovanje sem vključila predstavnike občinskih komisij za Rome, socialne delavce, pedagoge in izobraževalce, policiste, izobraževalno osebje v zdravstvu, zdravnike ter osebe, ki so delale na področju socialnovarstvene vsebine.

S sogovornicami in sogovorniki sem v skladu z načeli družboslovne raziskovalne etike sklenila dogovor o sodelovanju, zagotavljanju anonimnosti in neprepoznavnosti. Večina posnetih pogovorov je bila transkribirana oziroma povzeta glede na oceno pomembnosti in novosti vsebine pogovorov. Zaključno podpoglavje prinaša ugotovitve o načinih, okoliščinah in okoljih dehumaniziranja romske populacije ter analitično presojo odnosov etnične meje med Romi in Neromi v Sloveniji.

Naracija s terenskega dela

Pravna ureditev romske situacije s perspektive Romov

Romski sogovorniki kot razlog za neustrezno ukrepanje glede težav pogosto navajajo veljavno pravno ureditev Republike Slovenije (RS), posebej Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZromS-1, 2006),² ki lokalnim skupnostim (občinam) daje ključne pristojnosti

---

2 Republika Slovenija je po osamosvojitvi od nekdanje SFR Jugoslavije leta 1991 in v predpristopnih procesih kot prihodnja članica EU morala urediti položaj Romov skladno z mednarodnim pravom. Romi v Sloveniji so bili tako opredeljeni kot »etnična skupnost« in ne kot »nacionalna manjšina«. V Ustavi in v skladu s 65. členom so položaj in posebne pravice Romov, »ki živijo v Sloveniji«, urejeni z zakonom. Manjšinske pravice Romov kot »etnične skupnosti« ureja več zakonov, na primer Zakon o romski skupnosti (ZRomS-1) iz leta 2007 in »področna zakonodaja«, ki je v pristojnosti različnih ministrstev, med katerimi je izredno velik izziv koordinirano sodelovanje. V nacionalni zakonodaji in manjšinskih politikah Republike Slovenije se je veliko energije vlagalo v opredelitev manjšinskega statusa Romov. V teh procesih sta se začela razlikovanje med »avtohtonimi« in »neavtohtonimi« Romi, ki daje politične pravice za zastopanje manjšine tistim Romom,

za reševanje lokalnih »romskih vprašanj«; pri tem so kritični tudi do dela Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti. Številni sogovorniki menijo, da ima slednji vrhovno in ključno vlogo, vendar so politike za Rome neučinkovite, medtem ko so sredstva razdeljena nepravilno. Sogovorniki so poudarili problematiko odsotnosti predstavnika romske narodnosti v parlamentu. Sogovornik meni:

Problem ni v denarju, problem je v strankah, tam je vse politično, vsaka stvar, o kateri odločajo, mora na občinski svet, jaz sem sam, Rom. Nimamo nobenega političnega zaveznika. Janševa stranka nasprotuje, najraje bi Rome iz države poslali, eden proti tridesetim ne more nič doseči. Ljudje bi morali zastopiti, da Romi nismo sami krivi [za tak položaj neenakopravnosti in socialne izključenosti oz. rasizma]. Država bi to že zdavnaj morala urediti. Podatki kažejo, da dobivamo 8 milijonov iz Evrope za Rome. Da se projekti delajo na državnih ravni, da hodijo dol nevladne organizacije, in da se denar že tam [gor] razdeli. Mi Romi pa trpimo. Mislim, da bi Evropa morala vedeti za to (Romski pomočnik, intervju, 15. 7. 2020).

Sogovorniki so na terenu namreč poudarili, da obstaja potreba po ustanovitvi romske politične stranke, da bi ljudje tako imeli večjo politično moč pri črpanju denarja. Zveza Romov Slovenije in Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti po mnenju enega sogovornika

... sodelujeta že več let, ves denar gre v Prekmurje samo k [ime osebe], on se na klice ne oglašja, sem pred sejo pošiljal, ko sem

---

ki »tradicionalno« živijo v Sloveniji, večinoma v jugovzhodni in severovzhodni regiji Slovenije, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju ter v Prekmurju, in izključitev Romov »migrantov«, ki so prišli v Slovenijo v času nekdanje socialistične Jugoslavije ter živijo v urbaniziranih naseljih v Ljubljani, Mariboru, Velenju in drugod. Ta delitev je bila v prihodnjih letih tarča vztrajnih kritik institucij, kot sta Evropska komisija proti rasizmu in netolerantnosti – ECRI in Združeni narodi, a ne glede na vse kritike ta delitev v politikah ostaja. – V predpristopnem obdobju, leta 1995, je Vlada Republike Slovenije sprejela Program pomoči romski skupnosti, ki je zajemal področja političnega zastopanja Romov v lokalnih skupnostih, izobraževanja, socialnih ukrepov ter zdravja, varnosti, zaposlovanja in bivalnih pogojev ter je bil usmerjen v lokalne skupnosti z romskim prebivalstvom. V kasnejših letih so bila konkretna pravna, socialna in izobraževalna prizadevanja za izboljšanje položaja Romov vključena v številne programe, kot sta Nacionalna programa ukrepov vlade Republike Slovenije za Rome NPUR 2010–2015 in NPUR 2017–2021, različne izobraževalne strategije, kot so Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji iz leta 2004, Dopolnitev strategije vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji iz leta 2011 ter različne resolucije.

bil član sveta romske skupnosti, [gradivo, ki ga] ni obravnaval. Sedaj so šli romski svetniki ven, ko ni bilo važno, so bili v LJ, sicer v Prekmurju, oni so med sabo tisto reševali. Ni prav! V Svetu romske skupnosti bi morali biti sami romski svetniki [izvoljeni člani]. Sedaj si lahko vsak osemnajstletnik društvo odpre. To je treba spremeniti v Zakonu o Romih, bi morali imeti izvoljene člane ... največ delajo romski svetniki, trije, štirje svetniki pridejo. [Ime osebe] in [ime osebe], sta aktivna iz Prekmurja, drugače ne hodijo [na seje]. Ker vidijo, na nas gre največ kritik, vrh glave imajo vsega. Dobimo 30 EUR potnih stroškov (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Sogovornik je bil kritičen do sestave Sveta romskih skupnosti, pri katerem na podlagi ZromS-1 dobijo večinsko članstvo predstavniki Zveze Romov Slovenije, ki so hkrati tudi člani romskih društev in ki, v primerjavi z romskimi svetniki, niso izvoljeni. Sogovornik v nadaljevanju meni:

Pri proračunu [v občini] za Rome ni nič [denarja]. Jaz sem sam. 29 svetnikov nas je in z mano vred 30. Jaz ne morem, žal ... nič narest. Problemi so vedno večji. Država bi morala vsako leto zagantirati [sredstva], vsako leto bi moral biti razpis ... V razpisu bi se moralo definirati, da se tudi izven romskega naselja kupijo nepremičnine. Za Rome. Edino tako se bo rešilo to problematiko, tako se bo rešilo in službo in šolo. To bi morali razumeti, bilo kateri narod bi bil na kupu, 400 ljudi na kupu ... hah ... A veste, kaj bodo počeli? Svojo »kulturo«, bom reku! Vse, kar jim paše. (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Bivanjske razmere, opremljenost »romskih naselij«, odvoz smeti, dostop do čiste pitne vode in priključki na električno omrežje

V terenski raziskavi smo obiskali zlasti lokacije, ki dolgoročno ne obetajo znatnega izboljšanja bivalnih pogojev. Zadnjih nekaj let se z vprašanjem neurejenih bivanjskih razmer povezuje posebna dimenzija anticiganizma:³ okoljska nepravilnost oziroma okoljski rasizem.

---

3 Diskriminacijo Romov kot posebne »etno-rasne manjšine« so različni deležniki poimenovali »anticiganizem«, ki ga opredeljujejo mednarodne politične institucije,

Segregirane, družbeno-prostorsko ločene entitete, ki jim v Vzhodni Evropi in Sloveniji rečejo »romska naselja«, se pogosto nahajajo na zemljiščih, ki so bila v času socializma nacionalizirana, medtem ko so bila v procesu »tranzicije« po letu 1991 večinoma denacionalizirana in so postala občinska ali zasebna last v prejšnjem režimu razlaščenih oseb ali institucij, npr. cerkve. Četudi je bilo urejanje bivalnih razmer romskih skupnosti ena od prioritet v romskih politikah RS, ostaja glavnina »romskih naselij«, ki smo jih obiskali, v enako poraznem stanju kot prej, medtem ko glavni argument, da se nič ne stori, ostaja »nelegalnost«. Kljub dolgoletnemu bivanju na zemljiščih, ki so bila v socializmu skupna last, medtem ko so sedaj olastninjena, so Romi ostali na njih brez rešitve za ureditev bivalnih pogojev.

**Lokacija 1: Legalizacija »romskega naselja«
»nelegalna romska naselja« in »legalizirana getoizacija«**

Vprašanje o »nelegaliziranosti naselij« ostaja v ospredju, pri čemer se zdi, da sogovornici ne uvidijo, da je občina s svojimi ukrepi izoblikovala težaven položaj in pogoje »nelegalnosti«, temveč kot primarne krivce vidijo romske skupnosti same, kar ilustrira spodnja navedba. Izjava sogovornice implicira pretekle namene občine o razselitvi ljudi iz naselja in preseljevanju družin v drugo »romsko naselje«, ki so ga na občini pred časom legalizirali in komunalno opremili:

Nelegalizirano naselje [ime] predstavlja spotiko. Naselje, kot se posplošeno govori, je nelegalno romsko naselje, več let je nekaj poskusov preselitev teh Romov na drugo lokacijo, to so specifični

---

kot so Evropska komisija proti rasizmu in netolerantnosti (ECRI, 2011), Svet Evrope (CeU, 2012), Aliansa proti anticiganizmu (AAA, 2017) (Cortés Gómez, 2020, str. 6). Opredelitev anticiganizma je oblikovala tudi Mednarodna zveza za ohranjanje spomina na holokavst (IHRA 2020; prim. Janko Spreizer, 2022b). Skupno njihovim opredelitvam je, da anticiganizem opredeljujejo kot svojevrsten rasizem, ki se kaže v zgodovini diskriminacije, z nasiljem in s prikrajšanostmi, ter pozno razpoznavo romskih populacij kot žrtev genocida med 2. sv. vojno. – Aliansa proti anticiganizmu, AAA, katere programska zaveza je enakopravnost Romov, Sintov in Popotnikov, poudarja, da izraz anticiganizem označuje spekter diskriminatornih izrazov in praks proti Romom, ki imajo nasilne in sramotilne učinke skozi a) homogeniziranje in esencializacijo dojemanja teh skupin; b) pripisovanje posebnih značilnosti; c) diskriminiranje družbenih struktur in nasilne prakse, ki se pojavijo na tem ozadju ter so ponižujoče in imajo učinek sramotenja/ostrakizma in ki ustvarjajo strukturne pomanjkljivosti (Antigypsyism Reference Paper, 2017, str. 5; Cortés Gómez, 2020, str. 6).

Romi, in imajo specifično obliko bivanja za svojo, med družinami na naselju ... in tukaj v naselju so iskre, ne gredo skupaj; občina je želela dobro, a ne gre. V nelegaliziranem naselju živijo v skrajno neprimernih pogojih, občina jim dovaža vodo, gasilci jo vozijo, niso odvisni od vode v potokih. CSD tam obravnava eno družino in hodi tja na teren. [...] Zgodil se je umor, po tem dogodku se je ena družina preselila v neko drugo občino, tisti del nelegaliziranega naselja, kjer je živela družina in pokojni, je lastnik zemljišča preoral. Hiše [na tem delu naselja sta bili dve] so požgali, ti preseljeni živijo povsem drugje, živijo v eni vasi v neki drugi občini in nimajo več stika z nami. V drugi del nelegaliziranega naselja, tam živita dve družini, prihajajo drugi in se spet pojavlja selitev družin nazaj v nelegalizirano naselje (Socialna delavka, 9. 7. 2020).

Medtem ko večina neromskega lokalnega prebivalstva odgovornost za stanje (implicitno) pripisuje Romom, sogovorniki iz romskih skupnosti na različnih lokacijah znotraj te občine izpovedujejo, da omenjeno legalizirano naselje, ki velja za primer dobre prakse, postaja »geto«, zato ga kot takšnega ne bi izbrali za sobivanje s svojo družino. Sogovorec, ki mu je za svojo družino brez državne pomoči in ob pomoči občine uspelo situacijo bivanja v nekem drugem nelegalnem naselju rešiti, je na vprašanje, ali je zato med Romi stigmatiziran, povedal:

Ne, niti ne. Saj sem delal za vse, žal nisem mogel speljati [razselitve vseh ljudi z omenjene lokacije]. Jaz sem imel nekaj denarja prišparanega, tako da je lahko do tega prišlo. Je pa res, da nisem v celoti lastnik. Jaz sem takrat prosil državo, da mi pomagajo, in so rekli, ja, po razpisih bo možno. Govorili so tudi o neki glavarini za Rome [kar naj bi dobile občine], to se je tudi neki ustavilo. Nič od tega! (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Izselitev iz »geta« je za Rome velik izziv, zaradi česar nekateri samostojno iščejo možnosti in dogovore s starejšimi prebivalci, ki nimajo potomcev, za prenos premoženja v zameno za skrb. Na nekaterih CSD imajo primere, ko Romi oskrbujejo posameznike v domovih starejših, ki jim v zameno za skrb prepišejo svoje premoženje, ker nimajo dedičev. Pri teh praksah naj bi bilo mogoče opaziti tudi posamične primere spolne zlorabe (npr. prodaja mladoletne osebe

starejšemu moškemu za pomoč na domu v dogovoru s starši, ki so vedeli, da bo mladoletna oseba spolno zlorabljana). Socialni delavki je znan primer v sosednji občini: Romi so sklenili pravnoformalno pogodbo z lastniki, tako da so postali lastniki, in plačujejo starostniku – nekdanjemu lastniku stroške namestitve v dom. Zatem so se v bližino njihove hiše naselile še druge romske družine, kar je zmotilo *civile* (Socialna delavka, 9. 7. 2020).

Sogovorniki so pogosto tudi opozarjali, da se v nekaterih občinah legalizirajo le izbrana naselja, medtem ko za druge bivalna problematika ostaja nerešena: če je bila prvotno zamišljena preselitev Romov iz ostalih naselij v legalizirana, komunalno opremljena »romska naselja« z infrastrukturo, se je izkazalo, da država in ministrstva Romom vsiljujejo getoizacijo. Poleg tega so revne in socialno izključene družine tudi na legaliziranih lokacijah ostale brez vode in elektrike. Tudi zaradi teh razlogov so številne družine zavrnilе preselitev (prim. Janko Spreizer, 2018. str. 165).

Čeprav po mnenju nekaterih »legalizirano romsko naselje« predstavlja dobro prakso urejanja romskih bivalnih razmer, je občina na Lokaciji 1 z legalizacijo le delno rešila bivalne stiske svojih romskih občanov. Od začetka legalizacije naselja se za nekatere družine pogoji bivanja niso spremenili. V dveh naseljih, ki ju niso legalizirali, usoda prebivalcev visi v zraku. Sprva je občina načrtovala priselitev Romov s teh lokacij v legalizirano naselje, kar se ni zgodilo zaradi konfliktov in zaradi zavrnitve možnosti, da bi se prebivalce iz dveh »nelegaliziranih lokacij« priselilo v naselje, kjer že živi več družin. Položaj se tako zanje ni v ničemer spremenil, del romskih skupnosti še vedno živi v negotovih pogojih, na zemlji, ki je bila v procesu denacionalizacije vrnjena potomcem v socializmu razlaščenih lastnikov. Prebivalcem teh naselij, ki jih je občina po občinskem prostorskem načrtu tako rekoč ukinila, psihosocialno pomoč nudi socialna delavka s CSD, vendar Romi nimajo interesa, da bi se preselili drugam, niti ni jasno, kaj bo z zemljo naredila cerkev, ki ima v lasti eno od parcel, oziroma kaj bo naredilo s parcelo podjetje v zasebni lasti, ki naj bi bilo interesno povezano z občinskimi uslužbenci (Terenski zapis, 2016).

Ureditev pravnega položaja (legalizacija) romskih naselij potemtakem ni odpravila problematike segregiranosti Romov, kar se kaže tudi v pojavih skrajnih preživitvenih strategij, kot so kriminal in nasilje med prebivalci romskih naselij ter nasilje med Romi in

civili oziroma *gadžami* (= Neromi v romskem jeziku). Četudi imajo nekatera »legalizirana naselja« urejeno infrastrukturo, kot so voda, električna, kanalizacija in optični kabel/internetni priključek, del prebivalcev naselja še vedno živi v improviziranih bivališčih in barakah, ki ne nudijo varnega in zdravega življenjskega okolja:

V »legaliziranem naselju« je občina uredila vodovod s pitno vodo, razpeljano je bilo omrežje, občina je poskrbela za priklop na omrežje, tam, kjer obstaja hiša in hišna številka, kot imamo vsi državljani urejeno. Ljudje so imeli možnost postati lastniki teh parcel. Priklop na vodo se krije iz denarne pomoči, ti stroški so pokriti z njihovim soglasjem. Po navedbah naj bi bili stroški poravnani in naj ne bi prihajalo [do dolgov], tudi električna, idealizira razmere (Koordinator, intervju, 9. 7. 2020).

Nekateri sogovorniki poudarjajo, da so ljudje prenehali s plačevanjem obveznosti – kupnine parcel ipd., ker naj bi jih o tem prepričali drugi Romi (Vzgojitelj, intervju, 9. 7. 2020), tako da so v izogib tej praksi na nekaterih CSD začeli rutinsko uvajati plačevanje računov iz socialnih transferjev.

Lokacija 2: Neoliberalna razlastitev Romov in intervencija občine za odkup dolgov od upnikov

Ko govorimo o »Romih iz [ime lokacije umaknjeno], tisti ta problematičnih«, jih velikokrat enačijo z dolenjskimi, na katere se lepi niz stereotipnih predstav: da je prisoten alkohol, da so glasni, da so prisotne droge, da so manj izobraženi ali neizobraženi, da »itak« živijo od socialne pomoči ... Mentorici romskih pomočnikov se zdi, da so ti Romi v Prekmurju tisti, ki se jim ljudje izogibajo in se z njimi ne želijo ukvarjati (Intervju, 22. 7. 2020). Njihovo naselje je ob priložnosti pravnega urejanja najprej dobilo visoko obzidje, zgrajeno iz sredstev EU.

Problematika v omenjenem naselju je tudi počasna legalizacija naselja zaradi neurejenih lastniških razmerij, kot je pojasnil uradnik občinske uprave (Intervju, 22. 7. 2020). Zemlja, na kateri živijo Romi, je bila včasih deloma romska, zemljišče je bilo lastnina številnih dedičev:

Ni bilo celo naselje od [ime], ker je on bil takrat lastnik, ena parcela je bila od njega, ena od občine, ena je pa bila za reševati.

Nekdaj je bila na tem območju grofica, eni Romi so živeli na drugi parceli in so naredili menjavo, v Kraljevini Jugoslaviji. Tisti starejši to vedo (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Ob neurejenih lastniških razmerjih sta dodatna težava tudi številčnost prebivalstva in omejen prostor, vendar priselitev ne preprečujejo. V procesu komunalnega urejanja zemljišč so najprej odkupili parcele, ki so jih zasedali Romi, od prebivalcev občine. Ti so diskriminatorno pogojevali odkup z izgradnjo visokega zidu, da se naselje ne bi moglo širiti, kar je pred leti med delom prebivalstva izzvalo ali posmeh ali nasprotovanje, vendar zidu niso odstranili. Z velikim časovnim zamikom je občina pristopila h komunalnemu urejanju naselja, vendar so nekatera lastniška razmerja še vedno nerešena. Zemljišč, na katerih je »romsko naselje«, naj v preteklosti ne bi mogli legalizirati, komunalno urediti in razparcelirati zaradi zaznamkov v zemljiški knjigi, ki so nastali zaradi dolgov; geodet je tudi menil, da ne moreš nekomu kar brezplačno dati parcele. Poleg tega naj bi bilo zaradi FURS-a nujno, da bi Romi sami prispevali vsaj neki minimalni delež. Takšna je zakonodaja: »O tem je občino obvestil tudi Urad za narodnosti, osveščali so tudi predstavnike Zveze Romov, CSD« (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Ko je občina začela s »parceliranjem«, notarka ni hotela opraviti vpisa v zemljiške knjige, saj je bilo ugotovljeno, da so na zemljiščih »plombe« in da je vprašljivo nekomu kar dati parcelo. Vprašala sem, kako je prišlo do zaznamkov oziroma plomb. V postsocialistični Sloveniji so nekateri Romi to zemljo izgubili, ker je sodišče na zemljišča odredilo hipoteko. Plombe naj bi bile vpisane v zemljiško knjigo tudi zaradi prekrškov z neregistriranimi avti ali zaradi denarnih kazni za prometne prekrške. Nekateri Rome je doletel rubež, ki ga je izvedla zavarovalnica potem, ko so kupili mobilne telefone in jih niso plačali. Dodatno so k zadolženosti prispevali tudi hitri krediti za velike obresti, ki jih Romi sčasoma niso več zmogli plačevati.

Prejšnji župan se je odločil, da bo zemljišča, na katerih je romsko naselje, odkupil od dedičev po umrlih zemljiškoknjžnih lastnikih. Eni so živeli na Hrvaškem. Šlo je za uradne odkupe, s cenilci in z notarskimi zapisi. Pravno je to bilo utemeljeno. Dolga na parcelah je ostalo še 12.000 EUR, vendar po navedbah občinskega uradnika za poravnavo tega dolga še ni bilo pravne podlage; če bi prišlo do revizije, bi računsko sodišče našlo nepravilnosti. Po prevladujoči razlagi

naj tudi odpis dolgov ne bi bil mogoč: podjetja po zakonodaji ne smejo odpisati dolgov in morajo vztrajati pri izterjavi. Podjetja naj ne bi bila upravičena do odpisa dolgov, ker naj bi si s tem zmanjšala premoženje in bi zato morala plačati davek, kakor naj bi narekovala zakonodaja o gospodarskih družbah. Da zavarovalnice in lizingne hiše ne bi imele težav, morajo deset let od dolžnikov terjati sredstva, dokler dolgovi ne zastarajo:

Ena familija je še dolžna, imeli so nek lizing. To je temeljilo na pravni podlagi [...] Mislim, da občina čaka, da to poteče – kar bo enkrat leta 2021. Če bi župan enemu dal odpis, drugemu pa ne, po kakšnem kriteriju? Spet bi bil problem. Sedaj imamo to togo zakonodajo, komisija bi lahko po petih letih videla, da ni uspeha. In bi po petih letih to odpisali, ne po desetih (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Isti občinski uradnik je poudaril, da naj bi imeli zaradi zgoraj navedenih razlogov dolgo časa zvezane roke. Med terensko raziskavo se je zastavljalo vprašanje, kako bo v prihodnje: Ali bo občina še naprej urejala »naselje«, ali bo »romski svetnik« še vedno dobro sodeloval z občino? Ali bo v prihodnje še obstajala trenutna politična volja za odkup razdrobljenih zemljišč in kakšna bodo politična razmerja med strankami, na ravni lokalne skupnosti in države, glede »legalizacije romskih naselij«? Redkim romskim družinam uspe izboljšati svoje pogoje bivanja. Uradnik občinske uprave je nadalje pojasnjeval, kako so si nekateri uredili bivalno problematiko z denarnimi odškodninami v primeru smrti:

Obstaja še ena družina, so imeli srečo v nesreči, bom tak rekel [...] So jim otroka povozili in so dobili zavarovalnino, za denar zemljo kupili in hišo naredili. V tej isti ulici, kot je romsko naselje. Otroci so končali srednje poklicne šole, otroci hodijo v šolo. Mož hodi v Avstrijo delat, živijo nekak človeka dostojno življenje v 21. stoletju. So se izolirali. [...] Romski svetnik je naredil hišo, je delaven, hodi v Avstrijo marsikaj delat, normalno je pošiljal otroke v šolo (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Romski svetnik je povedal, da se je hotel odseliti iz segregirane soseske, vendar ni pridobil soglasja za nakup bivališča, ko so ljudje slišali, da je Rom: »Ljudje niso hoteli dati podpisov, da bi kupil posest,

sem hotel kupiti za svoj denar» (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020). Prizadeval si je, da bi občino prepričal o odkupu zemljišča z velikim objektom poleg naselja, ki je v lasti nekega zadolženega podjetnika. Poprej, ko je bil lastnik zemljišča že pokojni oče sedanjega, je romski svetnik kupil nekaj zemlje in nekaj lop na delu parcele, a tega ni dal vpisati v zemljiško knjigo. Lope na koncu parcele mejijo na zemljišče, ki ga sedaj uporablja romski svetnik. Zemljišče bi najel od občine, če bi jo prepričal o nakupu.

Pri odkupovanju razdrobljenih deležev zemljišča se je pokazalo, kako pomembno je sodelovanje med občino, svetnikom in prebivalci naselja. Prejšnji svetnik ni dobil soglasja za urejanje občinskega odkupa zemlje. »Problem je bil, ker so Hrvati imeli delež notri,« pripoveduje (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020). Občinski uradnik pojasni, da so s »Hrvati« mišljeni dediči zemljišč v »romskem naselju«, ki so se odselili na Hrvaško; neka mlada ženska, npr., je bila lastnica 4 m² zemlje. Uradnik jo je peljal k notarki, tam iz svojega žepa založil kupnino, medtem ko je ženska pred pričami podpisala izjavo o prepisu svoje lastnine na občino. Za 4 m² je dobila 100 EUR, medtem ko so nekateri dobili 200 EUR; odvisno, kako so cenilci zemljo ovrednotili. Za izvajanje prostorskega urejanja je morala biti občina najprej lastnica celotnega zemljišča, da je lahko asfaltirala, naredila kanalizacijo in napeljala elektriko v razdelilne omarice. Romski svetnik je bil pri tem v veliko pomoč: ljudem je pojasnil, naj dajo zemljo občini [v odkup], da bodo vsaj na svoji zemlji [v resnici na občinski, vendar je ne bi mogli odkupiti »Avstrijci«, če bi jo prodajali upniki] (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Na vprašanje, ali bi se še katera od družin želela izseliti, sogovornika opišeta primer neke družine, ki je bila po besedah romskega svetnika »uboga« in ki je po selitvi postala »urejena družina«:

Zdaj so se odselili, si uredili notri kopalnico, elektriko, WC imajo notri. Urejena družina je zdaj, ko so se odselili. So sedaj najboljši poleg družine od V., otroci ne hodijo več v šolo, ker so polnoletni (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Romski svetnik je povedal, da je posebna problematika vzdrževanje bivališč in streh, pokritih z lesomitom; prizadeva si najti denar za zamenjavo kritine. Gre za devet hiš v vrsti in 60 metrov dolgo streho: »Kompletna streha je hin, vse ljudem teče notri. To je velika vlaga« (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020). Zaposleni na občini je ob

mojem vprašanju, zakaj ne popravijo strehe, ostal popolnoma tiho. Predstavniki CSD iz Murske Sobote so povedali, da s stroški urejanja bivalnih razmer ne obremenjujejo socialnih transferjev, kakor je to postala nedavna praksa na Dolenjskem (Fokusna skupina, 10. 12. 2020). Morda je to razlog, da se ne izvedejo popravila?

V času terenske raziskave so nekateri Romi prejeli občinski dokument, pogodbo, po kateri Romi namesto odkupa zemljišč lahko na njih uživajo stavbne pravice za dobo 99 let. Smisel takega najema je, da uživalec pravice nepremičnine ne bi mogel obremeniti s hipotekami v primeru, da bi bil komu kaj dolžan (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020). Na obisku v naselju sta mi dve Rominji pokazali omenjeni dokument. Glasil se je na mamo, medtem ko je na parceli živela hčerka z družino, ki si je postavila prikolico z nadstreškom. Občina najemnikom po pogodbi dopušča izgradnjo preprostega montažnega objekta. Na parcelah so bili priključki za vodo in elektriko, medtem ko so bili stroški za priklop in administrativno urejanje priklopa prepuščeni posameznikom. Sogovornica in njen partner sta pripeljala vodo do nadstreška prikolice, uredila sta si zunanji WC, ki ga občasno izprazni komunalna služba, medtem ko si elektriko izposojata proti plačilu od sosede. Ker so stroški priklopa na električno omrežje za prebivalce previsoki in procesi priklopa objekta na električno omrežje preveč birokratski, se ljudje ne priključujejo. Tudi sogovorničina družina si še naprej izposoja elektriko od sosede, četudi obstaja možnost priklopa na ločeno električno omaričo (Prebivalka romskega naselja, 23. 7. 2023).

Predhodni primer ilustrira, kako je v neoliberalni ekonomiji v času krize nekdanja socialna država v obdobju »tranzicije« popolnoma odpovedala: vsaka »socialna pomoč« se mora nekemu na poziciji moči tako ali drugače izplačati. Romi kot ena izmed najranljivejših in najrevnejših skupin prebivalstva niso imeli druge izbire, kakor zastaviti svoje premoženje za nakup osnovnih življenjskih sredstev, kakršen je v današnjem času mobilni telefon ali avtomobil, saj je javni prevoz v lokalni skupnosti in regiji slabo organiziran. V času pandemije se je izkazalo, da sta tako avtomobil kot mobilni telefon nujni sredstvi, slednji na primer za izobraževanje otrok, saj so številni s pomočjo telefona sodelovali pri pouku. Številni Romi so bili namreč prepuščeni stihijskemu opremljanju romskih učencev s tablicami. Poleg tega je šola med počitnicami, ko bi romski otroci lahko nadomestili zaostanke, tablice učencem odvzela, čeprav so

imeli dejavnosti, npr. z romskimi pomočniki. Posebna problematika je dejstvo, da najrevnejšim prebivalcem, npr. starejšim ženskam, ki skrbijo za svoje vnuke, v občini občina ne ponuja bivalne alternative, razen najema parcele brez delujočih komunalnih priključkov.

Lokacija 3: Bivanjske razmere v »segregiranih romskih naseljih«

V občini 3 člani občinske Komisije za Rome, ki imajo ustrezna pooblastila, obiskujejo naselja in s pomočjo socialnih transferjev rešujejo predvsem težave v zvezi s komunalno (ne)urejenostjo. Intervjuvali smo skupino, ki timsko ureja vprašanja legalizacije naselij na območju občine. Uslužbenec občinske uprave pojasni, da občina sama ne more narediti nič, zato so ustanovili posvetovalno telo, ki ga sestavljajo predstavniki CSD, policije in komunale, ki skupno tudi pristopijo k delu na terenu:

Problem večinskega naroda je ta, da rečejo, nič ne plačujejo ti ljudje [Romi], občina jim pa gradi. Zdaj je tu ratal en sistem korenček-palčka, oni podpisujejo pogodbe o reševanju aktivne socialne problematike, se jim za vodo, komunalno, stanarino, za najemnino zemljišča trga od socialnega transferja, mi pa vzajemno pomagamo, da se infrastrukturo ureja naselja. V [ime romskega naselja] je zdaj projekt elektrike, tako, da bo imel vsak svoje odjemno mesto in da bo imel svoje odjemno mesto in števec. Do zdaj tega ni bilo, prav tako je bilo [ime romskega naselja], in tako zdaj sistematsko delamo po naseljih. Za vse je enako, za vsa naselja enako, in probamo reševati sistemske probleme, sistemsko namenjat denar in ..., s tem, da se reši v enem naselju več družin hkrati, kot če bi dali neka sredstva in kupili neko hišo, pa jih naselili, tako rešiš samo eno družino (Uslužbenec občinske uprave, 15. 7. 2020).

Romi v občini 3 težko pridejo do socialnih ali najemniških stanovanj. Uradnik občinske uprave je pojasnil, da ima občina v lasti veliko socialnih stanovanj, vendar so zasedena. Po stanovanjskem zakonu ljudje imajo možnost subvencionirane tržne najemnine, ki jo CSD krije do 80-odstotno. Socialna delavka je dodala, da najemodajalci nočejo oddajati stanovanj v najem Romom, ker naj bi v preteklosti imeli z njimi težave. Vedno obstaja dvom, ali bodo najemnino dobili plačano ali ne; ali bo to miren najemnik, »ali bodo žurke. So te bojazni,

včasih upravičene, včasih ne, in je težko« (Socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020). »Moramo biti pa tudi fer, če je v najemu družina s tremi otroki, ki se igrajo, ropotajo ... In tudi zato je težava ...« (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

V občini 3 so nekatere romske družine nastanili v socialna stanovanja, vendar se pojavijo težave, kadar v isto stavbo naselijo več romskih družin:

Kar nekaj je ljudi po teh stanovanjih. V [ime občine 3] je bil problem v stavbi, ki ji rečejo nebotičnik [...] Bilo jih je preveč in je blok ratal romsko naselje. In je katastrofalno stanje v njem, mislim, da če se priseli ena ali dve družini, je to še znosno. Ker drugi stanovalci pritisnejo na njih. Mi pa tudi prepričujemo, je treba to narediti [da se ljudi razseli po blokkih] (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Romski sogovorniki so opisali diskriminatorne izkušnje pri najemanju stanovanj. Romski pomočnik opiše primer poskusa izselitve iz romskega naselja v občinsko stanovanje: »Ko se je nekdo hotel preseliti v stanovanje ..., je miren fant. Lokalni prebivalci so na občini zbrali podpise [proti njemu], je bila cela *uzbuna*« (Intervju, 15. 7. 2020). Fantu so preprečili vselitev, čeprav ga sploh niso poznali. Izobraževalka odraslih dopolni pripoved o tem dogodku, ki nazorno ilustrira dimenzije vsakdanjega rasizma s pojasnilom, da sosledje Romu, ki se je želel priseliti v najemniško stanovanje, niso dali niti možnosti, da bi ga spoznali (Intervju, 15. 7. 2020). Socialna delavka pravi, da je diskriminacijo Romov večinskemu prebivalstvu težje razložiti. »Če tega problema nimaš pred očmi, potem zate problema ni« (Intervju, 15. 7. 2020). Zdi se, da to pojasnilo implicira predstavo, po kateri zgolj lokalni terenski delavci poznajo srž problematike in vidijo, v čem je težava pri oddaji stanovanj romskim družinam.

Po besedah uradnika občinske uprave naj bi občina bivalne razmere urejala »v sivi coni« (Intervju, 15. 7. 2020) ter ob sodelovanju občine, centra za socialno delo, komunale in drugih.

Na terenu sem se srečala s skupino, ki obiskuje romske lokacije, eno na teden. Dejavno delajo dvakrat tedensko, »odkar se je preklicala korona, začeli smo oktobra, novembra 2019, in odkar se je preklicala korona« (Sodelavka v komunalnem podjetju, 15. 7. 2020). Sodelavka komunalnega podjetja je pojasnila razloge, zakaj je timsko delo učinkovito:

Z vidika komunale, s te strani, ker imamo dolgove [romskih dolžnikov], kjer so dolgovi visoki, je problematika, ker mi stika z njimi nimamo konkretnega in ljudje k nam ne pridejo. Kljub pozivom za reševanje te dolžniške problematike jih ni. Potreben [je] stik s CSD in hkrati z občino, iz tega razloga. Da se skupaj pristopi. Pri izterjavi dolgov je bila komunala še najmanj uspešna zaradi tega, ker ti storitve ne moreš prekiniti (Sodelavka komunalnega podjetja, intervju, 15. 7. 2020).

V najem bodo dali del parcel, vsak najemnik bo imel svoje odjemno mesto za električno. Lani so [ime romskega naselja] opremljali z električno. V [ime naselja] so sodelovali z geodeti, ki so izmerili zemljišča. Nato so se pogovorili z Romi, ki zemljišča uporabljajo v naravi, in odmerili parcele glede na dejansko uporabo zemlje, saj razporeditev objektov na zemljišču ni sledila logiki kvadriljiranja, ki bi pomenila tudi večji nadzor nad prostorom. Socialna delavka je izpostavila pomembnost občutka lastništva nad parcelami, ker

... je občutek, to je moje, ne več skupno. Sam skrbim, sem za to odgovoren, to je boljše in lažje, vsem je to bolj všeč. Kar bo ostalo mojim otrokom in ni problem plačati neko najemnino (Intervju, 15. 7. 2020).

Bivanjska vprašanja urejajo tako, da jim bodo na izmerjenih parcelah dovolili postavitev preprostih objektov, skladno z zakonom:

To, kar gre brez gradbenega dovoljenja. [»Montažno?« vprašam, odgovor je pritrdilen]. Ko je prišel gradbeni inšpektor, so rekli, da jim ne bodo rušili in nagajali, ker oni [Romi] se tudi bojijo zdaj [rušenja], čakajo in čakajo več let ... Jih je strah, da jih bo kdo prijavil, potem se mu pa začne rušiti nad glavo (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Isti uradnik je pojasnil, da so vložili tudi predlog o spremembi občinskega prostorskega načrta (OPN). Kdor bo dobro skrbel za zemljišče, bo imel možnost odkupa in legalizacije po petih letih najema (Intervju, 15. 7. 2020).

Na segregiranih lokacijah, kjer živijo Romi, se občina ukvarja z legalizacijo obstoječih objektov. »Grozno je, če grem legalno zidati, me dosti več košta, kot če grem na črno in potem legaliziram« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020). Občina je v enem

izmed romskih naselij poskrbela za priklop na električno omrežje lokalnega podizvajalca, ker jih podjetje Elektro Ljubljana ni hotelo priklopiti. Lokalni podizvajalec je nato uporabnikom izstavljal previsoke račune. Ob terenskem obisku so prebivalci romskega naselja povedali, da se dostop do elektrike in plačevanje po realni ceni sedaj urejata s pomočjo občine.

Dodatna težava je voda, pripoveduje uslužbenec občinske uprave: »Zdaj jo imajo ena družina, se je na črno priključila. Tako je ostalo in potem se je nekako to razdelilo.« Trenutno sta dve oziroma tri družine brez vode. Ena družina jo vozi s pokopališča. »Oni so bili v časopisu zato.« Uslužbenec občinske uprave pove, da si »v tem naselju vode nočejo dat en drugemu«. Dodaja, da tudi v primerih, »ko so dajali, so si posojali, so jo dajali za velike denarje«. Samo posamezne družine imajo urejene kopalnice (Uslužbenec občinske uprave, 15. 7. 2020). Skupina romskih sogovornikov v tem naselju ima drugačno zgodbo. Eden pravi, da je naselje brez vode že 40 let, in je še ne bi dobili, če ne bi »na svojo roko odkopal«. Na vodo se je priklopil ponoči, in sicer na vod vrtnarije v bližini. Prerezal je vodovod, izkopal in potegnil svoje cevi. Ljudje so ga zatožili, prišla je policija, javni tožilec in obravnavali so ga na sodišču. Sodišče mu je pustilo vodo za otroke, ki so hodili v šolo. Plačati je moral škodo v višini 75.000 SIT, ker je prerezal cev. Vodo je nato dal še bratu. Sedaj naj bi od enajstih hiš na tej lokaciji v šestih hišah imeli vodo (Prebivalec romskega naselja, intervju, 15. 7. 2020). Romski pomočnik pravi, da bodo imeli ostali možnost na svoje stroške izkopati vodovod in položiti cevi,

... vendar je precej daleč za vleči, zadnja hiša je zelo daleč, ker gre naselje počez glede na obstoječo napeljavo. Drugače so stroški napeljave vodovoda gromozanski, drugače ne bodo tega mogli zrihtat ... tako, da ne bodo mogli tega zrihtat« (Romski pomočnik, intervju, 15. 7. 2020).

Očitno pri napeljavi novega vodovoda niso upoštevali potreb romskega prebivalstva, saj se cevi glavnega voda romskim naseljem ne približajo. Pomembna plat opisanega reševanja bivalnih pogojev je problematika »getoizacije«. Dejstvo je, da Romi na segregiranih prostorih, v »legaliziranih« ali v »nelegaliziranih« naseljih ne živijo prostovoljno, temveč zato, ker nimajo drugih možnosti. Legalizacija sama po sebi še ne prispeva k reševanju strukturnih neenakosti, saj obstaja problematika segregiranosti romskih družin na prostorih,

ki velikokrat nimajo ustreznih komunalnih priključkov in so zelo oddaljena od naselij večinskega prebivalstva:

Ker Romi ne morejo živeti samo v romskih naseljih, naselja se ne morejo širiti, pač pa je treba ljudem omogočiti razselitev, razzumem. V naselju se težave kopičijo in ljudje se lažje socializirajo [med večinskim prebivalstvom] (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Sogovorniki so se strinjali, da bi bilo smiselno razmišljati tudi o razselitvi romskih družin, ki bi se s tem strinjale, vendar glede tega ne načrtujejo nobenih konkretnih politik.

Lokacija 4: Neavtohtonost kot argument za opustitev urejanja življenjskih pogojev Romov

Čeprav je med terenskim delom v občini 4 med večinskim prebivalstvom prevladovalo prepričanje, da so se začeli dejavno ukvarjati z bivanjskimi pogoji Romov, so Romi sami stanje opisali kot »grozno«. Prebivalec naselja je ocenil, da pri bivalnih razmerah ni sprememb, in da »je [še] vedno tako, kot je bilo pred 25 leti. Je zaostalo« (Prebivalec romskega naselja intervju, 28. 7. 2020). Več ljudi je pojasnilo, da Romi drugod [v sosednji občini] dobivajo lokacije: »Ko pridejo iz [ime občine], povedo, kak je, tam imajo pač življenje boljše« (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). Nadalje pojasni izkušnjo bivalne stiske, ki je nastala zaradi OPN, ki na lokacijah, kjer so živeli v času terenske raziskave, ne predvideva pravno legaliziranega romskega naselja: »smo na vagi, lahko se poruši ali ne, to je ta stiska ... mi smo dobesedno stiskani v kot« (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). V občini so prostoru, kjer bivajo Romi, spremenili namembnost; postal je industrijska cona. Sogovornik pravi, da so jih dobesedno prodali. Odrezanost Romov od ostalega prebivalstva in odiranje romske skupnosti z neopredeljeno grožnjo izselitve z lokacije zaradi novo nastajajoče industrijske cone lahko prepoznamo kot okoljski razizem, ki je tudi ena od dimenzij anticiganizma (prim. Rorke, 2023).

Celotno območje »romskega naselja« je označeno z eno samo hišno številko; sprva je imel neko številko edini sosed – oče prebivalca, ki mu je občina pred nekaj leti dala kontejner. Zdaj te številke

ni več. Prebivalka romskega naselja je v sorodstvenem razmerju z moškimi, ki živi v zidani hiši, stari zgradbi, ki ima edini hišno številko v naselju. Starši sogovornice so v preteklosti živeli v bloku, družina je postala številna, zato so sčasoma občinsko stanovanje zamenjali za staro hišo, ki naj bi bila zdaj v lasti občine. Dokumenti so se izgubili, zdaj so najemniki. Drugi sogovornik pravi, da ima hišo na občinski zemlji, vendar živi v nenehni negotovosti; prebivalci živijo v stalnem strahu, da jih bodo preselili, načrte za prostorsko urejanje naj bi uslužbenci občinske uprave skrivali pred njimi (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020).

V občini so poleti 2020 s pomočjo CSD-ja in socialnih transferjev poskrbeli predvsem za plačevanje računov komunale, vendar manj za dejavno urejanje bivalnih pogojev. Ob našem prvem obisku se je nekdo spraševal, zakaj ni prišel kdo, ki lahko kaj uredi, zakaj župana nikoli ni k njim na obisk: »Tega ne vemo, kaj se bo zgodilo z naselji, ali bodo šla vsa naselja v legalizacijo,« pravi sogovornik (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020).

Prebivalka naselja pojasnjuje, da »je obljubil novi župan, da bo pršu ven, pa ni še pršu« (Prebivalka romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). Njena hiša je postavljena deloma na zasebni, deloma na občinski parceli. Naprej pojasnjuje, da so prišli s CSD-ja in komunalnega podjetja urejat odvoz smeti za posamezna gospodinjstva, vendar z občine niso prišli zaradi urejanja lastništva parcel ali najema zemljišča ter bivalnih enot. Med pogovorom v nadaljevanju izvem, da neromski lastniki parcel, na katerih živijo Romi, ne uporabljajo, medtem ko občina Romom ni jasno povedala, kakšni so načrti glede zemljiških razmerij v prihodnje. Prebivalka pojasnjuje: »Plačam vodo, elektriko plačam, komunalno, tudi RTV plačam normalno ...« Električno plačajo, ko dobi lastnik električnega priključka položnico, in vsi, ki jim jo daje na souporabo, zberejo denar in poravnajo račun. Zanje ta položaj ni konflikten, ker so v sorodu, vendar povedo, da ima lastnik priključka preveč obremenjeno napeljavo. Prihaja do izpada varovalk in faz, kar pogosto zahteva intervencijo elektroslužbe, zato so potem računi visoki. Sogovornica naprej pove, da nima ne pralnega stroja ne kuhinjske pečice, ker bi v primeru kratkega stika hiša lahko zgorela: »Majhen tabor smo in mammo pravico, da imamo elektriko in vodo.« Lastnik priključka ima tudi star pralni stroj; ena izmed sogovornic le občasno lahko opere svoje in vnukovo perilo pri njem. Druga sogovornica se z družino odpelje prat perilo k svojim

staršem v približno 60 km oddaljeno naselje (Prebivalci romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). Nekateri bi se bili pripravljene razseliti, ob ustrezni pomoči občin:

Mi smo tudi prosili na občino, na socialno gor, da bi nam pomagali, da bi se od tod odselili. Da si bi kupili eno hišo, da bi meli svojo elektriko, svojo vodo. Jaz imam 5 fantov, da bi imeli svojo sobo. Smo prosili, da bi nam pomagali in smo tudi pristali, da bi podpisali pogodbe, da nam trgajo socialno, da bi to hišo plačali, ne. Smo vprašali, da bi nam pomagali za naprej, pa so rekli: »Mi v romskem skladu nimamo nič.« Občina nima denarja nič, rabiš denar za naprej (Prebivalca romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020).

V občini imajo speljano deževnico, ki jo uporabljajo za osebno higieno (Policist, intervju, 21. 7. 2021). Terenski obisk v enem izmed naselij to potrди, prebivalci drugih naselij ne omenjajo zbiranja deževnice. Nadalje sogovornik pripoveduje, da otroci, ko se je pozanimal v šoli, »ne smrdijo«:

Učiteljice pravijo, da umivanje ni težava, težava je neprihajanje k pouku. In da so moteči, baje se kar sprehajajo po razredu, ravnateljica, iz vrha, ona pravi, da je v redu, učiteljice pravijo, da ni v redu, da so težave. Neka učiteljica ima 20 učencev v razredu, če samo trije hodijo, jih ne more poučevati (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Ideja, da bi v občini 4 postavili javne kopalnice v naselja, se sogovorniku ni zdela primerna: »Potem je rekel prvi predsednik [komisije za spremljanje položaja Romov], dajmo jim tuširnice. To ni to.« V občini so šele tik pred pandemijo začeli s projekti za socialno vključevanje Romov, ker prepričanje, da »Romov tukaj prej ni bilo«, v čemer je mogoče prepoznati mnenje, da Romi v tej lokalni skupnosti niso avtohtoni, in potemtakem pristop k socialnemu vključevanju Romov ni potreben (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Več sogovornikov je vztrajno zatrjevalo, da naj jih tam ne bi bilo, vendar je hkrati zdravstvena delavka povedala, da je imela sošolca Roma, vendar le za en dan. Ocenila je, da naj bi Romi prišli v občino v petdesetih letih 20. stoletja. »In tole je vse od njega!« Tako so šele pred kratkim začeli sistemsko terensko delo z njimi, saj občina zaradi predpostavke o neavtohtonosti ni pristopila k urejanju življenjskih razmer Romov (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Drugi vidik, ki je pritegnil pozornost,

je dehumaniziran diskurz o romskih sokrajanih: anekdota, po kateri naj bi bili vsi Romi v občini (»tole«) potomci domnevnega prvega in edinega romskega prišleka v lokalno skupnost, je jasna aluzija na okužbo, infestacijo.

Poletno neurje 27. julija 2023 je Romom na tej lokaciji razdejalo in podrlo že tako ubožne in slabo zgrajene hiše ter barake, zato so se bili prisiljeni preseliti v avtomobile in kontejnerje. Občinski uslužbenci so jih nameravali preseliti na drugo lokacijo, tudi zaradi širjenja industrijske cone, vendar do tega ni prišlo. Kljub večkratnim opozorilom varuha človekovih pravic občina neustreznih bivalnih pogojev za Rome še ni uredila.

Lokacija 5: Poskrbeti za svojo vodo

Prebivalci nekaterih romskih naselij v občini 5 niti ne kažejo zanimanja, da bi se njihova naselja legalizirala. Tudi v tej občini je bilo le eno naselje vključeno v proces legalizacije. Na eni izmed lokacij so nasprotovanje utemeljevali z argumentom, da bi se v naselje potem priselili drugi Romi, kar bi otežilo sobivanje. Del tega naselja se nahaja pod daljnovodi in posebno vprašanje je, ali bi ga bilo sploh mogoče legalizirati (Romski svetnik, intervju, 14. 7. 2020). Tukaj živi razširjena družina Romov: starša imata devet otrok, tri hčerke in šest sinov, večinoma so vsi odrasli in imajo lastne družine.

V objektu večnamenskega centra (VNC) imajo vodo, ki naj bi jo po ustnih pričevanjih priskrbel lokalni romski svetnik (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020). Tu se nahaja majhen, že čisto dotrajan kontejner, ki stoji na utrjenem materialu, ki ga je neki *civil* s tovarnjakom pripeljal v romsko naselje misleč, da je to deponija. Pozneje so ob prizadevanjih romskega svetnika in lokalne NVO kontejner lepo prebarvali in prekrili s streho.

V občini imajo dostop do vode zato, ker so si Romi priključek sami izkopali že pred nekaj desetletji in se priklopili na obstoječi vodovod objekta nekdanje JLA, medtem ko so priklop naknadno formalno uredili s tedanjo Teritorialno obrambo. Vendar v naselju raba vodovodne infrastrukture ni omogočena vsem prebivalcem. Osebe VNC o pomenu osebne higiene ozavešča starše, ki po svojih zmogljivostih poskrbijo za urejenost otrok. Zabojujnik, v katerem se nahaja VNC, nima prhe, temveč le umivalnik in WC. Socialni delavki, ki sta v NVO delali z otroki iz več naselij v občini, povesta:

Otroci tam so še umazani. V slabši ali boljši higieni se pozna, da pri nekaterih vode ni, otroci nimajo takšnih navad, ki so v današnjih prevladujočih družbah običajne, npr. da bi se šli vsak dan tuširati, zobe umiti, lase umiti. V društvu nimajo institucionalne prakse tuširati otrok, v [ime naselja] nimajo možnosti za tuširanje [kontejner ima samo WC in umivalnik], v vrtcu drugod je praksa, da so otroci stuširani (Socialni delavki, intervju, 14. 7. 2020).

Umivanje otrok je običajno v enem naselju. Obstaja kontaktna številka vzgojiteljice, vrtec ponuja možnost uporabe tuša, kjer starši lahko umijejo svoje otroke. Socialna delavka pove, da njihova NVO prakse tuširanja otrok nima, a zavedajo se, »da bi bilo fajn otroka, ki je umazan, skopat, a to je občutljiva tema, pri čemer je sodelovanje s starši nujno«:

To, da otroci prihajajo neumiti, doživljajo kot stisko, to so zelo občutljive teme. V poletnih mesecih [romske družine] hodijo k vodi, otroci so umiti, [...], imajo mini bazenčke za otroke, da se umijejo, poleti je zunaj toplo. Na [ime naselja] so starši v stiski, ker živijo brez elektrike, vode, kjer je njihovo bivališče prikolica. Niti ni baraka, nekateri nimajo niti oken (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020).

Ko otroke povabijo na delavnice, jim deprimirani starši ne dovolijo sodelovanja, otroka izvzamejo iz dejavnosti. Pomanjkanje vode ima zagotovo travmatične psihosocialne posledice:

Otroka ne pošljejo k obisku, staršem vedno govorimo, da je življenjsko, da so otroci umazani, da se to lahko zgodi, veliko razumevanja pokažejo do umazanosti, potem je lažje, da se otroci preoblečejo v čista oblačila za v dnevni center. Oblačila niso last dnevnega centra, pač pa jih dajo starši iz domače hiše v vrtec. V ta oblačila se potem otrok preobleče (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020).

V drugem naselju je podobna praksa, mamica pravi, da je otrok umazan, ga obriše ali ga preobleče ter umije rokice, nogice ali mu pozimi, ko je mrzlo, obriše obraz. Starši s svojim ravnanjem pokažejo, da jim je mar. Glede uporabe vode se dogovarjajo s sosedi, kamor se gredo umiti. »Se znajdejo, naslanjajo se na sorodstvene vezi, si pomagajo, hodijo drug k drugemu.« En sogovornik pove, da je brez vode,

s partnerico imata dva otroka, pomagata si s preprodajo starih avtomobilov. Pove nam, da bi mu stric dal možnost uporabe vode in vodovodne napeljave ter se zanaša na njegovo pomoč. Socialna delavka iz NVO mu odvrne, da vodo gotovo potrebuje (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020).

Socialni in pedagoški projekti v romskih naseljih

V naselju na Lokaciji 1 stoji kontejner, kjer se nahajajo prostori za izvajanje različnih projektov, po navedbah sogovornice že od leta 2010 ali 2011, ko so začeli s predšolsko vzgojo. Prisotnost različnih pedagoških in socialnih projektov v »romskem naselju« kaže, da tovrstni projekti »za nekatere prebivalce romskih naselij pomenijo normalizacijo vsakdanjih življenjskih razmer in socialnih pogojev« (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020). Dolgoletno delo in prisotnost *gadž* naj bi med romskim prebivalstvom počasi gradila medsebojno zaupanje in socialno učenje vseh akterjev. Sogovornica je izpostavila nezaupljiv odnos romskih staršev majhnih otrok, vključenih v predšolsko varstvo. Večina staršev je brezposelnih, tako da jim je vseeno, ali so otroci doma ali v vrtcu. V naselju so vzgojitelji želeli, da bi bil romski vrtec organiziran za otroke do petega leta starosti, nato bi sledila priprava na šolo v vrtcu skupaj z otroki večinskega prebivalstva. Romski otroci naj bi se vključili v redni vrtec vsaj zadnje leto in nato v redni oddelek OŠ, ki se nahaja izven »romskega naselja«.

Vrtec v romskem naselju je organiziran za najmlajše. Vendar nekateri vpisani v vrtec niso hodili. Vzgojiteljica opiše travmo staršev in otrok ob uvajanju: »So prišli v uvajanje, gredo skozi nekaj uvajalnih dni, nato pa, ko otrok joka, ne nadaljujejo z uvajanjem, in pozneje otroka ni. Otroka smo kar naprej matrali« (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

Medgeneracijsko travmo odražata tudi nezaupanje in strah za otroke. Zaradi močne družinske navezanosti starši tudi večkrat tekom dopoldneva pridejo v vrtec pogledat svoje otroke. Vzgojiteljica komunicira s starši, postopoma in počasi »vzpostavijo odnos«. Zaradi oddaljenosti romskih naselij od rednih vrtcev večinskega prebivalstva je take stike težko vzpostavljati, a še bolj vzdrževati. Po mnenju vzgojiteljice gre pri romskih starših za nezaupanje do institucij. Sčasoma in ko so prepričani, da je z otrokom vse v redu, z vzgojiteljico vzpostavijo odnos čustvene bližine in medsebojnega zaupanja. Vzgojiteljica pove, da je bila ena izmed težav med pandemijo izvedba integracije:

Iz integracije, ki je šla po letih, smo trenutno prišli na vodoravno ničlo. Zadnje leto je namenjeno integraciji v večinski vrtec, vendar to zadnje leto otroci [zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19] ostajajo doma. To je zlasti kritično, ker mora otrok zadnje leto pred šolo največ pridobiti pri grafomotoriki, iti mora v vodoravno integracijo, sedaj do šestega leta. To je veljalo do korone, sedaj je [nastal] problem zaradi mešanja skupin, česar se zaradi korona ukrepov ne sme izvajati. Prej smo lahko združevali oddelke, sedaj se to ne sme, zdaj je pravilo ena vzgojiteljica, en oddelek, zaradi teh ukrepov (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

V obdobju izvajanja terenske raziskave so ukrepi za integracijo romskih otrok veljali v zadnjem letu male šole. Šlo je za zadnje leto vrtca, ki je zunaj naselja, v mestu, in v običajnih razmerah predvideva združevanje romskih in neromskih otrok v t. i. kombinirano izvedbo integracije. V obdobju pandemije so se ti ukrepi izkazali za nekompatibilne z vladnimi ukrepi, ki so zahtevali dosledno ločenost otrok po skupinah: »Težave so pripeljale do tega, da so bili otroci v zadnjem letu doma!« (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020). Nekateri starši so imeli tudi težave s prevozom otrok v mesto, saj so bili šolski avtobusi ukinjeni.

Starši nekateri imajo vozniški izpit, pa ga lahko izgubijo. Lahko se jim pokvari avto [...] Pri integraciji smo padli! Zgodi se tudi, da je otrok veliko manjkal, ker npr. družina ni imela avta ali ni bilo denarja za bencin, pa je otrok prišel tri- do petkrat na mesec (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

Šolski avtobus predšolskih otrok ne sme prepeljovati, ker mora imeti predšolski otrok po zakonu spremstvo staršev. Pred korono je bil prevoz organiziran iz sredstev projekta, zbral se je najcenejši ponudnik, in imeli so rezervacijo za majhen avtobus, ki je otroke odpeljal v centralni vrtec (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

Dodatna težava je, da država »dejansko nagrajuje starše, ki ne dajejo otroka v vrtec«. Stroški za vrtec od otroških dodatkov naj bi po navedbah vzgojiteljice odvzeli 20 %: romski starši imajo npr. 150 EUR otroškega dodatka, imajo dva otroke, ko doplačajo vrtec, izgubijo 20 % pri prvem otroku, pri drugem tudi 20 %, zato se jim ne splača pošiljati otrok v vrtec, ker se jim zaradi tega zmanjšuje otroški

dodatek. Otroke so morali voziti izven naselja in doplačati vrtec. Romski svetnik iz iste občine pa ločeni, posebni vrtec za romske otroke v »romskem« naselju vidi kot težavo. Sprva je bil zadovoljen, saj je mislil, da bo vrtec deloval,

... ampak jaz ne vidim tukaj rešitev, ker naši otroci še vedno ne naredijo osemletno šolo. Zakaj? Vrtec v [ime »romskega naselja«] ni rešitev, verjemite mi, jaz sem hodil v vrtec. Vem, kako to deluje. Oni bi morali že od kraja hoditi v *občini*, mislim v mešani vrtec. Da bi se z enim [civilom] spoznal, da imaš prijatelja, da boš skup z njim šel naprej ... (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Poudarja, da težava ni v nezaupanju romskih staršev do vrtca, temveč v tem, da naj bi bili starši ravnodušni in ne dovolj skrbni:

Ni res, da ne zaupajo ... Stari zaupajo ... Jim je vseeno! Problem pa je, da starši niso preveč skrbni za to, se ne trudijo, da bi otrok šel v vrtec. Nikjer ne delajo, otroci s starši spijo do desetih. Veliko je vpisanih otrok, a ne hodijo v vrtec. Tukaj bi moral ukrepati Center [CSD]. Izven romskega naselja [bi morali otroke] dati v vrtec, saj imajo olajšave čisto vsi, tak da jim ni treba plačat, 30 EUR se itak odtrga iz sociale, ne bi bili oškodovani zaradi tega (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Posebna težava nastane, kadar so projekti za Rome časovno omejeni, npr. v obliki večletnega/večmesečnega projektne delo, ki ne vzpostavi pogojev za nadaljevanje dejavnosti po preteku. Poleg pomanjkanja sredstev kontinuiteto ponekod otežuje tudi pomanjkanje kakovostnega izobraževalnega kadra, ki bi bil usposobljen za nadaljevanje projektne delo. S takim uvajanjem in zamiranjem projektov se pri romski populaciji utrjuje prepričanje, da so »zanimivi« samo, kadar izvajalci projektov v tem vidijo svojo osebno ali karierno korist.

Na lokacijah 2, 3 in 4 niso imeli posebnih projektov, povezanih s predšolsko vzgojo. Več sogovornikov pove, da težave povzročajo različne administrativne ovire institucij, ki financirajo ozaveščevalne in izobraževalne programe, glede pogojev njihove izvedbe s predpisom normativov za izvedbo ali ker skladno s cilji integracije programi ne predvidevajo sredstev za dejavnosti izven naselja. Ta mnenja podkrepijo npr. z zahtevo po določenem številu udeležencev za izvedbo delavnice z romskimi otroki: npr. dvanajst otrok, kar je v manjših

naseljih težko dosegljivo. Delo na terenu je pokazalo, da so normativi neživljenjski. En program integracije se izvaja na lokaciji 1 pretežno v »romskem naselju« in nima predvidenih sredstev za obiske izven »romskih naselij«, pojasni koordinatorica. Sprašujemo se lahko, kako in s kom naj bi se ljudje integrirali. Pri projektih, kakršen je njihov, je pomembna tudi kontinuiteta, saj naj bi se prostori vzajemnega zaupanja gradili počasi, kot meni sogovornica. Med drugim se ukvarjajo z mladimi materami, ki jim s pomočjo delavnic želijo pokazati,

... da so razumljene kot ženske, da imajo možnost roditi, tudi same potem doživijo izkušnjo biti z otrokom; izvajalka vsebin je sama mati. Srečanja so zastavljena bolj delavniško, na izmenjavah izkušenj; ne morejo imeti strokovnih predavanj, diapozitive je potrebno razložiti na razumljiv način. Kaj je porod, da je vredna več, da si ženska sama da prostor, do kod dovoli, da njeno mnenje šteje kot partnerka, ženska. Projekti bodo pokazali, da dajejo nekaj več. (Koordinatorica – izobraževalka, intervju, 9. 7. 2020)

Obstoj takšnih projektov je odvisen od pripravljenosti občin za finančno podporo izvajanja. Na terenu je mogoče opaziti, da se nekatere občine lotijo projektov šele takrat, ko konfliktni odnosi med romskim in neromskim prebivalstvom prerastejo v nasilje.

Romski mladoletniki so v posebnem položaju. V obiskanih »romskih naseljih« je veliko mladih Rominj in Romov, ki ne končajo osnovne šole, niti niso vključeni v katerega od programov. Lahko bi rekli, da so v naseljih, kjer smo opravili pogovore, velike pozornosti deležni predvsem otroci, mladostniki primeroma veliko manj, medtem ko se s starejšimi Romi organizirano ukvarjajo le, če so starši otrok, ki so vključeni v programe. Na podlagi pričevanj ugotavljamo pomanjkanje programov za mladostnike. Več sogovornikov, predvsem neromskih pedagoških delavcev, je omenjalo tudi šole za starše. Socialna delavka iz občine 1 je izpostavila, da je mogoče opaziti mlade matere, največ petindvajsetletne ženske, ki »hodijo iz žura na žur, oba otroka sta pri babici ... v hiši naj bi se dogajale stvari, ki niso OK, alkoholizem, po mojem preprodaje ... Kaj se je zgodilo z materinskim instinktom?« Sogovornica omeni primer mlade matere:

Oče je poklical, da se je hotela ubiti ... Februarja je rodila fantka, zdaj starega dva meseca, imam odzive od nje 14. in 21. v mesecu. Vmes, ko ni denarja, [je to], ali je otrok živ, zdrav, drugotnega

pomena. Stare mame imajo vsaj en čut do osnovne oskrbe, govorimo res o zelo primarnem nivoju (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020).

Romi v občini 2 se »slabo šolajo«, v šolo hodijo otroci romskega svetnika. »J. vozi svojo vnukinjo. Nekateri starši potrošijo denar, otroke pa je sram iti v šolo, ker nimajo sredstev [šolskih pripomočkov], ki jih potrebujejo.« V občini 2 neuspehe pri izobraževanju pripisujejo tudi lastni nemoči in predvsem nesodelovanju Romov:

Jim ne moreš pomagat, ena družina je svoje tri otroke raje odpeljala v nakupovalni center, so jih lovili po naselju. Razen [imena umaknjena] ni bilo nikogar, so jih skup lovili, da bi z njimi izvedli program aktivnosti. Na vprašanje, zakaj ne pošiljajo otrok, in komentar, da je to škoda, oni odvrnejo, »vi nam rajši *peneze* dajte« (Uslužbenec občinske uprave, 22. 7. 2020).

Občina 2 je na začetek naselja, pod vodni stolp in pod anteno za mobilno telefonijo ali TV, postavila večnamenski kontejner ter kontejner s kopalnico in WC-jem. Večnamenski prostor je bil ob našem obisku demoliran: nekdo je razbil okna, ki so bila za silo polepljena z lepilnim trakom. Občina naj bi popravila streho, ki ob dežju pušča. Ključke tega centra ima romski svetnik, ki skuša vzpostaviti ustrezno okolje za delo pri obšolskih dejavnostih, pri čemer ima težave z vandalizmom: »Vse, kar je notri, vse terejo in vkradnejo ven. So šipe potrte, sem prosil župana, da bi popravil« (Romski svetnik, 22. 7. 2020). Pogoji za delo v kontejnerju za obšolske dejavnosti so težki, saj v nobenem od dveh kontejnerjev ni vode. V kontejnerju s tušem in WC-jem je pozimi počila vodovodna cev, ki do izvedbe našega terenskega obiska še ni bila popravljena, kljub pandemiji. Tako je na izvedbo obšolskih dejavnosti, ki smo jih obiskali in so se jih udeležili štirje učenci, romska pomočnica prinesla s seboj higienske robčke in vodo.

Socialna delavka iz občine 3 pripoveduje, da so v občini razmišljali o mobilni enoti, vendar nimajo organiziranega vrtca posebej za romske otroke. Uslužbenec občinske uprave izpostavi odtegljaj od otroškega dodatka. Drugi naj bi bili upravičeni do 10-odstotnega povišanja otroškega dodatka ob dopolnjenem tretjem letu starosti, če je otrok doma. Obiskovanje vrtca sogovorniki iz vrst Neromov zaznavajo kot pomemben dejavnik socializacije. Uslužbenec občinske

uprave in socialna delavka skupaj pojasnjujeta pomen vrtca. Takole si dopolnjujeta misli:

Vstop v vrtec bi se moral spodbujati, ker je težava v socializaciji ... Tukaj je dela veliko, in delajo individualno in se dogovarjajo s posameznimi družinami. Poleg tega iščejo luknje v zakonu, kjer bi jim lahko pomagali ... (Uslužbenec občinske uprave in socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020)

Uslužbenec občinske uprave pravi, da obstaja program, ki sicer v občini 3 poteka v mestu na ljudski univerzi in ne v kakšnem segregiranem naselju. Prej naj bi vodili program iz pisarne; vendar so se na vabila k izobraževanju odzvali tisti, ki se tudi sicer odzivajo na podobne pobude. »Oni pa sedaj želijo tiste, ki se ne odzivajo. V tem smislu, da se dela terensko, je bil tudi pritisk občine na ljudsko univerzo, ker tega dela ne moreš delati iz pisarne« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 17. 7. 2020).

Policist iz občine 4 pove, da za Rome tudi v tej občini ni posebej organiziranega vrtca. Klical je tudi Amnesty International in oni se strinjajo, da segregacija ni ustrezna. Nasprotno neki predstavnik občine misli, da je treba vrtec postaviti v naselje. Policist pojasnjuje, zakaj nasprotuje ideji o ločenem vrtcu:

To je ločevanje, ker otroci ne ločijo, če rečemo črn, bel, zelen. Kakor koli. Tudi eni, ki imajo govorne napake, otroci tega ne ločijo. Če se bodo že v vrtcu pomešali med sabo, jih bodo tudi starši lažje v šolo vozili. Bodo dobili zaupanje, od majhnega. Največja težava je, ker se jih pusti, do osnovne šole se z njimi ne dela nič ... Otrok gre s šestimi leti v šolo in med sabo se pogovarjajo po romsko in ne vsi ... ne znajo vsi slovensko, in otrok naleti že na prvi neuspeh. Prvi razred ponavlja, pa naj se zgodi, da še enkrat ponavlja, je že tri leta starejši kot začetniki, in potem se začne izkazovati s takimi stvarmi ... [implicitira vedenjsko deviantnost], saj tako je vsak ... Logično in po domače povedano, so nadležni. Prva stvar je, da bi morali iti v vrtec. Naj bo obvezen, saj je zastoj. Dobijo pa celo dodatek, če ga ne vozijo. Sem za pozitivno diskriminacijo (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Pri pogovoru s predstavniki romskih naselij ta sogovornik sliši, da so oni navajeni vse bolj »na blago: [ime umaknjeno], ti moraš razumeti,

da mi smo tako! ...» Pripovedujejo mu, da otroci jokajo, zato jih mamice ne bi dale v vrtec (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Sogovornik ima izkušnjo s tem iz lastne skupnosti: prvih štirinajst dni so jokale mamice in otroci, nato so se vsi navadili. Potem otroci [večinskega prebivalstva] komaj čakajo, da gredo v vrtec. Otrok se bo v vrtcu »navadil sistema, jesti, zobke umivat ...« (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Pove, da iz občine le ena romska družina, morda dve, vozita otroke v vrtec:

Premik se bo zgodil samo v desetih letih. Ne pa da se pogovarjamo o vodi, pa potem rečejo, pa ne bomo otrok v šolo vozili [če ne dobimo vode]. Halo! Se pokliče socialo in se onega vpraša: »Kaj ne boš ti, a ti boš izsiljeval?« Za otroke moraš skrbeti, ta denar je namenski, je za otroke ... Ni več tega, da bi bili vsi blatni in zanemarjeni, z leti se je popravil socialni standard, socialna služba, ki bi šla preveriti, svetovati, jim tudi to jasno pove. Otrok ne more biti zanemarjen. Druga stvar pa je, da smo se pogovarjali, da bi v vsakem naselju postavili nek kontejner, igralnico itd., ampak iz pogovora z Romi je tako, oni nočejo dati svojih otrok v romski vrtec. Stopili so v stik z vrtcem, praktično ti sedaj hodijo po terenu in nabirajo te otroke, vpisujejo. In jih je zelo malo (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

V občini 4 poskušajo delovati na podobnih izhodiščih, v sodelovanju s CSD-jem in komunalo, kot v občini 3. »Romska pomočnica«, ki je zaposlena preko občine 4 na CSD-ju, je v poletnih mesecih leta 2020 izvajala delavnice skupaj s sodelavci komunale. V primerjavi z zamišljeno zasnovo ni Rominja, niti ni po izobrazbi socialna delavka ali pedagoginja, prav tako ni usposobljena za ta delovni profil. Pri eni izmed izvedb takšnih delavnic o komunalnih vsebinah in recikliranju smo bili tudi prisotni med terenskim obiskom. Izobraževalne vsebine na delavnici so se navezovale na ustrezno ravnanje s komunalnimi odpadki, na ekološke in podnebne spremembe ter na zastrupljeno zemljo. V terenskem dnevniku smo povzeli vsebino pripovedi na delavnici:

Vsi [ljudje] uničujemo svoje okolje. ... Moramo si vsi skupaj prizadevati za čisto okolje, vodo ... Tudi hrana, ki jo zavrzemo, lahko onesnažuje okolje, pride do nabiranja bakterij, to jedo živali, lahko se prenesejo bolezni na človeka. Odpadno hrano je

priporočljivo zbrati, za bio odpadke. Nekdo vpraša, če dobijo kante tudi za bio odpadke. Sodelavec komunale reče, da je bolj smiselno v takšnem okolju [ruralnem, blizu gozda] delati kompost. Tudi on, ki živi na kmetih, ga dela, pojasni. Kante so primerne, če ljudje živijo v bloku. Nato govorijo še o kompostiranju. Zbrali naj bi odpadno hrano, jo dali na kup, da se zbirajo tam živali, podgane in miške, stran od hiš. Sodelavka komunale je nato razdelila zgibanke in povedala za možnost odlaganja smeti na ekoloških otokih za steklo in papir, ki se nahajajo v središču občine 4. Izvajalci delavnice povedo, da bo pomembno recikliranje. Romi negodujejo, da razumejo, kako se reciklira, ampak vseeno ostanejo in poslušajo. Napovedo, da iz inšpektorata pridejo jeseni, v dobri volji, pogledat vsebino zabojnikov v naselje. Z naročniki komunalnih storitev se dogovorijo tudi o dovozu kontejnerja za kosovni odvoz odpadkov. Nekdo od Romov opozori, da nad barakami v gozdu nevarno visijo posušena drevesa in izrazi zaskrbljenost nad nevarnostjo. Vpraša, ali bi to lahko komunalci odstranili. Odvrnejo mu, da je to povezano z velikimi stroški in da verjetno sredstev za ta poseg v gozdu župan ne bi odobril. Nato celotno vsebino delavnice ponovijo še v drugem delu naselja, kjer družine še niso naročene na odvoz smeti (Terrenski dnevnik, 12. 8. 2020).

Sogovorniki Romi delavnico o urejanju odvoza smeti vidijo kot »prazne besede. Občina in sociala, samo za smeti jim gre,« komentira nekdo. Ker v tem delu nimajo urejenega odvoza smeti, jih kurijo. Odnos občinskih institucij do njih komentirajo takole:

Pridejo pogledat za šolo. Danes ne vprašajo, kako živiš, samo pogledajo, kaj imaš narejeno. In smeti. Pogovarjamo se za odvoz smeti in kontejner. Morali bi imeti svojo številko. Zakaj bi plačeval na enemu drugemu naslovu [kritika implicira, da bi morali dobiti hišne številke, svoj naslov, in da bi se borne bivalne razmere morale urediti]. Zakaj bi šel od sosedove številke plačat kontejner!?! (Prebivalec romskega naselja, 28. 7. 2020).

Neki drugi prebivalec dodaja: »Naj bi dal možnost ljudem, da si odkupijo, isto kot v občini 3, to bi bilo dobro, da si lahko rihtaš naprej in odkupiš, sam ne moreš zrihtat ...« (Prebivalec romskega naselja, 28. 7. 2020).

Izobraževanje o skrbi za ekologijo in urejanju odvoza smeti, za katerega jim nato komunalno podjetje izstavi račun, tako kot ostalim prebivalcem, pomeni novo marginalizacijo. Nedvomno je odvoz komunalnih odpadkov nujen, vendar stroški skrbi za okolje postanejo breme ljudi, ki v skrajno bednih in negotovih razmerah životarijo s sredstvi iz socialnih transferjev.

Nasilje med mladimi in vzgojni ukrepi

Poseben izziv sta delo na področju preprečevanja nasilja in delo z mladimi, ki jim je izrečen vzgojni ukrep. Tudi na tem področju izvajalci naletijo na sistemske ovire. V občini 1 so od leta 2018 naprej izvajali večdnevne taborne za mladostnike, ki jim je bil izrečen vzgojni ukrep. V preteklosti so za mlade, ki jim je bil izrečen vzgojni ukrep, lahko organizirali večdnevne taborne. »Ko je bilo še zelo fajn delati taborne, so se postavili šotori in smo prespali« (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020). Mladi, ki jim je bil izrečen vzgojni ukrep, naj bi po besedah ene socialne delavke po zakonodaji predstavljali »varnostno tveganje« (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020). Ker je treba za vsakega posameznega udeleženca izdelati oceno tveganja, kar zahteva preveč birokracije, imajo sedaj dva enodnevna tabora: »Veliko je birokracije, mladoletni so, urediti bi bilo treba varstvo pri delu, oceno tveganja, če tak mulc kje prespi« (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020). V izogib dodatnemu administrativnemu delu kadrov CSD-ja, ki jih je glede na obseg dela znatno premalo, da bi lahko opravljali kakovostno skrbstveno in preventivno socialno delo, sedaj namesto večdnevnih taborov za mladoletnike – storilce kaznivih dejanj v občini 1 izvedejo npr. dva enodnevna tabora zato, da udeleženci ne prenočijo in da birokratska opravila odpadejo. Te taborne izvajajo v okviru nekega programa, v sodelovanju s CSD-jem, policijsko postajo in z občinskim mladinskim klubom, ki izvaja programe za mlade z manj priložnostmi in programe za ranljive skupine ter je prevzel tudi vlogo organizatorja (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020).

Tabor naredijo v obliki delovne akcije na bližnji koči, kjer skrbnica koč mladoletnike z izrečenim vzgojnim ukrepom vsako leto tabora lepo sprejme. Skrbnica prispeva hrano, vsi udeleženci tabora pa delo. Leta 2019 so z lesene koč pobrali vsa okna, jih prebarvali in namestili nazaj; leta 2018 so npr. obnovili klopi. V letu 2020 je potekala že tretja delovna akcija, ki sem se je sama udeležila med

delom na terenu. Zložili smo velike količine drv. Na tabor je poleg organizatorjev in romskih udeležencev prišla tudi medicinska sestra iz centra za krepitev zdravja, izvedla delavnico, nakar je bil načrtovan pohod. Policista, ki običajno izvajata intervencije v »romskih naseljih«, prav tako sodelujeta. Socialna delavka in koordinatorica izobraževalnega projekta pojasnjujeta, da na romske mladostnike gledajo kot na ljudi, za katere jim je mar. »Mladostniki imajo v sebi en tak potencial, da so kulturni, ne konfliktni, sledijo navodilom, brez uporniških vedenj ...« (Intervju, 9. 7. 2020). Zdi se pomembno, da skupaj delajo različni deležniki. V preteklosti so z mladostniki obiskali tudi hipodrom, udeležili so se lesarske delavnice, predstavili so jim tudi možnosti zaposlovanja.

Izvajalci teh in podobnih programov kljub svoji dobronamernosti s svojim ravnanjem reproducirajo razmerja diskriminacije. Med piknikom na taboru izvajalci in udeleženci ne sedijo in ne jedo skupaj, temveč ločeno; prav tako ločeno sedijo Rominje in Romi ter predstavniki institucij, kar se ujema tudi s po spolu ločenim grupiranjem. Sedežni red se oblikuje intuitivno, brez poprejšnjega psihosocialnega načrta in brez refleksije. Zdi se, da so poklicna, spolna in etnična segregacija, ki se izraža v sedežnem redu, vsem neproblematične. Zgovoren je sedežni red policistov, ki sedita pred vstopnimi vrati v gostinski objekt.

Neprimerne in žaljive so zlasti nekatere pripombe, ki naj bi imele vzgojno noto:

Dajte mir, bodite kot ljudje – en mladec pravi, saj nismo živali! – potem pa tudi ne vpit kot živali!, odvrne policist. Ne krast – ne hodit noter sami za šank po pijačo. Boste že dobili, a ne hodit noter sami. Ne slikat in ne nas dajat na Facebook, opozori socialna delavka. Mi smo tako dogovorjeni, ne, sprašuje! (Terenski zapis, 16. 7. 2020).

Ob naštetemu so bile izrečene neprimerne šovinistične opazke med naključnim druženjem z znanci, ki so prišli na izletniško točko, kjer je potekal tabor. Posebej presenetljivi so bili »zafkantski« odnosi med policisti in mladostniki, ki naj bi domnevno imeli namen oblikovati dober odnos, ter med policisti in mano. Tovrstno obnašanje osebja, ki tabore izvaja, vzdržuje odnos Mi-Oni.

Izvajalcem mladinskih programov tudi sicer primanjkuje znanja in ponotranjenja večšin medkulturnih kompetenc. To se kaže npr. v

spodleteli delavnici o spolni vzgoji, ki je združila mladoletne obeh spolov, med katerimi so nekateri že starši, skupaj z drugimi mladoletnimi. S takšnim ravnanjem se udeležence infantilizira in grobo posega v njihovo intimo. Ustrezen odziv bi bila po spolih in starostni stopnji ločena spolna vzgoja ali celo individualizirana izvedba svetovanja o odnosih in spolnosti oziroma izvedba teh vsebin s partnerskimi pari. Ob tem se izvajalci niti najmanj ne zavedajo pomanjkanja lastnih medkulturnih kompetenc.

Mladoletno starševstvo, mladoletne poroke, prostitucija

Romski svetnik iz občine 2 pravi, da so dekleta, ki se poročijo, stara 17 ali 18 let; malo je razlike med Prekmurjem in Dolenjsko, pojasni. Poudari, da pri njih še nobena mladoletnica ni imela otroka pri petnajstih letih; dandanes imajo ljudje v povprečju dva do tri ali tri do štiri otroke. On sam je imel pet otrok, štiri fantke in eno punčko, ima tudi že štiri vnuke. Njegovi otroci so že polnoletni (Intervju, 22. 7. 2020).

Uslužbenec občinske uprave pojasni, da je tu težava predvsem prostitucija: pravi, da gre za dve družini, v katerih moža prodajata svoji ženi. Romski svetnik hoče to preprečiti, a ne ve, kako:

To mož prodaja ženo, a ne direktno, pač pa tako: Mož ji reče, idi, prinesi denar za alkohol in cigarete, in bo šla za 10, 20 EUR. Enkrat je en rekel, da mu je punca vzela 100 EUR. Izginile so moškimi tudi denarnice [ki so jih ženske odtujile], pa tak vsega je bilo ... Kak boš šel prijavit, hah, poročen? (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020)

Zbrana etnografska evidenca govori tudi o različnih dimenzijah nasilja, od strukturnega do nasilja revščine in policijskega zastraševanja ljudi. Primer tega je, da v imenu preprečevanja zgodnjih porok med mladoletnimi Rominjami in Romi pridejo na teren celo policijski specialci, kar rutinsko počnejo v občini 5.

Nasilje ter problematika izpostavljenosti socialnih delavk in patronažnih sester

Zbrani podatki kažejo tudi, da poskuse Romov, da bi se sami preživljali, npr. s prodajo nabranih gozdnih sadežev, otežuje tržna

inšpekcija na tržnicah ali ob cestah, ki zahteva spoštovanje pravil o dovolilnicah. Da to vodi tudi v fizično nasilje, govorijo tako zaposleni v občinah kot tudi rumeni tisk, kar spodbuja zaostrovanje odnosov etnične meje. Negotovo življenje v strukturnem nasilju in revščini ob neučinkovitih ukrepih države vodita v nasilje tako med Romi sami kot tudi med Romi in *gadžami*. Zaradi meddružinskih sporov si celo nekateri romski pomočniki ne upajo v nekatera naselja, kar jim onemogoča proaktivno delovanje.

O nasilju sta govorila sogovornika, romska pomočnica in policist iz občine 4. Policist se o tem pogovarja tudi s patronažnimi sestrami. Ljudje, ki na terenu delajo z Romi, si naj ne bi upali povedati vsega, kar vidijo, ker da jim potem Romi grozijo. Ko je neka patronažna sestra pristojnim na CSD-ju povedala za razmere v eni od romskih družin, so jo Romi lovili po veleblagovnici. Policist, ki je »rajonski«, je pri Romih na rednih obiskih, socialna služba bi morala biti v naselju in bi morala poročati naprej, a kaj, ko »ta dekleta« [patronažne sestre] nimajo nobene zaslombe od zgoraj, od države: »Ona je po 14.00 uri naprej mati, žena, ne more ona tam urejati zadev, ker je to zatečeno stanje, toliko in toliko let že tako živijo« (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Romska pomočnica, ki je na CSD-ju zaposlena preko javnih del, pripoveduje, da je v mestu prisoten kriminal. Ob tem navede tudi poskus nelegalnega priklopa na vodovodno napeljavo, ki so ga opravili Romi v mesecu juliju 2020. Lahko bi okužili celo mesto, pravi romska pomočnica, poleg tega tudi streljajo z orožjem, pojavljajo se konflikti, dobivajo kazni, ker kurijo smeti, o čemer so se pogovarjali tudi na zadnji seji Komisije za spremljanje položaja romske skupnosti. Romom so naložili, naj tega ne počnejo. Izkušnjo verbalnega nasilja so izpovedali tudi člani medicinskega osebja iz občine 1. Zaradi tega so vpeljali prakso, da v romska naselja ne hodijo sami.

Tudi policist izpostavi težavo, da Romi delajo nepotrebno škodo: nekemu kmetu nastavljajo kose železa na njivo, »je dobil železno palico v stroj«. Streljanje je moteče, nekdo je pred časom dobil izstrellek v okensko roletu. Streljajo za zabavo. Včasih zdržijo kakšen mesec, dva brez streljanja. »Kdo hoče imeti Cigana za soseda?« Policist pravi, da je »vseeno, al je Ukrajinc, Bosanc, Cigan, samo normalen naj bo« (Policist, intervju, 21. 7. 2020). V občini 3 so Romi prisotni že dlje časa, in ko gredo ven iz naselij v individualizirane hiše, med ljudmi ni nobenih težav. V občini 4 se je iz »taborov« izselila ena

družina, ki zdaj živi v bližnji vasi. Policist naprej pripoveduje, da z Romi nima nobenih težav. Vendar hkrati opaža, da se bolj ali manj mladi Romi, ki so s starši živeli izven »romskega naselja«, vračajo v naselja, pri čemer sogovornik ni navedel vzrokov za to (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Vračajo se lahko zaradi porok in po vsej verjetnosti tudi zato, ker druge ne najdejo možnosti za bivanje.

Policist pravi, da fizičnega nasilja ali zasmehovanja Romov po njegovem mišljenju ni, ker ljudje nočejo imeti težav. Vendar Romi doživljajo neuspehe. »Ker ne hodijo v šole, imajo težave z doje-manjem [birokratskih postopkov], ko pridejo v občino, jim nekaj razlagaš, ne dojemajo ...« Pojasni, da nekateri ljudje ne poznajo kompleksnosti postopkov, pravil, zakonodaje, procesov urejanja razmer, npr. bivanjskega vprašanja, saj so slabo opismenjeni in zato izključeni iz tovrstnih izkušenj, tudi zaradi svojega načina življenja. Ker postopkov urejanja bivalnih pogojev ne razumejo, ne vedo, kaj bi morali storiti, v napotkih ne vidijo smisla ali tega, kar jim je naročeno, da bi morali, ne znajo narediti: »Mislim, da vas ne bi več želel videti, ker vas ne razumem. Pa me boste še kaj vprašala, kar ste mi naročila, pa ne bom vedel, kaj ste mi naročila« (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Kadrovska stiska CSD-jev

Socialna delavka, zaposlena na CSD-ju v občini 3, pove, da je prišlo do povezovanja med institucijami, ko so ugotovili, da neke pomoči z vrha, »s sistemske ravni«, ne bo. »Ni drugega, kot da sami stopimo skupaj«; lokalno se povežejo in naredijo načrt ter gredo v akcijo. Kot lokalni prebivalci namreč vedo, kaj je težava in kaj je mogoče narediti. Iz strani države sicer lahko pridejo neka navodila, a koliko so realna, je drugo vprašanje, ker je vsaka družina posebna. Ugotovijo, kaj je dejanska težava na terenu in potem v okviru neke možnosti, neke zakonodaje, predpisov to peljejo po neki legalni poti (Socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020). Izhajajo »iz dejanskega problema, šele potem iskati rešitev«:

CSD je en od pomembnih akterjev, vsi ti prebivalci so prejemniki socialne pomoči, ki je transfer, ki je zaščiten od izvršb in od vseh možnih odtegljajev, in če ni sodelovanja in dogovora, da si ti ljudje želijo nekega aktivnega reševanja svoje situacije, nobenega

odtegljaja ni možno izvesti. Torej jih ni možno naučiti, da je treba za osnovne življenjske potrebščine nekaj plačat, da je električna stvar, ki stane, da je komunalna storitev stvar, ki stane, da voda stane in da je vse to treba poravnati. V bistvu jih učimo teh stvari in hkrati skrbimo za to, da so redni plačniki (Socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020)

Občinski uradnik na občini 3 je poudaril potrebo po kadrovski okrepitvi, saj ima CSD 300 strank; na voljo je le en delavec, ki dela na denarnih prejemkih:

Izpostavil bi problem CSD, to je ta, če se oni hočejo aktivno ukvarjati s to problematiko, so kadrovsko podhranjeni. Zato je tudi občina pristopila in pomaga, sofinancira, določene delavke, v temu sistemu, da lahko to aktivno rešujemo. Vi morate vedeti, tuki brez dela na terenu nekega napredka ne bo, iz pisarne se zadev ne da rešiti (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Tudi na CSD-ju, pristojnem za legalizirano romsko naselje v občini 1, je prisotna kadrovska stiska. Od CSD-ja »se pričakuje čudeže«, ta CSD ima več kot 400 uporabnikov, tri četrt Romov je v omenjenem naselju. Socialna delavka pojasni, da je na terenu večinoma sama, »a to ni edino; narediti bi se morali normativi, kontakti, opravljanje storitev, ne pa še javna pooblastila«: sogovornica dela tudi na »odvzemu otrok«, in potem še svetovanje mamam. Ko se je vzpostavilo merilo vsaj 350 Romov v krajevni pristojnosti za enega socialnega delavca, je CSD ostal brez ene dodatne zaposlitve, ker niso izpolnjevali številčnega merila, da bi lahko dobili še eno dodatno delovno moč, ki bi bila nujna za večjo izvedbo socialnega dela na terenu. Sogovornica pripravlja tudi predloge za sodišče, »forma mora biti sodna, vemo, kako sodišče dela, dolgo je obdobje za odvzem otroka, dolgo obdobje do obravnav, pripravljen je treba biti za ves ta šov, ki se dogaja v sodni dvorani«, starši imajo ob sebi odvetnika, CSD ima možnost državnega odvetnika, vendar je običajno na sodiščih sama. Pomembno je zadostiti določenim parametrom in merilom; ob tem ostaja osnovna težava pomanjkanje kadra:

Če bi vlagali predloge, nas je premalo, s tem številom kadra ... Ni več higiensko, kako široki so naši referati in kako široko je delo strokovnega delavca. Izgubljam zaposlene, dober kader odhaja.

O tem se nihče ne sekira, da mladega kadra ni več in da diplomanti nimajo pogojev za pripravništvo. Prej je direktorica lahko vedno poskrbela, da je imela maso pripravnikov, za odsotnosti, ekipo mladega kadra za rezervo je imela vedno v predalu (Socialna delavka, intervju, 16. 7. 2020).

Policist iz občine 4 pojasni, da socialna služba hodi po terenu, vendar sta posebna težava mladost romskih staršev in nizka izobrazba:

Socialna služba hodi po terenu, samo starši, zdaj so starši ... oni so stari 15, 20 let, staršem ne bo po enem predavanju naredilo klik, mogoče bi bilo pa res tako fajn. [Ime romskega prebivalca] pravi, da pelje otroka v šolo, toda otrok mu pri drugih vratih uide ven, ker je star 10–12 let. Pet, šest let je zamujenih, jih je težko ujeti (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Za občino 4 so socialne delavke vedele, da je tam stanje slabo; sogo-vornik razloge za težave vidi v sistemski neurejenosti in nezadostnosti skrbi za otroke:

Problem je, da se država ne postavi v to, če bom rekel, da je treba otroka vzeti, imam za sabo 15 ljudi, ki bodo name skočili, in živimo v istem kraju. Pa kaj sem jaz, da se bom izpostavil za kompletan sistem, ki ga država ima vzpostavljenega? To bi morala država, na teh stvareh bi morali biti bolj odločni. Tudi pri *civilih*, ki izkoriščajo, tudi tukaj bi morala biti država ... bolj odločna (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Komentiram, da država nima dobro vzpostavljenega sistema, ne za posvojitev ne za rejništvo ne za varne hiše. Policist meni, da je vse »preveč na blago«, in doda, da pozna primere odvzetih otrok, ki so jih odvzeli Romom, ki so se vsi dobro iztekli, otroci so bili super. V občini 3 so precej sami sebi prepuščeni, enega fantka so jim vzeli,

zdaj je čisto drug, ga videvam, ..., hodi za vikende k staršem. Dali so ga v neko rejniško družino. Da ni temne polti, ga ne bi ni porajtal. Normalno se sprehaja. Se spomnim, ko je bil majčken, a veste, ko je risanka Mavgli, ko se po gozdu podi. Ne moremo pričakovati, da bo pri tridesetih pa doktor (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Odnosi z okoliškim večinskim prebivalstvom

Sogovorniki, zlasti Romi, pogosto opozarjajo na problematiko poenostavljenih diskriminatorskih kategorizacij Romov in poudarjajo raznolikost romskega prebivalstva v smislu različnih socialnih statusov. Sogovorniki nasprotujejo označevanju vseh dolenskih Romov kot neizobraženih in »problematičnih«. Podobno je tudi v Prekmurju, kjer je mogoče ugotoviti izrazito slojno raznoliko skupnost, katere člani spadajo v različne socialne statute in razrede, medtem ko jih razidem večinskega prebivalstva prav tako s pomočjo kolektivnih ideologemov tlači v enotno diskriminirano in dehumanizirano skupino.

Neustrezno kategorizacijo opažamo tudi med osebjem, ki romskim ženskam zagotavlja poporodno nego. Pogosto se »empatičnost«
patronažnih sester, medicinskega osebja, policistov in učiteljev izraža v rasističnih dihotomijah: npr. belosti nasproti temnopoltosti/črnosti; primerjanju med ljudmi (»civilni« – Neromi) na eni strani in »živalmi«, »gozdnimi otroki« ali »Mavgliji« (Romi) ipd. na drugi. Še druge rasistične kategorije zadevajo posebej Rominje, ki so označene npr. s kolektivnimi oznakami »stroji za reprodukcijo« ali denimo s predstavo, da so osebe z veliko željo po spolnosti, ustrezljive za spolne želje svojih mož ali so žrtve spolnih zlorab. Ena sogovornica je tovrstne težave strnila v vrsto na videz nepovezanih ugotovitev: da med zdravstvenimi delavci ni dovolj posluha za medkulturnost, da Romi z nasiljem uveljavljajo svoje pravice in da bi bile medkulturne kompetence dobrodošle posebej za podajanje zdravstvenih vsebin. Romski sogovornik je povedal zgodbo o nerazumljenosti, na katero Romi naletijo v stikih z zdravstvenim osebjem:

»Odvizno je, kako naletiš, včasih si lepo sprejet, včasih pa si 'civiliziran' in vse, pa to ne zadošča in enostavno ti popusti živec.«
Opiše primer smrti dedka, ki je bil takoj po prihodu z urgence, brez EKG-ja in preiskav, odpuščen, predpisali so mu samo tablete. Doma je dedek čez pol ure umrl. Po smrti dedka se je družina vrnila in vprašali so, kako je to mogoče, zakaj niso naredili vseh potrebnih raziskav. Zdravnica, ki je dedka pregledala, je rekla, da je vse, kar se ji je zdelo potrebno, naredila. »Dobesedno zlagala se je, ker je babica bila prisotna in žal teh preiskav ni bilo. Potem je gospa dobresedno pobegnila na dopust« (Romski pomočnik, intervju, 7. 9. 2020).

Sogovorec ima občutek, da ne gre le za neenakopravno obravnavo, temveč za hkratno opravljanje zasebne prakse in zanemarjanje javne zdravstvene službe določenega zdravnika.

Teden dni po dedkovi smrti smo imeli podoben primer s sestrično: sem bil prisoten pa jaz, sestrična ima že nekaj časa zdravstvene probleme, padla je v nezavest, smo jo peljali na urgenco, ona ne sme biti ne vem koliko časa brez kisika. Čakamo zdravnika, zdravnika od nikjer, [...] imajo pa tudi zasebne ordinacije in zdravnik, ki je bil dežuren, je bil v svoji zasebni ordinaciji. Čakali smo 15, 20 minut, njega še kar ni, ona tam leži, nobenega pač ... [ni bilo blizu], smo vse povedali, vse pokazali, da si tega pri njej ne smemo dovoliti, da lahko pride do trajne poškodbe. Posledice. Poklicali smo še enkrat zdravnika, dobesečno znoreli smo po telefonu, kaj se gre, da je to nujni primer. Nato reče, naj jo kar sami pripeljejo, zraven mu gre na smeh, na svojo odgovornost, v njegovo ordinacijo. Tako da je vse to trajalo cirka 1 uro, in bi lahko to dejanje imelo hujše posledice (Romski pomočnik, intervju, 7. 9. 2020).

Po pričakovanjih imajo Neromi diametralno obraten vtis; z besedami neromske sogovornice: »Zdravstvenim delavcem Romi ne spustijo zraven [jim Romi ne zaupajo, med njimi je zid, nekakšna mentalna pregrada], razen takrat, ko je že zelo hudo« (Zdravstveni delavec, 16. 7. 2020). In dalje, v povzetku:

Med mamicami je težko priti zraven, da jim lahko razložijo o kontracepciji. Po njenih besedah naj bi romske mamice manj dojile, zdaj bolj uporabljajo stekleničke. Svoj čas je bilo znano, da dojijo, – dolgo – ali enako kot med ostalo populacijo. Po porodu gredo hitro iz bolnišnice, rodijo in gredo. Želijo iti čim prej v svoje okolje. Ne vedo, zakaj je dobro, da ostanejo v porodnišnici. Poudari, da zaradi higiene. Romi doživijo velik stres, ker se v bolnišnici poudarja higiena in vsakdanje tuširanje. Vedno je umivanje, kar doživijo ženske kot stigma (Zdravstveni delavec, 16. 7. 2020).

Sogovornica ni slišala, da bi Rominje v porodnišnici nameščali v ločene sobe, vendar so zaradi skupinske stigme Rominjam pripisane socialne identitete (Goffman, 2008, str. 12), na katere se lepi

niz posplošenih kolektivnih ideacij, ženske so lahko slabo sprejete: »Vprašanje je, koliko žensk bi bilo pripravljenih imeti romsko mamicco v svoji sobi, problem je, kako bi jo sprejemale« (Zdravstvena delavka, 16. 7. 2020).

Druga sogovornica situacijo ležanja v skupni bolniški sobi primerja s sinovo izkušnjo v šoli. Njeni otroci hodijo v šolo skupaj z Romi, veliko več bi jih hodilo, če bi se ukvarjali z njimi. Postopoma bi se z leti odnosi spremenili. Romi si želijo pomoči. Romska učenka je sedela z njenim sinom v klopi, on ji je veliko pomagal v šoli (Zdravstvena delavka, 28. 9. 2020). Glede redne preventive je druga sogovornica Nerominja povedala:

Romi so vključeni v DORO, ZORO, SVIT, v referenčnih ambulantah jih vabijo s pošto domov, ko so stari 50 let. A odziv je slab. Urejeni Romi pridejo, neurejeni pa ..., sta prišla samo dva. Pošta naj bi jih dosegla zato, ker poštarji naslovnike poznajo, čeprav imajo naslov stalnega bivališča na občini ali na CSD. Problem je bil drugod. Razumejo 10 števil, probajo jih doseči preko ljudske univerze, preko predstavnice, vendar obstajajo blokade že od prej. Če nekdo pride, se zdi, da bi morali in z ene in druge strani imeti drugačen pristop. Morali bi z njim delati individualno (Zdravstvena delavka, 7. 9. 2020).

Posebej kritična je zdravstvena situacija glede zobnega in ustnega zdravlja ter zdravstvene oskrbe. Mlajši romski sogovorec pravi:

Kar se tiče zobozdravstva, se ga bolj malo uporablja ... Pri Romih se mi zdi, da zobozdravstvo ne jemljejo kot neko resno bolezen. To je nekje na dnu. Kar se tiče skrbi, bolezní ... Bolj redki obiskujejo zobozdravnike (Romski pomočnik, intervju, 7. 9. 2020).

Zaposlovanje Romov

Tipičen povzetek problematike zaposlovanja Romov je naslednji:

Okolje je v odnosu do Romov nesprejemajoče, če deset Romov hkrati dobi certifikate, težko dobijo zaposlitev, pripraviti je potrebno tudi okolje, da bi se lahko opolnomočeni [romski] posamezniki, ki delajo, tudi zaposlili. Nekateri sicer delajo v gradbenem podjetju, v šoli ... Romi se ne odločajo na državni ravni,

npr. za delo v [ime kmetijskega podjetja], ni dovolj stimulatívna misel na samozaposlitev, med večinskim prebivalstvom, tudi s strani delodajalcev, so zadržki (Koordinatorica, 9. 7. 2020).

Uslužbenec občinske uprave iz občine 3 pove, da je zaposlitev malo in da vsak Rom preračuna, koliko bo zaslužil kot zaposlen in koliko dobi socialne pomoči kot nezaposlen. Njegovo misel nadaljuje socialna delavka:

To ti gladko sam pove, imamo svetle izjeme, ko hočejo delati. Načeloma zaradi minimalne razlike od minimalne plače in prejemka transferjev [socialne pomoči], kadar je velika družina, veliko otrok, ne bodo delali. Na zaposlitvenem področju so premiki zelo majhni. Mogoče najmanjši (Socialna delavka. Intervju, 15. 7. 2020).

Več sogovornikov – romskih svetnikov je podalo pobudo za ustvarjanje novih delovnih mest ali socialnih podjetij, pri katerih bi bili Romi soudeleženi tudi pri vodenju in sprejemanju odločitev. Primerna se Romskim pobudam zdijo zelena delovna mesta, delo v kmetijstvu, vendar bi zaradi integracije ta delovna mesta morala biti izven romskih naselij. V obstoječih situacijah so to ideje, uvožene z evropskega Zahoda, ki se premlevajo predvsem kot vizije, za katere na terenu praktično ni nikakršnih izhodiščnih možnosti, a še najmanj politične volje lokalnih skupnosti.

Romski svetnik iz občine 1 pove, da je težko dobiti službo, če si Rom; pri delodajalcih je opravil anketo in niso hoteli zaposliti Romov, in sicer zaradi predsodkov. Ima idejo, da bi izvedel projekt za mlade, »ne govorim za starejše, najbolj kritični so najstniki in od 13 do 18 let, za te kritične bi našel rešitev«. Projekt bi bil na odboru za kmetijstvo, tako da bi mladi Romi delali na projektu, »mladi, nasilni, da bi jih pritegnil h kmetovanju, da bi pridelovali jagode, zelenjave, manj kraje bi bilo. Ker bi dobili tudi evropska sredstva.« Vendar je mnenja, da takšna ideja ni sprejemljiva, »ker je to predlagal Rom, se ne da, če bi predlagal Nerom, bi šlo skozi« (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

V občini 2 so Rome zaposlovali preko programa javnih del. Mlajši Rom, starejši sin sogovornika romskega svetnika, je delal v »lederfabrik« [tovarni usnja v Avstriji], zdaj je na čakanju. Ko so Romi iskali delo v nekem podjetju, se potencialni delodajalec ni odzval:

»Če ti iščeš, ko si napisan [s priimkom], si že [prepoznan kot] Rom,« pravi sogovornik. Pove, da so v osnovni šoli nujno rabili čistilca, sina poznajo, dal je prošnjo, ampak ker je bil Rom, ga niso vzeli, češ da ne rabijo. Kar je zanimivo! Da bi on tam nekaj kradel? (Romski svetnik, 22. 7. 2020)

Uslužbenec občinske uprave pove, da »smo sedaj v kapitalizmu«, s čimer hoče povedati, da ni več t. i. socialnih služb. Nekdaj je veliko Romov iz naselij blizu tromeje delalo v Muri, na Agroservis. Delali so v podjetjih ABC Pomurka, Vodovod, Blisko, v 70. letih prejšnjega stoletja je bila politika zaposliti čim več Romov, in ljudje so delali do »penzije«. Naselili so se v bloke. »Če nekdo, na splošno, dobi delovne navade, dobi delo v Avstriji, če ne drugo ... Zdaj je na splošno zaradi korone slaba klima. Nekdaj je bilo je 6.000 zaposlenih v Muri z vsemi obrati, Panonija je zaposlovala 800 ljudi« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020). Romski svetnik pove, da je sedaj tako: delajo »tak na črno« v Avstriji, sam dela vse, zidari, pometa, »sem delovni«, zasluži 10 EUR (na uro), v Avstriji je skoraj vsak teden. »Kšefta« s starimi avti, se precej razume na to ... »Sem začel od malega šraufat plehario, in motorje«, dela vse, menja avtomobilske dele ... V Avstrijo iz njihovega naselja hodijo delat predvsem moški, ženske so večinoma doma (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020).

Uslužbenec občinske uprave iz občine 3 vidi problematiko majhnega števila zaposlitev v prenizki izobraženosti Romov na eni strani in v sistemskih razlogih na drugi. Veliko možnost za premike k boljšim izobraževalnim možnostim vidi na področju izobraževanja otrok, ne odraslih:

... zdi se, da je nujno doseči vsaj dve leti predšolske vzgoje, vrtca, obvezno za vse, ker vidimo težavo, ko pride v prvi razred. Starši, ki se niso z otrokom ukvarjali, imajo [otroci] strašne težave že v prvem razredu (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Udeleženci skupinskega intervjuja v občini 3 naštevajo »klasične« ovire: Romi ne znajo jezika, zamujajo v socializaciji, ne morejo stopiti v sistem, povedo, da devetega razreda nočejo končati, ker bi bili nato zapostavljeni, zaradi starosti imajo potem težave. Hitro si oblikujejo družine:

Druga stvar, z devetimi končanimi razredi te lahko zaposlijo prek javnih del, tega pa Romi nočejo. Interesa za zaposlovanje

ni z njihove strani, in to iz razloga, ker je razlika med prejemki zaposlenega in ljudmi na socialni podpori minimalna. Skoraj več zasluži, če ne dela. Zadeve se dela na dolgi rok. Delodajalca s stereotipi ne moreš spremeniti čez noč, Rome s slabimi izkušnjami tudi ne. V socialnih politikah se bo obseg pravic vsem nam skrčil (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

V občini 3 tisti, ki so hodili v šolo, »normalno [živijo izven 'romskega naselja'] in imajo delo«, pove ravnatelj ene izmed šol (Ravnatelj šole, intervju, 15. 7. 2020). Našteje nekaj posameznikov Romov, ki so uspešni, izobraženi:

O., avtomehanik, njemu posel *laufa*, že njegov oče je hodil v šolo. Z. enako, niso moteči, navihani so, so tako kot mi. V mestu so družine, v hiši so živeli, otroci so šli v naselje nazaj. Nekateri so izobraženi. Ena punca ima dokončane tri četrtine srednje zdravstvene šole ... (Ravnatelj šole, intervju, 15. 7. 2020).

Nadalje pojasni, da je na praksi v zdravstvenem domu mlada Rominja, ki hodi v zdravstveno šolo. Uslužbenec občinske uprave pojasnjuje, kako nekateri Romi razumejo izobraževanje:

Potem so mi razlagali, da več, ko ima izobrazbe, večje imajo lahko težave, službo mu lahko najdejo. Tako so mi oni rekli. Eni zato nočejo devetega razreda OŠ narediti, ker pol je totalno nekvalificiran, ima osem razredov OŠ in je posameznik nezaposljiv. Potem gre sistem lažje, tako kot se je O. specializiral za avtomehanika, so se eni za socialne transferje. Na dolgi rok to ni dobro, če hočeš biti majčken več in mal več počet (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Nadaljuje, da je dodaten razlog za zavračanje zaposlovanja tudi romska preživetvena strategija, povezana z neizterljivostjo dolgov: kazni namreč ni mogoče izterjati iz socialnih pomoči. V enem naselju je nekdo z 90.000 EUR dolga rekorder, kar nekaj jih pozna, ki imajo dolga več kot 50.000 EUR: »Takšnega mi zaposlili ne bomo nikoli, ker mu bodo potrgali in bi imel minimalca« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Določeni romski sogovorniki, prebivalci »romskih naselij« v občini 1 in občini 4 ter ravnatelj v občini 3 so povedali, da se Romi zaposlujejo prek javnih del. Preko javnega dela je zaposlena romska

pomočnica na CSD-ju, ali Romi opravljajo družbeno-koristno delo, če so bili pogojno obsojeni na zaporno kazen, zaradi različnih prekrškov, kot je nepripenjanje z avtomobilskim varnostnim pasom, nepošiljanje otrok v šolo ipd. Več sogovornikov je bilo zaposlenih na projektih za Rome ali kot »romski pomočniki«. Preko javnih del so zaposleni na območju občin za različne institucije, npr. v komunalni ali v šoli. Tako redno zaposlujejo Rome v občini 3. Javna dela za Rome razpišejo za obdobje dveh let, kar je začasna rešitev. Na območju občine 5 niso mogli npr. najti primernega kadra prek javnih del, ki bi delal kot pomožno osebje v projektih za Rome, zato so zaposlili dva Roma iz druge občine.

Nekaj sklepnih misli

Analizo podatkov, povzetih v zgornji naraciji, bom strnila v nekaj tematik; namen je opredeliti temeljne generativne plasti področja, ki se v slovenskem prostoru še vedno označuje kot »romsko vprašanje«,⁴ in obrazložiti posledice v našem času.

Ustavna kategorija avtohtonosti in posledice

Domnevamo, da se je zaradi razprav o staroselskih ljudstvih (*indigenous peoples*)⁵ v mednarodnih politikah in institucijah, zlasti v procesu dekolonizacije po 2. sv. vojni, v diskurz »slovenskega narodn(ostn)ega vprašanja«⁶ in nato v Ustavo RS prikradla nerefleksirana raba pojma avtohtonost za diskurz o etnično razločenih skupinah. Raba izraza se je nato lansirala iz političnega diskurza

-
- 4 Tudi ta besedna zveza je, podobno kot »romska problematika«, težavna in diskriminirajoča, čeprav se morda uporablja v uveljavljenem smislu obravnavanih »problemov v celoti« (FRAN, b. d). Po mnenju raziskovalcev v kritičnih romskih študijah vsebinsko v prvi vrsti insinuira, da Romi predstavljajo problematiko za večinsko prebivalstvo (Shmidt in Jaworsky, 2021).
  - 5 Izraz staroselska ljudstva pozna tri rabe: prva zajema ljudi, ki so živeli na določenem območju, preden je njihovo ozemlje kolonizirala ta ali ona evropska sila; druga označuje ljudi, ki so živeli na območju znotraj nacionalne države, vendar se ne identificirajo z večinskim prebivalstvom; tretja raba je za oznako potomcev ljudi v obeh situacijah. Skupna implikacija vseh treh rab je, da zaradi tovrstne zgodovine ti ljudje ne predstavljajo »običajnih državljanov« (Janko Spreizer, 2006)
  - 6 Za opredelitev tega pojma in problematik, ki so z njim povezane, glej (Šumi, 2000; Šumi, 2006, str. 7)

o »etničnih manjšinah« v Sloveniji v splošno rabo (Janko Spreizer, 2006, str. 236) in postala del lokalnih vednosti (Ibid., str. 236–271); nekaterim lokalnim skupnostim je »neavtohtonost« pri njih živečih Romov pomenila, in še pomeni, argument za pasivnost pri urejanju temeljnih življenjskih pogojev Romov. Tudi Zakon o romski skupnosti (2006) prinaša razločevanje med avtohtonimi in neavtohtonimi skupinami Romov v Sloveniji, pri čemer naj slednji ne bi uživali (vseh) pravic iz zakona.

V mednarodnopravni tradiciji je avtohtonost (indigenost, staroselskost) vezana predvsem na obdobje postkolonializma, ko je bilo treba domačinskim populacijam v nekdanjih kolonijah zagotoviti pravno doktrino, na kateri so lahko ustanovili lastne suverene države oziroma na podlagi katerih naj bi jim bila povrnjena zemlja. Ta doktrina (z nekaj variacijami) je domačinsko prebivalstvo označila kot tisto, katerega primat/suverenost na določenem ozemlju je zgodovinsko starejši od primata/suverenosti kolonialnih sil. Današnje ozemlje Slovenije je prav gotovo imelo zgodovino, ki je bila podobna kolonialni, saj je bilo pod oblastjo fevdalne rodbine Habsburg in nato države Avstro-Ogrske, vmes celo napoleonske Francije, medtem ko so bili deli današnjega ozemlja pod italijanskimi oziroma madžarskimi (ogrskimi) oblastmi. Vendar je za sodobno demokratično državo nenavadno, da se naslanja na to fevdalno in nato kolonialno zgodovino ter pravno tradicijo, ki izhajata iz teh zgodovinskih procesov zato, da zaščitita večinsko populacijo (po leg dveh manjšin, katerih status ustavno zaščitene, samoupravne narodne skupnosti je nasledek razmejitvenih dogovorov na mirovnih konferencah po obeh svetovnih vojnah; prim. Šumi, 2006). Za mednarodnopravno presojo ustavne kategorije avtohtonosti gl. tudi Sancin, Kovič-Dine in Turšič, 2021.

Retorika avtohtonizma se je začela v zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja v okviru politoloških in geografskih razprav o položaju slovenske manjšine v Italiji (prim. Komac 1982: 77–78, prim. tudi Klopčič, Komac, Kržišnik Bukič 2003: 203). Raba se je razširila po osamosvojitvi Slovenije, ko so raziskovalci »slovenskega narod(nost)nega vprašanja« poskušali koncept uporabiti tudi za Slovence, ki so ob ločitvi od Jugoslavije ostali zunaj Republike Slovenije (cf. Kržišnik Bukič 1998), ter t. i. nove manjšine, ki naj bi jih sestavljali Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi (t. i. ABČHMS, cf. Klopčič, Komac, Kržišnik Bukič 2003). Velik

del raziskovalcev je vztrajal, da te manjšine ne morejo biti predmet enake manjšinske zaščite, kot sta je deležni avtohtoni italijanska in madžarska manjšina, ter »avtohtona etnična skupnost« Romov (cf. Janko Spreizer 2004). Raziskovalci so določili še taksonomije: starejša avtohtonost naj bi zadevala prednike današnjih Hrvatov in Srbov v Sloveniji, medtem ko naj bi mlajša zadevala imigrante iz Kraljevine Jugoslavije, obenem naj bi bilo po presoji nekaterih merilo avtonosti obdobje 75 let. Raziskovalci se ne izrečejo, ali je ta časovni razpon zadovoljiv in ali je teritorialna strnjenost teh ljudi zadostna, kar naj bi bilo bistveno pri določanju »pravnega statusa manjšine«, temveč to razpravo obljubijo drugje (Klopčič, Komac, Kržišnik Bukič 2003: 306).

Ta slabo prikrit kriingrudovski in impliciten antiimigrantski sentiment ter solidariziranje s prizadevanji za ohranjanje »krvno čiste« slovenske nacije se avtorjem očitno zdita naravna; prav enako stališče večinoma izkazujejo lokalni deležniki in odločevalci na območjih, kjer živijo Romi. Ker je tako razumevanje avtonosti preniknilo v vse javne diskurze, ne le glede Romov, ampak vseh Neslovencev, je tak ljudski diskurz o avtonosti eden izmed gradnikov odnosov etnične meje med Romi in Neromi.

Neobstoj nujnih zbirnih podatkov o slovenski romski populaciji

Slovenijo pri reševanju ponekod kar nevzdržne situacije romske populacije močno ovira neobstoj temeljnih naborov relevantnih podatkov o romski populaciji; eden od rezultatov terenske raziskave je tudi zaključek, da o njej še največ ve policija, kar je seveda za demokratično državo nevzdržno.⁷

Kljub načelom varovanja zasebnosti in varovanja manjšinskih skupin, vključno z načelom nepreštevanja, so namreč za kakršno koli sistematično, »celovito strategijo za reševanje diskriminacije« potrebni najmanj naslednji nabori podatkov:

7 Tukaj dodam še opombo iz nedavnega poročila romskih aktivistov o implementaciji EU FRIS in nacionalne strategije za Rome, kjer se izpostavi, da v sistemu državnih institucij nesorazmerno veliko dejavnih ukrepov za Rome izvaja policija, in da policija razpolaga tudi z največ podatki o Romih, kar je za demokratično državo, članico EU, ki naj bi bila zavezana mednarodnemu pravu, v 21. stoletju popolnoma nesprejemljivo.

- *Koliko otrokom v romskih družinah je materni jezik (lokalna) romščina, koliko otrokom (lokalna narečna) slovenščina in koliko otrokom kateri tretji jezik?*

Ti podatki na nacionalni ravni so neizogibni zato, ker v trenutku, ko so pridobljeni, omogočajo vzpostavitev dejanske izobraževalne strategije za otroke in odrasle. Dokler namreč vztrajamo pri idealu izobraževanja v in izobraževanja o »romskem jeziku« kot vrednoti ter ob tem nimamo podatkov, koliko romskim otrokom je romski jezik enako tuj kot neromskim, vztrajamo pri romantično razumljenem procesu državotvorja iz 19. stoletja, ki je vsaj v Srednji Evropi govorjeni (materni) jezik in njegovo knjižno različico gledal kot bistveno konstitutivno komponento nastanka nacije. Podobno se nekateri, med njimi tudi strokovnjaki, posebej zanašajo na »romske intelektualce«, ki da bodo romsko situacijo razrešili preprosto zato, ker v slovenskem nacionalnem zgodovinopisju velja, da je bil slovenski narod (v 19. stoletju) utemeljen na kulturni tvornosti (pisateljstvu, pesništvu, umetnosti sploh). Taka nacionalistična mitologija ne nudi realnega oprijema za izdelavo izobraževalne strategije za romske otroke. Popolnoma je spregledano tudi dejstvo, da znaten delež mlajše generacije Romov opušča govorjenje romskega jezika z otroki, saj se je izkazalo, da je znanje slovenske narečne različice ključnega pomena ob vstopu v šolo ali v primerih, ko npr. otrok zboli in mora znati komunicirati z zdravstvenim osebjem. Tovrstne odločitve v komunikaciji z lastnimi otroki lahko označimo kot kulturno travmo.

- *Koliko odraslih Romov nad 18 let je v Sloveniji nepismenih?*

Nepismenost zlasti romskih staršev pomeni, da zanje otrokovo življenje v šoli predstavlja točko ločitve od otrok, ne točke povezave z njimi. Opismenjen otrok zelo hitro postane tudi pomemben vir za nepismenega starša, kar otroka postavlja v položaj starševega skrbnika, namesto da bi bilo obratno. Opismenjevanje odraslih bi se verjetno izkazalo za neprimerno boljšo osnovno strategijo pri uresničevanju cilja, da bi otroci končali osnovno in morda še srednjo šolo, verjetno boljšo od vseh prizadevanj, da bi otroke vključili v predšolske institucije kar čim prej v življenju. Slednja strategija namreč računa na to, da se bodo otroci skozi formalno izobraževanje intelektualno in čustveno oddaljili

od družine, kar je v jedru razdiralna praksa, ki je utemeljena na nerazumevanju medgeneracijske revščine (četudi je slednja vsekakor del živega spomina tudi za številne Slovence): osrednja ideja je »rešiti otroke« pred domnevno kvarnim vplivom »romskega okolja«, torej tudi njihovih lastnih staršev. Podobno je s t. i. prisilnimi porokami, ki so vir tolikšnega ogorčenja tako pri nekaterih raziskovalcih kot tudi v rumenem tisku: v razmerah medgeneracijske revščine so otroci pomemben vir za družino in skupnost, zato zelo zgodaj prisilno »odrastejo«, se poročijo, imajo otroke. Prav enako je veljalo tudi za večino slovenske populacije še na začetku 20. stoletja.

- *Koliko odraslih in otrok je dejansko vključenih v sistem zdravstvene oskrbe (npr. po merilu, ali imajo osebnega zdravnika/pediatra ali ne)?* Zelo negativne izkušnje, ki jih imajo slovenski Romi z zdravstvenim sistemom, vključno s terenskimi pogovori, ki smo jih opravili, v bistvu izkazujejo tipične odnose etnične meje, pri čemer je neobiskovanje zdravnika v teh situacijah vedno prevedeno v rasistično razumevanje o romski »drugačnosti«. Zdravstveni sistem bi moral sam narediti prvi korak, ne obratno.⁸

Živeti z rasistično označenostjo: odnosi etnične meje

Skoraj vsi sogovorniki, ki niso člani romskih skupnosti, so posebej poudarjali težave pri poskusih, da bi prišlo do »rušenja komunikacijskega zidu«, vzpostavljanja zaupanja ter konstruktivnih in rednih odnosov s prebivalci romskih naselij. Romski sogovorniki so na drugi strani izrecno poudarjali, da nimajo miru, da nenehno živijo v stanju negotovosti, ker jim z občine ne povedo, kakšni so načrti za ureditev njihovih bivalnih pogojev v prihodnosti (so popolnoma prezrti), medtem ko jih oblegajo različni NVO-ji »iz Ljubljane« z raznimi projekti, jih obiskujejo tudi novinarji, kar je vsiljivo, zaradi česar se počutijo nadlegovani:

Glede odhodov v romska naselja ta problem, da hitro rataš vpadljiv, vsiljiv, sploh kar se tiče novinarjev ... Mogoče pri kakšni posamezni družini bi se dalo kaj zmeniti [za terenski obisk] ...

8 O vprašanju dostopnosti do javnega zdravja in percepciji zdravstvenega osebja o romskem zdravju sem obširno pisala drugje: gl. Janko Spreizer, 2022a, str. 27–46.

Da pa bi hodili prosto po naselju ... jih je pa treba kar nekaj časa pripravljat (Romski svetnik, intervju, 7. 9. 2020).

Za odnose etnične meje je značilno, da si nasproti stojita dve skupnosti, ki imata isto zgodovino, le da jo vidita na diametralno nasprotna načina. Da je družbena meja etnična (v nasprotju npr. s slojno, starostno itd.), so potrebni naslednji elementi: skupna zgodovina, tak ali drugačen spor zaradi teritorija in dehumanizirajoča ideacija, ki se zaradi odsotnosti pristnih medsebojnih stikov nenehno reproducira. Tipično ljudje na obeh straneh meje ugotavljajo, da je problematika nerešljiva, da ima skupnost na drugi strani radikalno drugačne vrednote in cilje in da so pripadniki manjšinske skupine zagledani skozi optiko ideologije dehumanizacije tako, da je za spodletelost komunikacije kriva njihova nespremenljiva »narava«, kar je v funkciji nenehne intervencije in nadzora, ki ga večja skupina izvaja nad manjšo. K utrjevanju razlik med Romi in večinskimi skupnostmi so prispevale politike različnih oblasti v procesih oblikovanja nacionalnih držav in/ali uvajanja kapitalističnega sistema skozi pripadajočo evropsko zgodovino, ki so za različne »romske manjšine« imele posebne obravnave (Sardelić 2021; Studen 2015).

Raziskovalci so pokazali, da kljub številnim sprejetim dokumentom v okviru EU FRIS 2011–2020 problematika rasne diskriminacije Romov ter kršenja človekovih in državljskih pravic Romov kot državljanov EU ni bila odpravljena in da gre za posebni rasizem do Romov, t. i. anticiganizem (Sardelić 2021). Ta se npr. izraža tudi v neenakosti obravnave Romov kot državljanov EU oziroma kot državljanov držav članic: v primeru Slovenije se to izraža zlasti v zgoraj opisani delitvi na »avtohtone« in »neavtohtone« oziroma imigrantske skupnosti Romov. »Avtohtoni Romi« so tako dojeti kot »notranji Drugi« (Balibar, 2009, str. ix), medtem ko so imigrantski Romi pojmovani kot »zunanji Drugi« (ibid). Na podlagi terensko zbranih naričaj lahko prepoznamo delovanje več elementov ideologije dehumanizacije, ki Rome kot »etnično« oziroma »rasno Druge« opredeljujejo za »Drugega, ki je mentalno toksičen«, saj živi »na naš račun«, slabo ali sploh ne skrbi za svoje otroke; »Drug, ki je pretkan, zlohoten«, saj »razvija poseben sistem črpanja socialnih transferjev«, »ne plačuje računov, a koristi usluge« itd. V času pandemije so bili Romi v enem izmed najbolj branih rumenih medijev predstavljeni skozi ideologijo dehumanizacije kot utelešenje fizično toksične Drugosti. Medijska

reprezentacija je orisala romska naselja kot »tempirane bombe« zaradi odsotnosti mask, razkužil, rokavic in vode, vendar nedvomno zato, ker se kljub strogim pravilom karantene Romi še naprej množično družijo, so zunaj v skupinah, »nekateri še vedno feštajo« (Jakše Gavzoda, 2020).

Ena od skrajno škodljivih posledic ustavne opredelitve avtohtonosti se kaže kot opustitev skrbi za romske skupnosti, ki jih ponekod ne prepoznavajo niti kot avtohtone niti kot imigrantske skupnosti z Balkana, temveč kot »prišleke od drugod«, pogosto kar iz sosednje občine. Opustitev skrbi in pasivnost občin pri urejanju bivalnih pogojev, ujetost v spirale samooneemogočanja konstruktivne skrbi še dodatno poglobljajo strukturno, večgeneracijsko revščino, ki jo razumemo kot del strukturnega nasilja. Ob tem ideologije razčlovečenja Rome opredeljujejo kot Druge, ki sami nič ne naredijo za ureditev svojega položaja, čeprav naj bi imeli enake možnosti kot ostali državljani, saj npr. dobivajo socialno podporo in otroški dodatek. O strukturnem nasilju govorimo, kadar gre za neenaka razmerja moči v družbenih strukturah, ki uveljavijo neenake življenjske možnosti, kar ima za posameznike in skupnosti pogubne učinke, saj jim onemogoča zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb (McGill, 2017, str. 81). Strukturno nasilje je lahko izvor neposrednega nasilja, saj se znotraj neenakih razmerij moči utemeljuje skozi normalizacijo (McGill, 2017, str. 81). Večgeneracijska romska revščina je kot poseben vidik strukturnega nasilja povezana z neuresničevanjem človekovih pravic, s socialno in ekološko nepravilnostjo ter tudi s segregiranim bivanjem Romov na oddaljenih lokacijah. Tudi v namensko oblikovanih »romskih naseljih«, ki so legalizirana na lokacijah, oddaljenih od večinskega prebivalstva, vidimo rezultat vzdrževanja etnične meje.

Zanemarjanje dokončnih ureditev bivalnih razmer poleg večgeneracijske revščine vidimo kot izražanje okoljskega rasizma. Občini 3 in 4 namreč razumeta »reševanje bivanjskih razmer« Romov tako, da jih uči plačevanja računov, medtem ko ga občina 2 vidi v odkupu nekdanjega premoženja Romov izpod lastništva zavarovalnic in bank, za katerega se nato načrtuje dolgoročni najem. V obiskanih občinah imajo zaradi *stausa quo* pri »legaliziranju romskih naselij« improvizirane, mobilne kemične WC-je, slab dostop do vode, ki ni napeljana v hiše, in odvoz odpadkov, ki je pogojevan s taktiko »korenček – palica«. Usluge so Romom na voljo potem, ko pristanejo na plačevanje komunalne dejavnosti, ki se s trajniki odtrgajo iz socialnih

transferjev, kar še pogloblja njihovo revščino. Romi svojih bivališč zaradi negotovega položaja glede skupinske preselitve in »legalizacije naselja« ne gradijo kakovostno in na dolgi rok, temveč živijo na obrobjih, izven naselij večinskega prebivalstva in na parcelah, ki jih občine niso predvidele za dolgoročno naselitev Romov, temveč za gospodarsko donosnejše objekte, kot je npr. razvoj industrijske cone. V enem primeru »romskega tabora« so z življenjem ob robu gozda izpostavljeni okoljskim nevarnostim, kar se je izkazalo poleti leta 2023, ko je julijsko vremensko neurje podrlo njihova bivališča. Občina jih je nastanila v kontejnerje; na začetku leta 2024 so še vedno v negotovem položaju glede tega, kam bodo v prihodnosti premeščeni.

Izobraževanje o skrbi za ekologijo in urejanje odvoza smeti, za katerega jim tako kot ostalim prebivalcem komunalno podjetje nato izstavi račun, pomeni novo marginalizacijo. Nedvomno je odvoz komunalnih odpadkov nujen, vendar stroški skrbi za okolje postanejo breme ljudi, ki v skrajno bednih in negotovih razmerah životarijo s sredstvi iz socialnih transferjev. V postsocialističnem času se zdi, da sta solidarnost in empatija prepoznani kot slabost.

K razreševanju odnosov etnične meje lahko pristopimo tako, da se odpovemo ugotavljanju, čigava različica zgodovine in dejanskega stanja je resnična, kdo ima »prav« in kdo »narobe«, kdo je »kriv« in kdo »ni kriv«: v praksi to pomeni tudi odpoved takim metodam reševanja »romske problematike«, ki Rome »trdo prijemljejo« in »učijo odgovornosti«, na primer s prisilnim poravnavanjem dolgov iz socialnih transferjev ali pogojevanjem dolžnosti, ki jo imata država in občina, s tako naučeno »odgovornostjo«. Premagovanje odnosov etnične meje se namreč začne z validacijo obeh interpretacij iste medskupinske zgodovine. Številne negativne izkušnje s posamezniki, ki so Romi in ki jih imajo ljudje v večinski skupnosti, so resnične. Enako resnična je tudi druga plat zgodbe. Nosilci nasprotujočih si razumevanj skupne zgodovine na eni in drugi strani so sicer odgovorni za posamezna dejanja, vendar prav gotovo niso krivi, da so taki odnosi vzpostavljeni: najprej morajo torej prepoznati, da težava ni samo na eni strani, temveč da sta žrtvi težave obe strani. Šele na tej točki, ko je vzpostavljena prepoznava težave kot obojestranske, je mogoče začeti načrtovati strategije in politike ter ukrepe.

Na eni strani etnične meje so namreč Romi, ki so tarče ideologij razčlovečenja: z rasistično označenostjo živijo brez predaha, 24 ur na dan; so v nenehnem stanju čuječnosti (vigilantstva) pred takim ali

drugačnim (verbalnim, neverbalnim, fizično nasilnim ...) rasističnim napadom. Z rasistično označenostjo se ne spopadajo le, kadar se dogovarjajo za službo, vendar je ne dobijo, ker so Romi; ne le, kadar pridejo v trgovino in jim trgovec sledi po trgovini, da ne bi česa ukradli, ali se pretvarja, da jih ne vidi; ne le, kadar se srečujejo z občinskimi veljaki, ki se trudijo razkazovati odsotnost rasističnih prepričanj tako, da se vedejo pokroviteljsko. Rasistična označenost pomeni nenehne odnose enostranskega nadzorovanja tako, da niti njihov dom nikoli ni varen pred nenapovedanimi (in nezaželenimi) obiski različnih pooblaščenecv čez dan in ponoči policije.

Vse žrtve rasistične označenosti razvijejo osebne in skupinske obrambne strategije izogibanja posledicam rasistične označenosti, zaradi česar jih Drugi zaznavajo kot nepristne in neiskrene, kar spet potrjuje vsa rasistična prepričanja Drugega, zlasti tistega, ki pravi, da Romi svoje resnične osebnosti, cilje in prepričanja skrbno in zvijačno skrivajo. V osebni stiku z diskriminirajočim Drugim se npr. eksplisitno uklanjajo in še potencirajo stereotipno vedenje, za katerega vedo, da ga Drugi od njih pričakuje. V skupinskih stikih vedno predstavijo enake poglede, omejene na navajanje nerešljivih paradoksov svoje situacije in včasih na frustracije. Ker nimajo varne priložnosti, da bi razgrnili vse plati dejanskega stanja, se omejujejo na komunikacijo, ki jo dobronamerni Drugi navadno razume kot pasivnost, vdanost v usodo, brezbriznost, medtem ko ga rasistični Drugi razume kot skrivaštvo in prikrite zle namene. Razmere medgeneracijske revščine, ki so same po sebi nasilje in izvor vsega nasilja, potencirajo notranjo patriarhalno strukturo v rasistično označeni skupnosti: glasnogovorniki za skupnost so vedno isti ljudje, navadno srednjeletni moški, medtem ko dekleta in ženske plačujejo najvišjo socialno ceno, ker so prepoznane kot nosilke fizične reprodukcije, vendar ne tudi socialne in kulturne. Ker nobenim načrtom in obljubam, ki jih daje večinska družba, ne verjamejo več, se varujejo, da bi sami vztrajali pri kakšnih predlogih, za katere bi se potem izkazalo, da se jim povrnejo kot bumerang, z natančno obratnim izidom od želenega.

V taki situaciji se ujetost otrok v medgeneracijsko revščino in nasilje kaže kot nezanimanje za šolo in sploh akademska znanja najkasneje takrat, ko stopijo v puberteto. Otroci, ki živijo v skrajni revščini, imajo od malega kronična obolenja, na primer astmo, ker živijo v plesnivem in vlažnem zasilnem bivališču; otroci, ki so izpostavljeni nasilju med starši in sorodniki, alkoholizmu, poleg tega

tudi policijskim racijam ..., vidijo svoj preživetveni izhod v prezgodnji seksualizaciji in prisilni, prezgodnji odraslosti: šola jim namreč ne nudi prav nobenega znanja o tem, kako naj v razmerah v svoji družini in skupnosti preživijo.

Premiki v akademskem, političnem in aktivističnem okolju

Nekateri raziskovalci skladno s povedanim pozivajo k ponovnemu pretresu vloge znanosti, ki je koroborirala segregiranje Romov in ideacije, ki se izražajo v vsakdanjem rasizmu do Romov; opozarjajo na epistemsko nepravilnost do Romov. »Znanstveni« argument v korist segregacije je še vedno aktualen, kar je nazorno razvidno tako iz pristopa k prostorskemu urejanju romskih naselij kot tudi skozi terensko evidenco. Shmidt in Jaworsky (2021) orišeta vztrajno povezanost med rasizacijo Romov in prilagajanjem srednjeevropskih znanstvenikov teorijam, ki legitimizirajo segregacijo tistih, ki veljajo za nebelce in so pojmovani kot nezmožni postati izobraženi ali »civilizirani«. Poleg legitimizacije segregacije, sterilizacije in celo iztrebljanja je teoretiziranje o neizobraženosti oziroma o neučljivosti Romov postavilo temelje za zanikanje sposobnosti Romov kot subjektov znanja. Ta sistematična epistemska krivičnost še vedno odmeva v sodobnih poskusih zgodovinenja Romov v Srednji Evropi. Shmidt in Jaworsky (2021) kritično preučujeta sodobne pristope k zgodovinenju Romov kot reproduciranju belskosti, kar neizogibno vodi k različnim oblikam epistemske nepravilnosti.

V Sloveniji lahko takšno reproduciranje rasno razločenih skupin prepoznamo na terenu, denimo v Prekmurju, kjer se še vedno ohranjajo popularizirani izsledki iz preteklih, evgenično navdahnjenih raziskav, v vztrajnem diskurzu o romskih izolatih ali v konstrukciji Mi – Beli Prekmurci in Oni – Črni Cigani. Z evgenično epistemologijo utemeljena Raziskava Cigani in Calvinisti v Prekmurju, ki jo omenjata tudi Shmidt in Jaworski, je zdravnik Marij Avčin (1913–1995) že v svoji doktorski disertaciji (1962) ugotavljal »prikrito, a vztrajno in počasi napredujoče propadanje ciganske populacije« (Shmidt in Jaworsky 2021, str. 89), med katero je našel številne anomalije, med drugim tudi »bele Cigane« s svetlo poltjo, svetlimi lasmi in z modrimi očmi, četudi naj bi Romi bili izolat oziroma »samoizolirana skupina z visokim tveganjem za reprodukcijo v sorodstvu« (Shmidt in Jaworsky 2021, str. 89). Izvor »belih Ciganov« je postal ena izmed

najspornejših ugank za rasistično znanost v dvajsetem stoletju in eden od najvidnejših znakov prevladujoče vloge belosti pri predstavljanju Srednje Evrope kot dela svetovne rasne ureditve oziroma rasnega razmejevanja. Razlaga o obstoju belih Ciganov odraža dolgoročno pojmovanje srednjeevropskega prebivalstva kot rasno mešanega, bodisi v pozitivnem ali negativnem pomenu (Shmidt in Jaworsky 2021, str. 89). Rasizirani izsledki in rasne konstrukcije Romov, izoblikovane v Avčinovem delu, so bili pozneje dokaj poljudno aplicirani tudi v okviru etnološke raziskave o Romih, ki je bila opravljena kasneje na Dolenjskem (Janko Spreizer, 2002).

Ob 50. obletnici Mednarodnega dneva Romov z naslovom »Na poti k pravičnosti in vzpostavljanju zaupanja« je bila predstavljena zanimiva pobuda za pravičnejšo Evropo za vse. Projekt z naslovom CHACHIPEN je potekal v sodelovanju Centra za študije evropske politike (Centre for European Policy Studies, CEPS), Osrednjega Sveta nemških Sintov in Romov ter mreže Evropskih romskih organizacij (European Roma Grassroots Organization ERGO; CEPS, 2021). Projekt CHACHIPEN (izraz v romskem jeziku pomeni »resnica«) je posvečen ohranjanju spomina, priznavanju obstoja anticiganizma, pravičnosti in vzpostavljanju zaupanja med Romi in Neromi v Evropi. Ključni cilji projekta so: pospeševanje prepoznavanja in odzivanja na zgodovinsko zakoreninjen sistemski anticiganizem; doseganje resnice, pravičnosti, enakopravnosti, nediskriminacije in sodelovanja Romov kot enakopravnih državljanov po vsej Evropi. V projektu so pri pregledu preteklih kršitev pravic in še trajajoče strukturne diskriminacije Romov, ki ovira izvajanje pravnega reda EU o nediskriminaciji, uporabili pristop resnice in sprave (*Truth and Reconciliation Process*, TRP).

Cilj projekta, poleg razumevanja in ozaveščanja o anticiganizmu v Evropi, je izoblikovati inovativen pristop, podoben modelu prehodne pravičnosti (angl. *transitional justice-like approach*) kot načina za preoblikovanje skupne zgodovinske naracije, ki priznava tudi prispevek Romov k zgodovini Evrope (CHACHIPEN, 2021).

Projekt CHACHIPEN spodbuja tak pristop na ravni EU, da bi spodbudili druge države članice k zagonom podobnih procesov kot načinov za obnovo zaupanja, sodelovanja in sprave med romskimi skupnostmi in skupnostmi/institucijami večinske družbe; tak proces gledajo kot bistven korak k zagotavljanju nediskriminacije in enakosti. Zavezala se je tudi Evropska komisija z novim strateškim

okvirom EU za Rome 2030, in sicer za »ozaveščanje o romski zgodovini in spodbujanje resnice in sprave«. Splošni cilji projekta CHA-CHIPEN so:

- raziskati resnico z analizo in razumevanjem dogajanja z Romi po vseh državah članicah EU in kako so Romi prispevali k zgodovini Evrope, in kar je najpomembnejše, kako je anticiganizem postal institucionalizirana oblika rasizma;
- narediti načrt stanja pri priznavanju temnih poglavij anticiganizma po vsej EU in zagotavljanju bolj poglobljenih analiz za Nemčijo, Švedsko, Španijo, Nemčijo in Romunijo;
- učiti se na obetavnih izkušnjah z ustanovitvijo neodvisnih strokovnih komisij na Švedskem in v Nemčiji, da bi javnost bolje razumela te procese, in vpliv te temne zgodovine na sedanost romskih skupnosti;
- opolnomočiti romske aktiviste za zavzemanje za procese resnice in sprave ter zagotavljanje njihovega solastništva pri postopku izgradnje njihovih zmogljivosti in oblikovanja, izvajanja in spremljanja takih procesov, ki so podobni prehodni pravičnosti;
- ozaveščati o anticiganizmu v družbi, zlasti med nosilci dolžnosti (angl. *duty-bearers*), ter spodbujati potencial procesov resnice in sprave za doseganje enakosti, nediskriminacije in polnega sodelovanja Romov.

Ob množici obstoječih deklaracij in programov o romski problematiki na ravni EU,⁹ Sveta Evrope, ECRI in drugih je analiza, na kateri

---

9 Evropska komisija je po več pobudah ob Dekadi za socialno inkluzijo Romov (2005–2015), ki je imela za cilj »izboljšati socialno-ekonomski status in socialno vključenost Romi po vsej regiji« (Združeni narodi (b.d.)), leta 2011 sprejela skupni EU Okvir za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020 (EU FRIS; Uradni list evropske unije, 2011). – Dekada za socialno inkluzijo Romov 2005–2015 (2005) je pobuda, ki jo je sprejelo osem držav v Srednji ter Vzhodni in Jugovzhodni Evropi, ki jo je podpirala mednarodna skupnost. Predstavlja prvo skupno prizadevanje za spremembo življenja Romov v Evropi. Kontekstualiziramo jo lahko s procesi širjenja EU. V poznejših letih je bil aprila 2011 sprejet še Okvir EU za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020, ki ga je Evropska komisija zasnovala kot dokument, ki naj bi s celostnim pristopom privedel do spremembe v pristopu k vključevanju Romov v vseh državah članicah EU (Uradni list EU, 2011). Strategije vključevanja Romov, ki so jih države razvile kot odziv na ta okvir, širom vzhodne Evrope niso prinesle pričakovanih rezultatov. Agencija EU za temeljne pravice (FRA) je leta 2016 objavila, da 80 odstotkov Romov, ki so državljani EU, živi v revščini v svojih državah. Posledično je Evropska komisija leta 2017 pozvala k reviziji vprašanja, kako delujejo protidiskriminacijski

sloni projekt CHACHIPEN, bistveno drugačna predvsem zato, ker je korektno opisala odnose etnične meje ter predlagala tudi ustrezno strategijo preseganja in demontaže te meje skozi prepoznavo vzajemne zgodovinske spirale ujetosti v te odnose, izpovedovanja resnice, ki se je v odnosih etnične meje vzpostavila kot zgodovina diametralnih nasprotij, ter na vsem tem temelječe sprave, ki je šele predpogoj za uspešne integrativne procese in razrešitev stoletja dolge zgodovine dehumanizacije Romov.

Končno je treba poudariti še, da ta zgodovina za številne romske populacije v Evropi pomeni tudi zgodovino genocida med 2. sv. vojno. Mednarodna zveza za spomin na holokavst (International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA) je v oktobru 2020 na podlagi večletnih razprav in predlogov strokovnjakov za romska vprašanja iz držav članic pod nemškim predsedovanjem soglasno prejela pravno nezavezujočo delovno opredelitev anticiganizma, pri oblikovanju katere smo sodelovali tudi člani – strokovnjaki slovenske nacionalne delegacije pri IHRA in romska skupnost v Sloveniji.¹⁰ Številne žrtve sistematičnega nacističnega iztrebljanja Romov so bile tudi iz Slovenije.

Reference

- Antigypsyism – A Reference Paper (2017). Pridobljeno 7. 1. 2023 s <https://antigypsyism.eu/reference-paper-on-antigypsyism/>.
- Balibar, E. (2009): Foreword. V N. Sigona, & N. Trehan (ur.), *Romani Politics in Contemporary Europe: Poverty, Ethnic Mobilization and the Neo-liberal Order* (str. viii–xiii). Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- CEPS (2021). CHACHIPEN project launch event in a run up for 50th international Roma day. Pridobljeno 14. 1. 2024 s <https://www.ceps.eu/ceps-events/chachipen-project-launch-event-in-a-run-up-for-50th-international-roma-day/>.
- CHACHIPEN (2021). CHACHIPEN - Paving the way for Truth and Reconciliation Process to address antigypsyism in Europe:

---

ukrepi, za katere so bila porabljena sredstva EU, saj se s protidiskrimnacijskimi ukrepi niso izkoreninile socialno-ekonomska diskriminacija, prikrajšanosti in diskriminacija na področju državljanstva in človekovih pravic, s katerimi se srečujejo Romi (Sardelič, 2021, str. 4).

- 10 Besedilo delovne definicije v slovenskem prevodu je dostopno na povezavi: <https://holocaustremembrance.com/resources/pravno-nezavezujoča-delovna-definicija-anticiganizma> (Janko Spreizer 2022b).

- Remembrance, Recognition, Justice and Trust-Building Pridobljeno 14. 1. 2024 s https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/03/CHA-CHIPEN_-short-description_updated_with_milestones_EClogo.pdf.
- Cortés Gómez I. & End M. (ur. 2019). *Dimension of Antigypsyism in Europe*. Brussels: European Network Against Racism (ENAR) and the Central Council of German Sinti and Roma.
- Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost, Ur. l. EU, 180/22 (2000). Pridobljeno 7. 1. 2020 s <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043>.
- Dekada za socialno inkluzijo Romov 2005-2015 (2005). Pridobljeno 11. 1. 2024 s https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HUNGARY_Decade%20of%20Roma%20Inclusion%202005-2015.pdf.
- Delovna opredelitev anticiganizma (2020). Pridobljeno 7. 1. 2024 s <https://www.gov.si/novice/2020-10-20-delovna-opredelitev-anticiganizma/>.
- EU Okvir za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020 (2011). Uradni list Evropske unije. Pridobljeno 7. 1. 2020 s <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:258:0006:0009:SL:PDF>.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). 2011. "General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsyism and Discrimination and Roma, adopted at Strasbourg on 24 June 2011." Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance.
- FRAN, (b. d.). <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=problematika>.
- Jakše Gazvoda, T. (2020). Romska naselja so tempirana bomba, nekateri še vedno feštajo. Slovenske novice 3. 4. Pridobljeno 14. 1. 2024 s <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/romska-naselja-so-tempirana-bomba-nekateri-se-vedno-festajo/>.
- Janko Spreizer, A. (2002). *Vedel sem, da sem Cigan-rodil sem se kot Rom: znanstveni razizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis-Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Janko Spreizer, A. (2004). »Avtohtoni« in »neavtohtoni« Romi v Sloveniji: Socialna konstrukcija teritorialnega razmejevanja identitet. *Razprave in Gradivo*, 45, 202-225.
- Janko Spreizer, A. (2006). Avtohtonost v slovenskem narod(nost)nem vprašanju in koncept staroselstva: nastavki za analizo ideologij primata. *Razprave in gradivo*, 50-51, 236-271.
- Janko Spreizer, A. (2018). Roma, social exclusion and Romani settlements as marginalized place: The case of Loke. V S. Pelc & M. Koderman (ur.), *Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De) Marginalization: Insights to Marginality from Perspective of Sustainability and Development* (str. 157-168). Cham: Springer.

- Janko Spreizer, A. (2020). Roma, Marginalization, Globalization and Conflicts Over Water: The Case of Slovenia. V B. Fuerst-Bjeliš & W. Leimgruber (ur.), *Globalization, Marginalization and Conflict: Political, economic and social processes* (str. 165–182). Cham: Springer.
- Janko Spreizer A. (2022a). Social exclusion of Roma from healthcare as a public space: another dimension of antigypsyism? V M. Ramšak, P. Lukow, A. Muzur & F. Steger (ur), *Social diversity and access to healthcare* (str. 27–46). Baden-Baden: Verlag Karl Alber.
- Janko Spreizer, A. (2022b). Romi med anticiganizmom, civilnimi iniciativami in protirasističnimi strategijami. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letnik 62, številka 2, str. 58–69.
- Komac, M. (1982): Narodnostno manjšinska politika in soodločanje manjšine. *Razprave in gradivo* 15, 75–84.
- Klopčič, V., Komac, M. & Kržišnik Bukič, V. (2003). *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji. Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- McGill, D. (2017). Different violence, different justice? Taking structural violence seriously in post-conflict and transitional justice processes. *State Crime Journal*, 6(1), 79–101.
- Powell, R. (2013). Loïc Wacquant's Ghetto and Ethnic Minority Segregation in UK: the neglected case of Gypsy-Travellers. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(1), str. 115–134.
- Rorke, B. (2023). *Unnatural disaster: Environmental racism and Europe's Roma*. (poročilo Civil rights defenders). Pridobljeno 5. 1. 2024 s <https://crd.org/wp-content/uploads/2023/04/UnnaturalDisaster-report2023.pdf>.
- Sancin, V., Kovič Dine, M., Turšič, D. (2021). (Ne)primernost uporabe kriterija avtohtonosti za urejanje položaja Romov v Sloveniji. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*. [Tiskana izd.], no. 87, str. 47–68. ISSN 0354-0286. <https://rig-td.si/wp-content/uploads/2021/12/Rig-87-Sancin.pdf>, Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, DOI: 10.36144/RiG87.dec21.47-68. [COBISS.SI-ID 91248131].
- Sardelić, J. (2021). *The Fringes of Citizenship – Romani Minorities in Europe and Civic Marginalisation*. Manchester: Manchester University Press.
- Shmidt, V. in Jaworsky, B. N. (2021). *Historicizing Roma in Central Europe: between critical whiteness and epistemic injustice*. London in New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Šumi, I. (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, I. (2006). Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Sloveniji: k preurejeni perspektivi. V: *80 let Inštituta za narodnostna vprašanja: Izživi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja*. Ljubljana: Inštitut

za narodnostna vprašanja, 2006. Str. 122–131. Razprave in gradivo – Treatises and Documents, št. 50/51(2006). ISSN 0354-0286. <http://www.inv.si>, <http://hdl.handle.net/11686/5013>, Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si. [COBISS.SI-ID 10680397].

Združeni narodi (b.d.). Pridobljeno 7. 1. 2024 s <https://www.un.org/en/chronicle/article/decade-roma-inclusion-addressing-racial-discrimination-through-development>.

Ko na kmetiji odpove telo

Duška KNEŽEVIĆ HOČEVAR*

Povzetek

V poglavju razmišljam o posledicah nesreč in obolenj na kmetijah v Pomurju, ki sem jih obiskala med antropološko terensko raziskavo med julijem 2021 in aprilom 2022. Zaradi pomanjkljivih in nezanesljivih zdravstvenih evidenc o poklicni skupini kmetovalcev in kmetovalk presojam njihove odzive na dolgotrajne poškodbe ali obolenja s pristopom zdravstvenega součinkovanja in z vidika etike vsakdanjega, pri čemer se osredotočim na etnografsko opažene stiske kmetovalk in kmetovalcev s preučevanjem njihovih vrednotenih presoj o posledicah poškodb ali obolenj v trenutnih okoliščinah kmetovanja. Z analizo vsebine prepisanih pogovorov ugotavljam, da kmetovalke in kmetovalci z izkušnjo poškodbe, obolenja ali smrti ne rečejo, da trpijo zaradi modernizacije kmetijstva ali lastne ujetosti v predstave heteroseksualne moškosti o »dobrem kmetu«. Trpijo zaradi doživljanja negotovosti, strahu in stalnih zaskrbljenosti, da po poškodbi, obolenju ali smrti ne bodo zmogli ohraniti kmetij v skladu s svojimi predstavami o »dobrem kmetovanju«. Odgovornost za izčrpanost svojih teles in uma pripisujejo tudi državi, ki jo lokalno doživljajo, kot da nagrajuje nedelo brezposelnih v regiji in nepošteno delo »nepravih kmetov«, pri čemer hkrati pozablja na njihove blaginje.

Ključne besede: zdravstveno součinkovanje, etika vsakdanjega, kmetovanje, poškodba, obolenje, Slovenija

---

* **Duška Knežević Hočevar**, dr. antropologije, višja znanstvena sodelavka; Druženomedicinski inštitut ZRC SAZU

Duška Knežević Hočevar, PhD Anthropologist, Senior Research Associate; Sociomedical Institute ZRC SAZU

When the Body on the Farm Fails – Abstract

In this chapter, I deal with the consequences of accidents and diseases on farms in the Pomurje region, which I visited during my anthropological fieldwork between July 2021 and April 2022. Due to the sparse and unreliable health data on the occupational group of people who farm, I discuss their reactions to long-term injuries or illnesses using a health conjuncture approach from the perspective of everyday ethics. I focus on ethnographically observed distresses of female and male farmers by examining their valued judgements about the consequences of injury or illness in their current farming context. Based on the content analysis of the transcribed interviews, I find that female and male farmers who have experienced an injury, illness or death do not say that they suffer from the modernization of agriculture or from their own entrapment in heterosexual masculinities of the “good farmer”. They suffer from the lived experience of uncertainty, fear and the constant worry that they will be unable to maintain their farms in accord with their ideas of »good farming« after an injury, illness or death. They also blame the state for the exhaustion of their bodies and minds, which they locally experience as a consequence of the system which rewards the unemployed in the region, and the unfairly competitive labour of the »fake farmers«, while forgetting about the farmers’ wellbeings.

Keywords: Health conjuncture, ordinary ethics, farming, injury, illness, Slovenia

Uvod

V pričujočem prispevku pretresam vprašanje, kako se živi na kmetiji, ko odpove telo. Predstavljene pripovedi sogovornic in sogovornikov s kmetij v Pomurju so del terenske raziskave v okviru še potekajočega temeljnega raziskovalnega projekta in zaključenega (2022) ciljno-raziskovalnega projekta.¹ Nanašajo se na dogodke oz. nesreče, ki so se zgodili bodisi pri delu na kmetiji bodisi v drugačnih okoliščinah, vendar posledice učinkujejo na obstoj kmetije oziroma blaginje² njenih prebivalcev.

Razpravo umeščam v opazovanje »pretvorbe« posledic nesreče in različnih pritiskov, ki jih prinašajo stalno spreminjajoče se zahteve

---

1 Temeljni projekt nosi naslov *Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov* (J6-2577; 2020–2024), ciljno-raziskovalni pa *Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni* (V5-2028; 2020–2022).

2 Namenoma uporabljam izraz blaginje v množinski obliki, po zgledu Mathews in Izquierdo (2009), ki v kontekstu spolitiziranih in *mainstream* razprav o univerzalni blaginji, opremljeni s številnimi kazalniki, vztrajata, da ne obstajata le en način razumevanja blaginje in eno samo prizadevanje zanjo, temveč jih je veliko.

kmetijskega razvoja, trdožive socialne problematike in dojemanja konfliktnih moralnih ekonomij agrikulture, v trpljenja ljudi, ki kmetujejo. Pri tem ne enačim dejavnikov tveganja z domnevno z delom povezanimi zdravstvenimi izidi, kot je prevladujoča praksa medicinsko in zdravstveno usmerjenega raziskovanja poklicnih bolezni, obolenj in nesreč pri delu. Čeprav ne podcenjujem tovrstnih prizadevanj, kot antropologinja vztrajam, da je povezava med kakršno koli značilnostjo in kakršnim koli izidom v poklicni zdravstveni evidenci v najboljšem primeru posredna, ne vzročna. Opiram se na pristop zdravstvenega součinkovanja okoliščin nesreče in moralnih ekonomij kmetovanja ter tvornega odziva nanje, kot ga razbiram iz pripovedi izbranih udeleženk in udeležencev terenske raziskave. Pri tem se osredotočam na etnografsko opažene in razumljene stiske kmetovalk in kmetovalcev s preučevanjem njihovih vrednotenih presoj o posledicah poškodb ali obolenj v trenutnih okoliščinah kmetovanja, kar Lambek (2010) imenuje »etika vsakdanjega«.

V poglavju bralko in bralca najprej seznanim s problematiko t. i. javnozdravstvene krize v kmetijstvu po svetu in v Sloveniji na podlagi razpoložljivih, čeprav pomanjkljivih zdravstvenih evidenc. V nadaljevanju s pristopom zdravstvenega součinkovanja orišem posledice nesreč na kmetiji, kar nam v okoliščinah nezanesljivih števil omogoča ugledati »pretvorbo« posledic nesreč in dojemanja konfliktnih moralnih ekonomij agrikulture v trpljenju kmetovalk in kmetovalcev. Pojasnim metodologijo terenske raziskave, s pomočjo analize vsebine prepisanega terenskega gradiva predstavim štiri teme in nato strnem zaključke.

Javnozdravstvena kriza v kmetijstvu po svetu

O javnozdravstveni krizi kmetovalk in kmetovalcev, delavk in delavcev v kmetijstvu ter njihovih družin govorimo vse od uveljavitve t. i. industrializiranega kmetijstva po svetu. Za slednjega so značilni nadoomeščanje človeškega dela s kapitalsko intenzivno tehnologijo, rast števila velikih kmetij, povečanje zunanega lastništva in zaposlitev zunaj kmetije, zmanjševanje števila članic in članov družin na kmetijah, uporaba velikih strojev in težke mehanizacije, uporaba v fosilnih gorivih utemeljenih vnosov, kakršni so npr. pesticidi, ter zmanjševanje ali celo izginjanje podeželskih sosesk in skupnosti, ki so temeljna socialna podpora ljudem, ki kmetujejo (Thu, 1998).

Javnozdravstvena kriza v kmetijstvu se kaže zlasti v evidencah o poklicnih boleznih, številu smrtnih primerov, povezanih z delom, poročanju o poškodbah, ki vsako leto povzročijo invalidnosti ali trajne okvare zdravja, a tudi v evidencah o višini stroškov tovrstnih izidov. Ne preseneča, kar potrjujejo tudi svetovne zdravstvene statistike, da zaposlene in zaposleni v kmetijstvu spadajo v poklicno skupino z največjo ogroženostjo od z delom povezanih poškodb, obolenj, smrtnih primerov in samomorov (Leppälä idr., 2021; ILO, 2017; Franklin idr., 2015; Hirsch in Cukrowicz, 2014; Kennedy idr., 2014; Griffin, 2013; Roy idr., 2013; Alston, 2012). Četudi raziskovalci vztrajajo, da so okoliščine z delom povezanih zdravstvenih izidov pomembne, se v še vedno najvplivnejših pristopih medicine dela in javnega zdravja redko opazujejo onstran javno dostopnih podatkov, izračunanih trendov, kazalnikov in indeksov primerljivih, statistično oblikovanih kategorij poklicnih skupin. Ti raziskovalci skušajo z zoženim naborom kontekstualnih determinant pojasniti dramatične spremembe v sodobnem globalnem kmetijstvu, ki učinkujejo na zdravje in poškodbe pri delu. Te so opredeljene kot proksimalni zunanji in notranji stresorji ter dejavniki tveganja, ki utegnejo vplivati na zdravje in blaginje poklicnih skupin. Pri tem se omejujejo zgolj na tvegana vedenja posameznic in posameznikov; a zaplete se, ko tudi odgovornost za takšna zdravstvena stanja pripišejo zgolj in samo takemu tveganeemu vedenju.

Od 90. let 20. stoletja dalje so prav medicinski antropologinje in antropologi tisti, ki so nagovorili problematiko neenakosti in krivic, kakršne lahko učinkujejo na zdravje in blaginje družbenih skupin v raznovrstnih lokalnih okoljih tako, da so se osredotočali na globalne strukturne dejavnike (npr. Singer in Baer, 1995; Kim idr., 2000; Farmer, 2009; Baer idr., 2003; Castro in Singer, 2004; Whiteford in Whiteford, 2005; Nichter, 2008; Janes in Corbett, 2009). Po zgledu začetnih teoretizacij o medicinski antropologiji (npr. Schepers-Hughes in Lock, 1987; Brown, 1998) so dekonstruirali v globalnih zdravstvenih razpravah prevladujoče zahodnjaške predstave o duši in telesu ter predlagali raziskovanje treh med seboj povezanih perspektiv, po katerih lahko človeško telo razumemo kot, prvič, fenomenološko doživljeno posamično zavedajoče se telo (angl. *body-self*); kot družbeno telo, ki omogoča razmislek o odnosu med naravo, družbo in kulturo; in kot politično telo, ki kliče k presoji družbenega in političnega nadzora, ki mu je podvrženo. S tem je preučevanje

posameznikovega trpljenja postalo neločljivo povezano s preučevanjem družbenega trpljenja, da bi bolje razumeli, kako se lahko velike, zgodovinsko oblikovane družbenoekonomske sile pretvorijo v osebno stisko in obolenje. Takšen pristop je naposled odgovornost za zdravstvena stanja umestil še zunaj posameznice in posameznika, ki se obnašata tvegano.

Imamo javnozdravstveno krizo v kmetijstvu tudi v Sloveniji?

V Sloveniji se je kmetijstvo izrazito prestrukturiralo po razglasitvi neodvisnosti leta 1991. Če se je v socializmu razvoj kmetijstva oblikoval v skladu z moralno ekonomijo planskega gospodarstva, se je po letu 1991 uveljavil model večnamenskega kmetijstva v skladu z moralno ekonomijo tržnega gospodarstva. Ko se je Slovenija pridružila Evropski uniji in začela uveljavljati skupno kmetijsko politiko, je oseba kmeta-podjetnika postala zgled modela večnamenskega razvoja kmetijstva. Postopoma, še posebno po prehranski krizi leta 2008, je bila vizija razvoja opredeljena v skladu z načeli vzdržnega kmetijstva. Tedaj na novo opredeljena »moralna ekonomija« (RSRSKŽ, 2011) od kmetovalk in kmetovalcev pričakuje, da bodo uresničevali kontrastne razvojne zahteve, stalno ekonomsko rast ter hkrati okoljsko in družbeno vzdržnost, ki se propagira skozi »normativno osebo«, ki bi morala biti obenem storilen, učinkovit, inovativen in tekmovalen, a hkrati sodelovalen, pravičen, zdrav in zadovoljen kmet-podjetnik.

Vendar je spremenjeni kontekst kmetijstva ob priložnostih za razvoj kmetij pogojeval tudi neugodne trende: od leta 1991 je približno 1.000 kmetij na leto opustilo kmetovanje, pri čemer je bil od leta 2004 najhitrejši padec zabeležen pri srednje velikih kmetijah, ki so bile »premajhne, da bi bile ekonomsko učinkovite, in prevelike, da bi bile dobičkonosne« (Bojnc in Latruffe, 2013, str. 216). Ni presenetljivo, da se ta radikalna sprememba kaže tudi v poklicnih zdravstvenih evidencah, ki zrcalijo globalne trende. Kmetijstvo je sektor, ki je takoj za predelovalno industrijo z največjo ogroženostjo zaradi delovnih nesreč in z delom povezanih zdravstvenih težav, a po samomorih statistično oblikovana kategorija *kmetovalci/kmetovalke, gozdarji/gozdarke, ribiči/ribičke, lovci/lovke* zaseda prvo mesto med poklicnimi skupinami z grobo stopnjo samomora, ki je štirikrat višja od celotne grobe stopnje

samomora v vseh poklicnih skupinah v letu 2016 (Roy in Knežević Hočevar, 2019). Vendar je ta evidenca podcenjena, saj vključuje le t. i. delovno dejavno prebivalstvo, a ne tudi ostarelih, upokojenih, šolajočih se ali celo statistično nevidnih družinskih članic in članov, ki so zaposleni zunaj kmetij, čeprav prav tako kmetujejo.

Sorazmerno zanesljive so tudi številke o smrtnih izidih nesreč pri delu v kmetijstvu in gozdarstvu. Analiza Dolenshek idr. (2021) poroča, da se je v desetletju med letoma 2011 in 2020 pri delu v tem sektorju smrtno ponesrečilo 257 ljudi, medtem ko raziskava Černič Istenič idr. (2022) opozarja, da evidenca poškodb pri delu, ki jo zbira NIJZ, na kmetijskih gospodarstvih za isto obdobje govori o zgolj devetih smrtnih primerih. Razlaga močno razhajajočih številke je takale: Dolenshek idr. so se oprli na podatke Ministrstva za notranje zadeve RS, ki poleg podatkov nesreč pri delu s kmetijskimi in z gozdarskimi stroji vključujejo tudi podatke o poškodbah, ki so se pripetile poškodovancem v prostem času, pri čemer vključujejo tudi upokojenke in upokojenca, živeče na kmetijah, medtem ko podatki NIJZ upoštevajo le poškodovance, ki so delo opravljali v aktivnem delovnem času in so glede na pravni status zavarovani za primer poškodbe pri delu. Povsem na mestu je sklep, »da se na kmetijskih gospodarstvih zgodi veliko več nezgod pri delu, tudi tistih z nesmrtnim izidom, kot jih je zabeleženih na podlagi [NIJZ] Obrazca ER-8, in da je dejansko število nezgod na kmetijskih gospodarstvih podcenjeno« (Černič Istenič idr., 2022, str. 9).

Onstran številke: misliti posledice nesreč na kmetiji

Sorazmerna zanesljivost številčnih podatkov o zdravstvenem stanju in posledicah (delovnih) nesreč na kmetijah je odvisna od številnih okoliščin: od tega, kako je človek, ki kmetuje, statistično opredeljen, do zanimanja za tovrstne evidence pri številnih deležnikih na področju kmetijstva, zdravstva, delovnopravne zakonodaje, zavarovalništva, celo bančništva. Statistično vidna oseba, ki kmetuje, je tista, ki jo lahko identificiramo iz centralnega registra kmečkih gospodarstev in je lastnica kmetijskih zemljišč ali je kmečko zavarovana. Zaplete se že pri osebi, ki vse to ni, vendar kmetuje. Ali so otrok, mladostnica in mladostnik, študentka in študent, ki delajo na kmetiji, upravičeni do odškodnine, če se ponesrečijo pri delu na kmetiji? Je soproga kmeta,

ki je zaposlena zunaj kmetije, a obenem vsakodnevno »pomaga« (tj. dela) na kmetiji, upravičena do odškodnine, če se poškoduje pri delu na kmetiji? Je kmečko upokojena mati, ki v visoki starosti še vedno pomaga na kmetiji, kmetovalka z enakimi pravicami kot statistično prepoznavna oseba, ki kmetuje? Primerov ljudi, ki kmetujejo, je veliko, medtem ko je tistih, ki so statistično vidni, malo.

V oči bode že razhajanje med številom kmečkih gospodarstev, ki jih je bilo v letu 2020 po evidenci SURS registriranih 68.331,³ in številom socialno zavarovanih kmetovalk in kmetovalcev, ki jih je bilo v letu 2022 po podatkih ZPIZ zgoj 4.448; v obdobju med leti 2011 in 2020 je bil ugotovljen celo izrazit trend upadanja števila kmečkih zavarovancev za skoraj 40 odstotnih točk (Černič Istenič idr., 2022, str. 8–9). Povedni so tudi podatki o številu delovnih nesreč na kmetijah v desetletju med leti 2011 in 2020. Vseh, ki so živeli na kmetijah, a so bili zaposleni na in zunaj kmetije, je bilo v opazovanem obdobju 27.305, a večina prijavljenih poškodb pri delu (v povprečju 94,6 %) se je zgodila osebam, ki imajo na kmetiji nekmetijski zaposlitveni status.⁴ V istem časovnem obdobju se število prijavljenih nesreč pri delu med statistično vidnimi kmetovalkami in kmetovalci ni bistveno spremenilo; v letu 2011 je bilo takšnih oseb 6,3 %, medtem ko jih je bilo v letu 2022 3,9 %, tj. 156 oz. 136 (Černič Istenič idr., 2022), pri čemer se je največ nesreč zgodilo voznikom traktorjev.⁵ Povzamemo lahko, da je statistično vidnih in prijavljenih nesreč pri delu na kmetijah največ med zaposlenimi zunaj kmetije. Samo ugibamo lahko, koliko je neprijavljenih nesreč in komu se pripetijo, tudi ob podatku, da ima kar slaba polovica kmetijskih gospodarstev v letu 2020 ocenjeno t. i. polno delovno moč⁶ brez zaposlitvenega statusa,

3 Ta evidenca, ki jo objavlja SURS v podatkovni bazi Si-stat (68.331 kmečkih gospodarstev), odstopa od evidence objavljenih podatkov za Slovenijo na Eurostatu (72.470 kmečkih gospodarstev), saj EU upošteva drugačen prag za zajem kmetijskih gospodarstev (Travnikar, 2023).

4 Šifrant NIJZ zagotavlja naslednje možnosti, ki jih lahko obkroži oseba, ki živi na kmetiji oz. kmečkem gospodarstvu, vendar nima kmečkega zaposlitvenega statusa: osebe, zaposlene v podjetjih, družbah in organizacijah; osebe, zaposlene pri samozaposlenih osebah; samostojni podjetniki; osebe, ki opravljajo poklicno dejavnost; vajenci, študentje; družinski člani. Zanimivo je, da jih je največ obkrožilo prvo možnost in zelo redki zadnjo možnost (glej Preglednica 2, v Černič Istenič idr., 2022).

5 V petih letih (2015–2019) se je ponesrečilo 756 traktoristov (MKGP, 2021).

6 Ena PDM (polna delovna moč) ustreza eni osebi, ki je polno zaposlena v kmetijski enoti kmetijske dejavnosti eno leto (1.800 ur).

kamor se uvršča brezposelne, gospodinje, študentke in študente, upokojenke in upokojenca izven in iz kmetijstva (MKGP, 2021, str. 7).

Zaradi odsotnosti zanesljivejših zdravstvenih evidenc, ki se nanašajo na nesreče na kmetijah ter tudi njihove posledice za ponesrečence in delovanje njihovih kmetij, se kot antropologinja opiram na pristop, ki ga imenujem zdravstveno součinkovanje. Izraz součinkovanje (angl. *conjuncture*) in z njim povezan pristop v družboslovju nista novost. Pierre Bourdieu (1977) je izraz součinkovanje uporabil, ko se je skliceval na posebne vrste kontekstov, v katerih sta se lahko zgodila tako družbeni pojav kot družbena sprememba. Kot zgovornik analize dinamike družbene spremembe od spodaj navzgor je vztrajal, da bi morale ključne teoretske konceptualizacije (npr. habitus, prakse, simbolno nasilje) izhajati iz razmisleka o součinkovanjih, ki jih razkrije etnografija, in ne preprosto iz vnaprej oblikovanega modela, ki marsikaj prezre. Podobno uporabljam pristop zdravstvenega součinkovanja v smislu sklicevanja na določene elemente družbeno strukturiranega in časovno umeščenega konteksta, ki so relevantni za doživljanje dobrega in slabega počutja ljudi, ki kmetujejo, in njihovega razumevanja s kmetovanjem povezanih zdravstvenih izidov. Trdim, da ti elementi konteksta (z)družijo določene dogodke, strukture in življenjska področja, ki jih kmetovalke in kmetovalci stalno vrednotijo v svojih predstavah o »dobrem kmetu« (Burton idr., 2021). S pristopom zdravstvenega součinkovanja skušam zagledati »pretvorbe« različnih dogodkov (nesreč), družbenih pritiskov, ki jih prinašajo stalno spreminjajoče se zahteve kmetijskega razvoja in tudi dojemanja konfliktnih moralnih ekonomij agrikulture, v trpljenja udeleženk in udeležencev raziskave onstran neskončnih nizov regresijskih enačb med dejavniki tveganja in domnevnimi, z delom povezanimi zdravstvenimi izidi. Pri tem se opiram na Lambeka, ki »etično« in »moralno« uporablja kot sinonima in trdi, da se vsakdanjost nanaša na etiko, ki je »relativno tiha, utemeljena bolj na dogovoru kot na pravilu, bolj na praksi kot na znanju ali prepričanju, in se dogaja, ne da bi zbujala pretirano pozornost« (Lambek, 2010, str. 2).

Tudi sama »etično ali moralno (ekonomijo)« povežujem z vsakdanjim življenjem in s praksami ter z izkušnjo in diskurzivno posredovanim slabim počutjem kmetovalk in kmetovalcev. Osredotočam se na njihove predstave o dobrih in slabih okoliščinah kmetovanja z raziskovanjem »moralne sestave ekonomskih praks, pomembnih za [njihovo] blaginjo« (Sayer, 2007, str. 265). Moralnosti ali etičnosti

to rej ne razumem le kot zunanjih okoliščin udeleženk in udeležencev raziskave, ampak prej kot njihovo »notranje stanje, ki ga vzdržujeta vrlina in dejanje« (Fassin, 2012, str. 7) v njihovem »lokalnem moralnem svetu« (Kleinman, 2006).

O življenju na kmetiji po izkušnji poškodbe, obolenja, smrti

Antropološko terensko raziskavo sem izvajala v podeželskem Pomurju med julijem 2021 in aprilom 2022. Terenski obiski so vključevali okoli 40 udeleženk in udeležencev raziskave na 24 kmetijah; o njihovih stiskah, obolenjih in posledicah poškodb sem se pogovarjala še s sedmimi lokalnimi zdravstvenimi delavkami in delavci ter s sedmimi kmetijskimi svetovalkami in svetovalci. V tem prispevku se omejujem le na razmišljanja o posledicah nesreč, ki so jih doživeli kmetovalke in kmetovalci sami ali njihovi družinski članice in člani na sedmih kmetijah, ki sem jih izbrala s pomočjo lokalnih kmetijskih svetovalk. Vrste poškodb, obolenj in smrti se raztezajo od izgube uda pri delu z mehanizacijo (kmetija #4), težke telesne poškodbe, ki se je zgodila zunaj kmetije (kmetije #1, #2 in #3), izkušnje depresije in izgorelosti (kmetije 1#, #5 in #6) do smrti zaradi samomora (kmetija #7).

Kot vselej na terenu sem si tudi tokrat morala priznati, da so vnaprej pripravljene izhodiščne vsebine in vprašanja o posledicah nesreč na kmetiji – o izkušnji nesreče, o vrstah razpoložljive in uporabljene pomoči, o poteku dela in življenja v okoliščinah po nesreči, o potrebi po vpeljavi posebne storitve pomoč na kmetiji in podobno – zgolj odskočišče za spontane razprave z udeleženkami in udeleženci raziskave, ki praviloma presenetijo z nepričakovanimi poudarki in razpiranjem povsem novih pogovornih vsebin. Spodnjo analizo vsebine 12 prepisanih pogovorov s sogovornicami in sogovorniki z izkušnjo poškodbe, obolenja in smrti zaradi samomora na sedmih kmetijah prikazujem nekoliko neobičajno. Podrobneje predstavim le pripoved zakoncev s kmetije #1, ki ju je kmetijska svetovalka označila za »najbolj običajen par« z izkušnjo dolgotrajne poškodbe na povprečno veliki živinorejsko-poljedelski pomurski kmetiji. Gre za polno zaposlenega kmetovalca in njegovo soprogo, ki je zaposlena zunaj kmetije. Osredotočam se na štiri teme, ki so se v analizi vsebine pogovorov pokazale kot aktualne problematike, o katerih razmišljajo

tudi sogovornice in sogovorniki s preostalih šestih kmetij; njihova razmišljanja sem vključila v splošni povzetek po vsaki od štirih predstavljenih tem. Zaradi zaveze o zaupnosti in anonimnosti podatkov so osebna imena sogovornic in sogovornikov izmišljena, medtem ko vasi, v katerih se nahajajo izbrane kmetije, niso poimenovane.

Tema 1:

Zgodilo se je ...

Jože (61 let) živi s soprogo Eriko (55) in polnoletnima hčerka na kmetiji, ki se nahaja v gričevnati pomurski pokrajini in spada med OMD-kmetije.⁷ Ni mu odveč pogovor o zgodovini kmetije, ki jo je podedoval šele pred šestimi leti, po smrti svojega očeta. Šest lastniških in okoli deset najetih hektarjev, ki se nahajajo na številnih razdrobljenih parcelah, velja za manjšo srednje veliko kmetijo, ki poleg strojne obdelave še vedno zahteva veliko ročnega dela, ne le zaradi gričevnatega reliefa, ampak tudi zato, ker zakonca prisegata na bolj »zdravo pridelavo« z manj dragih umetnih vnosov. V hlevu je trenutno 12 krav molznic in 14 telic, o prašičih in kokoših, ki jih redijo za lastno porabo, ne izgublja besed. V glavnem prodajajo mleko in pitano govedo, občasno tudi viške žit, ječmena in pšenice, a le tedaj, ko viške pridelajo. Jože ustreza opisu kmetovalca, ki rad kmetuje, trdo delo se mu zdi samoumevno, drugega kot živeti in delati na kmetiji si nikoli ni želel. Odkar pomni, ima rad naravo, živali in zemljo, hkrati je v pogovoru velikokrat poudaril, da mu je oče prepozno zaupal kmetijo, kar se je pokazalo kot oteževalna okoliščina tudi v primeru nesreče, ki se mu je pripetila pred štirimi leti (2018). A pojdimo po vrsti.

Tisti dan je močno snežilo; zjutraj mu je telefoniral znanec, da potrebuje njegovo pomoč, ker bo krava telila. Jože se ni obotavljal, ker »si kmetje pomagamo«, in se takoj odpravil v sosednjo vas na hribovsko kmetijo. Cesta ni bila splužena, zato je avto parkiral nižje in se odpravil na kmetijo peš. Toda v hlevu razen ostarele mame, ki je Jožeta povabila v hišo na klepet, ni bilo nikogar več, ker je bilo delo že opravljeno. Hlev in hiša sta povezana s hodnikom, po katerem se je Jože odpravil v hišo. V tem trenutku sta dva (ki ju ni poimenoval) s štirih metrov višine porinila 350 kg težko balo sena, ne da bi se prepričala, ali je hodnik pod njima prost. Bala je Jožeta zadela; sila

7 OMD je kratica, ki v uradnem besednjaku pomeni omejene možnosti za kmetovanje.

mase ga je odbila nazaj v hlev. Padel je na hrbet in obležal. Del bale je padel na njegove noge: ena noga je ostala nepoškodovana, medtem ko je bila druga (pokaže predel od gležnja do kolena) obrnjena navzgor. Zaradi šoka sprva ni čutil bolečin. Pokrit z odejo je ležal na tleh do prihoda reševalcev, ki so domačim svetovali, naj ga ne premikajo. Jože se spominja, da so ga reševalci imobilizirali, mu nataknili vratno opornico in dali injekcijo, da so »naravnali nogo, kolikor so jo lahko«, že v vozilu. Spominja se, da ga v življenju še nikoli ni tako zelo zeblo kot takrat, in ko je šok popustil, je bila bolečina neznosna. Po slikanju so v bolnišnici ugotovili, da ima zlomljenih več vratnih vretenc in kosti od gležnja do kolena zdrobljene. Nogo so mu nemudoma operirali. V bolnišnici je ostal 14 dni, nakar so ga odpeljali domov na okrevanje.

Posledice nesreče človeka, od katerega je odvisen obstoj kmetije, so Jožetu rojile po glavi že prva dva dneva v bolnišnici, ko mu kirurgi niso mogli zagotoviti, da bo lahko še hodil. Tudi njihove poznejše, nekoliko bolj optimistične napovedi o njegovi prihodnji telesni zmožnosti ga niso potolažile. Dolgotrajno, leto in pol trajajoče okrevanje doma ga je spravljal v obup. »To so najtežji trenutki, ki jih lahko človek doživi. Ne moreš se premikati, lahko pa razmišljaš. Kaj bo, kdaj bo, kako bo, če bo,« se je Jože spominjal. Najraje bi zavrtel čas nazaj v preteklost in prepričal očeta, da bi mu predal kmetijo prej, ne šele pred šestimi leti. Razgovoril se je namreč o krivdi za slabo izbiro osebnih zavarovanj. Jože je kmečki zavarovanec, a zgolj po shemi, ki zagotavlja zdravstveno, a ne tudi pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Iz naslova nezgodnega zavarovanja, ki ga redno plačuje več desetletij, je za težo poškodbe prejel 1.200 €, kar je komentiral kot »sramoten znesek«. Pove, da ga je oče kot lastnik kmetije še kot mladostnika kmečko zavaroval po sebi. Sam je pri 40-ih letih skušal na zavodu (ZPIZ) urediti lastno kmečko pokojninsko in invalidsko zavarovanje, a so mu razložili, da to ni mogoče, ker ni lastnik kmetije. »So mi rekli, 'Če nimate zemlje, kako? Ti nisi kmet. Kako si boš plačeval?' Jaz sem imel denar. Celo življenje sem delal na kmetiji. To je bila velika neumnost,« obžaluje Jože, in nadaljuje: »Pa ko si mlad, tudi ne razmišljaš, kaj boš, ko boš star. Nič ti ni težko delati. Misliš, da vse lahko narediš. Potem pa nekaj pride. Potem pa starost, potem pa ti je žal. Ampak jaz nisem imel možnosti. Predolgo časa nisem bil lastnik.«

Jože ni izrecno omenil »krivca« za izbiro zavarovalne sheme, temveč je nadaljeval pripoved o očetu, ki ga je označil za človeka, ki

ni dovolil nikakršnih sprememb na kmetiji. Jože je na očetovi kmetiji lahko le delal, »upravljal kmetijo«, vendar je ni mogel razvijati po svoje: »Sem hotel zgraditi malo večji hlev za živino, pa ga nisem mogel, ker se oče ni strinjal. Rekel je, 'Če je bil do zdaj dovolj velik, bo tudi zdaj dovolj velik.' Če sem hotel močnejši traktor, je rekel, 'Če smo toliko let delali s tem, zakaj ne bi še zdaj?'« Čeprav je očetove besede ob predaji kmetije, »Zdaj je vse tvoje, pa tudi vsi stroški in izdatki /.../«, razumel kot pošten napotek sinu, zdaj vseeno obžaluje, da se ni pravočasno zaposlil zunaj kmetije, kjer bi imel poleg zdravstvenega tudi pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Po Jožetovi poškodbi je kmetijo prevzela soproga Erika; natančneje, njegovo delo v celoti. Erika se je na kmetijo Jožetovih staršev priženila s sosednje, zelo majhne kmetije. V kmečko delo je bila zgodaj vključena, tudi iz preživetvene nuje po smrti njenega očeta, ki jo je doživela v otroštvu. Mamino garanje jo je prepričalo, da se sama ne bo preživljala kot kmetovalka, zato se je po nedokončanem študiju kmetijstva zaposlila v bližnjem podjetju. Trdim, da je Erika ena izmed tistih žensk, ki ustreza predstavi o »dobri kmetovalki« (Burton idr., 2021), ki je utemeljena v imaginariju heteroseksualne moškosti. Ta opredeljuje žensko na kmetiji v najboljšem primeru kot soprogo ali pomočnico kmetu. Že pred nezgodo sta Jože in Erika opravljala različna dela na kmetiji. Jože je opravljal vsa dela z mehanizacijo in v hlevu, medtem ko je Erika »peš« pridelovala vso zelenjavo in nadomestila Jožeta, kadar koli je bil odsoten. Gospodinjska in skrbstvena dela z otroki in obnemoglimi starši in bratom so tudi njena delovna domena: najbolj se je angažirala pri skrbi za danes odraslo hčerko, ki bo kljub ozdravitvi doživljenjsko obiskovala onkološko kliniko. Po prometni nesreči pomaga telesno oviranemu bratu, ki je ostal na kmetiji njunih staršev, medtem ko je za tasta skrbela, ko je pred smrtjo za nekaj mesecev obležal v postelji. Jože je Erikin prevzem dela na kmetiji po svoji poškodbi komentiral kot samoumevnega za obstoj kmetije:

Žena je vse prevzela. Glejte, na živinorejski kmetiji moraš iti vsak dan v hlev, dvakrat. To je obvezno. /.../ Ali bi morali vse skupaj prodati ali bi moral nekdo prevzeti. Hvala bogu, da so ženi izkazali razumevanje v službi. So ji šli zelo na roko, da je pač začela z delovnim časom šele ob osmih in ne ob šestih zjutraj. Do takrat pa je opravila že tri četrta dela v hlevu, ostalo pa je hčerka

dokončala. Glejte, pomolsti krave ni enostavno. To moraš znati in dobro narediti, ker če slabo pomolžeš kravo, imaš takoj milijon problemov. Krava dobi mastitis in to so takoj stroški za veterinarja, pa še krava ne bo nikoli več dobra. Molžo je prevzela žena v celoti, ostalo pa so nam takoj po poškodbi pomagali tudi drugi.

Jože prizna, da je leto in pol izvajanja dvojnega dela – na kmetiji in v službi – predstavljalo soprogi Eriki »grozen napor«. »Ni čudno, da je pozneje zbolela na živcih,« ugotavlja, ker »organizirati delo na kmetiji, ga voditi, obenem pa se sekirati, kaj bo z mano, je težko zdržati. Je psihični in fizični napor.« Sam je tudi tonil v brezup. Počutil se je povsem nekoristnega in priznal, da je bilo med njima »včasih zelo napeto«, da »pridejo takšni trenutki«, da sta ga hčerki stalno opogumljali: »Ata, saj boš.« Da si ni mogel zamisliti, da ne bo več mogel delati, čeprav so mu domači prigovarjali, da nič za to, če ne bo mogel delati. Sprva je lahko samo ležal, gledal v strop in poslušal radio. Niti televizije ni mogel gledati, ker je ležal nepremično na hrbtu in prvič doživel »dolgočasje«. Po mesecu in pol nepremičnega ležanja je začel premikati prste in telovaditi v postelji. »Voljo sem pa imel grozno,« nadaljuje Jože in se pohvali, da je ubogal fizioterapevte v toplicah, ki se niso mogli načuditi, kako je vztrajno skušal celo hoditi z berglami, navkljub močnim bolečinam zaradi poškodovane hrbtenice. Kot majhno, a pomembno zmago je omenil trenutek, ko je doma prvičkrat, s pomočjo bergel, sam odšel na stranišče. Jože je leto in pol po poškodbi hodil z berglami, preden se je oprl na gleženj, in sčasoma je začel verjeti, da bo ponovno shodil.

V obdobju okrevanja je Jože obiskal tudi psihiatra, medtem ko šestih škatel predpisanih zdravil ni jemal, ker se je »čudno počutil« že po dveh tabletkah in utrpel močne bolečine v želodcu. Prizna, da »živci lahko marsikaj naredijo«, kar je spoznal že v mladosti.

Takoj po nesreči je Jožetu pomagal tudi znanec s kmetije, kjer se je ponesrečil. Ta je pri sodniku za prekrške privolil v odškodnino v obliki enoletne pomoči na Jožetovi kmetiji, košnje. Pri oranju in ostalih delih z mehanizacijo so zakoncema eno leto pomagali sorodniki (Jožetov brat, svak, nečak) in mož družinske prijateljice, čeprav niso živeli v bližnji okolici in so bili takrat tudi vsi zaposleni zunaj svojih kmetij. Jože je zadovoljen zaključil, da »sicer ni bilo vse pravočasno narejeno, je pa bilo narejeno«, in se razgovoril o pomanjkanju delovne sile na podeželju, kjer že dolgo prevladujejo nekmetje.

Kljub komajda primerljivim posebnostim nesreč na izbranih sedmih kmetijah so podobnosti v poudarkih pripovedovalcev o razmerah po nesreči izrazite, ko je govora o takojšnjem odzivu oz. organizaciji dela na kmetiji. Praviloma so delo poškodovanca v celoti prevzeli soproge ali starši, prvo leto po nesreči so pomagali še širše sorodstvo ali prijatelji, ne glede na status zaposlitve na lastnih kmetijah, v enem primeru (#7) so z nasveti in delom pomagali sosed, kmetijska svetovalka in lokalni duhovnik. Oglejmo si nekaj ponazoritev.

Marjana (#7) se je po moževi smrti (samomor) odločila, da bo sama začela kmetovati. Pred tragičnim dogodkom je imela status gospodinje in je skrbela za njunih osem otrok. Na kmetiji ni delala, temveč je, preden se je primožila na soprogo, delala na svoji izvorni kmetiji. Prvih 14 dni po smrti moža – nosilca kmetije so ji pomagali njena sestra s soprogom, ki živita nekaj vasi stran, tašča, ki še živi na kmetiji, vsi otroci, sosed-kmet, kmetijska svetovalka z dragocenimi nasveti in lokalni duhovnik. S pomočjo soseda-kmeta se je lotila spoznavanja lastne kmetije (lokacije vseh parcel) ter se oprijela vseh del na njivah in v hlevu z živino.

Do poškodbe (zapleten zlom gležnja) je Štefan (nosilec kmetije #2) opravljal vsa dela na njivah, skrbel za živino in izvajal strojne usluge. Soproga Darja je vodila »papirologijo«, občasno »pomagala« v hlevu in bila zaposlena zunaj kmetije. Po njegovi poškodbi je sprva ona prevzela delo v hlevu. Ker so v tem času vsi zboleli za covidom-19, so bili izolirani in brez pomoči. Zanj je bilo to najbolj stresno obdobje v življenju, saj je bila dvojno obremenjena, na kmetiji in v službi. Na srečo ji je kmalu priskočil na pomoč mož Štefanove nečakinje, gostinec, ki se je bil pripravljen naučiti vseh kmetijskih del; opravil je tudi izpit za traktor. Štefan je bil nezgodno zavarovan in upravičen do trimesečne pomoči na kmetiji, a na zavodu za zaposlovanje ni dobil nikogar, ki bi ga lahko zaposlil. Tako je Darji pomagal še soprogo druge nečakinje, ki je tudi sam kmet. Sama se je v tem obdobju zaposlila na kmetiji za polovični delovni čas (štiri ure) in za toliko zmanjšala obseg dela v svoji službi zunaj kmetije. Strojnih uslug začasno niso izvajali. Obseg dela na kmetiji je ostal do danes (2022) nespremenjen, čeprav zakonca po operaciji Štefanove noge razmišljata o opustitvi strojnih uslug.

Danes štiričlanska družina s kmetije #3 se je soočila kar s štirimi nezgodami. Ponesrečili so se Anita, soproga zdajšnjega nosilca kmetije Dejana, in to takoj, ko se je priselila na kmetijo: zgodila se ji je

delovna nesreča zunaj kmetije z amputacijo uda. Dejanova starša sta se smrtno ponesrečila na kmetiji: oče v nesreči s traktorjem, mama je ubila bala sena. Dejan, ki je obenem zaposlen tudi zunaj kmetije, je pred desetletjem zbolel za rakom. Obseg dela na kmetiji je po vseh teh nezgodah ostal nespremenjen, saj je mlajši par takoj prevzel delo staršev, ko sta se ponesrečila.

Stojan, mladi prevzemnik s kmetije #4, se je ponesrečil pred kakšnimi 20 leti. Pred nesrečo je okleval, ali bi ostal na kmetiji, ki sta jo takrat upravljala starša s pomočjo očetove mame, ali bi se po študiju zaposlil zunaj kmetije. Po hudi nesreči z mehanizacijo z amputacijo roke je okrevал relativno hitro (že po 14 dneh je začel delati) in se je zaradi vidno spremenjenega, sočutnega odnosa staršev odločil, da ostane na kmetiji. Od takrat dela na njivah z mehanizacijo, izvaja celo strojne usluge, opravlja določena dela v hlevu, medtem ko starša skrbita za molžo. Pri delu mu pomaga najstarejši sin najstnik, mlajša hči in sin, ki sta še osnovnošolca, pa ne. Soproga je zaposlena zunaj kmetije, medtem ko doma pomaga tašči pri gospodinjskih opravilih. Približno leto dni po nesreči z očetom nista izvajala strojnih uslug.

V pogovoru z menoj so vsi udeleženci raziskave, razen Jožeta (#1), ki so utrpeli hujše telesne poškodbe ali obolenja (Štefan #2, Dejan #3 in Stojan #4), svoje nesreče skušali minimalizirati, prikazati kot nevedne večje pozornosti, kar je v skladu z ugotovitvami večine raziskav o vztrajnih predstavah o dobrem kmetu, ki se med drugim opirajo tudi na ideologijo o stoičnem kmetu, od katerega se na podeželju pričakuje, da se sam in potihoma sooči s težavnimi okoliščinami (Burton idr., 2021). Posebno slikovit je bil Stojan, ki je svojo poškodbo takole komentiral:

O tem [poškodbi] se po tistem [nesreči] nismo nikoli več pogovarjali. Jaz se o tem tudi z drugimi ne pogovarjam, ali pa sploh, ko se kaj zgodi, kakšna nesreča. Eni so tako govoreči, vse bi povedali, še več, kot je treba. Jaz pa se o tem raje ne pogovarjam. Pozabiš, pa konec, tega ni več. Je minilo, življenje gre dalje. Kaj boš zdaj nekaj za nazaj pogreval.

Moški so se bolj razgovorili o posledicah poškodb zaradi izpada dela na kmetiji, ki so ga doživljali kot veliko bolj travmatičnega kot poškodbo samo: brez takojšnje in zadostne delovne pomoči sta bila namreč ogrožena obstoj kmetije in preživetje njihovih družin. Prenehanje kmetovanja bi poleg osebnega neuspeha pomenilo, da so se

»izneverili« tistim, ki so s trdom »postavili« kmetijo, kot je poudarila Marjana, ki se je »iz ljubezni in spoštovanja« do pokojnega moža takoj po tragičnem dogodku sama lotila kmetovanja:

Nisem razmišljala, da bi se zaposlila. Ne, ne, to pa ne. Zato, ker sem videla, kakšna je ta kmetija, kaj vse so na njej [vsi predhodniki] naredili. Zgradili so napajalnike, pa silosi so narejeni pa krmilna miza, mlekarna posebej. Za to so se vsi ti predniki trudili, delali so, zdaj pa bom jaz vse to zapravila?

Kot že zapisano, so takoj po nesreči prav soproge ponesrečenih nosilcev kmetijske dejavnosti začasno prevzele njihovo delo ali organizirale pomoč drugih bližnjih. Da je Marjana s svojo prizadevnostjo in hkratnim izžarevanjem neverjetnega zadovoljstva kot »nova-stara« kmetovalka izjema, je potrdila kmetijska svetovalka, ki ugotavlja, da se je Marjana dobesedno »razcvetela« po tragičnem dogodku, čeprav ne dvomi o njenem trpljenju ob smrti soproga. Pravi, da ji Marjana večkrat prizna, da uživa v delu, čeprav jo bremenijo finančne negotovosti, ki postajajo stalnica v kmetijstvu. V delo je takoj vpregla prav vse šolajoče se otroke, medtem ko je za duhovno in materialno pomoč še vedno hvaležna lokalni cerkvi in Karitasu. Prepričana je, da ji otroci vračajo za njena prizadevanja, da je ohranila kmetijo, ko je kazalo najslabše, saj so odlični dijaki in študenti. Dva od štirih sinov si celo želita ostati na kmetiji, torej je videti, da je prihodnost kmetije zagotovljena. A Marjanina zgodba ne potrjuje pripovedi drugih sogovornic, ki so izčrpane od neizprosne delovne etike na kmetiji.

Tema 2:

Ujeta v kmetovanje ali talka predstav o dobrem kmetu?

Erika (55) je v pogovoru o življenju na kmetiji po Jožetovi nesreči izpostavila nekoliko drugačne poudarke kot njen soproga. Pove, da sta na dan, ko se je zgodila nesreča, v dopoldanskem času nameravala obiskati eno od bližnjih kopališč, kar sta redko počela. Bila je zima in Erika se je veselila, da je le prepričala Jožeta, da si lahko privoščita kratek oddih od monotonega vsakdana v hlevu. A je zazvonil telefon in Jože je bil naprošen, da gre pomagat. Erika mu je predlagala, naj ne gre, ker se znanec in njegovi domači lahko sami organizirajo, a je Jože ni poslušal; samo naenkrat je opazila, da njegovega avta ni več

pred hišo. Minilo je nekaj ur, vendar Jožeta še ni bilo domov. Okoli dveh popoldne jo je poklical svak in ji povedal, da je Jože v bolnišnici in da si je verjetno zlomil roko. Kmalu zatem jo je s svojega telefona poklical Jože in ji sporočil, da je z njim konec, da verjetno ne bo nikoli več hodil in podobno. Erika je bila povsem iz sebe in ni vedela, kaj se dogaja. Še danes je prepričana, da so udeleženci nesreče in lokalni kriminalisti priredili opis dogodka, da ne bi bilo videti kot kaznivo dejanje. »In kaj je to pomenilo? Da je hlev in vse drugo moje,« je Erika počasi in glasno poudarila. Če bi se Erika odločila, da ne bo delala v hlevu, bi bili primorani vso živino oddati, »ker v hlev moraš iti vsako jutro, vsak večer, vsak dan, od ponedeljka do nedelje, ni praznika, ni nič«. Potrdila je, da so ji v dvoizmenski službi sicer omogočili, da je eno leto in pol delala samo od osmih zjutraj do treh popoldne, za kar je vsem še vedno hvaležna, a obenem ima občutek krivde do tistih, ki so jo nadomestili v popoldanski izmeni.

Jaz bi v službi morala začeti delati ob pol sedmih zjutraj, mleko pa se je jemalo od sedmih do četrta na osem. Zdaj pa ti to časovno uskladi! Šla sem k nadrejenemu in mu razložila situacijo in ga prosila, da mi pomaga. In potem so se on in vsi moji sodelavci strinjali, da bom delala od osmih do treh in da bo nekdo drug namesto mene delal tudi popoldne.

Kljub razumevajočemu delodajalcu je Eriko čakalo peklensko obdobje dvojnega dela. Do osmih zjutraj je pomolzla krave in odpeljala mleko na odvoz. Vsak dan je bila pod pritiskom, kako časovno uskladiti delo doma, v hlevu, službi in ponovno na kmetiji. Prizna, da se je po tem obdobju zdravila za depresijo kot posledico izgorelosti, da je danes še vedno izčrpana in črnogleda.

Enostavno mi je odpovedalo telo. V službi je tudi bilo vedno več dela, ljudi pa ni bilo. Dve sta odšli na porodniško. Glava je bila še kolikor toliko, telo pa adijo. In potem se je nakopičilo v meni. Najprej sem obolevala, šla iz bolniške na bolniško, potem sem bila pa šest mesecev na bolniški. Zbolela sem na živcih, jemala antidepresive. Zdaj jih ne jemljem več. Skušam se distancirati od težav, malo se umaknem nekam, grem ven ali nekam, kako bi povedala. Povem vam, da se mi včasih zdi, da mi je vseeno, če bi danes umrla ali jutri. Ker enostavno ne vidiš neke perspektive, neke motivacije, nekega veselja do česar koli. Ko si mlajši, te

mogoče otroci ali pa to in ono vseeno držijo pokonci, ne. Zdaj pa so otroci večji, te ne potrebujejo več toliko, s partnerjem pa nimaš več skupnih interesov, in to je problem.

Erike ni izčrpala le delovna obremenitev. Še zdaj jo najbolj boli, da se je Jože zaprl vase. Doživlja ga kot nekoga, ki ji stalno ubija upanje, da bo bolje. Jože po njenem mnenju ne prenese misli, da ne bo mogel delati tako, kot je pred nesrečo, je črnogled, in tega se je sčasoma nalezla tudi sama.

Ta nesreča je bila katastrofa. Sem jokala ponoči, ker enostavno nisem več zmogla. Mi je bilo lažje, če sem se zjokala. To je bilo eno obdobje, ki je šokantno. No, Jože je bil tudi že starejši. Ampak ti moraš sprejeti, da ne moreš, enostavno se moraš sprijazniti s tem, prilagoditi delo, delati, kar pač zmoreš. Potem bi bilo boljše za njega, zame, za nas vse, odnos bi bil boljši, ne bi bilo tako vse napeto in toliko slabe volje, negativne energije. S takšnim odnosom tudi razbijaš voljo nekemu, ki ti pomaga. /.../ No, nikoli ni rekel, da kaj ni v redu, da sem kaj premalo naredila. Bi mi pa lahko kdaj rekel kako besedo pohvale.

Erika razloge za Jožetov zaprti značaj pripisuje trdi kmečki vzgoji. Pove, da jo je bilo strah prihoda na njihovo kmetijo, ker se je njihove družine držal sloves, da so »ostri, strogi, ne preveč prijazni«, kot se je izrazila. Tašča je nikdar ni sprejela, niti ni cenila njenega dela na kmetiji, kaj šele v službi. Večkrat ji je zabrusila, da bi lahko na kmetiji še več naredila, ker da v službi tako ali tako samo počiva. Erika je prepričana, da tako lahko govori samo nekdo, ki ni bil nikoli v službi, kot njena tašča. Da ona kot delovodja mora v službi dati od sebe, ne samo 100, temveč 150 odstotkov. Tudi delo s strankami ji jemlje veliko energije, česar tašča ni nikoli razumela. Obžaluje, da po poroki ni bila vztrajnejša, da bi prepričala Jožeta, da bi se zaposlil in bi vsi kmetovali ob delu. Tudi zdravstveno, pokojninsko in invalidsko zavarovanje bi imel s tem urejeno ter bi imel morda še danes plačan bolniški stalež. Verjame, da bi bilo bolje, vendar si Jože »ni upal izneveriti staršem«, kot je večkrat poudarila. Da si je želel kmetovati, ker sta ga starša »priklenila nase in na kmetijo«, še posebno mama. Ko je Erika prišla k hiši, ji je tašča očitala, češ, ko je ni bilo, sta z Jožetom povsem mirno živela, ker sta bila sama. Oče je bil zaposlen zunaj kmetije in se s kmetijo ni obremenjeval, ker je vedel, da bosta Jože in

mama vse pravočasno naredila. Erika se je počutila kot vsiljivka, ki je porušila njun mir, njuno rutino. Kar pomni, je Jože imel težave z želodcem. Prepričana je, da zaradi stalnih pritiskov staršev, čeprav Jože tega ne prizna. Ugotavlja, da je Jože podoben svojemu očetu v tem, da na kmetiji ni želel ničesar spremeniti, izboljšati, da bi se morda povsem preusmerili v ekološko pridelavo. Kredit za njuno hišo je ona pridobila, ker ga Jože ne bi dobil, ker ni bil lastnik kmetije. Če ne bi bila vztrajna, da »gredo na svoje«, bi verjetno do smrti njegovih staršev živeli skupaj pod isto streho, ker se Jože ni hotel zameriti mami ter živeti s soprogo in otrokom v lastni hiši.

Ko smo se selili v novo hišo, sva se s taščo takoj sporekli. Je rekla: »Ja, pa ne boste tam kuhali?« Sem rekla: »Jaz sem kuhinjo naredila, da si bom tu kuhala, ne pri vas.« Čeprav še nismo imeli hiše povsem opremljene, sem komaj čakala, da se spravim od tam. Se natančno spomnim, da prvi večer, ko sva bili s hčerko v novi hiši, mož ni vedel, če naj pride k nama ali ostane tam [pri starših]. Res, živa resnica, ne lažem, razmišljal je, kako se bo mami zameril, če bo od tam odšel. In potem, ko je vseeno šel od njih, je videl, da je boljše, če imaš svoja vrata, svojo zasebnost.

Erika je od prihoda na kmetijo opravljala raznovrstno delo. Ne samo v hlevu, dnevno je delala na njivah ali travnikih, kar je bilo ročnega dela. Z mehanizacijo je delal Jože, tašča se je ukvarjala s svinjami, medtem ko tast od njenega prihoda dalje ni več vstopil v hlev. Sprva ji je molža vzela eno uro dela, dvakrat na dan, medtem ko je vsak drugi dan očistila hlev. Takrat so po njivah še sejali peso, ker so z njo krmili prašiče. Tudi krompir so imeli svoj in kot zagovornica »zdrave pridelave« je opravljala, s pomočjo sosed, veliko ročnega dela. Danes pese ne sadijo več, krompir pa še. Sosede so ostarele, pomoči na vasi ni več.

Erika je potrdila, da so po nesreči na kmetiji pomagali njen brat, nečak, soprog njune prijateljice in prvo leto znanec s kmetije, kjer se je zgodila nesreča. Danes jima pomagajo zgolj občasno in Eriko skrbi, ker Jože še vedno ni v redu, a se napreza do skrajnosti. Tako kot Jože obžaluje, da dandanes ne dobiš več delavca na kmetijo. Tudi takoj po nesreči ni bilo dovolj pomoči za vse, kar je treba narediti na kmetiji. Celo tako banalen popravek, kot je odmetavanje snega, se lahko sprevrže v potencialno nevarnost, če ni pravočasne delovne pomoči. V letu nesreče je močno snežilo in Erika je potrebovala pomoč

pri čiščenju snega. Na strehah ga je bilo okoli dva metra. Če bi čakali, da se sneg stopi in curlja s strehe v dve gnojni jami, bi lahko polna gnojnica prebila tla v hlevu, kjer je živina. Na pomoč sta jim priskočila šestnajstletnik, ki živi na veliki kmetiji v okolici, in Jožetov brat, ki ne živi v bližini. Celo oče hčerkinе sošolke je pomagal, le znanca s kmetije, kjer se je zgodila nesreča, ni bilo, čeprav se je zavezal, da bo eno leto pomagal pri kakršnih koli delih.

Če ne bi sproti čistili snega, bi zmrznil in postal trd kot beton. Potem ga ne moreš odmetati, ker je zbit. Sosed je tako zlomil lopato, ko je skušal tak sneg odmetati. Na srečo je prišel ta dečko s traktorjem in desko, da je odpeljal sneg. Pa to je bila živa groza, kaj je delal. Če ne bi bil tako dober šofer pa to, bi se prevrnil na dvorišču, ker to je bil ogromen kup snega za hišo in na dvorišču. Od tiste kmetije, kjer se je Jože ponesrečil, pa ni prišel nihče vprašat, če potrebujem pomoč, ker snežilo je vsak božji dan. Tu čez cesto živi oče od hčerkinе sošolke, on je vedel, kaj se je pri nas zgodilo, in je vsako jutro pred službo prišel s svojim traktorjem na dvorišče, da je potegnil sneg s folije, ki sva jo s hčerko raztegnile po dvorišču. To je bilo kar nekaj dni zaporedoma. Čim sem slišala, da je traktor na dvorišču, sem vedela, da imamo polno folijo snega, in s hčerko sva šli kidat sneg, da bi prišli do silosa. Hči se še danes spominja, koliko snega sva sami premetali dan za dnem.

Erikino preobremenjenost in neutrudno prizadevanje je opazila regijska kmetijska svetovalka in jo takoj po nesreči opozorila, naj pazi na svoje zdravje, ker če se bo še njej zaradi preobremenjenosti kaj zgodilo, ne bo mogla nikomur pomagati. Tega se je zavedala, a: »Jožetu ne moreš dopovedati niti tega, da mora varovati svoje lastno zdravje in da ne moreš vedno od sebe dajati maksimuma, ker se izčrpavaš.« V teh okoliščinah je delovna pomoč nujna; če je ni, postane sicer lepo življenje na kmetiji preveč težaško: »Če samo delaš, delaš, delaš, imaš slabo življenje,« je neomajna Erika.

Razočaranje nad delovno preobremenjenostjo je potrdila večina sogovornic z živinorejskih kmetij. Olga (#6) s soprogom vodi kar dve kmetiji: svojo 10-hektarsko izvorno, na kateri je delala že po očetovi smrti, ko je obiskovala še srednjo šolo, in podobno veliko soprogo, ki jo je prevzel od staršev. Olga pravi, da živi težaško in monotono življenje, saj preživi po 10 ur na dan v hlevu s 40 glavami živine.

Da si želi, da bi imela svojo hišo na svoji parceli, tako pa mora redno kuhati tudi za taščo in njeno sestro na moževi kmetiji, kjer zdaj živita s svojimi tremi otroki. V intervjuju je izrecno poudarila, da noče, da bi njeni otroci delali na kmetiji, da bi tako kot ona doživljali težaški, monoton vsakdan:

Jaz si želim, da moji otroci ne bi bili kmetje. Jaz nisem zadovoljna s svojim delovnim časom, ker pač pridem prvič iz hleva šele ob enih, potem kaj skuham, sina v glasbeno peljem, pa še kakšne račune plačam, pa je že ura šest popoldne. Ob sedmih pa grem ponovno v hlev in pridem domov ob enajstih zvečer. Jaz nimam nič od življenja. Včasih smo v nedeljo še šli na sprehod, zdaj pa še tega ni.

Soproj je zaradi njenega odnosa do kmetije žalosten, še posebno, ker je dolgo nasprotovala želji najmlajšega sina, da bi prevzel kmetijo. Na koncu je le privolila v kompromis z možem, da se bo sin izšolal za veterinarja, in s tem naj bi bil vsaj eden od otrok »namenjen« nadaljevanju kmetovanja, kar si mož močno želi. Olga bi se z veseljem razbremenila dela, če bi s soprogom dovolj zaslužila in najela delovno pomoč. A tega ne zmoreta. Pove, da sta se že kot mladostnika ujela v kmetovanje in skrb za starše. Pravi, da bo v življenju trdo delala le še s ciljem, da si zgradita lasten dom na njeni domačiji.

Marija (#5) je edina lastnica kmetije v raziskavi, ki je zaradi posledic izčrpanosti prodala vso živino in obdržala le še njive. Pred leti se je zaradi spleta okoliščin znašla v situaciji, ki je zdravstveno ni zdržala. Umrl ji je oče, hkrati je ostala sama pri delu na kmetiji, ker sta naenkrat obležali njena mama z zlomljenim kolkom in babica, ki je potrebovala nego, ker so ji že pred časom amputirali nogo, medtem ko si je sin prav tako v istem obdobju zlomil nogo. Še danes je prepričana, da za depresijo ni zbolela zaradi preveč dela na kmetiji, temveč zaradi takšnih razmer v hiši. Z možem, ki je ob svoji službi nadomestil njenega očeta pri delu s strojno mehanizacijo, sta se odločila, da prodata živino in poiščeta zaposlitev v sosednji Avstriji. Čeprav se je Marija hitro navadila, da ob nedeljah lahko dlje spi, ker ji ni treba iti v hlev, pogrēša življenje polno zaposlene kmetovalke: »Ko smo lahko delali vsi trije, oče, mama in jaz, nisem nikoli niti pomislila, da bi v življenju počela kaj drugega.« Marija je svojo odločitev sprejela potem, ko je uvidela, da mama zaradi obrabe kolen ne bo več zmogla delati v hlevu, medtem ko bi zanjo bilo delo na zemlji in

v hlevu prevelika obremenitev. Vsi skupaj (dve kmečki pokojnini in dve plači) niso imeli dovolj denarja, da bi najeli delovno pomoč, ki bi jo ob zahtevah sodobnega kmetovanja še kako potrebovali. Tudi zaporedna večletna negativna bilanca na koncu leta zaradi naraščajočih stroškov in nizkih odkupnih cen mleka jih je spravljala v obup; zaposlitev v tovarni piščancev se je pokazala kot edina izbira za preživetje.

Tema 3:

»Delati je treba! Skrbi pa te, da ne zmoreš več toliko kot prej.«

Jože prizna, da je delo na živinorejski kmetiji, čeprav manjši, zelo zahtevno. Neomajen je v prepričanju, da je delati nujno in da so ljudje na takšnih kmetijah navajeni delati. Tudi on. Vendar prizna, da zdaj, ko je starejši, težje dela, še težje se loti dela po poškodbi: »Meni ni bilo težko ob pol dveh zjutraj vstati in prižgati traktor, pa plug nastaviti in oditi na njivo orat. Ni mi bilo težko. To sem naredil kadar koli. Zdaj tega ne zmorem več. Tako to je.«

Jožeta so že pred nesrečo obremenjevale številne skrbi: od stopnjevano nestanovitnega vremena, zaradi katerega je bil pridelek slab ali ga sploh ni bilo, kar je izničilo trdo delo na njivah in v hlevu; dolgih urnikov dela, ki zahtevajo, da je človek stalno v dobri telesni in psihični kondiciji kljub kronični utrujenosti; do slabšega cenovnega odkupa žit, mleka in goveda, a obenem vedno dražjih energentov in nujnih vnosov za nadaljnje nemoteno delovanje kmetije, zaradi česar je vedno težje odplačeval kredite za hlev ali hišo, in tvegala, da bo fiskalno leto zaključil v rdečih številkah. Jože po poškodbi hrbtenice prizna, da zaradi starih in novih skrbi pogosto ne more spat:

Problemi so. Če se kaj spoznate na te cene goriva. /.../ Včeraj sem se v zadrugi zanimal za umetna gnojila. 23 odstotkov so se podražila, dušično gnojilo Vulkan pa za 120 odstotkov. Če sem letos spomladi plačal 370 evrov za paleto, ta zdaj [decembra] stane 840 evrov. In to te skrbi, kje boš dobil ta denar. To, to je vse skupaj samo še eno krpanje /.../ Koruza je šla gor. Samo jaz ne prodajam koruze. Imam jo za silažo in jo bom moral po višji ceni dokupit, ker je zaradi slabega vremena nimam dovolj. Več moram delati, ker se ne izide, pa stalno paziti, da ne pretiram, ker sem potem dva, tri dni fuč. Težka poškodba hrbtenice mi tega ne pusti. Seveda se sekiram. Saj na koncu vse naredim, samo

počasneje gre. Zdaj imam še nekaj strojev zunaj, no, saj jih ni več veliko. Cisterna pa še nekaj manjših. V tem mesecu [decembru] je bilo običajno že vse pospravljeno, oprano, tam na svojem mestu. Zdaj pa še ni.

Jože obžaluje spreminjanje podeželja v smeri naraščajočega števila podeželanov, ki ne kmetujejo, in vedno manjšega števila kmetov. To najbolj občuti, ko potrebuje pomoč pri delu, saj ne more računati na medsosedsko pomoč, ki je bila v njegovi mladosti vedno na voljo. Takrat je bilo v vasi veliko delujočih kmetij, zdaj jih lahko prešteje na prste ene roke. Niti za vračilo protiusluge ne dobi človeka v vasi, medtem ko so tisti, ki so včasih pomagali, danes ostareli. Kritičen je tudi do sistema, ki brezposelnih ne spodbuja k delu na kmetijah:

Včasih so rekli, pojdi na borzo dela, samo tisti tam nočejo na kmetijo. Rajši doma ležijo in dobivajo socialno [pomoč]. Mogoče za delo s traktorjem še, za ročna dela, fizična dela pa ne dobiš človeka. Zato zdaj vse sami delamo. Bolj smo stari, bolj sami delamo.

Tudi če mu kdo priskoči na pomoč, ga Jože noče preobremenjevati, saj se zaveda, da ima takšen človek svojo kmetijo, svoje delo in nima veliko časa ali je zaposlen zunaj kmetije in ti lahko pomaga le občasno, za kakšno uro po službi. Težava je tudi v izplačilu. Jože ne more nekomu plačati 10 evrov na uro, ker se mu finančno ne izide. Do poškodbe je praviloma prakticiral vračilo s protiuslugami:

Delovna sila je velik problem. Ni je. Ni. Določene stvari pa moraš opraviti v roku ali pa potrebuješ več ljudi kot, na primer, ko se silira. Tega ne moreš sam delati. Nemogoče. In se sekiraš, kje boš koga dobil. Tuhtaš na vse možne načine. Ko pa končno dobiš nekoga, je vso pomoč treba odslužiti, mu moraš vrniti, ne gre drugače. Primer siliranja korusa, pri nas se to dela okoli osem ur, pa če silažo še pokrijemo, nekje 10 ur. Ampak za to moram jaz vrniti uslugo šestim, sedmim, ki mi pomagajo. Tako je to.

Jože ne obžaluje le, da ne more dobiti delovne pomoči, kadar jo potrebuje. Še večjo težavo vidi v tem, da ne more računati na kvalificirano delovno pomoč, medtem ko je nevarnosti pri delu na kmetiji veliko. Pri obdelovanju gričevnatih parcel moraš imeti traktorista, ki obvlada delo na strmih pobočjih. Če nisi več tega dela, se nesreča

lahko hitro zgodi. Omeni zdrse ali prevrnitve, ki se pogosto dogajajo. Tudi delo z živino je lahko zelo nevarno. Krava te lahko brčne, a je to najmanj, kar se ti lahko zgodi. Pove primer znanca, ki je učitelj v šoli in je doma iz veselja redil bike. Čeprav so ga biki poznali in so bili navajeni na njegovo prisotnost, se jim je nekega dne približal od zadaj. Biki so se vznemirili, ga pomendrali, mu polomili čeljust, obraz in veliko število kosti: »Začuda je preživel. Ko se biki vznemirijo, samo krožijo. Če ne moreš obstati, nimaš šans. Če te enkrat pritisnejo ob tla, je končano.« Spomni se tudi sosedove iz hleva pobegle telice, ki jo je šest krepkih fantov zaman skušalo ustaviti. Težka okoli 600 kilogramov se je zagnala proti enemu od njih, ki se je spotaknil in padel, nakar se je ona zapodila čezenj in mu polomila več reber. Zaključí, da moraš znati delati z živalmi in da ni vsak primeren za takšno delo.

Po letu dni in pol okrevanja Jože prevzema dela na kmetiji. Čeprav mu je pred 14 dnevi na pregledu zdravnik napisal, da je kirurško zdravljenje noge in hrbtenice zaključeno, njegovo telo ni v redu. Noga se mu dolgo ni povsem zacelila zaradi zdrobljenih kosti in še danes ga je groza ob misli, da bi mu jo morali odrezati, kot je sprva kazalo. Prav tako ima še vedno težave z bolečinami v vratu in glavi. Glavo s težavo obrača navzgor. Zdravniki so mu strogo odsvetovali dvigovanje težkih stvari. Torej je delo v hlevu zanj še bolj tvegano kot poprej. Kljub temu je prevzel molžo, medtem ko hčerka odnaša vrče mleka, ker on ne sme dvigovati ničesar težkega. Zaskrbljen je tudi zaradi zdravja soproge Erike, ki ni v redu. Ona še vedno vozi krmo v hlev, ga čisti, vrt je njen, prav tako okopavanje krompirja. Seveda ni prenehala delati v službi.

Z izjemo Marjane (#7), ki je po smrti soproga v delo na kmetiji vpregla prav vse otroke, so vsi sogovornice in sogovorniki poudarili največjo stisko po nesreči prav zaradi nedostopne delovne pomoči. Čeprav so jim takoj po nesreči priskočili na pomoč najbližji, je bila ta pomoč le začasna. Brez nje bi morali drastično reorganizirati delo na kmetiji, ga morda celo opustiti. Zato je toliko bolj razumljiva skrb številnih, ko so se postopoma soočili z resničnostjo posledic dolgotrajnih poškodb, ki so ogrožale njihovo zmožnost dela, celo način življenja kot kmetovalca. Čeprav se med kmetijskimi svetovalkami in svetovalci uveljavlja prepričanje, da kmečki poklic tako kot druge poklice lahko zamenjaš ali opustiš oz. da kmetije ne »propadejo«, ampak jih kmetovalke in kmetovalci »opustijo«, so me udeleženci in

udeleženke raziskave nasprotno prepričevali, da se »kmet rodiš« in da je »biti kmet« veliko več kot zgolj poklic. Je način življenja: »Si to, kar si,« kot je pojasnjeval Jože, ki se po poškodbi podobno kot drugi ni hotel soočiti z mislijo, da ne bi nikoli več kmetoval.

V Sloveniji ni organizirane storitve delovne pomoči na kmetiji, kot je v nekaterih evropskih državah (Černič Istenič idr., 2022), zato tudi ne preseneča razočaranje udeleženk in udeležencev raziskave nad »socialo [socialno državo]« v Pomurju.⁸ Vsi bi potrebovali dodatno kvalificirano pomoč, da bi delo potekalo nemoteno, in niso skrivali razočaranja nad »sramotno nizkimi odškodninami« v primeru, da so bili nezgodno zavarovani, ali nad pomanjkanjem delovne sile v Pomurju, kljub najvišji ravni nezaposlenosti v državi. Stojanov oče (kmetija #4) pove, da so se jima s soprogo uradniki na lokalnem zavodu za zaposlovanje smejali, ko sta osebno vložila potrebo po delavcu ob sinovi nesreči:

Sva vprašala, če imajo enega človeka, da bi ga mi redno zaposlili, pa so se nama vsi samo smejali. Je rekla uradnica, da takšnega primera sploh še ni imela, da bi kdo hotel na kmetijo. Potem pa sem vzel tu gor enega, ki je bil sicer bolj takšne ciganske rase, pa sem ga uradno zaposlil in redno vse vplačeval za njega.

Prav vsi sogovornice in sogovorniki so za pomanjkanje delovne sile na podeželju poleg države okrivili tudi spremenjeno podeželje, v katerem so kmetovalke in kmetovalci le še manjšina.

Tema 4:

»V vasi ni nikogar več, ki bi ti pomagal, zavist pa narašča.«

Razumevanje nevarnosti na kmetiji se praviloma nanaša na delo z mehanizacijo in veliko živino. Živali moraš poznati, jih imeti rad, ne smeš jih presenetiti, bodisi z vpitjem ali neprimernim približevanjem, pri čemer te ne vidijo, medtem ko mehanizacija zahteva obvladovanje večšin vožnje po raznovrstnem terenu: po strmih pobočjih, mokrih ali močvirnatih tleh, redno vzdrževanje in uporabo varnostnih ukrepov. Jože in Erika vse to pričakujeta od nekoga, ki

---

8 O tem podrobneje razpravljam v članku *Farmer distress through ordinary ethics: »Abolish the social support and give us fairer prices!«*, ki je v recenzentskem postopku za revijo *L'Uomo*.

bi ga lahko najela kot pomoč na kmetiji, ko bi jo potrebovala. Moje vprašanje, ali bi v primeru nesreče oz. dolgotrajne poškodbe sprejela pomoč nekoga, ki ni njun sorodnik ali znanec, sta vzela kot izhodišče za razpravo o tem, zakaj danes na kmetijah ne dobiš delovne pomoči; kdo je pravzaprav pravi kmet; kako je današnji agroživilski sistem nepravilčen do kmeta; kako postaja življenje na podeželju težavno za kmetovalca; zakaj se stopnjuje zavist in podobno.

Jože je bil glede delovne pomoči skeptičen. Najprej je poudaril, da »danes ne dobiš človeka, ki bi hotel delati na kmetiji«, čeprav je v Pomurju veliko ljudi brez dela, a nato podvomil, da lahko med njimi dobiš takšnega, ki bi bil usposobljen, zanesljiv in deloven. Svojih živali in strojev ne bi zaupal komur koli. V njegovi mladosti, ko je bilo na vasi več kmetov kot danes, so si pri zahtevnejših delih pomagali v skupnosti. »So dela, ki jih ne moreš sam opraviti, kot sem prej omenil siliranje koruze, a trenutno je medsosedska pomoč obdavčena oz. je to delo na črno,« ugotavlja Jože. Rešitve ne vidi v uvedbi nove storitve, pomoči kmetom v primeru izpada dela zaradi poškodb, dopusta, dolgotrajnih obolenj po zgledu tujih praks, raje bi videl, da bi ponovno dovolili vzajemno pomoč v skupnosti: »Če grem jaz k njemu [sosedu-kmetu] in on k meni, midva ne izmenjujeva denarja, si pač pomagava.« Še manj je naklonjen ideji, da bi takšno storitev zagotavljala kmetijska svetovalna služba. Prizna, da imajo kmetijski svetovalci »najboljši vpogled, kdo kje kaj dela, so pa tako založeni s papirologijo, da težko kaj drugega delajo«. Odkar kmetuje, Jože terenskega svetovalca na njihovem območju še ni videl in načne pogovor, kako je bilo to pred letom 1991, ko so se kmetije še lahko oprle na t. i. pospeševalce:

Prej [pred vstopom v EU] je bilo boljše. Slišim, da so pospeševalci prišli na vsako kmetijo. Kolikor slišim, danes obstajajo samo za določene kmetije, tiste res velike. Za nas bolj male pa bolj slabo. Ne pravim, da ti nočejo svetovati, če ti prideš k njim v pisarno. Samo, če oni nikoli ne pridejo na tvojo kmetijo in ne vidijo na licu mesta, kakšna je, je to drugačno svetovanje kot pa tisto v pisarni.

Jože tudi v sezonskih delavcih ne vidi rešitve. Pravi, da sicer noče zapostavljati poljedelskih ali sadjarskih kmetij, ampak da si sezonske delavce iz Hrvaške lahko privoščijo samo takšne kmetije. Živinorejske kmetije, kot je njegova, v primeru nesreče ali nujne pomoči ob

sezonskih viških dela ne dobijo kvalificiranih delavcev. Jože dvomi, da bi obstoječe kmečke organizacije ali institucije lahko organizirale pomoč na kmetijah. Dvomi o njihovi poštenosti in dobronamernosti. Pravi, da si pomagajo samo določeni kmetje med sabo in da v kmetijstvu po vstopu Slovenije v EU prevladuje cenovna nepredvidljivost, zaradi katere večina kmetov, z njim vred, slabo spi:

Spomladi ne veš, kako boš v jeseni. Kaj vem, zdaj sem posejal koruzo, pa ne vem, če jo bom lahko prodal ali je ne bom prodal. Pri živini isto. Pridejo določena obdobja, ko prodaja ni šla, stroški pa so bili. Čeki pridejo, jaz pa ne morem živali prodati. Kako zdaj? Če vzamem kredit, je spet slabo. Kako ga bom vračal, če ne vem, kakšna bo cena? Zdaj, če imaš kakšno rezervo, lahko takšno leto še nekako zvoziš. Večno pa to tudi ne gre. Tako da, ja, ta negotovost je gotovo en velik problem, de se zbudiš sredi noči in tuhtaš.

Jože prizna, da je gojil velika pričakovanja glede Evropske unije, da bo življenje za kmetovalce bolj pošteno in pravičnejše, da bo v agroživilskem sistemu »več reda«. Erika se pridruži pogovoru in poudari, da je bilo cenovno pred vstopom v Evropsko unijo za kmeta, kakršna sta onadva, bolje kot danes. Prizna, da je zdaj na voljo več možnosti, da pridobiš neka sredstva, subvencije, a lahko tudi veliko izgubiš, če se ne držiš strogo načrta razvoja kmetije, na podlagi katerega pridobiš subvencije. Najbolj je kritična do padca cenovne vrednosti živine v primerjavi z obdobjem pred vstopom v Evropsko unijo:

Če sva takrat [pred EU] kako žival prodala, smo si lahko kupili veliko materiala za gradnjo hiše. Za kravo danes dobiš okoli 1.000 evrov, če je plemenska. Taka za zakol pa ni vredna niti 800 evrov. In kaj si boš kupil za ta denar, recimo, če greš v določene investicije? Nič.

Jože nadaljuje, da zaradi nizkih odkupnih cen najkakovostnejšo živino prodaja čez mejo, v Italijo ali Avstrijo, medtem ko živina slabše kakovosti ostane doma. Kot največjo prednost kmetijstva po vstopu v Evropsko unijo vidi skrb za okolje, sicer resignirano ugotavlja, da: »EU še zdaleč ni vse.« Po njegovem mnenju so subvencije pokvarile kmetijstvo. Prepričan je, da se razraščajo tudi goljufive prakse in da bi se vsi morali zavedati, da vodo pijejo živina, zemlja in mi, ljudje. Erika preglasi Jožeta, češ da je eden izmed redkih, ki tako razmišlja,

da se danes na kmetijstvo gleda praviloma z vidika dobička. Omeni pridelovalca sadja v okolici, ki propagira okolju prijazno kmetijo, a obenem sežiga embalažo kar na svojem dvorišču ali tam čisti škroplilnice, da umazanija teče v bližnji jarek. Pove, da ta ni pravi kmet, čeprav se sam verjetno ima za dobrega kmeta. Jože nadaljuje razpravo o pravih kmetih in poudari, da je pravi kmet samo tisti, ki dela na kmetiji in ima rad zemljo, naravo in živali:

Zemljo moraš rad imeti tako kot katero koli službo. To ne moreš delati za hobi. Marsikaj moraš zdržati. Marsikaj moraš pretrpeti. Če tega ne delaš z veseljem, potem je bolje, da si ..., kaj jaz vem, kaj. Moraš imeti občutek tako za živino kot tudi za okolje. Določeni stvari jaz nikoli ne naredim. Jaz ne bom nikdar izlival kurilnega olja ali pa strupenih snovi nekam v naravo. Tega pri nas ni.

Jože in Erika obžalujeta, da na podeželju ni več toliko stikov med ljudmi kot nekdaj. Celo število gasilskih vesellic upada. Včasih se je zbrala cela skupnost na poroki; bilo je do 150 ljudi in veselica, ki je združila skupnost, je trajala vsaj dva do tri dni. Jože pravi, da na podeželju vse propada, le zavist narašča, prav tako trenja med kmeti in nekmeti. Erika je prepričana, da se podeželjani, ki ne kmetujejo, iz tebe, ki pelješ pšenico na odkup, raje norčujejo, kot da bi ti pomagali, ko se znajdeš v nesreči. Še enkrat je ponovila, da so jim pomagali ožji sorodniki, čeprav ne živijo v bližini. Od sosedov jim je v močnem sneženju pomagal le oče sošolke njune hčerke, ki ni kmet, drugi ju nikoli niso vprašali, ali kaj potrebujeta. Zaključita, da sta se kmetijstvo in podeželje močno spremenila, v glavnem na slabše, kar sta najbolj občutila prav v okoliščinah nesreče na kmetiji.

Tudi sogovornice in sogovorniki z drugih kmetij obžalujejo smer razvoja podeželja, ki kmetovalke in kmetovalce postavlja v položaj manjšine oz. nekoga, ki z glasnim brnenjem traktorjev v zgodnjih jutranjih urah, s smradom zaradi gnojenja ali težke mehanizacije, ki ovira promet na lokalnih cestah, moti vsakdanjik večine nekmetovalcev. Nanje se ne morejo obrniti po pomoč, ko se znajdejo v nesreči, skratka, ne morejo se opreti na vaško skupnost, na katero so se še lahko zanašali njihovi predniki pred vstopom v Evropsko unijo. Večina se strinja, da nujno potrebujejo delovno pomoč v primeru nezgod, dolgotrajnih poškodb in obolenj, a so pesimistični glede njene vpeljave prav zaradi sodobnih trendov v kmetijstvu, ki krepijo vedno

večje ali bolj specializirane kmetije, pri čemer ima upadanje njihovega števila na podeželju za posledico razpadanje nekdanje oblike podeželske skupnosti in s tem razpoložljive delovne pomoči. Prav tako za enkrat še dvomijo o uspešni vpeljavi storitve delovne pomoči na kmetiji v Sloveniji, ker so prepričani, da danes ne dobiš človeka, ki bi želel delati na kmetiji, in sicer zaradi »močne socialne [pomoči]« v državi, a tudi zato, ker ima kmetovalec slab ugled v družbi, kar med drugim potrjujejo tudi nizke odkupne cene:

Pri nas [v Pomurju] ni takšnih ljudi, ki bi hoteli it delat na kmetijo. Jaz in moja žena sva že od malih nog rastla in delala s kravami. Celo življenje. In jaz večkrat pravim, zakaj se mi jebemo s temi kravami? Ali smo mi najbolj pametni ali najbolj nori ljudje? Če bi naš Stojan rekel, oddajmo krave, bi bil jaz zadovoljen. Ker je kmet danes tako zapostavljen, tako malo cenjen /.../, če mora to mleko tako poceni oddati. A vi veste, koliko denarja smo mi dali v te njive, od mašinerije pa vsega tega, a vi veste, koliko je to dela? Včeraj je Stojan cel dan nalagal bale, cel dan kosil, pokosil je 20 hektarjev. Tega nihče ne ve. Tu okoli sosedje samo vidijo, da je s cisterno odpeljal mleko. Drugače pa tu [v vasi] vidim ljudi, ki nič ne delajo, pa že celo življenje jim zelo lepo gre. In to mladi ljudje, 30 let stari, ker so na socialni. Kmet pa dobi manjšo penzijo od teh, ki so na socialni. To je res. Tako to je v naši državi. Če država da toliko denarja za socialne podpore, potem naj prispeva tudi podporo za elan za delo (Stojanov oče s kmetijem #4).

Odsotnost skupnostne pomoči oz. pomoč, zlasti najbližjih sorodnikov ali prijateljev, so udeleženci in udeleženci raziskave navezali tudi na opažanje stopnje zavistnosti in tekmovalnosti med kmetovalci samimi, zlasti med slabimi in dobrimi; slednje praviloma poimenujejo »pravi«. Če slabim kmetovalcem pripisujejo do okolja neodgovorno kmetovanje (»To so takšni, ki imajo službe, pa nekje od dva do pet hektarjev. Po službi hočejo nekaj na hitro narediti, pošpricati, pa samo na pol naredijo, in uničujejo okolje, ker nepravilno delajo.« (Stojan #4); »/.../ ne sledijo novitetam v kmetijstvu, še vedno uporabljajo stara, prepovedana škropiva.« (Štefan #2)), da ne poskrbijo za naslednika (»/.../ so samski, nimajo žene, otrok, nič, živijo pri mami in delajo tako, kot je ona delala v mladosti. Takšna kmetija bo slej ko prej propadla.« (Dejan #3), in ne razvijajo kmetije), opisujejo dobre oz. »prave« kmetovalce povsem nasprotno. Pravi kmetovalci ne

zlorablajo sistema javnih subvencij, so poštene, razvijajo svoje kmetije, zagotovijo naslednika in, kar je najpomembnejše, živijo samo od kmetovanja:

»Pravi kmet je tisti, ki se ukvarja samo s kmetijstvom in pride do rezultatov na pošten način.« (Stojan #4); »[Pravi kmet] zna načrtovati. 50 odstotkov je uspeh odvisen od dobre organizacije dela.« (Darja #2); »Spoštuje tradicijo. Lepo je stopati po zemlji, kjer veš, da so tvoji predniki z nogami pa s konji tisto grudo prehodili.« (Marjana #7); »Midva z možem rečeva, da je pravi kmet samo tisti, ki ima živino, ne pa da dobiva subvencije, ker ima samo travnike.« (Olga #6); »Jaz sebe nimam za pravega kmeta, ker sem na dveh delovnih mestih. Pravi kmet bi moral delati samo doma. Cena živine, pa tisto, kar pridelal, bi pa morali biti toliko vredni, da bi lahko on in cela družina od tega živeli.« (Dejan #3); »Pravi kmet rajši dela, kot pa špancira.« (Štefan #2).

A po njihovem mnenju prav okoliščine, ko pravi kmetovalci in kmetovalke doživijo dolgotrajno poškodbo, obolenje ali smrt bližnjega, potrjujejo, da je država nanje pozabila, saj so v primerjavi z nekmeti ali nepravimi kmeti na podeželju v neenakopravnem položaju glede (ne)razpoložljivih oblik delovne in socialne pomoči.

Zaključni razmislek

S pristopom zdravstvenega součinkovanja v poglavju razširjam razumevanje družbenih in moralnih razsežnosti kmetijstva, ki sooblikujejo odzive kmetovalk in kmetovalcev na izkušnjo poškodbe, obolenja ali smrti, in se ne osredotočam na eno od skrajnosti, bodisi na vsemogočo delovalnost (angl. *agency*) posameznika ali strukturni determinizem (Faubion, 2001), kar je običajna praksa medicinskih in zdravstvenih pristopov k poklicnim poškodbam in obolenjem. Sledila sem Laidlawu (2010), ki delovalnost ljudi vpenja v etično izrazje krivde in odgovornosti, da bi okoliščino, ko odpove telo na kmetiji, povezala s presojo udeleženk in udeležencev raziskave, ki jo umeščajo v svoje (lokalne) moralne svetove kmetovanja, tj. »kompleksne socialne delovalnosti« (Ramirez Ferrero, 2005, str. 19), ne da bi se osredotočila le na njihovo individualno krivdo ali odgovornost

(posamično tvegano vedenje) zaradi, ob in po nesreči. S pristopom zdravstvenega součinkovanja skušam zagledati strukture, omejitve in možnosti, na katere so udeleženske in udeleženci raziskave naleteli v okoliščinah, ko odpove telo na kmetiji, in ki lahko preusmerijo njihove življenjske poteke ali izbire. Soočeni z različnimi scenariji za prihodnost se lahko odzovejo in delujejo na številne načine: s trpljenjem (npr. s stiskami in z zdravjem povezanimi težavami), z izogibanjem (npr. s prenehanjem kmetovanja), s prilagoditvijo (dela na kmetiji), samomorom, z uporom itd.

Kmetovalke in kmetovalci z izkušnjo poškodbe, obolenja ali smrti ne rečejo, da trpijo zaradi modernizacije kmetijstva (prim. Thu, 1998) ali dela v eni izmed najnevarnejših panog (Leppälä idr., 2021). Sporočajo, da trpijo zaradi sramotne odškodnine v primeru nesreče, zaradi nepravočasne predaje kmetije v lastništvo, ki jim preprečuje izbiro določene zavarovalne sheme, zaradi brezupa in dolgotrajnega v kontekstu lastne nezmožnosti dela zaradi poškodbe ali obolenja, zaradi občutka krivde zaradi dvojne obremenitve z delom že zaposlenega članice ali člana družine, zaradi pomanjkanja delovne sile na podeželju, ki jim preprečuje ali otežuje nemoteno delovanje kmetije, a predvsem zaradi strahu zaradi možnosti, da bi morali kmetovanje celo opustiti, s čimer bi se izneverili generacijam prednikov, ki so garali za obstoj njihovih kmetij.

Kmetovalke tudi ne rečejo, da so kot »pomočnice kmetovalcem ali njihove soproge« ujete v imaginarije heteroseksualne moškosti dobrega kmeta, od katerega se pričakuje, da ima soprogo, ki pomaga na kmetiji. Številne trpijo zaradi preobremenjenosti tako z delom na kmetiji kot skrbi za pomoči potrebne doma, kar se vse močno stopnjuje v primeru poškodb in obolenj. Krivijo neizprosno delovno etiko, ki jo njihovi možje od njih pričakujejo in jo prakticirajo v skladu z lokalnimi predstavami o dobrem kmetu in kmetovanju. Noto-rično krivijo tašče, trdo kmečko vzgojo, priklenjenost njihovih mož na kmetijo ter ne razumejo, da so tudi oni »žrtve« prav teh predstav in prakticiranj.

Udeleženske in udeleženci raziskave z izkušnjo poškodbe, obolenja ali smrti ne rečejo, da trpijo zaradi zapovedanega kmetijskega razvoja in napredka, ki kmečki poklic usmerjata s politiko subvencioniranja, ki zato postaja eden izmed najbolj reguliranih gospodarskih sektorjev. Model »dobrega kmeta« odločevalcev, ki naj uresničuje ekonomsko, okoljsko in družbeno vzdržno kmetovanje v normativni

osebi storilnega, inovativnega, tekmovalnega, a hkrati tudi sodelovalnega, pravičnega, zdravega in zadovoljnega kmeta-podjetnika praviloma na laž postavlja njihovo predstavo o tako želeni »avtonomni osebi«, ki je sama svoj gospodar na kmetiji. Največjo etično razpoko sporočajo v odnosu do države, ki jo razumejo kot odgovorno za pomanjkanje delovne sile na podeželju, saj po njihovem mnenju nagrajuje nedelo brezposelnih v regiji in nepošteno delo »nepravih oz. slabih kmetov«, medtem ko kaznuje pošteno in trdo delo »pravih kmetov«; vse to država uveljavlja s pomočjo sistemov socialnih podpor in nepravičnega razdeljevanja kmetijskih subvencij, torej oblikuje okoliščine, ki potencialno omogočajo stisko kmetov (Bryant in Garnham, 2018).

Navsezadnje, kmetovalci in kmetovalke z izkušnjo poškodbe, obolenja ali smrti ne rečejo, da trpijo, ker so se znašli v začaranem krogu stopnjevanega dela, dražjih vnosov v kmetijo in negotovih cen svojih pridelkov, da bi ohranili svoje konkurenčne kmetije. V takšnih okoliščinah, ki ga strokovna literatura pozna pod izrazom »kmetijski tekoči trak« (angl. *agricultural treadmill*),⁹ izčrpanost lastnih teles in uma vpletajo v moralno oceno samih sebe kot »pravih« kmetovalk in kmetovalcev z visoko delovno etiko. Manjše število kmetij na vasi zaradi modernizacije kmetijstva in prisotnost večine ljudi na vasi, ki ne kmetujejo, ocenjujejo kot slabo v vseh okoliščinah: tako v primeru nesreč in obolenj kot tudi v njihovi odsotnosti, saj so ostali brez nekdanj dostopne medsebojne sosedске pomoči.

Diskurzivno vpeljuje nove storitve, socialno-delovne pomoči po zgledu praks nekaterih evropskih držav, za enkrat ne vidijo kot možne rešitve, ki bi hipotetično zmanjšala njihovo naporno delo ali potrebo po dodatnem delu oz. izboljšala njihovo stisko, saj so prepričani, da stopnjevana napetost in zavist med njimi in nekmetovalci oz. njimi in slabimi kmetovalci uničujeta vaško skupnost, na katero bi se lahko oprli. Odgovornost za takšno stanje ponovno pripisujejo državi, ki je pozabila na njihove blaginje oz. ni poskrbela, da bi bilo življenje za kmetovalke in kmetovalce po vstopu v evropski agroživilski sistem

9 Kmetijski tekoči trak ali tekalna steza opisuje, kako so kmetje ujeti v proces, v katerem se zaradi stalnega tehnološkega napredka povečuje produktivnost v korist tehnološko specializiranih ali velikih kmetovalcev, vendar se zaradi tega povečuje tudi ponudba, padajo cene in s tem narašča potreba po novih tehnoloških dosežkih. V 50. letih prejšnjega stoletja je Willard Cochrane predstavil idejo, da so kmetje na tekočem traku, ki kljub nenehnemu uvajanju novih tehnologij izčrpava njihove morebitne dobičke (Ward, 1993).

s poštenimi cenami pravičnejše, medtem ko bi bila njihov družbeni položaj in ugled v družbi izboljšana.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru še potekajočega temeljnega raziskovalnega projekta *Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov* (J6-2577; 2020–2024), že zaključenega ciljno-raziskovalnega projekta *Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni* (V5-2028; 2020–2022) ter raziskovalnega programa *Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju* (P5-0439), ki jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Avtorica se iskreno zahvaljujem vsem udeleženkam in udeležencem raziskave ter anonimnima recenzentkama oz. recenzentom za konstruktivne pripombe.

Reference

- Alston, M. (2012). Rural male suicide in Australia. *Social Science Medicine*, 74(4), 515–522. doi: 10.1016/j.socscimed.2010.04.036. Epub 2010 May 25. PMID: 20541304.
- Baer, H., Singer, M., Susser, I. (ur.) (2003). *Medical Anthropology and the World System*. Westport, CT: Praeger. 2nd ed.
- Bojnec, Š. in Latruffe, L. (2013). Farm Size, Agricultural Subsidies and Farm Performance in Slovenia. *Land Use Policy*, 32 (May 1), 207–17. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2012.09.016>.
- Brown, P. J. (ur.) (1998). *Understanding and Applying Medical Anthropology*. Mountain View, California: Mayfield Publishing.
- Bryant, L. & Garnham, B. (2018). Farming Exit and Ascriptions of Blame: The Ordinary Ethics of Farming Communities. *Journal of Rural Studies*, 62 (August 1), 62–67. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.07.004>.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burton, R. J. F., Forney, J. Stock, P., & Sutherland L.-A. (2021). *The Good Farmer: Culture and Identity in Food and Agriculture*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Castro, A., Singer, M. (ur.) (2004). *Unhealthy Health Policy: A Critical Anthropological Examination*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Černič Istenič, M., Šprah, L., Knežević Hočevar, D., Cukut Krilić, S. (2022). *Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni* (Končno poročilo: ciljni raziskovalni projekt V5-2028). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

- Dolenšek, M., Bernik, R., Jerončič, R., Gligorević, K., & Oljača, M. V. (2021). *Accidents in agriculture and forestry-influence of rural development program on work safety in the Republic of Slovenia and the Republic of Serbia*. The 5th International Symposium on Agricultural Engineering, 30th Sep – 2nd Oct 2021, Belgrade–Zemun, Serbia. Pridobljeno 6. 10. 2023 s: https://scholar.google.si/scholar?hl=sl&as_sdt=0%2C5&q=ACCIDENTS+IN+AGRICULTURE+AND+FORESTRY++INFLUENCE+OF+RURAL+DEVELOPMENT+PROGRAM+ON+WORK+SAFETY+IN+THE+REPUBLIC+OF+SLOVENIA+AND+THE+REPUBLIC+OF+SERBIA&btnG.
- Faubion, J. D. (2001). Toward an Anthropology of Ethics: Foucault and the Pedagogies of Autopoiesis. *Representations*, 74(1) (January 1), 83–104. <https://doi.org/10.1525/rep.2001.74.1.83>.
- Farmer, P. 2009. On Suffering and Structural Violence: A View from Below. *Race/Ethnicity: Multidisciplinary Global Contexts*, 3(1), 11–28. DOI:10.1353/rac.0.0025.
- Fassin, D. (2012). Introduction: Toward a Critical Moral Anthropology. V D. Fassin (ur.), *A Companion to Moral Anthropology* (str. 1–17). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Franklin, R. C., McBain-Rigg, K. E., King, J. C., & Lower, T. (2015). *Exploring the barriers and facilitators to adoption of improved work practices for safety in the primary industries*. Report. Rural Industries Research and Development Corporation. Canberra, ACT, Australia.
- Griffin, P. J. (2013). Safety and Health in Agriculture. »Farming – a hazardous occupation – how to improve health & safety?« European Parliament – Europa. Pridobljeno 13. 6. 2020 s <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201303/20130321ATT63633/20130321ATT63633EN.pdf>.
- Hirsch, J. K., Cukrowicz, K. C. (2014). Suicide in rural areas: An updated review of the literature. *Journal of Rural Mental Health*, 38(2), 65–78.
- International Labour Office (ILO) (2017). *Working Together to Promote a Safe and Healthy Working Environment*. International Labour Conference, 106th Session. Geneva: International Labour Office.
- Janes, C. R., & Corbett, K. K. (2009). Anthropology and Global Health. *Annual Review of Anthropology*, 38, 167–183.
- Kennedy, A. J., Maple, M. J., McKay, K., Brumby, S. A. (2014). Suicide and accidental death in Australia's rural farming communities: a review of the literature. *Rural Remote Health*, 14(1), 2517.
- Kim, J. Y., Millen, J. V., Irwin, A., Gershman, J. (2000). *Dying for Growth: Global Inequality and the Health of the Poor*. Monroe, ME: Common Courage Press.

- Kleinman, A. (2006). *What Really Matters: Living a Moral Life amidst Uncertainty and Danger*. Oxford: Oxford University Press.
- Laidlaw, J. (2010). Agency and Responsibility: Perhaps You Can Have Too Much of a Good Thing. V M. Lambek (ur.), *Ordinary Ethics: Anthropology, Language, and Action* (str. 143–64). Fordham University Press.
- Lambek, M. 2010. Introduction. V M. Lambek (ur.), *Ordinary Ethics: Anthropology, Language, and Action* (str. 1–36). New York: Fordham University Press.
- Leppälä, J., Griffin, P. McNamara, J. in Rautiainen, R. (ur.). (2021). *Safety culture and risk management in agriculture. Sacurima Cost Action CA16123 highlights and conclusions*. Helsinki: Natural Resources Institute Finland.
- Mathews, G., & Izquierdo, C. (ur.). (2009). *Pursuits of happiness: Well-being in anthropological perspective*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije (MKGP). (2021). *Strateški načrt skupne kmetijske politike 2023–2027. 02. 07. Priloga II: Analiza stanja in SWOT za specifični cilj 7: Privabljanje mladih kmetov in spodbujanje razvoja podjetij na podeželju*. Ljubljana: MKGP. Pridobljeno 8. 8. 2023 s <https://skp.si/skupna-kmetijska-politika-2023-2027>
- Nichter, M. (2008). *Global Health: Why Cultural Perceptions, Social Representations, and Biopolitics Matter*. Tuscon: University of Arizona Press.
- Ramírez-Ferrero, E. (2005). *Troubled Fields. Men, Emotions, and the Crisis in American Farming*. New York: Columbia University Press.
- Roy, P. in Knežević Hočevar, D. (2019). Listening to a Silent Crisis: Men's Suicide in Rural and Farming Communities in Slovenia. *Revija za Socijalnu Politiku*, 26(2), 241–54. <https://doi.org/10.3935/rsp.v26i2.1593>.
- Roy, P., Tremblay, G., Oliffe, J., Jbilou, J., Robertson, S. (2013). Male farmers with mental health disorders: a scoping review. *Australian Journal of Rural Health*, 21(1), 3–7.
- RSRSKŽ (2011). Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – »Zagotovimo si hrano za jutri«. Pridobljeno 1. 2. 2023 s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO80#>.
- Sayer, A. 2007. Moral Economy as Critique. *New Political Economy*, 12(2) (June 1), 261–70. <https://doi.org/10.1080/13563460701303008>.
- Scheper-Hughes, N., & Lock, M. (1987). The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly*, 1(1) (March 1), 6–41. <https://doi.org/10.1525/maq.1987.1.1.02a00020>.
- Singer, M., Baer, H. (1995). *Critical Medical Anthropology*. Amityville, New York: Baywood.

- Thu, K. M. (1998). The Health Consequences of Industrialized Agriculture for Farmers in the United States. *Human Organization*, 57(3), 335–341.
- Travnikar, T. (ur.). (2023). *Prva ocena stanja v kmetijstvu 2023*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije. Pridobljeno 12. 4. 2023 s https://www.kis.si/Porocila_o_stanju_v_kmetijstvu.
- Ward, N. (1993). The agricultural treadmill and the rural environment in the post-productivist era. *Sociologia Ruralis*, 33, 348–364.
- Whiteford, L., Whiteford, S. (ur.) (2005). *Globalization, Water, and Health: Resource Management in Times of Scarcity*. Oxford: James Currey.

Ljudje z ovirami in pravica do neodvisnega življenja izven institucij

Mojca UREK*, Darja ZAVIRŠEK**

Povzetek

V prvem delu poglavja sva naredili pregled slovenskih raziskav na področju dolgotrajne institucionaliziranosti ljudi z ovirami. Še zlasti sva se naslonili na nacionalni analizi iz leta 2015 (Flaker et al., 2015, Zaviršek et al., 2015) in na podatke, ki jih spremlja Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, kot sta npr. spremljanje uresničevanja in doseganja ciljev Resolucije o Nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 in spremljanje programov osebne asistencije. Obstoječe analize kažejo na pozitivne trende, a prav tako vzbujajo tudi črnogledost. Poraja se zaskrbljenost zaradi dejstva, da so se sredstva EU na področju ljudi z ovirami uporabila za izgradnjo novih identičnih enot v strnjeni gradnji. Obenem še vedno ni moratorija na sprejemanje v institucije in še vedno obstajajo čakalne vrste. Čeprav je bil leta 2017 sprejet Zakon o osebni asistenci, ki je obetal razvoj kulture neodvisnega življenja, se je v praksi izkazalo, da njegova implementacija v marsičem ohranja obstoječe strukture in kulturne posebnosti, o čemer piševa v drugem delu poglavja.

Ključne besede: ljudje z ovirami, deinstitucionalizacija, osebna asistenca, neodvisno življenje hendikepiranih

---

* **Mojca Urek**, dr. sociologije, izredna profesorica, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

Mojca Urek, PhD Sociologist, Associate Professor, Faculty of Social Work, University of Ljubljana

Mojca.Urek@fsd.uni-lj.si

0000-0001-5079-9349

** **Darja Zaviršek**, dr. sociologije, redna profesorica, Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

Darja Zaviršek, PhD Sociologist, Full Professor, Faculty of Social Work, University of Ljubljana

darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si

0000-0002-5355-0933

People with Disabilities and the Right to Independent Life Outside Institutions – Abstract

In the first part of the chapter, we gave an overview of Slovenian research in the field of long-term institutionalization of people with disabilities. In particular, we have relied on the national analysis from 2015 and on data monitored by the Institute of the Republic of Slovenia for Social Welfare, such as monitoring the implementation and achievement of the objectives of the Decision on the National Social Security Program for the period 2013–2020 and monitoring personal assistance programs. Existing analyzes show both positive trends and pessimism. Of concern is the fact that EU funds in the area of people with disabilities have been used to build new identical units in compact construction. At the same time, there is still no moratorium on admissions to facilities and there are still queues. Although the Personal Assistance Act was passed in 2017, which promised the development of a culture of self-determined living, in practice it turned out that its implementation in many respects preserves the existing structures and cultural peculiarities, which we write about in the second part of the chapter.

Keywords: people with disabilities, deinstitutionalization, personal assistance, independent living of the handicapped

Uvod

V prvem delu poglavja sva naredili pregled slovenskih raziskav na področju dolgotrajne institucionaliziranosti ljudi z ovirami. Še zlasti sva se naslonili na nacionalni analizi iz leta 2015 (Flaker et al., 2015, Zaviršek et al., 2015) in na podatke, ki jih spremlja Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (kot npr. uresničevanje in doseganje ciljev Resolucije o Nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020, spremljanje programov osebne asistencije). Obstoječe analize kažejo tako na pozitivne trende kot tudi vzbujajo črnogledost. Oskrba in podpora na področju ljudi z ovirami (med katere v kontekstu tega poglavja prištevamo tudi posameznike in posameznice s težavami v duševnem zdravju) se je v zadnjih letih po nekaterih kazalcih spremenila nekoliko na bolje. Na primer, razmerje med uporabniki socialnega varstva v institucionalnih in skupnostnih oblikah namestitev se vztrajno izboljšuje v korist skupnostnih oblik; od leta 2012 do leta 2020 se je tako premaknilo z 1 : 2 na 1 : 1,08 (Smolej Jež in Trbanc, 2021, str. 33). Na drugi strani so ostanki institucionalnega sistema in kulture še močno prisotni (sočasen obstoj velikih zavodov, institucionalna kultura

v prevelikih bivalnih enotah, pogojevanje upravičenosti na podlagi različnih statusov in diagnoz, transinstitucionalizacija in reinstitucionalizacija, kršitev moratorija na prenavljanje institucij in gradnjo novih podobnih struktur, medicinski pogled na posameznika in pomanjkanje osredotočenosti na posameznikove pravice). Poraja se zaskrbljenost zaradi dejstva, da so se sredstva Evropske unije (v nadaljevanju EU) na področju ljudi z ovirami uporabila za izgradnjo novih identičnih enot v strnjeni gradnji (tak primer je sedem novih zunanjih enot Zavoda Hrastovec v Lenartu, namenjenih desetim stanovalcem na enoto). Obenem še vedno ni moratorija na sprejemanje v institucije in še vedno obstajajo čakalne vrste. Prav tako se še vedno z nacionalnimi sredstvi obnavljajo stare institucije (ENIL, 2018; Šiška in Beadle-Brown, 2020). Čeprav je bil leta 2017 sprejet Zakon o osebni asistenci, ki je obetal razvoj kulture neodvisnega življenja, se je v praksi izkazalo, da njegova implementacija v marsičem ohranja obstoječe strukture in kulturne posebnosti, o čemer pišemo v drugem delu poglavja.

Konvencija Združenih narodov o pravicah oseb z ovirami in njen odmev v praksi

Konvencijo Združenih narodov (v nadaljevanju ZN) o pravicah ljudi z ovirami (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities), ki jo je Generalna skupščina ZN sprejela leta 2006, je Slovenija ratificirala leta 2008, pod uradnim nazivom »konvencija o pravicah invalidov« (Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov, 2008). S tem se je prevod odmaknil od emancipatoričnih konceptov konvencije, kot so pravice, polna participacija in enakopravno državljanstvo, neodvisno življenje in izbira tistega, ki je oviran in ki ovire doživlja v socialnem okolju. Staro poimenovanje »invalid« (angl. *in-valid* pomeni nevreden; latinsko *invalidus* pomeni šibek in nemočen) ohranja v imenu zgodovinsko stigmo in preprečuje, da bi se namesto medicinsko patološkega uveljavil koncept pravic (Zaviršek 2000). Čeprav so aktivisti na področju pravic hendikepiranih od začetkov samostojnosti Republike Slovenije poudarjali, da pojem invalid vsebuje zgodovinsko zatečeno stigmatizacijo ljudi s fizičnimi, senzornimi, z intelektualnimi ovirami in s težavami v duševnem zdravju,

so obstoječe strukture na področju t. i. invalidskega varstva, na čelu z invalidskimi organizacijami, nasprotovale sleherni spremembi na področju poimenovanj. Odbor ZN za človekove pravice oseb z ovirami je leta 2018 Slovenijo opozoril na neustrezno poimenovanje, kar je spodbudilo politične načrtovalce, da bi se pojem »invalidi« spremenil v »osebe z invalidnostmi«. S tem naj bi se približali načelu »najprej ljudje« (po vzoru načela »*People first!*«), ki posameznikove posebnosti, opredeljene z medicinsko-patološko diagnozo, postavi v ozadje. Ta sprememba ni zadostna in predvsem kozmetična, zato se bodo hendikepirani aktivisti in aktivistični raziskovalci še naprej zavzemali za to, da se beseda »invalid« odstrani iz pravnoformalnega besednjaka, ko gre za ljudi z ovirami.

Med bolj izpostavljenimi člani konvencije je 19. člen, ki opredeljuje pravico do neodvisnega življenja v skupnosti. Konkretnije, ljudje z ovirami morajo imeti, enako kot drugi, možnost izbirati stalno prebivališče, se odločati, kje in s kom bodo živeli, ter niso dolžni živeti v posebnem, segregiranem okolju. Države pogodbenice morajo zato z vsemi potrebnimi ukrepi preprečiti, da bi bili ljudje z ovirami izločeni iz skupnosti. Ti ukrepi vključujejo tako dostop do prebivališča kot podpornih storitev v skupnosti, kot sta na primer osebna asistenca ali pomoč na domu. Človek ima pravico do vseh prilagoditev, ki jih nekdo potrebuje za neodvisno življenje. Konvencija se v svojem bistvu dotika deinstitucionalizacije ter so v njej podporniki dobili dodatno podlago in vzvod za pritisk na politične institucije. Evropska komisija, ki je tudi podpisnica Konvencije za celotno EU, je izdala tudi priporočila, kako razumeti 19. člen, in pogosto poudarja, da je nesprejemljivo, da članice z denarjem evropskih strukturnih skladov obnavljajo, širijo in posodablajo obstoječe socialnovarstvene in varstveno-izobraževalne ustanove za otroke, mlade in odrasle (t. i. moratorij¹). Podrobneje je uresničevanje konvencije v praksi

1 S podpisom Konvencije o pravici ljudi z ovirami se je Slovenija obvezala k moratoriju na gradnjo novih struktur (splošna opomba št. 5 k 19. členu Konvencije). Zagotovila naj bi, »da se javna in zasebna sredstva ne namenjajo vzdrževanju, obnovi, ustanavljanju, izgradnji obstoječih in novih institucij pod etiketo deinstitucionalizacije« (odstavek 51) in da bo »razpoložljiva sredstva uporabila ali prerazporedila za razvoj vključujočih in dostopnih storitev za neodvisno življenje« (odstavek 38 in 59). Gradnja ali prenavljanje ustanov za dolgotrajno oskrbo (ne glede na velikost) tako tudi nista upravičena do podpore Evropskih strukturnih in investicijskih skladov (skladi ESI). Kar nekaj indecev kaže na to, da so institucije in država z razpisi ta načela kršila (Flaker et al., 2015; Urek, 2019; Urek, 2021; Zaviršek et al., 2015).

opisano v Smernicah za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo (European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, 2012). V nekaterih državah so se prav na temelju konvencije spustili v strateške litigacije. Zelo uspešne primere strateškega pravljanja na področju duševnega zdravja in hendikepa so speljali v mednarodni organizaciji Center za zagovorništvo na področju duševnega zdravja in intelektualne oviranosti (Mental Disability Advocacy Center, ki deluje danes pod novim imenom Validity).² Primeri tožb proti državam na Evropskem sodišču za človekove pravice se nanašajo tako na preprečevanje neodvisnega življenja v skupnosti svojim državljanom kot tudi v drugih primerih (na področju inkluzivnega šolanja, odvzema poslovne sposobnosti in skrbništva, nasilja in zlorab in drugo³) (Council of Europe, European court of human rights, 2023). Poleg Konvencije o varstvu človekovih pravic sodišče v posamičnih sodbah napotuje tudi k branju Konvencije pravic ljudi z ovirami. Poročilo o prehodu iz institucionalne v skupnostno oskrbo v 27 državah članicah EU *Evropske skupine strokovnjakov in strokovnjakinj za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo* (The European Expert Group, EEG; Šiška in Beadle-Brown, 2020) je bilo izdano v kritičnem obdobju, ko so postajali negativni vidiki institucionalizacije zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19 čedalje očitnejši (zbiranje velikega števila ljudi v eni stavbi in prikrajšanost za socialne stike) in smo beležili največji smrtni davek prav med dolgotrajno institucionaliziranimi. Poročilo ugotavlja, da čeprav deinstitutionalizacija obsega tudi izvajanje 19. člena Konvencije Združenih narodov o pravicah invalidov, je na voljo zelo malo informacij o življenjskih izkušnjah ljudi glede izbire in nadzora, vključevanja in participacije.

---

2 Validity, <http://validity.ngo/>.

3 Nekateri drugi primeri sodb sodišča so se nanašali na: smrt človeka s slušnimi ovirami v policijskem priporu; smrt uporabnika zaradi slabega ravnanja v psihiatrični ustanovi; nepravilnosti pri ukrepu privezovanja na posteljo; dolgotrajno bivanje v oddaljenem zavodu proti volji človeka; privezovanje osemletnika na posteljo v ustanovi za otroke s fizičnimi ovirami; sterilizacija žensk z intelektualno oviro kot metoda preprečevanja nosečnosti; javno verbalno in fizično nadlegovanje otroka z intelektualno oviro ter nepravilen odziv pristojnih institucij; policijsko zaslišanje otroka z oviro brez pravne pomoči; odvzem poslovne sposobnosti proti volji in možnosti njene obnovitve; odvzem volilne pravice na podlagi kategorije/diagnoze; kršitev dostopa do učne pomoči, ki je bila mladi pritožnici z intelektualno oviro zagotovljena po zakonu (Council of Europe, European court of human rights, 2023).

Pomemben je tudi 12. člen konvencije, v katerem države pogodbenice ljudem z ovirami priznavajo pravno/poslovno sposobnost na vseh področjih življenja enako kot drugim in morajo s tem v zvezi sprejeti ustrezne ukrepe, da se ljudem z ovirami zagotovi dostop do podpore, ki jo potrebujejo pri tem. V Sloveniji smo žal kljub ukinitvi dveh institutov – odvzema poslovne sposobnosti in podaljšanja roditeljske pravice (sprememba Družinskega zakonika, ki je stopila v veljavo 15. aprila 2019), s čimer smo sledili 12. členu konvencije, obdržali institut postavljanja pod skrbništvo, ki je v praksi sodišč in centrov za socialno delo še precej pokroviteljsko naravnano. Sodišče v odločbi o postavitvi pod skrbništvo določi obseg skrbnikovih obveznosti in pravic. V tem smislu je skrbništvo sicer precej natančneje urejeno od instituta podaljšanja roditeljske pravice, saj se v odločbi lahko eksplicitno določijo naloge/obveznosti in pravice skrbnika. A uporabniki večinoma ugotavljajo, da se zanje v praksi ni nič bistvenega spremenilo; na primer, še naprej sta njihova volja in glas neslišana, prisluhne se le mnenju stroke in skrbnikov. Navsezadnje to ne preseneča, saj se s spremembo Družinskega zakonika ni spremenila tudi pokroviteljska mentaliteta, prav tako ni prišlo do uvedbe v tujini dobro znanih nadomestnih mehanizmov, ki krepijo vpliv ljudi z ovirami, kot sta podporno ali skupno odločanje.

Za varstvo pravic ljudi z ovirami v Sloveniji skrbi tudi Varuh človekovih pravic RS. V obdobju 2010–2018 je denimo obravnaval 59 primerov diskriminacije ljudi z ovirami in 20 primerov diskriminacije na področju duševnega zdravja (primeri so vključevali omejitve osebne svobode, socialne zadeve ter področji zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja) (Šelih in Kalčina, 2017; letna poročila Varuha). Eden od primerov govori o izkušnji prisilne hospitalizacije in zlorabe posebnega varovalnega ukrepa (PVU).⁴

---

4 Pobudnik se je pritožil, ker so na njem izvajali ukrep PVU (oviranje s pasovi) več kot 72 ur. Ob tem je večkrat prosil za vodo, vendar se je osebje do njega obnašalo neprimerno. Varuh je ob obisku bolnišnice ugotovil, da so ukrep PVU (ki lahko po Zakonu o duševnem zdravju traja le 4 ure) pri pobudniku verižno uvajali, ukinjali in ponovno uvajali. Iz evidenc ni bilo mogoče razbrati, da bi bil pobudnik kdaj v obdobju 112 ur dejansko odvezan. Tudi obrazci so se vodili zelo pavšalno. Tako so lahko ugotovili, da je bila vrsta obrazcev o PVU dejansko skopirana, s popolnoma enako navedbo. Prav tako osebje ni bilo dovolj navzoče v sobi, ki je spominjala na skladišče, ko se je izvajal ukrep (Varuh človekovih pravic RS, Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2013).

Spremembe skozi čas v številkah

Uradnih podatkov o položaju ljudi z ovirami v Sloveniji ni veliko; na voljo je podatek, da je v Sloveniji 146 dolgotrajnih institucij za otroke, odrasle in stare ljudi z različnimi oblikami oviranosti. Leta 2015 sta dve raziskovalni študiji pridobili doslednejše podatke o obsegu institucionalizacije pri nas (Flaker et al., 2015; Zaviršek et al., 2015). Ena od njih je pokazala, da je bilo v institucijah za dolgotrajno nastanitev skoraj 22.800 oseb – 21.814 jih je živelo v stavbah za od 100 do 700 oseb in 978 v manjših enotah v bližini institucije ali v mestih, ki jih upravljajo institucije, pri čemer imajo stanovalci in stanovalke le malo izbire ali nadzora nad svojim vsakdanjikom. Ta številka obsega vse vrste nastanitvev in vključuje tudi starejše odrasle. Število odraslih med 18. in 65. letom starosti v teh institucijah je 4.186. Večina mest je namenjena starim ljudem, čeprav ena vrsta zavodov (CUDV) omogoča podporo otrokom, mladostnikom in odraslim – tu je bilo 961 odraslih, starih od 18 do 65 let, in 242 otrok (Flaker et al., 2015, Zaviršek, 2019). Poročilo o prehodu iz institucionalne v skupnostno oskrbo v 27 državah članicah EU za državo Slovenija iz leta 2017 navaja, da je za večino oskrbe in zdravljenja na področju duševnega zdravja zagotovljenih 2.000 postelj v petih psihiatričnih bolnišnicah in petih psihiatričnih oddelkih v splošnih bolnišnicah. Informacij o tem, koliko teh postelj pomeni dolgotrajnejšo namestitev, ni, vendar poročilo omenja, da je povprečna dolžina bivanja približno šest tednov (Turnpenny et al., 2017, v: Šiška in Beadle-Brown, 2020).

Zakonski in politični okvirji deinstitucionalizacije

Četudi v Sloveniji nismo še sprejeli vseh potrebnih področnih zakonov in ukrepov za implementacijo konvencije v praksi, je treba ugotoviti, da je že Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva 2013–2020 vsebovala zavezo okrepiti skupnostne službe in storitve (od 50 % do 80 % za posamezne kategorije stanovalcev). Intenzivnejše dogajanje na področju dolgotrajne oskrbe se je začelo v letih 2016 in 2017 (z začetki že v letih 2014 in 2015). Pri Ministrstvu za zdravje Republike Slovenije je bil ustanovljen Direktorat za dolgotrajno oskrbo, ki je oktobra 2017 predstavil nov predlog Zakona o dolgotrajni oskrbi in obveznem zavarovanju za dolgotrajno oskrbo. Predlog je imel številne pomanjkljivosti in ni bil sprejet, a je bil kljub temu v letu 2018 objavljen

razpis za izvedbo pilotnih projektov, ki naj bi podpirali prehod v izvajanje sistemskega zakona o dolgotrajni oskrbi. Izbrana so bila tri pilotna okolja, ki so v drugi polovici leta 2018 že začela izvajati pilotne dejavnosti in izobraževanje. Med bolj kritiziranimi deli predloga zakona je bila poudarjena vloga neformalne oskrbe, ki je na plečih ženskih neformalnih oskrbovalk v družini. Modeli oskrbe, ki temeljijo na neformalni oskrbi v družini, utrjujejo tradicionalne spolne vloge in povečujejo neenakosti med spoloma; takšna ureditev bi lahko vodila do manj konkurenčnega položaja žensk na trgu dela, vplivala na njihovo zdravstveno stanje, težje usklajevanje poklicnega in družinskega oziroma zasebnega življenja. Problematičen je bil tudi vstopni prag za pravico do formalne oskrbe v instituciji, ki je predvideval, da bo oskrba v institucijah namenjena samo najzahtevnejši oskrbi, kar pomeni tveganje za neformalne oskrbovalce, torej pretežno ženske skrbnice (intenzivnost oskrbe, izgo-relost). Prvi Zakon o dolgotrajni oskrbi je bil kljub kritikam sprejet leta 2021, drugi, ki je odpravil nekaj slabosti prvega zakona (ne pa vseh), je bil sprejet leta 2023. Zakon je začel veljati leta 2024, medtem ko bo večina pravic dejansko začela veljati v letu 2025.⁵

Med pozitivnimi premiki je treba omeniti tudi sprejetje Zakona o osebni asistenci in Zakona o socialnem vključevanju invalidov, saj oba dajeta osnovo za okrepitev bivanja in oskrbe odraslih ljudi z ovirami v domačem okolju oziroma skupnosti, čeprav vsebujeta tudi številna protislovja (Zakon o osebni asistenci je bil v letu 2021 že dopolnjen). Zakonsko urejena in zagotovljena osebna asistenca se je začela izvajati v letu 2019, in nove storitve socialnega vključevanja, med katere spada tudi storitev ohranjanja socialne vključenosti starejših invalidov, leta 2022. V letu 2018 se je zgodil še en premik. Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in evropsko kohezijsko politiko je v letu 2018 dala Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije (v nadaljevanju MDDSZ) zeleno luč za projekt *Vzpostavitev projektne enote za izvedbo deinstitutionalizacije od 2018 do 2022* (Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in evropsko kohezijsko politiko, 2018). Direktorat za starejše in deinstitutionalizacijo na MDDSZ se je tako leta 2018 pospešeno lotil procesa deinstitutionalizacije s sredstvi Operativnega programa 2014–2020 (podaljšan

5 Z razvojem dolgotrajne oskrbe in načrtovanjem procesov deinstitutionalizacije na specifičnem področju demence se podrobneje ukvarjamo v temeljnem projektu Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v teoriji in praksi socialnega dela (ARRS, J5-2567, 2020–2024).

do leta 2023). Skupna višina sredstev, namenjenih za projekt, je bila 1,02 milijona evrov, od tega je Evropski socialni sklad prispeval dobrih 816.000 evrov. Pilotni enoti sta bili Dom na Krasu in CUDV Črna na Koroškem. V teh letih je tako projektna enota pripravila načrte za preobrazbo obeh zavodov in začela pilotno izvajati projekte, v okviru katerih naj bi oskrbo v skupnosti zagotovila 140 uporabnikom obeh zavodov, vključno s pripravo osebnih načrtov, usposabljanja zaposlenih z znanji, ki bi omogočala opuščanje institucionalne kulture (MDDSZ – Projektna enota za izvedbo deinstitutionalizacije, 2022).

Pot do deinstitutionalizacije, dolgotrajne oskrbe v skupnosti, neodvisnega življenja ljudi z ovirami je bila tlakovana postopoma in še zdaleč ni končana. Prizadevanja segajo že vsaj štirideset let nazaj v zgodovino (še v čas Jugoslavije); spremembe so se dogajale v več valovih, v katerih so se izmenjavali intenzivna dogajanja in zastoji.⁶ Vendar lahko rečemo, da do oblikovanja Ministrstva za solidarno prihodnost Republike Slovenije z novoustanovljenim Direktoratom za starejše, dolgotrajno oskrbo in deinstitutionalizacijo v letu 2023 Slovenija verjetno še ni imela tako jasne politike, ki bi določila deinstitutionalizacijo in dolgotrajno oskrbo kot svojo prednostno nalogo. 15. marca 2024 je ministrstvo sprejelo *Strategijo deinstitutionalizacije za socialno varstvo v Republiki Sloveniji za obdobje 2023 – 2033* (Ministrstvo za solidarno prihodnost Republike Slovenije, 2024a), ki predstavlja izhodišče za izvedbo reforme deinstitutionalizacije v Sloveniji. Med prvimi koraki reforme bo prvenstveno prilagoditev zakonodaje, da bo reforma v praksi tudi mogoča. Za izvedbo desetletne reforme, ki jo Strategija predvideva, bodo že letos začeli s črpanjem kohezijskih sredstev EU (Ministrstvo za solidarno prihodnost Republike Slovenije, 2024b).

Poleg nedvomnih pozitivnih premikov spremljajo zadnji val deinstitutionalizacije torej tudi protislovja in tveganja za nadaljnje diskriminacije, kot je dvotirni sistem oskrbe, ki zavira resnične spremembe v skupnosti; delitev na uporabnike, ki naj bi bili »zmožni« živeti v skupnosti, in tiste z intenzivnejšimi potrebami, ki naj ne bi bili. Skrb vzbujajoča je tudi persistentnost vodstev nekaterih socialnih zavodov proti spremembam. Nedoslednost in neodločnost prejšnjih pristojnih ministrstev sta pri drugih deležnikih sprožila dvome vanjo, medtem ko so se tisti, ki ji nasprotujejo, naučili, kako jo

---

6 O zgodovini in procesih deinstitutionalizacije izčrpno pišeta Andreja Rafaelič in Vito Flaker (Rafaelič, Flaker 2021 in Flaker, Rafaelič 2023).

na deklarativni ravni podpreti, a hkrati ohranjati status quo in utrjevati ustanove. Med večjimi tveganji sta tako transinstitucionalizacija (preselitev iz posebnih zavodov v domove za stare) in reinstitucionalizacija (selitev v nove »skupnostne« domove, pogosto zgrajene v bližini starih zavodov, ki so namenjeni 50–70 stanovalcem), s čimer se krši s konvencijo zaukazan moratorij na gradnjo novih struktur. Težava je tudi ohranjanje institucionalne kulture v skupnostnih službah. Denimo, ponekod je osebje prisotno v bivalnih enotah ves čas tudi, ko za to ni potrebe, obroki hrane se vozijo iz glavne stavbe zavoda, namesto da bi si jih sami pripravljali, ipd. Po navadi so pojasnila takih praks administrativne narave, npr. obstoječi pravilniki nečesa ne dovoljujejo, a je enako težko razumeti, zakaj se potemtakem toliko let že ne spremenijo. Ohranja se medicinski model, čeprav zavodi govorijo, da delujejo v duhu socialnega modela; medtem ko stare-nove paradigme popravljanja, prisile, pokroviteljske drže in poudarek na varovanju in nadzoru žal pogosto vztrajajo tudi v skupnostnih službah (Videmšek, 2013).

Participacija uporabnikov v procesih deinstitucionalizacije

Glasu uporabnikov v teh prelomnih dogajanjih ni dovolj slišati. Pomembne odločitve se dogajajo na političnih ravneh in resornih ministrstvih. Po drugi strani se z uporabniškim raziskovanjem poraja novo avtonomno »znanje z dna, od spodaj«, ki prav tako ne pride do ustreznih kanalov vpliva. Obe resoluciji, za socialno varstvo⁷ in duševno zdravje,⁸ sicer predvidevata vključevanje uporabnikov na vseh ravneh odločanja, medtem ko je bil pri nastajanju Resolucije o nacionalnem programu duševnega zdravja ustanovljen tudi uporabniški svet, v katerega so zadnji trenutek – namesto predstavnika uporabnikov – imenovali predstavnika svojcev. Zdi se, da je »glas uporabnikov« tudi v zadnjem valu deinstitucionalizacije le glas na deklarativni ravni in ne zajame ljudi, ki niso v predstavnikiški vlogi. Predstavniki ministrstva priznavajo, da pri tej točki resolucije niso še

---

7 Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2022–2030. *Uradni list RS*, št. 49/22.

8 Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028 (2018). *Uradni list RS*, št. 24/18.

naredili kljukice. Rezultat sta dve vzporedni resničnosti, kar je eden od uporabnikov na javni tribuni s predstavniki ministrstva⁹ strnil v stavek: »*Resolucija ne odseva naših resničnih problemov.*« Pereče težave so številne. Uporabniško društvo na področju duševnega zdravja Svizci je v letu 2019 opravilo uporabniško raziskavo, v kateri so pokazali na resnične težave, s katerimi se spopadajo na področju dela, bivanja, preživetja (Cigoj et al., 2019).

Ko raziskujejo uporabniki, se pravi, ko res odločajo o temah raziskav in postavljajo vprašanja, raziskujejo o revščini in osnovnem preživetju, ker je to nekaj, kar najbolj zaznamuje njihovo življenje in zahteva najhitreje sistemske rešitve. Teme, ki jih odpirajo, so globoko socialne; o njih ni mogoče ničesar prebrati v resolucijah in nacionalnih programih. V skupinskem pogovoru aprila 2019 smo se o teh temah pogovarjali s člani in članicami društva Svizci (Urek, 2021). Kako ocenjujejo deinstitutionalizacijo pri nas, kako se pozna na njihovih življenjih? Uspešnost »odprtih vrat« deinstitutionalizacije merijo z merilom števila »zaprtih vrat« (dela, stanovanja, dostojnega življenja), pred katerimi ostajajo. »*Velike spremembe, ki jih pelje ministrstvo, so morda v redu, ne vem, a šteje samo izkušnja. Ko doživiš zaprta vrata.*«

Na primer, težavo predstavljajo najemnine za tiste, ki si prizadevajo živeti neodvisno. Cena najema prostora za bivanje (največkrat sobe) je enaka znesku celotne invalidske pokojnine posameznika. Neodvisno življenje si je preprosto težko privoščiti, zato so ljudje pogosto obsojeni na bivanje v instituciji ali stanovanjski skupini, za katerega participirajo ponekod s celo pokojnino, ali na životarjenje pri starših kot večni otroci. »Zaprta vrata« ponazarjajo izkušnjo uporabnika, ki so mu na centru za socialno delo zavrnilo vlogo za izredno denarno pomoč s pojasnilom: »Preživeti s tako malo denarja in se prebijati skozi mesec je pravzaprav sam po sebi izredni dogodek, ki se nikoli ne konča, je izredno stanje ves čas!«, je njegov odgovor. Zdi se, da se med različnimi področji življenja, kjer lahko ostaneš pred zaprtimi vrati, sklene zaprt krog, ki prvotno stisko poglobi in jo širi še na druga področja. Skupna izkušnja je, da zakonodaja in sistemska urejenost delujeta tako, da socializacijo ljudi z duševnimi stiskami prej zavira kot pospešuje. »*Vedno se zaletiš v kakšna zaprta vrata. To nenehno doživljamo.*« Proces deinstitutionalizacije bi bil lahko uspešen,

---

9 Društvo Svizci, Javna tribuna s povabljenimi predstavniki MDDSZ, Fakulteta za socialno delo, 28. 6. 2019.

le če bi se zakonodaja in programski dokumenti pisali na podlagi izkušenj uporabnikov. Namesto tega »danes sistem postavlja v ospredje nekega čudnega, neobstoječega, idealnega uporabnika, ki ne obstaja. Ko rabiš nujno pomoč, se sistem ne zgane.«

Zdi se, da uporabniki trenutno uživajo le iluzijo državljanstva, kot se je izrazila Liz Sayce (2000). Vendar kljub težkemu preživetju ne bi nihče od sogovornikov zamenjal svoje svobode za življenje v instituciji in celo ne za bivanje v stanovanjski skupini. Njihove pripovedi – čeprav poudarjajo težave – niso pripovedi žrtev, ampak preživelih in solidarnih sotovarišev. Kljub številnim zaprtim vratom sistema so našli razpoke in reže, med katere so postavili nogo, in preprečili, da bi obstali pred vrati. Ta reža svetlobe, ki se kaže med vrati, je zlasti v medsebojni podpori. Njihova želja je opogumiti ljudi in posredovati sporočilo, da je lahko vsak pomemben akter in strokovnjak za svoje potrebe; sistem duševnega zdravja namreč zdaj deluje tako, da ljudi pasivizira, zaradi česar jih je težko mobilizirati. Pomembno je najti svoj glas in moč, pravijo, saj o njih zmeraj govorijo drugi, kot da jih ni. Večina se jih sprijazni z vlogo bolnika in »prejemnika storitev«. Njihovo občutje je, da bi lahko drug drugemu ogromno pomagali, saj imajo neprecenljive izkušnje, kako se znajti v sistemu: »Premalo se učimo iz lastne prakse. Pozabljamo, kako smo izšli iz kriz, kako smo si pomagali skozi težka obdobja. Ne spomnimo se pozitivnih stvari.« Njihova želja je, da bi vplivali na spremembe sistema, da bi izhajali iz tega, kar uporabniki doživljajo in potrebujejo (Urek, 2021). Na uporabniški javni tribuni leta 2021 je bilo povsem jasno, da so v času epidemije koronavirusne bolezni covid-19 od vseh akterjev na področju duševnega zdravja prav uporabniki bili v največji meri tisti, ki so gradili mrežo človeške solidarnosti (zbirali denar, živila in potrebščine, vzdrževali stik in obiskovali izolirane znance s težavami v duševnem zdravju idr.).¹⁰ Med pozitivnimi premiki je potrebno omeniti, da je februarja 2024 začela veljati novela zakona o volitvah v državni zbor, ki pravico voliti in biti voljen omogoča polnoletnim, ki so zaradi intelektualnih in psihosocialnih ovir pod skrbništvom.

10 Inštitut RS za socialno varstvo in Društvo SVIZCI – uporabniško društvo za duševno zdravje: Pomen skupnostne oskrbe v času epidemije, online posvet, 2. 3. 2021.

Prav tako uvaja pravico do pomočnika, ki lahko volivcem pomaga na volišču.¹¹

Implementacija zakona o osebni asistenci kot primer obstoječih strukturnih in kulturnih ovir

»Pol leta po sprejetju zakona smo vedeli, da grejo stvari narobe, začeli smo opozarjati [...] ignoranca kot nevednost in ignoranca kot brezbričnost, nimamo sogovornika [...] kaj šele, ko govorimo o konceptih, o teoretskih rečeh [...] to me najbolj jezi, zaradi tega sem najbolj razočarana. [...] Na YHD-ju smo izvajalcem osebne asistence že dvakrat znižali plačo, da bi jo prihranili za plače osebnih asistentov [...] Ta tiskovna konferenca, vedela sem, da ne bo uspešna, v tej državi velja le leporečje, argumenti, strokovnost, nimajo nobene veljave.«
(Elena Pečarič, Tiskovna konferenca, 6. 2. 2024).

»Neodvisno življenje je nekaj težkega ...«
(Klaudija Poropat, Tiskovna konferenca, 6. 2. 2024).

Model človekovih pravic

V zadnjem desetletju in pol se je socialni model na področju ljudi z ovirami dopolnil z modelom človekovih pravic; ne gre več zgolj za odzivanje na človekove potrebe, temveč za pravice, da posameznik in posameznica navkljub oviranosti živita v običajnem okolju, imata nadzor nad svojim življenjem in pravico do samoodločbe, ko gre za pomembne življenjske odločitve. Ne miloščina, kot v 19. stoletju, ne socialna pomoč, kot v 20. stoletju, temveč pravica do enakih prostorov, na področju šolanja, zaposlovanja in enakih socialnih identitetnih položajev, kot jih imajo neovirani ljudje, so postali vodilo ideje človekovih pravic.

V Sloveniji smo se modelu pravic najbolj približali z Zakonom o osebni asistenci, ki je bil sprejet leta 2017 in ki temelji na modelu

---

11 Če volivec zaradi dolgotrajne telesne, duševne, intelektualne ali senzorične okvare ne more glasovati, lahko na volišče pripelje osebo po svoji izbiri, ki mu pri tem pomaga (ZVDZ, 79. člen).

neodvisnega življenja (angl. *independent living*). Osebna asistenca naj bi človeku z oviro v starosti med 18 in 65 let omogočala živeti neodvisno življenje, ne glede na to, kolikšen obseg potreb imata posameznik ali posameznica.

Zahteve hendikepiranih aktivistov po osebni asistenci, natančneje ustanovnih članic in člana društva YHD, Elene Pečarič, Kladije Poropat in Emila Bohinca, so obstajale v Sloveniji od sredine 90. let prejšnjega stoletja (YHD, 2024). Politični odločevalci so se nanje odzivali predvsem z izgovorom, da za takšno pravico v državi »ni denarja«; ljudje z velikim obsegom potreb so bili za državo »predragi«, zanje je bila namenjena zavodska oskrba. Ko so leta 2012 potekali pogovori s tedanjim ministrom za področje socialnih zadev (MDDSZ), z gospodom Vizjakom, so hendikepirani aktivisti naleteli na gluha ušesa; tudi ministrica Kopač Mrak je leta 2016 menila, naj se osebna asistenca umesti v dolgo nastajajoč zakon o dolgotrajni oskrbi. Eden od pomembnih razlogov za nerazumevanje koncepta neodvisnega življenja je bil, da so bile njegove nasprotnice vseskozi invalidske organizacije. Te so se držale preverjene formule, naj ljudje z oviro živijo bodisi v instituciji bodisi pri starših, medtem ko so se drugim konceptom izogibale.

Danes koncept osebne asistencije predpostavlja, da je oseba z oviro asistentov delodajalec, asistenta izbere in ga odpusti; asistenca zmanjšuje ovire, ki obstajajo v okolju, in posamezniku omogoči, da opravlja tiste dejavnosti, ki jih brez asistencije ne more (ENIL 2024; Modic, Pečarič, Retelj, 2021). Asistent je roka in noga posameznika, ne pa njegova volja, želja. Koncept »neodvisnega življenja«, ki so ga najprej razvili v ZDA in dodobra implementirali v Skandinaviji, govori o enaki človeškosti vseh ljudi. Z osebno asistenco naj bi človek spet dobil nadzor nad svojim življenjem.

Odbor Združenih narodov za pravice ljudi z ovirami je leta 2017 v svojem splošnem komentarju k 19. členu konvencije natančno opredelil koncept neodvisnega življenja in osebne asistencije. V njem je med drugim zapisano:

- (a) Neodvisno življenje pomeni, da so osebam z ovirami zagotovljena vsa potrebna sredstva, ki jim omogočajo, da sami izbirajo in nadzorujejo svoje življenje ter sprejemajo vse odločitve v zvezi s svojim življenjem. Osebna avtonomija in samoodločanje sta temeljnega pomena za neodvisno življenje, vključno z dostopom do prevoza, informacij, komunikacije in osebne pomoči,

kraja bivanja, dnevne rutine, navad, dostojne zaposlitve, osebnih odnosov, izbire oblačil, prehrane, higiene in zdravstvene oskrbe, verskih in kulturnih dejavnosti ter spolnih in reproduktivnih pravic. Te dejavnosti so povezane z razvojem človekove identitete in osebnosti: kje živimo in s kom, kaj jemo, ali radi spimo ali gremo spat pozno zvečer, smo v hiši ali na prostem, imamo prt in sveče na mizi, imamo domače živali ali poslušamo glasbo. Takšna dejanja in odločitve tvorijo to, kar smo. Neodvisno življenje je bistveni del posameznikove avtonomije in svobode in ne pomeni nujno, da živi sam. Prav tako ga ne smemo razumeti zgolj kot sposobnost samostojnega opravljanja vsakodnevnih dejavnosti. Raje ga je treba razumeti kot svobodo izbire in nadzora v skladu s spoštovanjem prirojenega dostojanstva in avtonomije posameznika, kot je zapisano v členu 3(a) Konvencije. Neodvisnost kot oblika osebne avtonomije pomeni, da osebi z oviro ni odvzeta možnost izbire in nadzora glede osebnega načina življenja in vsakodnevnih dejavnosti;

- (b) Vključenost v skupnost. Pravica biti vključen v skupnost se nanaša na načelo popolnega in učinkovitega vključevanja in sodelovanja v družbi, kot je med drugim zapisano v členu 3(c) Konvencije. Vključuje polno družbeno življenje in dostop do vseh storitev, ki so na voljo javnosti, dostop do podpornih storitev, ki so na voljo osebam z oviro, da se jim omogoči polno vključevanje in sodelovanje na vseh področjih družbenega življenja. Te storitve se lahko med drugim nanašajo na stanovanje, prevoz, nakupovanje, izobraževanje, zaposlovanje, rekreacijske dejavnosti ter vse druge objekte in storitve, ki so na voljo javnosti, vključno z družbenimi mediji. Pravica vključuje tudi dostop do vseh ukrepov in dogodkov političnega in kulturnega življenja v skupnosti, med drugim do javnih srečanj, športnih dogodkov, kulturnih in verskih festivalov ter vseh drugih dejavnosti, pri katerih želi človek sodelovati.
- (c) Ureditev neodvisnega življenja. Tako neodvisno življenje kot vključenost v skupnost se nanašata na življenjske ureditve zunaj vseh vrst nastanitvenih ustanov. Ne gre »samo« za življenje v določeni stavbi ali okolju; gre predvsem za to, da se zaradi vsiljevanja določenega stila življenja ne izgubita osebna izbira in avtonomija. Velikih ustanov z več kot sto stanovalci, manjših domov s petimi do osmimi posamezniki in celo individualnih domov ni mogoče

imenovati oblike neodvisnega življenja, če imajo elemente institucionalnega življenja. Čeprav se institucionalizirane ustanove lahko razlikujejo po velikosti, imenu in ureditvi, jih opredeljujejo elementi, kot so obvezno osebje, ki oskrbuje več ljudi naenkrat; odsotnost ali omejen vpliv na to, od koga posameznik sprejema pomoč; izolacija in ločitev od običajnega življenja v skupnosti; pomanjkanje nadzora nad vsakodnevnimi odločitvami; pomanjkanje možnosti izbire, s kom živeti; togost rutine ne glede na posameznikovo voljo in želje; dejavnosti, ki so zbrane na enem mestu za določeno skupino ljudi, ki potekajo pod določenim nadzorom; pokroviteljski pristop pri zagotavljanju storitev; nadzor nad tem, kako posameznik ali posameznica živi; običajno tudi nesorazmerno veliko število oseb z ovirami, ki živi v istem okolju. Institucionalno okolje lahko hendikepiranim nudi določeno stopnjo izbire in nadzora, vendar so te izbire omejene na določena področja življenja in ne spreminjajo segregacijskega značaja institucij. Politike deinstitutionalizacije zato zahtevajo izvajanje strukturnih reform, ki presegajo zgolj zapiranje institucionalnih ustanov. Večji in manjši domovi za otroke so še posebej nevarni za otroke, za katere ta oblika bivanja ne more nadomestiti potrebe po odraščanju v družini. 'Družini podobne ustanove' so še vedno ustanove in ne morejo nadomestiti oskrbe v družini.

- (d) Osebna asistenca. Osebna asistenca se nanaša na podporo, ki je individualizirana in jo usmerja posameznik z oviro in je orodje za neodvisno življenje. Čeprav se načini osebne asistencе lahko razlikujejo, obstajajo elementi, po katerih se osebna asistenca razlikuje od drugih vrst osebne podpore, in sicer:
- (i) Financiranje osebne asistencе mora biti zagotovljeno na podlagi individualiziranih meril, upoštevati pa je treba tudi standarde človekovih pravic za dostojno zaposlitev. Financiranje mora nadzorovati posameznik z oviro, finančna sredstva morajo biti namenjena njemu osebno, da lahko plača osebno asistenco. Temelji na individualni oceni potreb in z upoštevanjem posameznikovih življenjskih okoliščin. Individualizirane službe ne smejo pomeniti zmanjšan obseg financiranja in/ali da bi moral človek plačevati storitve sam.
  - (ii) Storitev mora nadzorovati človek z oviro, kar pomeni, da lahko storitev naroči pri različnih ponudnikih ali pa je sam delodajalec. Hendikepirani imajo možnost, da sami

oblikujejo svojo storitev in odločajo, kdo, kako, kdaj, kje in na kakšen način jo bo izvajal, ter dajejo navodila in usmerjajo izvajalce storitev.

- (iii) Osebna asistenca je odnos 'ena-na-ena'. Osebne asistente mora zaposliti, usposobiti in nadzorovati oseba, ki ji je osebna asistenca dodeljena. Osebnih asistentov se ne sme 'deliti' brez popolnega in prostovoljnega soglasja osebe, ki ji je osebna asistenca dodeljena. »Souporaba« osebnih asistentov bo potencialno omejila samoodločanje in neovirano sodelovanje človeka z oviro v skupnosti.
- (iv) Samostojno upravljanje izvajanja storitev. Ljudje z ovirami, ki potrebujejo osebno asistenco, lahko svobodno odločajo o stopnji osebnega nadzora nad izvajanjem storitev glede na svoje življenjske okoliščine in želje. Tudi če so odgovornosti 'delodajalca' prenesene na druge izvajalce, ostaja človek z oviro vedno v središču odločitev v zvezi z asistenco; nanj je treba nasloviti vsa vprašanja o posameznikovih željah, ki jih je treba spoštovati. Nadzor nad osebno asistenco se lahko izvaja v obliki podpornih oblik pri odločanju (*supported decision making*) (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2017).

Zaradi zlorab, ki so spremljale implementacijo osebne asistence, ki so jo odločevalci, izvajalci osebne asistence, svojci oviranih ljudi in pogosto tudi sami ljudje z ovirami razumeli kot oskrbo in ne kot podporo za neodvisno življenje, osebni asistenci danes grozi, da se bo spremenila v svoje nasprotje. Nekateri menijo, da se morajo postaviti »standardi in normativi«, kot da ni prav to v nasprotju s konceptom neodvisnega življenja; drugi menijo, da so izvajalci tisti, ki organizirajo urnike uporabnikom in ne uporabniki sami. Kot je dejala Klaudija Poropat: »Namesto da bi v socialnovarstveni sistem vnesli načela neodvisnega življenja, popravljajo osebno asistenco v oskrbo!« (Tiskovna konferenca, 6. 2. 2024). Koncept osebne asistence namreč sloni na pravici posameznika, da živi neodvisno življenje, medtem ko pravica zahteva tudi odgovornost, ki se jo morajo zavedati tako izvajalci asistence kot asistenti in uporabniki, ki morajo usposobiti asistente za delo.

Pet let od implementacije zakona bi morala evalvacija novega zakona odgovoriti na naslednja vprašanja: Kako se je spremenilo

življenje oviranega človeka zaradi osebne asistencе? Koliko posameznikov in posameznic je zaradi asistencе dokončalo šolanje? Koliko se jih je zaposlilo? Koliko od njih je iz bivanja pri starših s pomočjo asistencе začelo živeti samostojno življenje? S katerimi dejavnostmi se ukvarjajo ljudje z ovirami, s katerimi se niso ukvarjali, preden niso dobili asistencе? Takšna vprašanja bi morala biti vključena v evalvacijske analize, da bi zares ocenili, do kakšnih premikov je prišlo. Če se ugotovi, da ni učinkov, ki bi jih pokazali ti kazalniki, pomeni, da je treba ponovno opraviti oceno potreb ljudi z ovirami, ki že prejemajo osebno asistenco, in se vprašati, kaj gre narobe.

Praktična implementacija pravice do osebne asistencе v Sloveniji od leta 2019

Ob implementaciji zakona leta 2019 so se pokazale zgodovinsko ustvarjene ovire v kulturi in strukturi, posledica katerih je, da se je življenje nekaterim ljudem z ovirami izboljšalo, medtem ko se je drugim celo poslabšalo (Zaviršek, Pečarič, 2019). Med strukturnimi in kulturnimi ovirami so zapoznela deinstitucionalizacija, kultura pokroviteljstva in familizalizma ter pomanjkanje raznovrstnih storitev v skupnosti (Zaviršek, Fischbach, 2023).

Zapoznala deinstitucionalizacija

Deinstitucionalizacija ne pomeni le, da ljudi ne bi več nameščali v odročne zavode, temveč v običajna stanovanja z običajnimi oblikami individualizirane podpore, namesto pogostega nepotrebne 24-urnega pokritja, ampak tudi spremenjen odnos do oviranih, ki niso »drugačni«, temveč del človeške raznovrstnosti (Zaviršek 2017a, 2017b; Bezjak, 2022).

Evropska komisija z 19. členom Konvencije državam podpisnicam podeljuje odgovornost za to, da dobijo ljudje z ovirami »dostop do različnih storitev na domu ter bivalnih in drugih podpornih storitev v skupnosti, vključno z osebno pomočjo, potrebno za življenje in vključitev v skupnost ter za preprečevanje osamljenosti ali izločevanja iz skupnosti« ter dostop do »objektov in naprav, namenjenih vsem prebivalcem« (Zaviršek, 2018). V procesih deinstitucionalizacije se za ljudi iz socialnovarstvenih zavodov, ki imajo med 100 in

400 stanovalcev, največkrat ustanavljajo manjše ustanove (bivalne enote za približno 25 oseb), kar imenujemo reinstitucionalizacija, in v manjšem obsegu tudi stanovanjske skupine, obenem se z novimi zakoni institucionalizira vključevanje sorodnikov v domačo oskrbo ljudi z ovirami, kar je očitno tako v zakonu o osebni asistenci kot zakonu o dolgotrajni oskrbi.

Pokroviteljstvo in familializem

Pokroviteljstvo se nanaša na politike in prakse avtoritet, ki omejujejo pravico do samoodločanja osebam z ovirami in še povečujejo njihovo odvisnost. Gre za podreditev posameznika institucionalnim rutinam, birokratskim praksam in družinskim pričakovanjem. Familializem je na eni strani splošno prepričanje, da ljudje z ovirami niso sposobni odločati o zadevah, ki se jih tičejo, da so družinski člani tisti, ki sprejemajo odločitve namesto njih. Hkrati gre tudi za neoliberalna pričakovanja, da morajo »breme dolgotrajne oskrbe« prevzeti družine in posamezniki, da bi zmanjšali stroške države na področju socialne oskrbe. Diskurz familializma spregleda dejstvo, da so se danes družinske prakse spremenile in da si ljudje pogosto ne želijo, da bi jih oskrbovali družinski člani, vendar včasih to ni mogoče. V nekaterih skupnostih zaradi migracije ženske delovne sile primanjkuje žensk, ki so še danes tradicionalne oskrbovalke; v Srbiji, na Hrvaškem, v Romuniji, Bolgariji in pred začetkom vojne tudi v Ukrajini je odšlo toliko žensk, da raziskovalci govorijo o regijah praznin, ki ponekod povsem spreminjajo življenje ljudi (Zaviršek, Fischbach 2023).

Familializem se izraža tudi na področju dolgotrajne oskrbe,¹² saj naj bi posameznice in posamezniki, ki imajo po tem zakonu možnost živeti doma in v običajnem okolju, dobili podporo »oskrbovalca družinskega člana«, ki naj bi bila sorodnica, namesto da bi človek prejel podporo v domačem okolju brez dodatne obremenitve svojcev (četudi ti za oskrbo prejmejo plačilo) (20. člen).

Odprto ostaja tudi vprašanje, kako učinkovito se bo zakon o dolgotrajni oskrbi lotil vprašanja mlajših posameznic in posameznikov z ovirami, ki živijo po domovih za stare. Raziskava iz leta 2015

---

12 Zakon o dolgotrajni oskrbi (Uradni list RS, št. 84/23), <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO8819>.

dokazuje, da približno 1.000 ljudi, v starosti med 25 in 65 let, živi po domovih za stare (Zaviršek *et al.* 2015). Med njimi nekateri živijo na oddelkih za »mlajše invalide«, ki jih ima nekaj domov, sicer so mlajši ljudje nameščeni vsepovsod. Razlogi za to so, da bodisi niso imeli svojcev, ki bi zanje skrbeli, da v bloku ni bilo dvigala, ali da stanovanjska hiša, v kateri so živeli, ni bila prilagojena gibalni ali senzorni oviri. Zgodbe ljudi so bile podobne: »Po rehabilitaciji mi je socialna delavka rekla, naj grem za nekaj časa v dom za stare, dokler se ne najde druga rešitev, a druga rešitev se ni nikoli našla« (*ibid.*). Zakon o dolgotrajni oskrbi ne omogoča dolgotrajne oskrbe mlajšim ljudem, ki ne želijo živeti v instituciji in tudi ne morejo živeti doma.

Za takšne primere bi potrebovali stanovanja, prilagojena ljudem z ovirami, in vrsto skupnostnih služb, ki bi jih človek lahko uporabljal: službe za pomoč na domu in kot podpora na področju delovnega mesta, fizioterapije, prevozne službe, podporne službe za upravljanje z osebno asistenco, službe za psihosocialno podporo, dnevne centre za druženje, osebno asistenco. »Oskrbovalec družinskega člana« so praviloma ženske, za katere se predpostavlja, da bodo prevzele oskrbo svojca. Tudi na tem področju je umanjala dejanska razprava o tem, ali posamezniki in posameznice zares želijo, da bi jih oskrbovali svojci, ali to želijo svojci in ali imajo za to možnost. In kaj storiti, če možnosti »oskrbovalca družinskega člana« ni? Na takšen način se familializem, pokroviteljstvo in birokratske prakse reproducirajo ter se Konvencija Združenih narodov o pravicah oseb z ovirami, spoštuje le na videz.

Prakse ponavljanja enakega

Med največje napake pri implementaciji Zakona o osebni asistenci spadajo naslednje: a.) osebno asistenco so pridobili ljudje, ki je ne potrebujejo (ali ne v obsegu ur, ki jih imajo), ampak potrebujejo druge storitve v skupnosti; ocenjuje se, da je takšnih četrtnina (izmed 4.000 cf. Poropat, Tiskovna konferenca 6. 2. 2024); b.) osebni asistenti so postali svojci uporabnikov; c.) izvajalci osebne asistencije so postale organizacije in podjetja, ki iščejo predvsem dobiček in ne krepijo pravice ljudi z ovirami.

Izmed vseh osebnih asistentov, ki jih plačuje država (približno 8.000 oseb), je bila januarja 2024 polovica družinskih članov oviranih ljudi (približno 4.000 oseb). To so pogosto starši, matere, očetje

in drugi sorodniki. Številni so se za to delo odločili zaradi brezposelnosti in v primeru, ko je bil njihov dotedanji zaslužek nižji od zasluzka osebnih asistentov. Neka mama je povedala: »*Z mozem sva se usedla dol in pregledala zasluzke; ugotovila sva, da je njegova plača nižja od moje, zato je on postal osebni asistent hčerki*« (telefonski pogovor, 2023, DZ). Prišlo je do preместitve problematike; z osebno asistenco se pogosto rešujeta ekonomsko preživetje družin in brezposelnost, namesto da bi se spodbujala neodvisno življenje ter možnost šolanja, študija, zaposlovanja, potovanja in samodeterminacije. O posamezniku z oviro v takšnih primerih odločajo starši; nekateri so oviranega posameznika izpisali iz varstveno delovnega centra (VDC), da so lahko postali upravičenci osebne asistence. Drugi so postali izvajalci osebne asistence in odprli samostojno podjetje, v katerem ponujajo osebno asistenco, masaže in druge storitve, ki niso povezane z osebno asistenco. Med letoma 2019 in 2021, preden Zakon o osebni asistenci ni bil spremenjen, so pri kakšnem uporabniku delali kar trije svojci. V nekem primeru je človek z oviro zaposlil kot asistentko svojo ženo, da je za čiščenje stanovanja prejemale mesečno plačilo.

Mame, očeta ali zakonskega partnerja človek ne more odpustiti; ne more prijaviti zlorab; nerodno je, če mama ali oče spremljata sina ali hčerko v diskoteko ali na zmenek. V številnih družinah je osebni asistent postal čistilka stanovanja. Birokratizacija evidentiranja delovnega časa naj bi ubranila birokratsko državo pred goljufivimi posamezniki; tako se mama evidentira v za to pripravljeno aplikacijo, vendar se nihče ne vpraša, ali lahko s klikom na aplikacijo iz identitetnega položaja mame prestopi tudi v status osebne asistentke.

Osebna asistenca se je odmaknila od ideje neodvisnega življenja, za kar je bila vzpostavljena (Modic, Pečarič, Retelj, 2021). Številni jo danes imenujejo kar »socialni korektiv«, ki ga uporabljajo družine. Organizacija YHD, ki se je za osebno asistenco, kot pravico do neodvisnega življenja, borila od devetdesetih let prejšnjega stoletja in ki je v resnici konceptualizirala sedanji zakon, opozarja na številne zlorabe v njegovem udejanjanju. O zlorabah poroča tudi Institut za socialno varstvo, ki je ocenjevalec upravičenosti posameznika do osebne asistence (Tiskovna konferenca, 6. 2. 2024). Med najočitnejše zlorabe spadajo primeri, da si je nekdo izposodil invalidski voziček, da bi pred ocenjevalci dokazal, kako oviran je, in s tem pridobil več ur asistence. Dogaja se, da človek asistenta ne potrebuje v tolikšnem obsegu ur, kolikor mu jih je dodelila država v letu 2019, zato asistentu naroči,

naj ostane doma, medtem ko si plačilo za asistenco z uporabnikom konec meseca razdelita. V nekem primeru je uporabnik trdil, da potrebuje asistenco, ker ne doseže do kruha, ki ga ima na četrti polici, ne da bi si sam prilagodil domače okolje tako, da bi bil samostojnejši (Tiskovna konferenca 6. 2. 2024). Nekateri svojci v osebni asistenci vidijo rešitev za premajhno število varstveno delovnih centrov: »*Ko je hči dopolnila 26 let, prostora v VDC-ju nismo dobili, zato je prišla prav osebna asistenca,*« je povedal eden od osebnih asistentov – svojcev (ibid.). Ponekod mora osebni asistent čistiti stanovanje in drugje kuhati kosilo za vso družino, namesto da bi bil podpora pri tem, da postane uporabnik samostojnejši, pridobi spretnosti in znanja, da se poveča obseg avtonomije in pravic. V takšnih primerih govorimo o tem, da so uporabniki zaprti v družinah na podoben način, kot so zaprti v socialnovarstvene institucije. V nekaterih primerih uporabniki ne izkoristijo pravice do rehabilitacije in pomoči na domu, ampak se pri številnih uporabnikih organizira osebna asistenca, ne da bi se poskrbelo, da bi uporabniki prej dobili druge storitve, in bi se kasneje ocenilo, ali pravico do osebne asistencije sploh potrebuje.

Zagovorniki osebne asistencije poudarjajo, da odločevalci na področju nimajo niti razumevanja niti vizije (»država je dvignila roke;« »državo ne briga invalidska problematika«, mama človeka z oviro, Tiskovna konferenca 6. 2. 2024).

Primerjava slovenskega in hrvaškega Zakona o osebni asistenci

Tudi v drugih državah postsocializmov (Bolgarija, Hrvaška) se srečujejo z zapoznelo deinstitucionalizacijo in neustrezno uporabo koncepta osebne asistencije (Mladenov, 2019).

Hrvaški zakon (Zakon o osebni asistenci, NN 71/23, 1. 7. 2023, v veljavi od 1. 1. 2024) vključuje najrazličnejše oblike podpornih storitev, od »osebne asistencije« do komunikacijskega posrednika za slepe in gluhe, videčega spremljevalca, strokovnega komunikacijskega posrednika, podporo med vzgojno-izobraževalnim procesom in pomočnika pri učnih urah med šolanjem. V opisu, kaj osebna asistenca je, ni omenjen njen pomembni vidik, to je podpora na delovnem mestu, ki jo slovenski zakon poudari. Hrvaški zakon na temelju medicinskega določanja ovir opredeli upravičence osebne asistencije (člen 12),

medtem ko medicinsko kategorizacijo slovenski zakon namenoma izpusti.

Slovenski zakon je uvedel idejo neodvisnega življenja, ko pravi, da je posamezniku z oviro zagotovljena pravica, »da lahko živi neodvisno, aktivno in je enakopravno vključen v družbo« (člen 2, odstavek 1). Isti člen tudi navaja: » Pri izvajanju osebne asistencije mora imeti uporabnik nadzor nad organizacijo in oblikovanjem storitev osebne asistencije glede na lastne potrebe, zmožnosti, življenjske okoliščine, pogoje ter želje. V primeru nezmožnosti upravljanja z lastno asistenco naloge uporabnika prevzame njegov zakoniti zastopnik« (odstavek 2). S tem se slovenski zakon povsem prilega konceptu neodvisnega življenja in ideji, da posameznik nadzoruje storitve, ki jih prejema. V nasprotju s tem hrvaški zakon opisuje osebno asistenco kot socialno dejavnost, ki zagotavlja pomoč in podporo ljudem z ovirami, ki potrebujejo vsakodnevno pomoč doma in zunaj doma, ter pomoč in podporo pri komunikaciji, a tudi med vzgojno-izobraževalnim procesom (člen 2).

V primerjavi s slovenskim Zakonom o osebni asistenci, ki določa, da sta lahko osebna asistenta tudi do dva družinska člana, hrvaški zakon to prepoveduje in obenem dopušča izjeme. Člen 18 (odstavek 3) namreč določa, da osebni asistent ne more izvajati storitve osebne asistencije družinskemu članu, razen kadar na področju izvajanja storitve ni mogoče zaposliti osebnega asistenta ali če to uporabnik zahteva zaradi posebnih pogojev nudenja storitve ter zaradi potreb uporabnika in če to ni v nasprotju z interesi uporabnika.

Depopulacija nekaterih delov Hrvaške bo zagotovo pomenila veliko oviro na področju pridobivanja osebnih asistentov; prav tako se lahko zgodi, da svojci presodijo, da so potrebe posameznika tako svojevrstne, da morajo asistenti postati prav družinski člani. Lahko bi prišlo tudi do t. i. »menjanja uporabnikov«; družinski član enega uporabnika bi postal asistent drugemu uporabniku, medtem ko bi družinski član drugega uporabnika postal osebni asistent prvega uporabnika, a to zgolj na videz, medtem ko bi v resnici družinski član ostajal pri oviranem svojcu. Hrvaški zakon o osebni asistenci sicer »prepoveduje«, da bi družinski člani postali osebni asistenti, in je obenem napisan tako, da so prav oni lahko asistenti, tako kot je to v Sloveniji.

Ena od šibkih točk slovenskega Zakona o osebni asistenci je postalo tudi liberalno reguliranje izvajalcev osebne asistencije, zaradi

katerega so izvajalci postali šiviljski servisi in organizacije, ki niso nikoli delovale na področju socialnega varstva (Zaviršek, Pečarič 2019). Govori se o »predatorskih izvajalcih« osebne asistence, ki »iščejo« uporabnike, da bi povečali svoj dobiček.

Hrvaški zakon določa, da so izvajalci lahko ustanove socialnega skrbstva, domovi socialnega skrbstva, center za pomoč na domu, društva, verske organizacije in druge pravne osebe (24. člen). Po eni strani se hrvaški zakon izogne problematiki samostojnih podjetnikov, ki so v Sloveniji postali izvajalci osebne asistence, vendar po drugi strani omogoča obstoječim institucijam, da znotraj svojih dejavnosti, na bolj ali manj medicinski način, izvajajo tudi osebno asistenco.

Hrvaški zakon predpostavlja, da ima lahko uporabnik med 10 in 80 ur osebne asistence tedensko (člen 34), medtem ko je v Sloveniji najmanjši obseg asistence 30 ur (člen 6, odstavek 2). Slovenski zakon izrecno ne določa zgornje meje ur osebne asistence, da bi se zakon zares lahko prilagodil posameznikovim potrebam, in kot je bilo že omenjeno, izrecno ne določa medicinskih diagnoz in klasifikacij kot upravičenost do osebne asistence.

Poti reševanja

Ob zapisanem glede osebne asistence predlagamo naslednje zakonske dopolnitve:

- Svojci bi morali biti popolnoma izključeni iz nabora ljudi, ki so lahko osebni asistenti.
- Če bi bili svojci vključeni v nabor oseb, ki so potencialni osebni asistenti, je to omogočeno zgolj enemu svojcu.
- Skupaj s članicami in člani YHD je treba preoblikovati 6. člen Zakona o osebni asistenci in natančneje določiti, kdo so upravičenci do osebne asistence (s pomočjo društva YHD).
- Zagotoviti je treba, da osebnega asistenta zares usposablja uporabnik ali oseba, ki je uporabnikov zastopnik.
- Zagotoviti je treba, da bi ministrstvo omogočilo ponovno oceno upravičenosti do ur osebne asistence vsem, ki so jim bile ure osebne asistence dodeljene v letu 2019 in letu 2020, ter zmanjšati število ur tistim uporabnikom, ki obsega asistence, ki ga imajo, ne potrebujejo.
- Opraviti je treba natančen pregled izvajalcev osebne asistence in njihovih kompetenc na področju.

- Usposobiti je treba uporabnike, da prevzamejo nadzor nad osebno asistenco.
- Poostriti je treba nadzor v smeri prizadevanja, da osebna asistenca zares služi svojemu namenu in da z njo uporabnik živi neodvisno življenje.
- Razviti je treba nabor skupnostnih služb, ki bi bile na voljo ljudem, ki potrebujejo različne storitve.

Reference

- Bezjak, Sonja ur. (2022). *O skupnosti in dezinstitutionalizaciji onkraj obstoječih vrtov in vrtičkov: zbornik*. Trate: Muzej norosti, 2022. Str. 87–109.
- Cigoj-Kuzma, N. & Tovornik, C., Kranjc, B., Videmšek, P. (2019). Zaposlovanje in bivanje ljudi s težavami z duševnim zdravjem = Employment and living of people with mental health difficulties. In S., Bezjak (ur.). *Humanizem in etika v socialnem delu: zbornik povzetkov* (str. 39). Fakulteta za socialno delo.
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities (2017). General comment No. 5 (2017) on living independently and being included in the community. 27. oktober 2017; dostopno: <https://docstore.ohchr.org/Self-Services/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsnb-HatvuFkZ%2bt93Y3D%2baa2q6qfzOy0vc9Qie3KjjeH3GA0sr-JgyP8IRbCjW%2fiSqmYQHwGkfkC7stLHM9Yx54L8veT5tSkE-U6ZD3ZYxFwEgh>.
- Council of Europe, European court of human rights (2023), Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights. Press Unit; dostopno: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_ENG.pdf.
- Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v teoriji in praksi socialnega dela (temeljni projekt ARRS, J5-2567, 2020–2024). Dostopno: https://www.fsd.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/projekti/aktualni_projekti/2020101912512959/.
- ENIL (2018). *Briefing on the Use of EU funds*. http://enil.eu/wp-content/uploads/2018/04/EU-Funds-Briefing_web0903.pdf.
- ENIL, European Network of Independent Living (2024) <https://enil.eu/> (dostopno 10. 2. 2024).
- European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care (2012), Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care (Guidance on implementing and supporting a sustained transition from institutional care to family-based and community-based alternatives for children, persons with disabilities, persons with mental health problems and older

- persons in Europe), EU, Brussels. Dostopno: <https://deinstitutionalisation.com/eeg-publications/>. Slovenski prevod: Evropska skupina strokovnjakov in strokovnjakinj za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (2012). Skupne evropske smernice za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (prevod: M. Petan in P. Mesec). Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. (2021). Dostopno: https://di.irssv.si/wp-content/uploads/2022/11/Skupne_evropske_smernice_za_prehod_iz_instit_v_skupnostno_oskrbo_SLO.pdf.
- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Ošljaj, A., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., Žitek, N. (2015), Priprava izhodišč deinstitutionalizacije v Republiki Sloveniji. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.
- Flaker, V., Rafaelič, A., (2023), *Deinstitutionalizacija II: nedokončana*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- MDDSZ - Projektna enota za izvedbo deinstitutionalizacije (2022). Deinstitutionalizacija v Sloveniji. Dostopno: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MSP/Direktorat-za-starejse-in-deinstitutionalizacijo/Deinstitutionalizacija-v-Sloveniji-brosura.PDF>.
- Ministrstvo za solidarno prihodnost Republike Slovenije (2024a). Strategija Republike Slovenije za deinstitutionalizacijo v socialnem varstvu za obdobje 2024–2034 (StaDI 2024–2034). Dostopno: <https://www.gov.si/novice/2024-03-15-ministrstvo-za-solidarno-prihodnost-sprejelo-strategijo-deinstitutionalizacije/> (16.3.2024).
- Ministrstvo za solidarno prihodnost Republike Slovenije (2024b). Ministrstvo za solidarno prihodnost sprejelo strategijo deinstitutionalizacije. Dostopno: <https://www.gov.si/novice/2024-03-15-ministrstvo-za-solidarno-prihodnost-sprejelo-strategijo-deinstitutionalizacije/> (16.3.2024).
- Mladenov, T. (2019) What is good personal assistance made of? Results of a European survey. *Disability and Society*. 35(1), pp. 1–24.
- Modic, Katrin, Pečarič, Elena, Retelj, Domen (2021). Osebna asistenca. Priročnik za razumevanje neodvisnega življenja. YHD, Ljubljana.
- Rafaelič, A., Flaker, V. (2021), *Deinstitutionalizacija I: neskončna*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028 (2018), *Uradni list RS*, Št. 24/18, 13. 4. 2018.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (2013). *Uradni list RS*, Št. 39/2013, 6. 5. 2013.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2022–2030 (*Uradni list RS*, št. 49/22).
- Sayce, Liz (2000). *From Psychiatric Patient to Citizen* (1st ed.). Macmillan.

- Služba Vlade RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko, Evropska sredstva za vzpostavitev projektne enote za izvedbo deinstitucionalizacije. Dostopno: <http://www.eu-skladi.si/sl/aktualno/novice/evropska-sredstva-za-vzpostavitev-projektne-enote-za-izvedbo-deinstitucionalizacije> (dostopno 14. 3. 2019).
- Smolej Jež, S., Trbanc, M., Ilievski, O. in Kobal Tomc, B. (2021), *Spremljanje uresničevanja in doseganja ciljev Resolucije o Nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020, poročilo za obdobje 2013–2020: končno poročilo*. Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Ljubljana.
- Šelih, I. & Kalčina, L. (ur.) (2017), Posebno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije o kršitvah človekovih pravic oseb z duševno motnjo pri njihovem neprostovoljnem nastanjanju in obravnavi v varovanih oddelkih socialnovarstvenih zavodov. Varuh človekovih pravic RS.
- Šiška, Jan in Julie Beadle-Brown (2020) Report on the transition from institutional care to community-based services in 27 EU member states. European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, EU, Brussels. Dostopno: <https://deinstitutionalisation.com/eeg-publications/>.
- Tiskovna konferenca o poraznem stanju in neodzivnosti politike na področju osebne asistence (2024). ZRC SAZU, 6. 2. 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=Fc9IwE9gr9k>.
- Turnpenney, Ágnes; Petri, Gábor, Finn, Ailbhe, Beadle-Brown, Julie; Nyman, Maria (2017). Mapping and Understanding Exclusion: Institutional, Coercive and Community-Based Services and Practices across Europe. MHE, Tizard Centre. <https://mhe-sme.org/wp-content/uploads/2018/01/Mapping-and-Understanding-Exclusion-in-Europe.pdf>.
- Urek, Mojca. Pravica do neodvisnega življenja v skupnosti: implementacija 19. člena Konvencije OZN o pravicah invalidov v Sloveniji. V: ŠELIH, Alenka (ur.), et al. Pravni in družbeni položaj oseb z motnjo v duševnem razvoju, (Razprave, 37). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 2019, str. 89–117.
- Urek, Mojca. The right to »Have a say« in the deinstitucionalisation of mental health in Slovenia. Social inclusion, ISSN 2183-2803, avg. 2021, vol. 9, iss. 3, str. 190–200. <https://www.cogitatiopress.com/socialinclusion/article/view/4328>, doi: 10.17645/si.v9i3.4328.
- Validity, <http://validity.ngo/>.
- Varuh človekovih pravic Republike Slovenije (2014). Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2013, str. 99–101.
- Videmšek, P. (2013). *Iz institucij v skupnost: stanovanjske skupine nevladnih organizacij na področju duševnega zdravlja*. Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani.

- YHD, Društvo za teorijo in kulturo hendikepa. <https://yhd-drustvo.si/> (dostopno 10. 2. 2024).
- Zakon o dolgotrajni oskrbi (Uradni list RS, št. 84/23), <http://www.pisrs.si/Pisweb/pregledPredpisa?id=ZAKO8819>.
- Zakon o osebni asistenci (Uradni list RS, št. 10/17, 31/18 in 172/21).
- Zakon o osebnoj asistenciji (Narodne novine 71/23). https://www.zakon.hr/z/3547/Zakon-o-osobnoj-asistenciji#google_vignette.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov (Uradni list RS, št. 37/2008) (prevod: Konvencija o pravicah ljudi z ovirami: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/1c24133420/Konvencija-o-pravicah-invalidov.pdf>).
- Zakon o socialnem vključevanju invalidov (Uradni list RS, št. 30/2018).
- Zakon o volitvah v državni zbor (Uradni list RS, št. 109/06 – uradno prečiščeno besedilo, 54/07 – odl. US, 23/17, 29/21 in 12/24).
- Zaviršek, D. (2000) *Disability as a Cultural Trauma*. [Hendikep kot kulturna travma]. /Cf*, Ljubljana.
- Zaviršek, D. (2017a) Delayed deinstitutionalization in post-socialism, *European Journal of Social Work*, DOI: 10.1080/13691457.2017.1344623.
- Zaviršek, D. (2017b) The remembrance viod of survivors of long-stay institutions during socialism. In: Mayrhofer, Hemma; Wolfgruber, Gudrun; Geiger, Katja; Hammerschick, Walter; Reidinger, Veronika eds., *Kinder und Jugendliche mit Behinderungen in der Wiener Psychiatrie von 1945 bis 1989*. Band 8. Wien: LIT. Pp. 603–613.
- Zaviršek, D. (2018) *Skrb kot nasilje*, Ljubljana: cf*.
- Zaviršek, D., Pečarič, E. (2019) Ljudje z ovirami izgubljeni v prevodu. *DELO. Sobotna Priloga*, 4. May, pp. 22–23.
- Zaviršek, Darja, Krstulović, Gašper, Leskošek, Vesna, Videmšek, Petra, Bohinec, Monika, Pečarič, Elena, Jeseničnik, Natalija, Poropat, Klaudija (2015). *Analiza sistema institucionalnega varstva in možnosti nevladnih organizacij zagotavljati storitve v skupnosti za uresničevanje deinstitutionalizacije v Sloveniji: raziskovalna analiza*. Ljubljana: YHD - Društvo za teorijo in kulturo hendikepa.
- Zaviršek, Fischbach (2023). Independent Living in Post-Socialist Countries. Between Familialism, Deinstitutionalisation, and Reinstitutionalisation. *International Journal of Disability and Social Justice*. Vol 3: 1, 96–113. DOI:10.13169/intljofdissocjus.3.1.0096.

Otroci z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem: dostop do pravnega varstva

Mojca UREK*

Povzetek

V raziskavi, na podlagi katere je nastal pričujoči prispevek, smo obravnavali otroke in mladostnike do dopolnjenega 18. leta starosti z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem. Dostop do pravnega varstva je širši koncept kot dostop do sodišča in pravdanja. Pomeni priznanje, da je vsakdo upravičen do varovanja, ki ga omogoča zakonodaja, in da so pravice brez pomena, če niso uveljavljene. V Evropski uniji obstajajo zelo dobri zgledi podpore pri dostopu do pravnega varstva otrok, vendar ni sistematičnih podpornih sistemov za otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Pravica do pravnega varstva je zapisana v Konvenciji ZN o pravicah otrok in v Konvenciji ZN o pravicah invalidov. Projekt je poudaril, da bi morali to skupino otrok še posebej podpreti ter spodbujati k samoodločanju in sodelovanju pri odločitvah, ki jih zadevajo, saj so sicer prikrajšani za vse tiste priložnosti samoodločanja, pri katerih bi se zato lahko pritožili zaradi nepravilnega ravnanja in nezadostne udeležnosti v postopkih. Izsledki iz Slovenije so posebej izpostavili, da je Slovenija naredila kar nekaj korakov k otroku prijaznemu pravosodju. Uveljavili smo otroku prijazne sobe in varne sobe, ki jih uporabljajo v različnih postopkih, ne samo, ko so otroci vpeti v sodne postopke, ampak tudi pri drugih postopkih odločanja o njihovem življenju na centrih za socialno delo. Vendar številni izzivi ostajajo.

Ključne besede: otroci z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem, dostopnost pravnega varstva, otroku prijazno pravosodje, sodelovanje otrok pri odločitvah, deinstitutionalizacija

---

* **Mojca Urek**, dr. sociologije, izredna profesorica, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

Mojca Urek, PhD Sociologist, Associate Professor, Faculty of social work, University of Ljubljana

Children with Mental Disabilities: Access to Justice – Abstract

In the research on which this paper is based, we have considered children and young people up to the age of 18 with mental disabilities. Access to justice is a broader concept than access to courts and litigation. It means that everyone is entitled to the protection that the law offers and that rights are meaningless if they are not enforced. In the European Union, there are very good examples of supporting children's access to legal protection, but there are no systematic support systems for children with mental health problems and intellectual disabilities. The right to legal protection is enshrined in the UN Convention on the Rights of the Child and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The project highlighted that this group of children should be particularly supported and encouraged to self-determine and participate in the decisions that affect them, otherwise they will be deprived of all opportunities for self-determination where they could complain about inappropriate behavior and insufficient participation in proceedings. In the findings from Slovenia, it was particularly emphasized that Slovenia has taken some steps towards child-friendly justice. We have established child-friendly spaces and safe spaces that are used in various proceedings, not only when children are involved in court proceedings, but also in other decision-making procedures about their lives in social work centers. However, many challenges remain.

Keywords: children with mental disabilities, accessibility of legal protection, child-friendly justice system, participation of children in decisions, deinstitutionalization

Uvod

V evropskem projektu Access to Justice for Children with Mental Disabilities (JUST/2011-2012/FRC/AG; 2013–2015),¹ na podlagi katerega je nastal pričujoči prispevek, smo obravnavali otroke in mladostnike z intelektualnimi oviranostmi in s težavami z duševnim zdravjem.² Raziskavo iz leta 2015 smo dopolnili z nekaterimi novimi

-
- 1 Projekt je koordiniral Mental Disability Advocacy Center (zdaj Validity) na Madžarskem in je v njem sodelovalo deset držav (Bolgarija, Republika Češka, Madžarska, Irska, Latvija, Litva, Romunija, Slovenija, Španija in Združeno kraljestvo). V Sloveniji je bila v projekt vključena Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, in sicer Mojca Urek in Andreja Rafaelič.
  - 2 Angleškega izraza »*mental disabilities*« ni bilo mogoče neposredno prevesti v slovenščino, zato smo ga slovenili opisno in po smislu glede na vsebino projekta. V raziskavo so bili tako vključeni otroci in mladostniki do dopolnjenega 18. leta starosti, tako z nalepko intelektualne in kognitivne oviranosti kot z dolgotrajnimi psihosocialnimi težavami (vključno z otroki s težavami z duševnim zdravjem,

podatki in jo aktualizirali v okviru projekta Strukturna diskriminacija kot ovira pri doseganju cilja dostojnega življenja za vse (CRP projekt, ARRS in Zagovornik načela enakosti, 2019–2021).

Okoliščine, ki so lahko vir diskriminacije otrok z ovirami, smo raziskovali na treh področjih:

- dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo ter možnosti njihovega sodelovanja v odločitvah, ki jih zadevajo;
- problematika nameščanja otrok v zavode in domove ter izzivi deinstitutionalizacije;
- problematika priznavanja statusa invalida po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih (ZDVDTP) dijakom ali študentom po 18. letu, če so se šolali (zaplet v letu 2021).

Dostop do pravnega varstva je širši koncept kot dostop do sodišča in pravednosti. Pomeni priznanje, da je vsakdo upravičen do varovanja, ki ga omogoča zakonodaja, in da so pravice brez pomena, če niso uveljavljene. V Evropski uniji obstajajo zelo dobri zgledi podpore pri dostopu do pravnega varstva otrok, vendar ni sistematičnih podpornih sistemov za otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualnimi ovirami. Ključen poudarek projekta je bil, da bi morali to skupino otrok še posebej podpreti ter spodbujati k samoodločanju in sodelovanju pri odločitvah, ki jih zadevajo, saj so sicer prikrajšani za vse tiste priložnosti samoodločanja, pri katerih bi se zato lahko pritožili zaradi nepravilnega ravnanja in nezadostne udeležnosti v postopkih. Poleg tega neustrezen dostop do pravnega varstva pomeni tudi, da otroci izkušajo sodne postopke kot vir strahu, izključevanja in travmatičnih doživetij. Pravica do pravnega varstva je sicer zapisana v Konvenciji Združenih narodov (v nadaljevanju ZN) o pravicah otrok in v Konvenciji ZN o pravicah ljudi z ovirami.³

Za potrebe projekta smo obravnavali dostop do pravnega varstva otrok z ovirami v nepravdnih in pravdnih postopkih, kjer se sklepajo odločitve, *kje naj se otroci izobražujejo* (upravno področje), *kje in s kom*

---

otroci z avtizmom, motnjami pozornosti, Aspergerjevimi sindromom, s pridobljenimi možganskimi poškodbami).

3 Slovenija je konvencijo, ki jo je OZN sprejela leta 2006, ratificirala leta 2008 pod uradnim nazivom »Konvencija o pravicah invalidov« in se s tem prevodom odmaknila od emancipatoričnega koncepta konvencije, ki v ospredje postavlja pravice, polno participacijo, enakopravno državljanstvo, ovire iz strani socialnega okolja.

naj živijo (civilno področje), ter v *kazenskih postopkih*, v katerih so bodisi žrtve in priče bodisi domnevni storilci.⁴ Podatke smo pridobili s postopnim študijem literature in pravnih virov v prvi in drugi fazi projekta ter s terenskim raziskovanjem, ki je potekalo med februarjem in aprilom 2014.⁵

Slovenija je naredila kar nekaj korakov k otroku prijaznemu pravosodju. Zadeve se je lotila tako praktično kot na ravni zakonodaje. Sodstvo se je otrokom približalo z izdajo treh knjižic, v katerih so v preprostem jeziku opisani postopki in možne vloge otrok pred sodišči.⁶ Uveljavili smo otroku prijazne sobe in varne sobe, ki jih uporabljajo v različnih postopkih, ne samo, ko so otroci vpeti v sodne postopke, ampak tudi pri drugih postopkih odločanja o njihovem življenju na centrih za socialno delo.⁷ Vprašanje in izziv, s katerima se spoprijemajo strokovnjaki in institucije, sta, kako se v različnih sodnih in izvensodnih postopkih pogovarjati z otroki s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Tako policija kot sodišča se večinoma zanašajo na druge strokovnjake, večinoma na psihologe in defektologe-specialne pedagoge, medtem ko so ti še pogosteje iz pogovorov izločeni. Sami sebe ne vidijo kot dovolj kompetentne za pogovore s temi otroki.

Čeprav zakonodaja ne ureja posebnih postopkov, organizacij ali struktur, kamor bi se otroci lahko obrnili po pomoč brez navzočnosti

-
- 4 V poglavju predstavimo izsledke raziskave na prvih dveh omenjenih področjih, ne pa tudi na področju kazenskih postopkov.
  - 5 V okviru terenskega dela raziskave smo opravili 15 intervjujev in dve fokusni skupini. V raziskavo je bilo skupaj vključenih 27 sogovornikov, med njimi trije otroci z intelektualno oviranostjo, dva starša (materi), predstavnik uporabnikov in strokovna vodja na društvu Sonček, strokovnjakinje in strokovnjaki s področij družinskega sodstva, mladinskega kazenskega sodstva, policije in kriminalistične službe, šolstva, Zavoda za šolstvo, centra za socialno delo, CUDV Draga, zagovornici pravic otrok in Varuh človekovih pravic.
  - 6 Knjižice so pripravili za otroke različnih starostnih skupin (od pet do osem let in od devet do 13 let) in so nastale na podlagi izkušenj, ki jih imajo sodniki pri delu. Knjižice niso namenjene le otrokom, temveč tudi sodnikom, da bi se lažje približali otrokovemu svetu. Vrhovno sodišče Republike Slovenije: Jan gre na sodišče; Jana gre na sodišče/. Ko moraš na sodišče kot priča, Ljubljana, 2010. Dostopno: <http://www.sodisce.si/znanje/publikacije/>.
  - 7 Obstajata dva termina, dva tipa otrokom prilagojenih prostorov: t. i. varna soba in otrokom prijazna soba. Prva je namenjena stikom staršev z otroki pod nadzorom ter druga pogovorom kriminalistov z otroki in zaslišanjem v sodnih postopkih. Naši sogovorniki so v pogovorih večkrat zamenjevali oba pojma. Dejansko gre večkrat za uporabo istih prostorov, če so ti na centru za socialno delo, vendar za drugačne namene.

staršev, v Sloveniji obstajajo različne organizacije, ki nudijo takšno pomoč. Zdi se, da je najdosegnejše ravno zagovorništvo otrok, ki je projekt, ki se izvaja v okviru Varuha človekovih pravic. Poleg tega so otrokom na voljo tudi podporni anonimni telefoni, nevladne organizacije, a tudi Zagovornik načela enakosti. Vendar so te oblike težje dostopne otrokom z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem. Po eni strani predvsem zato, ker način informiranja ni prilagojen otrokom s takimi ovirami, po drugi strani tudi zato, ker različne organizacije in delavci niso usposobljeni za delo z njimi.

V vseh postopkih, v katerih se otroci znajdejo, prevladuje prepričanje strokovnjakov, da je treba otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo predvsem zaščititi. Pri tem se spregledajo pravice in potrebe otrok do samoodločanja in upoštevanja njihovega glasu. Predvsem skrbimo za to, da postavimo otroka v varno in strukturirano okolje. Pogosto strokovnjaki vidijo institucije za dolgotrajno bivanje kot edino možno rešitev, pri čemer pozabijo na tveganja in nevarnosti, ki jih te prinašajo.

Kje in s kom bom živel/-a?

Pod drobnogled smo najprej vzeli sodne in izvensodne civilne postopke, ki zadevajo odločitve, *s kom in kje bo otrok živel* (vključno s situacijami, kot so razveze, posvojitve in postopki, ki se končajo z namestitvijo v rejništvo ali v institucionalnem varstvu). Po naši zakonodaji je glede sodelovanja otrok v teh postopkih določeno, da je treba otroka, starejšega od 15 let, obvestiti o poteku postopkov in o tem, da ima pravico sodelovati kot stranka v postopku. Sicer je pravica do sodelovanja in zaslišanja otrok, mlajših od 15 let, tesno povezana z razvojnimi sposobnostmi otroka. »Razvojne sposobnosti« so tudi načelo, ki mu sledijo civilna sodišča pri odločanju o skrbništvu v primerih, ko se starša razvežeta. Vendar nobeden od teh postopkov ne določa starosti otroka ali drugih določujočih znakov otrokove sposobnosti razumevanja postopka, temveč je to prepuščeno usposobljenim organom, ki morajo upoštevati svojevrsten položaj vsakega posameznega otroka. Vse kaže, da je na tem področju še dovolj možnosti za izboljšave (Kogovšek Šalomon, 2013). Glede na to, da sodniki niso usposobljeni za ocenjevanje, ali so otroci sposobni razumeti pomen in pravne posledice svojih dejanj, v takšnih primerih prosijo za oceno centra za socialno delo. Vendar to ni v skladu z

Zakonom o pravnem postopku (po tem zakonu bi morali sodniki sami intervjuvati otroka in oceniti, ali je sposoben sodelovati ali ne), toda zaradi pomanjkanja posebnega znanj med sodniki je to postala običajna praksa. Varuh človekovih pravic je tako prakso večkrat kritiziral (Končina Peternel, 2006; Varuh človekovih pravic, 2015). Družinska sodnica, ki smo jo intervjuvali,⁸ je pojasnila, da otroci z ovirami po njenih izkušnjah niti ne pridejo do sodišča, zato z njimi večinoma nimajo neposrednega stika. Če ugotovijo, da gre za otroka, ki sam ne zmore izraziti svojih interesov iz takšnih ali drugačnih razlogov, potem je njihova naloga, da mu po zakonu dodelijo začasnega skrbnika ali skrbnika za posebne primere, vendar le v primeru, ko imata starša nasprotujoče si interese ali je njuna odločitev v škodo otroka. Osebne izkušnje staršev otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo (vse intervjuvanke so bile matere) pri razvezi kažejo, da – vsaj v njihovih primerih – institucije od otrok niso pričakovale, da bi sodelovali v postopku. Ena od intervjuvank, mati otroka z intelektualno oviranostjo, ki potrebuje kontinuirano nego in skrb, je opisala svojo družinsko situacijo: »Mož se je odselil, najin sin pa je ostal z mano. Nisva se prepirala glede vprašanja, s kom bo odslej živel najin sin. Sina nisem niti poskusila vključiti v te postopke, ker preprosto nisem imela časa, saj sem ves svoj čas posvečala njegovim negi. Na sodišču je vse potekalo avtomatično, nihče ni vprašal za otrokovo mnenje. Z možem sva se oba strinjala, da bo sin živel pri meni, saj sem mu lahko nudila ves čas in vso potrebno nego.«⁹ Po izkušnjah intervjuvane družinske sodnice skrb za otroke, ki potrebujejo več kontinuirane podpore, večinoma prevzemajo matere. Sporov glede tega, komu naj bo otrok zaupan v vzgojo in varstvo v teh družinah, skorajda ni, saj si večinoma drugi starš za to ne prizadeva. Situacija je torej povsem nasprotna od tiste, ko gre za otroke brez oviranosti, pri čemer je pravedan glede skrbništva občutno več.

Pilotni projekt z naslovom Zagovornik otrok – otrokov glas je leta 2006 uvedel Varuh RS za človekove pravice. Zagovorniki veliko pripomorejo k temu, da se želja in interes otroka bolje izrazita. Če otrok želi imeti zagovornika, mu ga mora odrediti center za socialno delo, pri čemer se morajo strinjati tudi starši, kar pomeni, da otrok

8 Intervju z okrožno sodnico, vodjo Oddelka za družinsko sodstvo Okrožnega sodišča v Ljubljani, marec 2014.

9 Intervju z materjo otroka z intelektualnimi ovirami, marec 2014.

nima neposrednega dostopa do zagovornika po lastni izbiri. Zagovorniki v imenu otroka sami ne morejo sprožiti sodnega postopka; njihova primarna vloga je omogočiti, da se sliši otrokov glas. Iz letnih poročil zagovornikov lahko razberemo, da so primeri zagovorništva vključevali tudi otroke »s posebnimi potrebami«, otroke z epilepsijo ali »motnjami v čustvovanju« in s »težavami z duševnim zdravjem«. ¹⁰ Zagovorniki so nam povedali, da le malo otrok s težavami z duševnim zdravjem koristi njihove storitve, medtem ko je vpliv zagovornikov na zmanjšanje institucionalizacije otrok zanemarljiv. Zagovornica otrokovih pravic, ki smo jo intervjuvali, se je spomnila svojega primera zagovorništva za otroka, ki je uradno imel avtizem. Njej se je zdel samo zelo nemiren, a drugače zelo pameten. »Živel je pri mami. Mama je sredi postopka glede skrbništva očeta obtožila spolne zlorabe. Postopki so stekli. Otrok je pljuval po očetu, ni komuniciral, nadiral je socialne delavke itd. Nekega dne se je zagovornici v pogovoru zaupal, da se je vse zlagal. Na koncu se je dobro razrešilo. Zagovornica si je vzela čas zanj, se ji je posrečilo, da jo je sprejel, rekel ji je, da je podobna eni njegovi 'malo utrgani teti'. Ko je bilo potrebno napisati izjavo, je rekel, da bi raje živel pri mami in da želi, da zagovornica to zapiše, želel pa si je tudi preživeti več časa z očetom. Ta otrok si je zelo oddahnil, ko je bilo vsega konec.« ¹¹

Problematika nameščanja otrok v zavode in domove ter izzivi deinstitucionalizacije

Prva deinstitucionalizacija v Sloveniji je bila deinstitucionalizacija prav mladinskih in otroških vzgojnih zavodov v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, medtem ko so se deinstitucionalizacijska prizadevanja in integracija otrok z intelektualnimi ovirami začeli šele v zadnjem času. Kljub uspehom na obeh področjih in dokazom, da ima preživljanje otroštva v instituciji škodljive posledice na vsestranski razvoj otroka (glej Evropske smernice, str. 48–49), institucionalna obravnava otrok še vedno vztraja; ustanove za otroke je treba preoblikovati, vzpostaviti službe, ki bodo otrokom s takimi ali z drugačnimi

---

10 Jenkole Martina (2013), Posebno poročilo Varuha človekovih pravic RS, Zagovornik – glas otroka (Pilotski projekt 2007–2012). Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.

11 Intervju z zagovornico pravic otrok in pooblaščenko za otroke žrtve nasilja (po 65. členu Zakona o kazenskih postopkih), marec 2014.

težavami omogočile, da živijo, kot veleljajo mednarodni dokumenti,¹² v družinskem okolju, z istimi možnostmi kot njihovi vrstniki brez oviranosti, skupaj z njimi in vključeni v glavne družbene tokove (Flaker et al., 2015).

Osnovni program deinstitutionalizacije na področju oskrbe otrok je usmerjen v uresničevanje pravic, ki jih zagotavlja Konvencija ZN o pravicah otrok, tudi za otroke z ovirami in tiste, ki so socialno in čustveno prikrajšani (Ministrstvo za solidarno prihodnost, Strategija deinstitutionalizacije ..., 2024). Po 18. členu Konvencije ZN o otrokovih pravicah so države članice zavezane, da sprejmejo ukrepe za zaščito otrok pred vsemi oblikami diskriminacije (2. člen) in da imajo otroke koristi za glavno vodilo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki. Otrok z oviranostjo mora uživati polno in dostojno življenje v razmerah, ki jamčijo dostojanstvo, spodbujajo samozavest in olajšujejo njegovo dejavno udeležbo v družbi (23. člen). Konvencija o pravicah ljudi z oviranostmi v 7. členu posebej poudarja pravice in upoštevanje koristi otrok z oviranostjo, ki jim mora država zagotoviti, da lahko tako kot drugi otroci uživajo vse človekove pravice in temeljne svoboščine (Ministrstvo za solidarno prihodnost, Strategija deinstitutionalizacije ..., 2024). Evropske smernice¹³ (2012) v poglavju 5 konkretno opredelijo oblike skupnostnih služb za različne skupine ljudi. Glede otrok je posebej poudarjena potreba po strategijah, ki bi preprečevale razdružitev družin, promovirale ponovno združitev družin in spodbujale visoko kakovostne možnosti za alternativne oblike oskrbe (str. 82). Konkretno to pomeni omogočiti:

- življenje v družinskem okolju: ali z (intenzivno) podporo staršem ali omogočanjem življenja v drugi družini (pri sorodnikih,

12 Konvencija ZN o pravicah invalidov, Konvencija ZN o pravicah otrok, Evropska konvencija o človekovih pravicah, Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, Evropska socialna listina, Smernice ZN za alternativno oskrbo otrok, Parlamentarna skupščina Sveta Evrope o dostopu do pravic za invalide in njihovo polno in dejavno sodelovanje v družbi, Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam glede deinstitutionalizacije in življenja v skupnosti za otroke z oviranostjo, Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam glede pravic otrok, ki živijo v zavodih, Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam o novih postopkih pri mladoletniškem prestopništvu in vlogi zakonodaje o mladoletnikih in drugi.

13 Evropska skupina strokovnjakov in strokovnjakinj za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (2012; slov. prevod 2021). *Skupne evropske smernice za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo* (slovenski prevod smernic je izdal Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo).

rejništvo, posvojitve) in za starejše otroke v družini podobnih skupinah ali skoraj odraslim otrokom samostojno življenje z mentorsko podporo (str. 95–97);

- vključevanje v navadne šole, vrtce, a tudi prostčasne organizacije in dejavnosti ter v vrstniške družbe (str. 92);
- otroško zagovorništvo – ljudi in institucije (varuh otrokovih pravic), ki omogočajo otrokom, da jih odrasli slišijo ter upoštevajo njihove želje, interese in potrebe ter da se lahko enakovredno vključujejo v družbene procese in sodelujejo pri zanje pomembnih odločitvah (str. 90) (Flaker et al., 2015).

Iskanje rešitev za otroke, ki imajo kompleksnejše težave, kot so zvojenost, težave z duševnim zdravjem, čustvene težave, ki se lahko odražajo v težje obvladljivem vedenju, a tudi za tiste, ki »ne sodelujejo« v obravnavi, se je v zadnjih petih letih začelo nagibati izključno k ustanavljanju novih zaprtih oddelkov za otroke in mladostnike (npr. varovani oddelki za otroke v CUDV). Zdi se, da je večletno zaznavanje težav (npr. nameščanje otrok na odraslih oddelkih) iz strani strokovne javnosti pripeljalo le k enemu tipu možnih odgovorov, namreč, da Slovenija potrebuje varovane oddelke v pedopsihiatričnih bolnišnicah in CUDV ter zdravstveno podprte domove za otroke in mladostnike. Tudi novela Zakona o duševnem zdravju iz leta 2023 prvič določi, da sodišče odloča o sprejemu v oddelk pod posebnim nadzorom za osebe, ki so mlajše od 15 let. Skupnostno naravnane oblike in metode dela so v razpravah o teh spremembah, tako se zdi, ostale brez glasu in popolnoma izven razprave. Zaprte strukture so za otroke s tako intenzivnimi težavami dokazano celo škodljive, obenem sta segregacija otrok in kopičenje »najtežjih primerov« na enem mestu neproduktivna, saj je podpora kljub intenzivnejši pomoči in podpori, ki so ju deležni otroci, manj učinkovita, kot če bi bila organizirana razpršeno (glej tudi Evropske smernice, str. 48–49). Na področju otrok z intelektualno oviranostjo je deinstitucionalizacija pogosto povezana z ukrepi v smeri organiziranja šolanja v običajnem šolskem okolju, v bližini kraja bivanja. In obratno: v krajih, kjer so omejene možnosti inkluzivnega šolanja, so se otroci pogosto primorani šolati v posebnih oddelkih šol ter obenem živeti v domovih in zavodih (Evropske smernice, str. 54). (Flaker et al., 2015).

Kako otroci pridejo v institucije in pojav transinstitucionalizacije

Institucionalizacija je glede na slovensko prakso najpogostejša možnost, ki jo ponudijo staršem, ki potrebujejo kompleksnejšo podporo ali v soglasju s starši namesti otroka v institucijo zaradi »osebnostnih ali intelektualnih in duševnih motenj, ki bistveno ogrožajo njegov zdrav osebnotni razvoj«. ¹⁴ Ta ukrep lahko velja največ tri leta in se lahko »izjemoma podaljša čez opredeljeno časovno obdobje« na podlagi mnenja institucije. Poleg tega tudi Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, ki je bil sprejet leta 2000, določa, da otroka lahko namestimo v institucijo ali rejništvo, »če je posebna šola zanje preveč oddaljena, da bi lahko dnevno potovali tja«. ¹⁵ Pred letom 2007 so otroke nameščali v internate že, če so bile posebne šole le 10 km stran. Od leta 2007 imajo tudi v varstveni instituciji možnost prevoza od doma. Starši so bili bitko pravice do prevoza v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja vse do leta 2007, ko je v veljavo stopil Zakon o OS z dopolnjenim 56. členom:

Otroci s posebnimi potrebami, ki imajo z odločbo o usmeritvi določeno izvajanje dodatne strokovne pomoči v zavodu za vzgojo in izobraževanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami, imajo pravico do povračila stroškov prevoza do zavoda, v katerem se ta pomoč izvaja, če je njihovo prebivališče od tega zavoda oddaljeno več kot štiri kilometre.

Če učencu ni mogoče zagotoviti prevoza, ima pravico do brezplačne oskrbe v kraju izobraževanja in pravico do brezplačnega prevoza domov ob pouka prostih dnevih.

Vendar odločbe v konkretnih primerih še vedno ignorirajo pravico do prevoza (Urek, Rafaelič, 2015).

Konkretne zgodbe potrjujejo ugotovitve, da so najpogostejše namestitve otrok in mladostnikov v kazenskih postopkih v vzgojne zavode in le v manjši meri v stanovanjske skupine teh zavodov. Vsaj

14 Družinski zakonik (Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19, 67/19 – ZMatR-C in 200/20 – ZOOMTVI), Uradni list Republike Slovenije, št. 69/04 UPB.

15 Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI).

tri zgodbe, za katere smo izvedeli med raziskavo, so pokazale, kako lahko mladostniki nevidno prehajajo iz enega sistema v drugega, torej iz sfere posebnega šolanja z domsko namestitvijo v sfero vzgojnih zavodov, iz vzgojnih zavodov na psihiatrijo ter v centre za usposabljanje, delo in varstvo ter podobno. Čeprav je sistem usmerjanja in nameščanja utemeljen v veri o racionalnosti odločanja (diagnoza = ustrezna specifična namestitev), vidimo, da v praksi večkrat konkretni odločitvi botrujejo zelo slučajni in arbitrarni razlogi. Primer je zgodba dečka z blažjo obliko intelektualne ovire ter s hkratnimi čustvenimi in duševnimi težavami, ki sicer ni doživel kazenskega postopka, a pokaže ravno na tih prehod iz »zaščitniškega« sistema namestitve v okviru posebnega šolstva v »kazensko« premestitev v vzgojni zavod, ki ji je botroval vedenjski prestopok otroka. Če je stroka otroka najprej v okviru postopkov za posebno šolanje in zaščitniške ideologije prepoznala kot ranljivega (z intelektualno oviranostjo), ki potrebuje zaščito, je v naslednjem koraku v njem prepoznala »nevarnost«, ki sodi v za to profilirano ustanovo; vsekakor ga je izolirala in ločila od drugih:

Živel je v domu, ki je del posebne šole. Ko je bil star 13 let, je nekoč prinesel v šolo plinsko pištolo, ki jo je našel doma, kar je izzvalo preplah med učenci in osebjem šole, obenem pa so zelo spremenili pogled nanj. Začeli so ga dojemati kot nevarno osebo. Napisali so predlog komisiji za usmerjanje, da se ga premesti v vzgojni zavod. Nihče ni vprašal ne staršev ne njega, kaj o tem menijo. V domu, kjer je prej živel, je imel zaupno osebo – zagovornico, ki ga je dobro poznala, vendar je nihče ni vključil v postopek premestitve. Socialna delavka, ki nam je pripovedovala to zgodbo, ga je spoznala pri njegovih 14 letih, ko je urejala to premestitev. Skoraj leto dni je potrebovala, da je fant začel z njo govoriti, in ne le kričati in jokati. Po enem letu pa je lahko povedal o nasilju, ki se mu je dogajalo doma. Ampak šest ali sedem let pred tem ga ni nihče vprašal, kaj doživlja.

Ta mladostnik je pozneje zaradi nekaj kaznivih dejanj dejansko bil obravnavan v kazenskih postopkih, pri čemer ga je ta socialna delavka zastopala v odškodninskih poravnava¹⁶ (Urek, Rafaelič, 2015).

Na naslednji primer transinstitucionalizacije smo naleteli v povezavi s tem, da se vzgojni zavodi med poletjem zaprejo ali je odprt

16 Intervju s socialno delavko na centru za socialno delo, marec 2014.

samo en oddelek za tiste otroke, ki se med počitnicami ne morejo vrniti domov. Za to naj bi bila dva glavna razloga, finančni (varčevanje) in strokovni (preprečevanja institucionalizma in spodbujanje družinskih vezi). Ob tem ustanove čez počitnice lahko odpuščajo tudi otroke, ki nimajo ustreznih domačih razmer:

Vzgojni dom je bil zaprt čez poletje in oddelek, ki je ostal odprt, ni imel dovolj kapacitet, da bi v njem bili vsi otroci, ki bi to potrebovali. Ena od varovank je bila iz tega razloga nameščena v psihiatrično bolnišnico. Ko jo je psihiater pregledal, jo je želel poslati nazaj v vzgojni dom, a to ni bilo mogoče. In tako je na psihiatriji ostala do konca poletja. A tudi po tem ni prišel nihče iz zavoda ponjo. Socialna delavka v bolnišnici je poklicala CUDV za otroke z intelektualno oviranostjo, ki je odprt čez celo leto in se dogovorila, da bo deklica tam. Še zmeraj je tam, čeprav nima kategorizirane intelektualne oviranosti.

Deklica je v enih samih počitnicah zamenjala tri ustanove in tri strokovne ideologije, pri čemer sicer vsaj zadnji dve ustanovi nista poskušali mistificirati razlogov za namestitev z deklinim vedenjem, s stanjem ali z diagnozo (Urek, Rafaelič, 2015).

Sodelovanje otrok pri postopkih in odločitvah o namestitvah

Obstajajo postopki, v katerih je glede na zakonodajo zavezujoče prisluhniti otrokovemu mnenju, denimo v primerih, ko gre za spore glede skrbništva in odraščanja otroka ter stikov s starši in sorodniki ter v povezavi z odločitvami o tem, kje se bo otrok izobraževal (Kogovšek Šalomon, 2013). Otrokove želje in izražene preference niso upoštevane, če se ugotovi, da niso v skladu z otrokovo »največjo koristjo«. ¹⁷ A tudi sicer so pogovori s starši v okviru raziskave Dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo pokazali, da otroci pogosto niso udeleženi v odločitvah niti tam, kjer bi po zakonu morali biti. V drugih postopkih, kot je sprejem v institucionalno ali rejniško oskrbo, ali pri namestitvi v skrbništvo ni nobene zakonske obveze, da bi pridobili mnenje

---

17 Intervjuju s sodnico, ki se ukvarja z družinskimi zadevami na Okrožnem sodišču v Ljubljani na Oddelku za družinsko sodstvo, 2014.

otroka, mlajšega od 15 let, čeprav so ponekod centri za socialno delo to sprejeli kot pričakovani standard.

Največje tveganje našega sistema je, da se otroke z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami obravnava pokroviteljsko in pretirano zaščitniško ter da se jim ne prizna subjektivete, možnosti presojanja in (so)odločanja zase. Sklicevanje na pravno pravilo, da ima nekdo pravico izraziti mnenje ali pričati, če je »sposoben izoblikovati lastno mnenje«, ne bi smelo pomeniti omejitve, temveč dolžnost za organe, da v celoti, kolikor je to mogoče, ocenijo to otrokovo sposobnost. Namesto da bi prehitro sklepali, da otrok ne more izoblikovati mnenja, bi morali predpostaviti, da otrok to sposobnost ima. Otrok tega ni dolžan dokazati (Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otrokom prijazno pravosodje, 2013; Urek, 2017).

Sogovorniki iz centra za socialno delo in društva Sonček opozorijo še na en vidik. Socialna delavka na centru za socialno delo meni, da je potrebno več časa, preden vzpostaviš delovni odnos z otrokom s posebnimi potrebami, da ti zaupa in sliši, o čem govoriš: »Navajeni so, da jih ne upoštevamo, niso navajeni izbirati, se odločati o sebi.« Vodja programa institucionalnega varstva na društvu Sonček¹⁸ doda: »Če nimaš izkušnje, kaj pomeni odločanje, se je tudi zelo težko odločiti. Mislim, da je pri otrocih s posebnimi potrebami problem natančno to, da nimajo izkušnje odločanja.«¹⁹

Praks sodelovanja v postopkih ni mogoče vselej enoznačno presojati, saj se pojavljajo tudi v zelo kontradiktornih kontekstih. Socialna delavka je naslednjo zgodbo povedala kot primer dobre prakse sodelovanja nekega fantka pri odločitvah (Urek, Rafaelič, 2015: 8):

Osemletnik je imel težave pri učenju, v šoli so najprej sumili, da gre za avtizem, pa preiskave tega niso potrdile. Imel je dodatno strokovno pomoč zaradi težav pri koncentraciji in zaradi nemirnosti. Potem so sumili, da ima hiperkinetični sindrom, ker težko navezuje očesni kontakt. S strani Zavoda za šolstvo mu je bila izdana odločba za dodatno strokovno pomoč (tri ure na teden individualnega dela), vendar to ni bilo dovolj. Najprej so ga prešolali v drugo osnovno šolo, kjer so se zaposleni zelo angažirali in

---

18 Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije, marec 2014.

19 Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov Centra za socialno delo, marec 2014.

naredili individualni načrt. Vendar so bila poročila čedalje slabša. Pritiskali so na mamo, naj nekaj naredi, saj otrok ne zna brati in ne pozna malih črk. Mama enostavno ni več vedela, kaj lahko še naredi, zato je vložila vlogo na CSD za namestitve v mladinski dom. V postopku namestitve je tako prišla socialna delavka v stik s fantkom. Šla si je z njim ogledati dom, se pogovarjala, kaj to zanj pomeni in ji je po njeni oceni uspelo vzpostaviti zaupen odnos. Ko ga je vprašala, kako gleda na to, da bo živel v domu, ji je osemletnik zelo zrelo povedal, da ima v šoli težave in da rabi pomoč, da bi bil najraje pri mami, da pa razume, da mu mami ne more pomagati, ker cele dneve dela.

Otrok, ki bi potreboval podporo pri učenju in je na koncu pristal v mladinskem domu, gotovo ni primer dobre prakse le zato, ker mu je socialna delavka omogočila, da je izrazil svoje mnenje (medtem ko ni imel drugih alternativ) in ostala v dialogu z njim ves čas postopka. To je bil tudi sicer značilen vzorec odgovorov v navedeni raziskavi. Ko smo sogovornike povprašali o izkušnjah in primerih, ko je pravni sistem učinkovito zaščitil otroka, so nam večinoma pripovedovali o izkušnjah, ko so otroci pristali v posebnem šolstvu ali v instituciji. Čeprav smo razumeli, da je bilo zelo dragoceno, da so vzpostavili sodelovanje z otrokom in ga včasih tudi zaščitili pred nasiljem in slabimi razmerami, smo opazili, da so bili izrazito nekritični do institucionalnih rešitev (Urek, Rafaelič, 2015).

Kam bom hodil/a v šolo?

Osnovnošolsko izobraževanje otrok je temeljna človekova pravica vsakega šoloobveznega otroka, zapisana v mednarodnih in domačih predpisih. Ta otrokova pravica, ki je po 57. členu slovenske ustave tudi obveznost, velja za vse otroke, ne glede na njihove senzorne, intelektualne ali telesne sposobnosti, ne glede na njihov razvojni zastanek ali motnje v telesnem ali duševnem razvoju ali kakršne koli druge oviranosti – prizadetosti – posebnosti.

Konvencija ZN o pravicah otrok nalaga državam pogodbenicam, da morajo tudi otroci z intelektualnimi in gibalnimi ovirami uživati polno življenje v razmerah, ki jim jamčijo dostojanstvo, spodbujajo samozavest in olajšujejo njihovo dejavno udeležbo v družbi. Konvencija tudi določa, naj se prizadetemu otroku zagotovita učinkovit

dostop do izobraževanja ter največja možna vključitev v družbo za otrokov osebnostni, kulturni in duhovni razvoj. To pomeni, da imajo vsi otroci pravico živeti in odraščati v družini, ki je temeljna celica družbe, zato imajo pravico hoditi v osnovno šolo svojega šolskega okoliša skupaj s svojimi vrstniki in sorojenci.

23. člen Konvencije ZN o pravicah ljudi z oviranostmi, ki opredeljuje izobraževanje, nalaga državam pogodbenicam izvrševanje te pravice z zagotavljanjem vključevanja v izobraževalni sistem na vseh ravneh. Pri uresničevanju te pravice morajo države zagotavljati, da ljudje z oviranostmi zaradi oviranosti niso izključeni iz splošnega izobraževalnega sistema in da otroci z oviranostmi niso izključeni iz obveznega osnovnošolskega ter srednješolskega izobraževanja. Zaradi neprilagojenosti ali neizpolnjevanja pogojev izobraževalnih ustanov, tako osnovnih šol kot tudi vseh ostalih izobraževalnih institucij, nikomur zaradi oviranosti ne sme biti prikrajšana pravica do vključitve v osnovnošolski ali drugi izobraževalni program.

Manj kot pet let po sprejemu Konvencije ZN o pravicah otrok je bila junija 1994 v okviru mednarodne konference Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo – UNESCO sprejeta Deklaracija iz Salamance – zaveza za izobraževanje za vse, ki so jo sprejeli predstavniki 92 vlad in 25 mednarodnih organizacij. Deklaracija, ki jo lahko poimenujemo tudi kot deklaracijo za inkluzivno izobraževanje ali »Ena šola za vse«, naslavlja na vlade držav sveta naslednja izhodišča:

- vsak otrok ima temeljno pravico do izobraževanja, ki mu omogoča pridobitev in ohranjanje primerne ravni izobrazbe,
- vsak otrok je enkratno glede svojih lastnosti, interesov, sposobnosti in učnih potreb;
- šolski sistemi in učni načrti morajo biti oblikovani tako, da upoštevajo to veliko raznolikost otrok;
- otroci s posebnimi potrebami morajo imeti dostop do rednih šol, ki jih vključujejo v šolski sistem, ta naj bo usmerjen k otrokom in upošteva njihove potrebe;
- redne šole z vključujočo usmerjenostjo so najučinkovitejše sredstvo za boj proti diskriminatornim odnosom, za ustvarjanje prijetne skupnosti, za izgradnjo vključujoče družbe in doseganje izobraževanja za vse; redne šole bolje zagotavljajo uspešno izobraževanje za večino otrok in izboljšujejo stroškovno učinkovitost celotnega izobraževalnega sistema (Suhadolnik, 2015).

Šolski sistem, ki ga imamo v Sloveniji, je dvotiren. Imamo splošno šolstvo in specialno, posebno šolstvo za tiste otroke, s katerimi delavci v splošnem šolstvu ne znajo ali ne zmorejo delati. Usmerjanje v posebno šolstvo ureja Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Ta ureja vse postopke, ki so povezani z nameščanjem otroka v posebne šole, vzgojne zavode, zavode za usposabljanje, a tudi prilagoditve, ki otrokom pripadajo v rednem šolstvu. Odločitev o tem, kje se bodo izobraževali otroci z oviranostjo, sprejme Komisija za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami, ki deluje pod okriljem Zavoda Republike Slovenije za šolstvo.

Zakonodaja omogoča, da se otrokom z oviranostjo zavrne dostop do običajne šole, če otroku niso zmožne zagotoviti primernih prilagoditev (Opara et al., 2010). Uspešne zgodbe o tem, da so otroci ostali v splošnem šolstvu, v naši raziskavi večinoma niso bile povezane s sistemom, ki bi zavaroval otrokove pravice, ampak s starši, ki so se zavzeli in upirali sistemu usmerjanja. Otrokovi starši in njihova zavzetost, vztrajnost, znanje in zveze so običajno dejavniki, ki v praksi odločajo o tem, kje se bo otrok z intelektualno oviranostjo ali duševnimi stiskami šolal. Pogosto take starše označijo kot težavne, nerealne, preambiciozne, medtem ko so v resnici samo zelo dobri zagovorniki svojih otrok. Težava je predvsem v tem, da otroci zelo redko dobijo učinkovito pomoč, če ostanejo v splošnem šolstvu. Nslednja zgodba je indikativna:

Neka mama ni nikoli dovolila, da bi njeno hčerko dali v posebno šolo. Strokovnjakom, ki so delali z njo, se je zdelo, da ima deklica znake Downovega sindroma. Ves čas njenega osnovnošolskega izobraževanja je imela tim, ki je delal z njo, jo podpiral, imela je individualni načrt, neformalno zagovorništvo. Šola je v nekem obdobju najela socialno pedagoginjo, specialno pedagoginjo in psihologinjo, da bi jo podprli. Nato je šla deklica v srednjo gradbeno šolo. V tistem času niso imeli dovolj dijakov in so se komaj preživljali, zato so jo sprejeli. Prilagodili so ji način dela in uspelo ji je dokončati tudi srednjo šolo in maturo. Ker je bila izredno delavna, je hitro dobila zaposlitev. Če bi šla skozi proces diagnosticiranja, bi končala v posebni šoli. Njeni mami je to uspelo preprečiti. Šola ji je sledila, uspelo jim je ustvariti sistem podpore in individualiziran pristop (Urek, Rafaelič, 2015).

Problematika priznavanja statusa invalida po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih (ZDVDTP) dijakom ali študentom po 18. letu, če so se šolali

Razkritja novinarjev oddaje Tednik na RTV SLO na začetku leta 2021 so pokazala, da so nekateri centri za socialno delo polnoletnim osebam z ovirami, ki imajo status dijaka ali študenta, več let neupravičeno odrekli pravico do nadomestila za invalidnost. Uslužbenci centrov so zatrjevali, da do nadomestila niso upravičeni, ker so vključeni v izobraževanje, čeprav zakonodaja takega izključitvenega pogoja ne določa. Na težavo je opozorila mati 26-letnega sina z ovirami. CSD Kamnik je odločil, da njen sin ni upravičen do nadomestila za invalidnost, ker ima status dijaka. Že decembra 2020 se je mati obrnila na varuha človekovih pravic Petra Svetino, ki je ugotovil, da so bili zaradi različne prakse CSD oškodovani številni dijaki in študenti z ovirami.

Na nekaterih centrih so namreč ljudem več let podajali napačne informacije o tem, da do nadomestila niso upravičeni. Številni zaradi te napačne razlage vlog sploh niso oddali in so bili prav tako oškodovani. Velika večina centrov je status invalida po ZDVDTP sicer priznavala od polnoletnosti dalje. Manjše število CSD²⁰ je status invalida po ZDVDTP priznavalo v odvisnosti od zaključka šolanja. Pri tem nekateri izmed teh centrov vlagateljem kategorično niso priznavali statusa invalida po 18. letu, če so se šolali. Nekateri centri so status invalida po ZDVDTP priznavali le tistim, ki so se šolali v posebnem programu vzgoje in izobraževanja, vendar ne tudi tistimi, ki so bili vključeni v redne programe šolanja ter so se usposabljali za samostojno življenje in delo. Pri tem so se sklicevali na določbe ZDVDTP, da se status invalida priznava osebam, ki »se ne morejo usposobiti za samostojno življenje in delo«; vendar se oseba, ki se redno šola, s tem vendarle usposablja za samostojno življenje, kot so ocenili.

Skupnost centrov za socialno delo trdi, da težava izvira iz zastarele zakonodaje, medtem ko so na ministrstvu za delo napako priznali. Člani parlamentarne komisije za človekove pravice so ministrstvo pozvali, naj pripravi zakon, ki bo oškodovanim omogočil prejemanje nadomestila. Varuh je pripisal situacijo temu, da je razumevanje

---

20 Center za socialno delo Spodnje Podravje; Center za socialno delo Osrednja Slovenija – enota Kamnik, Center za socialno delo Gorenjska; enota Škofja Loka; Center za socialno delo Dolenjska in Bela Krajina.

invalidnosti v Sloveniji veliko ožje, kot je ta opredeljena v konvenciji OZN o pravicah invalidov. Po njegovem mnenju je napačna oziroma ozka opredelitev invalidnosti problematična, saj je zaradi tega invalidsko varnost mogoče zagotavljati veliko manjšemu številu ljudi.

S sprejetjem Zakona o socialnem vključevanju invalidov (ZSVI) je stari zakon ZDVDTP prenehal veljati. Od uveljavitve ZDVDTP do sprejetja ZSVI se je pojmovanje oviranosti bistveno spremenilo: ne gre več zato, da so ljudje z ovirami nesposobni za samostojno življenje in delo, ampak predvsem za to, da se jih usposobi za samostojno življenje, da se jim omogočijo pogoji za čim boljše vključevanje v širšo družbo, v izobraževanje in usposabljanje ter vključevanje v zaposlitvene programe. Varuh je ugotovil, da ZSVI ne vsebuje določbe o tem, kdaj naj se upravičencu prizna status invalida, če ta zanj zaprosi po 18. letu. MDSSZ je zato opozoril, da gre za pravno praznino, ki bi jo moral zakonodajalec ustrezno zapolniti, in predlagal, da se posameznikom, ki jim status invalida po ZDVDTP ni bil priznan zaradi šolanja, popravijo krivice za nazaj. MDSSZ je nato sporočilo, da so na Direktoratu za invalide, vojne veterane in žrtve vojnega nasilja pristopili k pripravi sprememb in dopolnitev navedenega zakona, s katerimi nameravajo pravno praznino ustrezno urediti. Februarja 2021 so poslanci Državnega zbora soglasno sprejeli sklepe, ki jih je predlagala Levica, in so pristojno ministrstvo pozvali, naj:

- vsem centrom za socialno delo izda enotna navodila, da so tudi polnoletni invalidi s statusom dijaka ali študenta upravičeni do nadomestila za invalidnost;
- v roku 15 dni opravi poizvedbo v vseh centrih za socialno delo, ali obstajajo primeri, ko je bila pravica do nadomestila zavrnjena zaradi tega, ker se je prosilec redno šolal;
- pripravi zakonsko podlago za izplačilo nadomestila vsem invalidom, ki niso pridobili pravice do nadomestila, pri čemer so ob polnoletnosti oziroma do dopolnjenega 26. leta izpolnjevali pogoje za pridobitev tega nadomestila;
- posodobi obstoječi Vodnik po pravicah invalidov in ga poseduje invalidskim organizacijam;
- se vsem oškodovanim in njihovim družinam javno opraviči.

23. decembra 2021 je tako začel veljati Zakon o izplačilu neizplačanega nadomestila za invalidnost (ZINNI), ki ureja pravico do izplačila neizplačanega nadomestila vsem oškodovanim.

Zaključki in predlogi

V naši študiji so bile značilne diskrepance med pogledom različnih strokovnjakov (na primer sodnikov in socialnih delavk), pri čemer so bile še večje razlike v pogledih staršev otrok z ovirami in strokovnjakov. Pogosto smo imeli občutek, da sestavljamo kolaž, vstopamo v prostore, kjer so otroci z ovirami nevidni in spregledani, ter se ponekod rutinsko kršijo otrokove pravice. Ko smo spraševali o izkušnjah in primerih, ko je sodni sistem učinkovito zaščitil otroka, so nam strokovnjaki večinoma pripovedovali o izkušnjah, ko so otroci pristali v posebnem šolstvu ali v instituciji.

Konvencija o pravicah ljudi z oviranostmi narekuje, da imajo ljudje z ovirami pravico do pomoči pri samostojnem življenju v skupnosti. V resnici smo naredili nekaj eksperimentov, s katerimi so otroci pridobili večje možnosti, da ostajajo v domačem okolju, a nobeden od teh ni uzakonjen. Večina podpore za samostojno življenje v skupnosti še vedno ostaja na plečih nevladnega sektorja ali staršev.

Strokovnjaki ne bi smeli predpostavljati, da nekdo s težavami z duševnim zdravjem ali intelektualno oviranostjo ne more sprejemati odločitev zase samo zato, ker ima določeno medicinsko opredeljeno stanje. Otroke je treba podpreti, kolikor je le mogoče, da lahko sami sprejmejo odločitve, preden bi kdor koli sklepal, da se ne morejo odločiti. Podpore lahko dobijo tako, da uporabimo različne načine komuniciranja, kot so podobe ali znaki, ali jim informacije priskrbimo v različnih formatih, kot so zvočni posnetki in lažje berljivo gradivo. V nekaterih primerih je v veliko pomoč lahko tudi neodvisni odvetnik. Osebe na sodiščih bi se morale zavedati, da priča, ki ima učne težave ali psihosocialne stiske, morda v nekem trenutku ne bo sposobna slediti postopku, toda ob pravi podpori lahko to sposobnost doseže.

Največje tveganje našega sistema je, da otroke z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami obravnavamo pokroviteljsko in pretirano zaščitniško ter da jim ne priznamo subjektivete, možnosti presojanja in odločanja zase.

Sklicevanje na izraz »sposoben izoblikovati lastna mnenja« ne bi smelo pomeniti omejitve, temveč dolžnost za organe, da v celoti, kolikor je to mogoče, ocenijo otrokovo sposobnost. Namesto da bi prehitro sklepali, da otrok ne more izoblikovati mnenja, bi morale države predpostaviti, da otrok to sposobnost ima. Otrok tega ni dolžan dokazati.

V zakonu so otroci enotna kategorija. Nobena skupina otrok ni posebej omenjena. Morda bi potrebovali interne smernice, t. i. »soft-law« – navodila, kako v takih posebnih primerih ravnati.

Potrebovali bi boljše razširjenost in časovno dostopnost prijaznih in varnih sob ter njihovo doslednejšo uporabo pri sodnikih in tožilcih. Imeti bi morali tudi seznam tako specializiranih pooblaščenec kot tudi zagovornikov otrokovih pravic.²¹

Postopki bi morali biti hitrejši in bolj prioritetni. Starši otrok z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami opozarjajo, da se zaradi vključitve izvedencev v takih primerih postopki ne le podaljšajo za več kot enkrat, ampak tudi zelo vlečejo. Priporočilo stroke je, da naj ne postavljajo več izvedencev; postavi naj se en izvedenec z enim mnenjem, da otroka ne obremenjujemo preveč.

Reference

- Evropska komisija, Generalni direktorat za pravosodje, Svet Evrope (2013) *Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otrokom prijazno pravosodje: ki jih je sprejel Odbor ministrov Sveta Evrope dne 17. novembra 2010, in obrazložiteni memorandum*, Urad za publikacije, 2013, <https://data.europa.eu/doi/10.2838/16381>.
- Družinski zakonik. Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19, 67/19 – ZMatR-C, 200/20 – ZOOMTVI, 94/22 – odl. US, 94/22 – odl. US in 5/23).
- European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care (2012), Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care (Guidance on implementing and supporting a sustained transition from institutional care to family-based and community-based alternatives for children, persons with disabilities, persons with mental health problems and older persons in Europe), EU, Brussels. Dostopno: <https://deinstitutionalisation.com/eeg-publications/>. Slovenski prevod: Evropska skupina strokovnjakov in strokovnjakinj za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (2012). Skupne evropske smernice za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (M. Petan in P. Mesec). Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. (2021). Dostopno na https://di.irssv.si/wp-content/uploads/2022/11/Skupne_evropske_smernice_za_prehod_iz_instit_v_skupnostno_oskrbo_SLO.pdf.

21 Intervju z Varuhom človekovih pravic RS in s koordinatorko zagovornic pravic otrok pri Varuhu človekovih pravic, marec, 2014.

- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Ošljaj, A., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., Žitek, N. (2015), Priprava izhodišč deinstucionalizacije v Republiki Sloveniji. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.
- Jenkole, M. (2013), *Posebno poročilo o projektu – Zagovornik glas otroka*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic, 2013.
- Kogovšek Šalomon, N. (2013), *Country Report on Slovenia for the Study on Member States' Policies for Children with Mental Disabilities (Study)*. Brussels: Policy Department C - Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament.
- Končina Peternel, M. (2006), Ali so po sedanjih pravnih ureditvah koristi otroka v civilnih postopkih dovolj zavarovane?: Izhodišča za razpravo. V: *Zagovornik-glas otroka*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.
- Ministrstvo za solidarno prihodnost Republike Slovenije (2024). Strategija Republike Slovenije za deinstucionalizacijo v socialnem varstvu za obdobje 2024–2034 (StaDI 2024–2034). Dostopno na: <https://www.gov.si/novice/2024-03-15-ministrstvo-za-solidarno-prihodnost-sprejelo-strategijo-deinstucionalizacije/> (16. 3. 2024).
- Organizacija Združenih narodov (1989), *Konvencija o otrokovih pravicah*. Uradni list RS – MP št. 9/1992 (RS 35/1992).
- Opara et al., *Analiza vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami v Sloveniji* [Analysis of the education of children with special needs] (Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010).
- Suhadolnik, Iztok (2015). »Ena šola za vse?«. Mednarodna konferenca o deinstucionalizaciji. Ljubljana, 19. 6. 2025. Dostopno: <https://www.za-mdi.si/konferenca-o-deinstucionalizaciji.html>.
- Urek, Mojca, Rafaelič, Andreja (2015), *Dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo: povzetek poročila države Slovenije: [projekt Access to Justice for Children with Mental Disabilities]*. Bruselj: Evropska komisija, Generalni direktorat za pravosodje. <http://www.fsd.uni-lj.si/mma/Povzetek%20poro%C4%8Dila%20dr%C5%BEave%20Slovenie/2015040711551297/>.
- Urek, Mojca (2017). Unheard voices: researching participation in social work. *European journal of social work: the forum for the social professions*, 2017, vol. 20, no. 6, str. 823–833.
- Ustava RS (URS-NPB9). Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a.
- Varuh človekovih pravic Republike Slovenije (2021) Zavrnitev statusa invalida po ZDVDTP zaradi šolanja, <https://www.varuh-rs.si/obravnavane-po-bude/primer/zavrnitev-statusa-invalida-po-zdvdt-p-zaradi-solanja/>.

- Varuh človekovih pravic Republike Slovenije (2015). *Otrok v družinskem sporu (posvet)*. Dostopno: <https://www.varuh-rs.si/projekti/projekt/otrok-v-druzinskem-sporu/>.
- Vrhovno sodišče Republike Slovenije: *Jan gre na sodišče; Jana gre na sodišče/. Ko moraš na sodišče kot priča*, Ljubljana, 2010. Dostopno na: <http://www.sodisce.si/znanje/publikacije/>.
- Zakon o duševnem zdravju (Uradni list RS, št. 77/08, 46/15 – odl. US, 44/19 – odl. US, 109/23 in 136/23 – ZIUZDS).
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI).
- Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb (Uradni list SRS, št. 41/83, Uradni list RS, št. 114/06 – ZUTPG, 122/07 – odl. US, 61/10 – ZSVarPre, 40/11 – ZSVarPre-A in 30/18 – ZSVI).
- Zakon o izplačilu neizplačanega nadomestila za invalidnost (ZINNI (Uradni list RS, št. 202/21).
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov (Uradni list RS, št. 37/2008) (prevod: Konvencija o pravicah ljudi z ovirami: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/1c24133420/Konvencija-o-pravicah-invalidov.pdf>).
- Zakon o socialnem vključevanju invalidov (Uradni list RS, št. 30/18).

Spolne zlorabe otrok: preventiva, prepoznavanje in podpora preživelim

Darja ZAVIRŠEK*

Povzetek

Nerazumevanje, napačno znanje, slabo prepoznavanje in brezbriznost na področju spolnih zlorab otrok, škodljive družbene norme in strokovna nepovezanost vplivajo na to, da se je na področju preprečevanja spolnih zlorab otrok v domačem in socialnovarstvenem institucionalnem okolju v Sloveniji naredilo malo. Največji težavi sta slabo prepoznavanje in pomanjkanje kontinuirane pomoči otrokom, mladim in odraslim, ki so preživeli spolne zlorabe. Tudi pogosti pozivi, da potrebujemo robustno izobraževanje in usposabljanje na celotnem interdisciplinarnem spektru strok, ki se ukvarjajo z otroki, niso dosegli želenih učinkov. Še vedno namreč obstajajo situacije, ko se otroku ne verjame, ko spregovori o zlorabi. Čeprav poudarjamo, kako pomembna je bližina otroka z nezlorabljaljočim delom družine in s podpornimi osebami zunaj družine, na katere je otrok navezan, se otroke še vedno ločuje in osami. Včasih je premalo pozornosti namenjeno procesom, ki bi pomagali, da lahko otrok razvije varno navezanost na tretjo osebo, ki lahko postane primarni skrbnik, če otrok ostane brez primarnih skrbnikov. Otroci, ki so preživeli spolno zlorabo, so včasih povrh vsega še stigmatizirani, kar kaže na okrutnost okolij, kjer umanjka učenje o tem, kako se živeti v stisko drugega. Včasih se preživeti spolni zlorabi pridružijo še ekonomske stiske, etnične neenakosti in predsodki, odrinjenost zaradi posebnosti staršev in neenakosti zaradi hendikepa.

Ključne besede: spolna zloraba otrok, socialnovarstveno institucionalno okolje, kontinuirana pomoč žrtvam

---

* **Darja Zaviršek**, dr. sociologije, redna profesorica; Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

Darja Zaviršek, PhD Sociologist, Full Professor, Faculty of Social Work, University of Ljubljana

Child Sexual Abuse: Prevention, Recognition and Support for Survivors – Abstract

Misunderstandings, incorrect knowledge, lack of recognition and indifference in the field of child sexual abuse, harmful social norms and the lack of professionals contribute to the fact that little has been done in the field of prevention of child sexual abuse in the domestic and institutional social care environment in Slovenia. The most pressing problems are the lack of recognition and the lack of continuous help for children, adolescents and adults who have survived sexual abuse. Even the frequent appeals that we need solid education and training across the interdisciplinary spectrum of professions dealing with children have not had the desired effect. There are still situations where a child is not believed when they talk about the abuse. Although we emphasize the importance of the child being close to a non-abusive part of the family and to supportive people outside the family with whom the child has a relationship, children are still separated and isolated. Sometimes, too little attention is given to the processes that help the child form a secure attachment to a third person who can become the primary caregiver when the child has no primary caregiver. Children who have survived sexual abuse are sometimes further stigmatized, highlighting the cruelty of an environment that lacks the ability to empathize with the plight of others. Sexual abuse is often accompanied by economic difficulties, ethnic inequalities and prejudice, rejection due to parental idiosyncrasies and inequality due to disability.

Keywords: child sexual abuse, social care institutional environment, continuous assistance to victims

Pogodbenice sprejmejo potrebne ukrepe za spodbujanje vseh članov družbe, predvsem moških in fantov, da dejavno prispevajo k preprečevanju vseh oblik nasilja, ki jih zajema področje uporabe te konvencije (Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini, 12. člen, točka 4).

Pogodbenice zagotovijo, da se kultura, običaji, vera, tradicija ali t. i. »čast« ne štejejo kot opravičilo za kakršnokoli nasilno dejanje, ki jih zajema področje uporabe te konvencije. Pogodbenice sprejmejo potrebne ukrepe za spodbujanje programov in dejavnosti za opolnomočenje žensk (Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini, 12. člen; točka 5).

Pogodbenice sprejmejo potrebne zakonodajne ali druge ukrepe za vzpostavitev ali podporo programom, katerih namen je preprečiti

storilcem, posebej spolnim prestopnikom, da bi ponovno storili nasilno dejanje (Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini 16. člen, točka 2).

Uvod

Nerazumevanje, napačno znanje, slabo prepoznavanje in brezbržnost na področju spolnih zlorab otrok,¹ škodljive družbene norme in strokovna nepovezanost (pomanjkanje inter- in transdisciplinarnega medinstitucionalnega povezovanja) vplivajo na to, da se je na področju preprečevanja spolnih zlorab otrok v domačem in socialno-varstvenem institucionalnem okolju v Sloveniji naredilo malo. Največji težavi sta slabo prepoznavanje in pomanjkanje kontinuirane pomoči otrokom, mladim in odraslim, ki so preživeli spolne zlorabe. Tudi pogosti pozivi, da potrebujemo robustno izobraževanje in usposabljanje na celotnem interdisciplinarnem spektru strok, ki se ukvarjajo z otroki (pedagoške, pravne stroke, socialnega dela in psihosocialne stroke, medicinske in psihiatrične, policijske stroke in forenzike), ter vzpostavitev strokovnega programa *»Interdisciplinarni in medsektorski pristop k zaščiti otrok«* na Fakulteti za socialno delo UL niso privedli do tega, da bi bilo prepoznavanje boljše in da bi se otrokom, ki so preživeli spolne zlorabe, nudila učinkovita pomoč (Zaviršek, Domiter Protner, Drobnič Radobuljac, 2019).

V zahodnih državah so feministične in ženske organizacije prve spregovorile o spolnem nasilju (Bass, Davis 1998; Enders, 2003). V Sloveniji so bile to posamezne družboslovke (ustanoviteljice društva SOS za ženske in otroke žrtve nasilja), kriminalistka Katja Bašič in posameznice, ki so se izobraževale v socialnem delu (Marjana Sečen, Mirjana Majhenič in nekatere druge). Kasneje so se jim pridružile prostovoljke in zaposlene, ki so ustanovile vrsto nevladnih organizacij, kot so Ženska svetovalnica, Društvo za nenasilno komunikacijo, Muza, Emma, Združenje za pomoč ljudem v stiski, telefon ZATE, MOZAIK in še nekatere druge. Te organizacije so sčasoma začele nuditi psihosocialno pomoč žrtvam nasilja in postale dobrodošla

---

1 Z besedo »otroci« so v tem poglavju mišljeni vsi ljudje v starosti med 0 in 18 let, kot to opredeli Konvencija ZN o pravicah otrok, in v primeru ljudi z ovirami tudi tisti, ki so stari do 26 let, saj so posamezniki in posameznice, z oznako intelektualno ovirani, v slovenski zakonodaji pravnoformalno izenačeni z otroki, mlajšimi od 15 let.

opora socialnim delavkam na centrih za socialno delo. Njihove zmogljivosti so bile skromne, osredotočene so bile večinoma na področje nasilja v zasebni sferi in ne na področje spolnih zlorab. Spolna zloraba se je raziskovalno obravnavala predvsem v kontekstu spolnega nasilja nad odraslimi ženskami, zato ne obstaja poglobljena nacionalna raziskava o spolnih zlorabah otrok (Aničić idr., 2017; Bašič, 1997, 2014, 2016; Frangež in Dvoršek, 2013; Domiter Protner 2014; Leskošek idr., 2014; Veselič idr., 2014; Zaviršek, 1994, 1998b).

Ko je problematika spolnih zlorab počasi postala del večinskega znanja, je sicer govor o spolnih zlorabah postal sprejemljivejši, a zato nista postala nič boljša prepoznavanje zlorab ter individualna pomoč otrokom in odraslim. Otroci z ovirami so ostajali nevidni. Kljub temu sta se ob tem, ko je spolna zloraba postala del večinskega znanja, zgodila dva premika:

- a) preživelke in preživeli spolne zlorabe so pogosteje javno spregovorili o zlorabah, zato se je razširil tudi govor o njih, in sicer na prostore, kot so socialnovarstvene institucije in cerkvene organizacije, ter na zaposlene po zavodih in duhovnike, torej na prostore in ljudi, ki so prej simbolizirali varnost in nenasilno skrb;
- b) napisana je bila *Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini* (Istanbulska konvencija), ki je spodbudila, da se je v Sloveniji problematika spolnih zlorab ugledala kot problematika z daljnosežnimi posledicami za posameznice, posameznike in družbo v celoti.

Razumevanje problematike spolnih zlorab

Spolne zlorabe mladoletnih, največkrat deklic, veljajo za enega od ključnih obremenilnih dogodkov v življenju otrok od 0 do 18. leta starosti (angl. *adverse childhood experiences*) (Kuhar, Zaviršek 2023).² Obremenjujoče izkušnje v otroštvu (OIO) so potencialno travmatični dogodki ali izkušnje, ki predstavljajo visoko verjetnost negativnih izidov v otroštvu in odraslosti. Mednje uvrščamo slabo fizično in duševno zdravje, psihosocialno funkcioniranje in splošno kakovost življenja. V študijah OIO se največkrat meri deset kategorij obremenjujočih izkušenj v otroštvu. Pet kategorij vključuje osebne izkušnje:

2 Angl. *Adverse Childhood Experiences*, okrajšava ACE; v slovenskem jeziku OIO (obremenilne izkušnje v otroštvu).

psihično, fizično in spolno nasilje oziroma zlorabo ter psihično in fizično zanemarjanje. Pet kategorij se navezuje na ostale družinske člane oziroma člane gospodinjstva (izvorno poimenovane »disfunkcije v gospodinjstvu«, angl. *household disfunctions*). Mednje so uvrščeni nasilje med odraslimi člani gospodinjstva, zasvojenost, težave v duševnem zdravju in kriminalno dejanje odraslega člana gospodinjstva ter razveza staršev oziroma prekinitve stika med otrokom in starši zaradi smrti starša, razveze ali zapustitve (WHO, 2020) (Kuhar, Zaviršek, 2023).

Spolne zlorabe vplivajo negativno, včasih tudi uničujoče na kognitivni in psihološki razvoj posameznice ali posameznika. Zaznamujejo odločitve, ki jih človek naredi pri šolanju, zaposlitvi in v zasebnem življenju. Ljudje, ki so doživljali spolne zlorabe v domačem okolju, se morajo kmalu osamosvojiti, oditi od doma in pogosto nimajo priložnosti, da bi se izšolali za poklic ali morajo šolanje prekiniti.

Spolne zlorabe v otroštvu vplivajo tudi na splošno zdravje ljudi in še posebej na duševno zdravje. Več kot polovica odraslih – poudarjajo mednarodne študije –, ki z leti pridobijo psihiatrično diagnozo, je doživela spolne zlorabe v otroštvu (Zaviršek 1994). Otroci so si pri preživetju pomagali z disociacijo, naučili so izključiti občutenja (čustveni »odklop«) in potlačili potrebo, da bi razkrili, kaj so preživeli. Nekateri so postali »zaledeneli v žalosti« (angl. *»numbed with grief«*), kot je dejala Valeri Sinason (1992), ter zaradi zlorab razvili duševne motnje in intelektualno oviranost (Zaviršek 2000).

Nekateri otroci se podajo na pot tveganega spolnega vedenja (spolno delo, promiskuiteta) in na pot drugih vrst tveganih vedenj, kot so odvisnost od dovoljenih in nedovoljenih drog, samopoškodovanje, motnje hranjenja. Predvsem ženske doživijo, ko odrastejo, pogosto reviktimizacijo (Brownmiller, 1988; Walker, 1992).

Svetovna zdravstvena organizacija in Evropska komisija že desetletje vodita kampanje ozaveščanja o spolnih zlorabah, kako jih prepoznati in kako pomagati otrokom. Po oceni Sveta Evrope, ki je med letoma 2010 in 2015 vodil kampanjo »Eden od petih« (angl. *»One in five«*), ima izkušnjo spolne zlorabe v otroštvu približno vsak peti otrok (Council of Europe, n. d.). Obe organizaciji tudi poudarjata, da je med žrtvami največ deklic. Evropska komisija je s sistematičnim spremljanjem spolnih zlorab na spletu v letu 2021 prišla do podatka, da je po spletu po svetu krožilo 85 milijonov posnetkov

zlorab otrok.³ Ob tako visokih številkah se nam zastavlja vprašanje, zakaj je prepoznavanje spolnih zlorab v Sloveniji tako nizko, ozaveščanje tako slabo in podpora žrtvam tako majhna.

Otroka največkrat spolno zlorablajo njemu najbližji odrasli, zaupne osebe in ljudje, na katere je otrok navezan in od katerih je praviloma odvisen. Med njimi so posamezniki, ki jih posebno spoštujejo otrokovi starši ali skrbniki, na primer družinski prijatelj, sosed, vzgojitelj, duhovnik (Zaviršek 2016, 2018). Zato se spolne zlorabe ne zgodijo na silo, temveč so otroci vanje »vpleteni«, »povabljeni« in se zaradi pomanjkanja razumevanja, kaj odrasli v resnici naklepa, kaj od otroka hoče in zakaj ga potrebuje, ne morejo braniti. Otrok odraslemu zaupa, saj mu je ta povzročil prijetne občutke (brezskrbno igranje, prinašanje daril, vznemirljive pogovore). Otrok ne ve, da odrasli, ki zlorablajo, dejanja skrbno načrtujejo in da je tudi proces, med katerim odrasli otroka čustveno »vplete« v odnos brezpogojnega zaupanja, le del priprave na zlorabljanje. Zato otrok ne more kognitivno razumeti, kaj se dogaja, in je v odnosu do tistega, ki dejanje načrtuje vnaprej, nemočen.

Kljub temu otroci »sporočajo«, da se je »nekaj zgodilo«. Njihovo obnašanje se nenadoma spremeni, postanejo »drugačni«, umaknjeni vase ali nasilni do drugih otrok. Lahko se umikajo iz skupine, postanejo »nevidni« ali poskušajo vzbuditi pozornost s tem, da sami spodbujajo seksualno obnašanje (masturbiranje, dotikanje drugega otroka po spolnih organih ipd.). Otroci dogodke somatizirajo z opisi bolečin v želodcu, trebuhu, glavi itd., saj nimajo besed, s katerimi bi opisali, kaj se dogaja. Včasih nenadne spremembe v obnašanju somatizirajo tudi starši, češ, »verjetno bo zbolela«.

Otroci o zlorabi ne znajo in ne morejo govoriti, še posebej ne v okoljih, kot so družina, vrtec, šola, zavod, kjer so pogovori o telesu, dotikih in spolnosti neobičajni ali prepovedani. Nekateri izhajajo iz družin, kjer je prepovedano poimenovanje telesnih delov, ki so povezani s spolnostjo (lulika, lulček, ritka); spolnost je tabuizirana, morda velja kot »nekaj grdega« in se o njej ne sme govoriti. Odrasli zato tudi poimenovanja telesnih delov zaznavajo kot nekaj grdega, umazanega in otroka kaznujejo, če uporabi besede, s katerimi bi lahko opozoril

3 Zakonodaja za preprečevanje in zatiranje spolne zlorabe otrok (2022). Evropska komisija. https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/communication-campaigns/euvschildsexual-abuse-campaign-prevent-and-combat-child-sexual-abuse_sl (dostopano 19.2. 2024).

na zlorabo in s pomočjo katerih bi starši morebiti lahko postali pozorni na situacijo, v kateri se je znašel otrok.

Otroci, ki doživijo spolne zlorabe, pogosto molčijo tudi zato, ker tisti, ki zlorablja, o spolnem nasilju praviloma govori kot o »učenju«, »igranju«, »vzgoji«. Posledično se otrok na spolne zlorabe ne odziva, kot bi odrasli pričakovali, da bi se nujno dejavno upiral in klical na pomoč (od tod napačen vzклик »Zakaj nisi povedala?«).

Tako ostaneta otroku molk in izzivalno obnašanje, ki je za odrasle največkrat moteče in ga praviloma pripišejo odraščanju. Bolezenskih znakov, izražanja strahu, zavračanja nekaterih odraslih, umaknjenosti vase, nasilnega vedenja, pomanjkanja veselja do učenja in igranja ne povežejo s travmatično izkušnjo. Po ocenah strokovnjakov večina otrok ne spregovori; izmed približno 40 odstotkov tistih, ki nekomu povedo, jih večina pove materam.

Matere in ženske, ki so otroku pogosto najbližje, spolne zlorabe ne zaznajo med drugim tudi zato, ker so bile naučene, da morajo poslušati in spoštovati moško avtoriteto. Pogosto same pri skrbi za otroka prenašajo škodljive vzorce vzgojnih ravnanj, ki deklice seksualizirajo in jih »izoblikujejo« v voljna telesa moškega užitka in nadzora (ko komentirajo telesa, obnašanje, prehranjevanje in dejavnosti odraščajočih hčera). Nekatero matere so bile same žrtve spolnih zlorab in jim preživeta travma preprečuje, da bi prepoznale viktimizacijo svojih otrok.

Nemalokrat spolno zlorabo razkrijejo bratje in sestre, ki so bili sami spolno zlorabljeni in ki so priče, da se nasilnež pripravlja na nove zlorabe, ko sestra ali bratec dopolnita določeno leto starosti, najpogosteje tisto, pri kateri so bili sami žrtve zlorab. Tudi za matere je pogosto sprožilno dejanje, da pobegnejo in zapustijo nasilneža, prav trenutek, ko postane storilec nasilen tudi do otrok.

Nekatero otroke je zelo strah, saj jih storilci zastrašijo (»če boš povedal, kako sva se igrala, nikoli več ne boš videl svojega kužka«; »mamica bo žalostna in te bo natepla«; »nikoli več ne boš videla svoje mamice«). Storilec otroku sporoča, da je otrok naredil nekaj grdega, nedovoljenega in da se bo zato zgodilo nekaj slabega.

Molk, zanikanje in neprepoznavanje so vedenja, ki jih storilci pričakujejo od okolice in nanje računajo. Vedo, da so številni posamezniki in posameznice strukturno ranljivejši, kakor so oni sami, in da se žrtvam ne bo verjelo. Včasih je dovolj že, da so moški in v očeh strokovnega osebja že veljajo za verodostojnejše kot ženske in otroci

(na centrih za socialno delo, sodiščih, pri zdravniku). Storilci upravičeno računajo na skromno strokovno znanje na vseh področjih – psihološkem, socialnem, zdravstvenem, pravosodnem, na sistem, ki, hočeš nočeš, ščiti nasilneže. Računajo na to, da ima njihova beseda večjo težo od besede otroka in tistega, ki priča v otrokovo korist, in da starši vzgajajo »poslušne otroke«, ki bodo molče trpeli.

Navkljub temu, da ostaja spolna zloraba v otroštvu problematika mednarodnih razsežnosti s številnimi, težkimi in z dolgotrajnimi posledicami, v Sloveniji ni poglobljene nacionalne raziskave ter nasploh primanjkuje sistematičnih podatkov o razširjenosti problematike in njenih posebnostih. Prvi celovitejši poskus določitve razširjenosti spolnih zlorab v otroštvu v Sloveniji, vključno s posameznimi značilnostmi zlorab (vrsta, ponavljajoče se dejanje, spol žrtve, storilci, starostno obdobje ob zlorabi, socialno-ekonomsko ozadje žrtev itd.), je bil opravljen na podatkih o obremenilnih izkušnjah v otroštvu iz leta 2019, in sicer v raziskavi, ki je bila izvedena na velikem panelnem vzorcu odraslih prebivalk in prebivalcev Slovenije (Kuhar in Zager Kocjan, 2020).

Rezultati so pokazali, da je v Sloveniji 9,5 % oseb ženskega spola in 2,6 % oseb moškega spola do svojega 18. leta najmanj enkrat doživelo vsaj eno vrsto spolne zlorabe, ki jo je povzročila vsaj pet let starejša oseba (Kuhar, Zaviršek 2023). Nadalje smo ugotovili, da je pri ženskah nižji socialno-ekonomski status v otroštvu povezan z večjim tveganjem za spolne zlorabe v otroštvu, medtem ko sta pri moških to manjšinska etničnost in bivanje v manjšem mestu. Večina storilcev pri ženskah žrtvah prihaja iz družinskega kroga, med moškimi je posebej visok odstotek storilcev sosedov.

Podatki za Slovenijo so sicer nižji od tistih, ki jih navaja Svetovna zdravstvena organizacija, ki je leta 2020 ocenila, da je med deklicami približno 20 odstotkov preživelih spolne zlorabe in med fanti približno 8 odstotkov. A še nižje od pridobljenih raziskovalnih podatkov je v Sloveniji število prijavljenih domnevnih spolnih zlorab, in sicer med 150 in 190 primerov letno. Katja Bašič (predavanje, FSD, november 2022) opozarja, da se tudi v Sloveniji starost otrok, ki so žrtve spolnih zlorab, niža in je zato vedno težje razkrivanje zlorabe. Zato je na tem področju treba imeti odlične strokovnjake. Upravičeno lahko trdimo, da te številke ne predstavljajo niti vrha ledene gore.

Prav tako ne obstajajo podatki, ki bi obravnavali spolne zlorabe v socialnovarstvenih institucijah, zato znanje na tem področju obstaja le na ravni osebnih zgodb in je izjemno pomanjkljivo. Avtorica

pričujočega poglavja je leta 1998 napisala prvi članek, ki je opozarjal, da so otroci z intelektualnimi ovirami najpogostejše, najlažje in najbolj nevidne žrtve spolnih zlorab ter da je intelektualna ovira pri nekaterih zgolj posledica spolnega nasilja (Zaviršek 1998a, 2002). V socialnovarstvenih zavodih, varstveno delovnih centrih in drugih ustanovah, kjer dolgotrajno ali dnevno bivajo otroci, mladi in odrasli z ovirami, se najpogosteje prepozna spolno nasilje enega uporabnika nad drugim, praviloma moškega z manjšo oviro nad dekletom ali žensko z večjo intelektualno oviranostjo, in ne spolno nasilje oseba nad uporabniki (negovalcev, varuhov, pomožnega osebja, strokovnega osebja). Spolna zloraba je pogosto del institucionalne pedagogizacije (Zaviršek 2000).

Povečanje občutljivosti in znanja za izboljšanje prepoznavanja spolne zlorabe

Navezujoč se na znanstveno delo Davida Finkehora (Finkelhor, Browne 1985; Finkelhor 1994, Finkelhor, Ormrod, Turner, 2007), ki je s skoraj polstoletnim raziskovanjem problematike spolnih zlorab ena od največjih avtoritet na tem področju, in na svoja lastna spoznanja, bom izpostavila nekaj vidikov, ki naj izboljšajo prepoznavanje spolnih zlorab, njihovo preprečevanje in pomoč žrtvam.

- 1.) Številni ljudje so še vedno prepričani, da je spolna zloraba »vidna« navzven, zato spregledajo znake, ki lahko opozorijo na zlorabo. Kot že omenjeno, se spolna zloraba praviloma ne zgodi z nasiljem, ki je vidno, razpoznavno kot nasilje in ki je dokazljivo s fizično poškodbo, kot so udarci, zlomi, odrgnine. Spolna zloraba se praviloma zgodi tako, da je otrok v dogajanje manipulativno »vpleten«.
- 2.) Ker so otroci v spolno zlorabo vpleteni s pomočjo manipulacije, igranja naklonjenosti in pod krinko skrbi, se sami, tudi ko odrastejo, počutijo odgovorne, sebi pripisujejo krivdo in se samoobtožujejo za zlorabo. Krivda je univerzalni občutek žrtve. Poleg krivde je najpogostejši občutek žrtve sramovanje, da se je zloraba zgodila.
- 3.) Številni ljudje še vedno verjamejo, da so otroci samoumevno zaščiteni iz strani krvnih ali bioloških sorodnikov (slogan »krini voda«) ter da biološka povezanost odraslega in otroka ščiti slednjega pred ekonomskim in čustvenim pomanjkanjem ter

nasiljem (Zaviršek, 2012). Zato spregledajo, da se večina spolnih zlorab zgodi v družinah.

- 4.) Številni ljudje še vedno verjamejo, da ljudje, ki imajo v družbi simbolno moč in opravljajo spoštovan poklic ali celo poslanstvo, ne morejo biti spolni nasilneži. Dejstva govorijo prav nasprotno, otroka ne zlorablajo le najbližji družinski člani, temveč tudi druge otroku zaupne osebe, na katere je otrok navezan, od njih odvisen in ki jih otrokovi starši ali skrbniki posebej spoštujejo (med drugimi pedagoško osebje, duhovniki, zdravstveno osebje, nižje osebje v socialnovarstvenih institucijah). Slabo prepoznavanje na tem področju povzroči, da poklicni status ščiti posameznike pred tem, da bi se jih ugledalo in prepoznalo kot storilce.
- 5.) Izboljšanje prepoznavanja na tem področju zahteva ponavljajoče se učenje, saj je za senzibilizacijo eno izobraževanje, eno predavanje ali en dogodek ozaveščanja premalo. Potrebne so prakse ponavljanja, ki generirajo nova znanja in spoznanja ter posameznika senzibilizirajo za razbiranje tveganih in obremenilnih situacij za otroke.
- 6.) Učenje za ospoljeno obnašanje, na katerega opozarja Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini, se začne v najzgodnejšem otroštvu. V klasični matrici ospoljenega učenja se dečke uči, da postanejo močni, samozavestni in da se dobro znajdejo v maskulinistični kulturi in moških skupinah. Deklice se uči, da so podredljive, več se jih opozarja in kritizira, zato postanejo manj samozavestne in nezavedno vedo, da se od njih pričakuje, da se spolnim pričakovanjem moških ne upirajo.
- 7.) Poleg vsesplošnega ozaveščanja o spolnem nasilju sodi danes k učinkoviti preventivi pred zlorabami ozaveščanje samih otrok in mladih o spolnih zlorabah. Ozaveščanje je povezano z načinom, kako odrasli nauči otroka občutljivosti do lastnega telesa in telesne integritete. Starši in skrbniki dotikanje in poljubljanje dojenčkov iz strani različnih ljudi normalizirajo in vidijo podajanje dojenčka in majhnega otroka iz roke v roke in božanje kot samoumevno. Odraslim se zdi, da to otroku mora ugajati in pričakujejo, da gre otrok z veseljem v naročje znanemu in manj znanemu odraslemu (»daj lupčka«). Takšna pričakovanja so prvenstveno naslovljena na deklice, ki s takšnim vedenjem izkazujejo, »pridnost«, »ubogljivost« in »ustrežljivost«. Če je takšnega vedenja odraslih veliko,

otroci nimajo priložnosti, da bi prišli v stik s svojimi lastnimi občutki, nimajo izkušnje, da lahko zavrnejo dotik ali poljub in se ne naučijo reči »ne«, če nekdo prestopi telesno mejo. Pri dečkih se njihov morebitni odpor do poljubljanja in dotikanja pogosteje gratificira, češ da deček že od malega »ve, kaj hoče«.

Preventivno delo z otroki in mladimi

Pomembna vrsta preventive je učenje o zavedanju lastnega telesa in telesnih meja s pravili, ki so primerna otrokovi starosti in si jih otrok zapomni s pomočjo igre. Odličen primer takšnega učenja je razvila angleška nacionalna humanitarna organizacija za preprečevanje krutosti do otrok (*National Society for the prevention of cruelty to Children*, NSPCC).⁴ Za najmlajše otroke so naredili kratek video s »pantozaverskimi pravili« (prvi del besede »pant-« se pojavi kot akrostih v besedi the »PANTS Rules« ali »Pravila spodnjega perila«, ki smo ga poslovenili kot »Pravilo perilo«⁵). The »PANTS rules« ali »Pravilo perilo« se uporablja kot akrostih, pri čemer je vsaka črka lastno pravilo:

- P** – private is private;
- A** – always remember your body belongs to you;
- N** – no is no;
- T** – talk about secrets that upset you;
- S** – speak up, someone can help.

Slovenski prevod »Pravilo perilo« asociira na telesne intimne dele in se lahko šaljivo uporablja kot »koda« ali »skrivno geslo«, med otroki in odraslimi. S pantozaverskimi pravili vzgojiteljice v vrtcu otrokom posredujejo učenje postavljanja meje, ko gre za otroška telesa, in

---

4 National Society for the prevention of cruelty to Children. Spletna stran: <https://www.nspcc.org.uk/> (dostopano 18. 2. 2024).

5 Prim.: Romeo-Biedma, Javier in Horno, Pepa 82020). Kiko in roka: Priročnik za strokovne delavke in delavce. Zaščitniške učiteljice in učitelji, zaščiteni otroci. Svet Evrope. 2020. Predgovor. <https://rm.coe.int/kiko-and-the-hand-tot-manual-slovenian/1680a3f71f>.

6 National Society for the prevention of cruelty to Children. The PANTS Rules. <https://www.nspcc.org.uk/keeping-children-safe/support-for-parents/pants-underwear-rule/>.

vzpostavijo z otroki zaupen odnos, ki otrokom omogoči, da poiščejo pomoč v primeru zlorab. Svet Evrope je poskrbel tudi za slovenski prevod priročnika KIKO in ROKA (2020), ki ga po svetu uporabljajo vzgojiteljice od najnižjih stopenj predšolske vzgoje.

H krepitvi otrok pripomore, da se otroci ob igranju pogovarjajo o »dobrih« in »slabih« dotikih, jih znajo razpoznavati in opisati. Dober dotik je, ko me bratec poboža; ko me mamica »crklja«, ko me očka žgečka. Priporočnik Kiko in Roka na otroku ustrezen način uči tudi o slabem dotiku: »Kaj naredi Kiko, ko hoče roka pod njegovo spodnje perilo?« Otroci se lahko pogovarjajo o tem, kakšen dotik je to, če hoče nekdo seči pod spodnje perilo. Otroci lahko vadijo, da zakričijo: »NE«. Vzgojiteljica jih lahko tudi spodbuja, da premislijo, kaj bi še lahko naredili: pobegnili, šli stran, prosili za pomoč, povedali nekomu. Tako se otroci na šaljiv naučijo pomembnega pravila: »Nihče se te ne sme dotikati pod tvojim spodnjim perilom, razen starši, medicinska sestra, zdravnik, če imajo za to razlog, to sta umivanje in zdravljenje.« Z igrami vlog se učijo, kaj narediti, če so ogroženi, kako uporabijo besede »NE!« in »POJDI STRAN!«.

Pomembni so tudi preventivni pogovori o dobrih in slabih skrivnostih, ki se jih otroci lahko učijo prav tako s pomočjo metode igre vlog ali psihodrame. »Sestrična ti reče, da pokaži, kaj je pod tvojimi spodnjimi hlačkami!« – otrok se spomni na to, kar pravi Pravilo Perilo in zakriči »NE!«, čeprav ima sestrično zelo rad. Nato sestrična reče: »To je najina skrivnost!« Z otroki se pogovarjamo, kako se počutimo ob tej skrivnosti. Če se počutimo čudno ali slabo, potem to ni dobra skrivnost. Otroke okrepimo tako, da jim pomagamo razbirati lastna čustva in da se o tem pogovarjamo. V primeru dobre skrivnosti, na primer, »kaj bo bratec dobil za darilo«, se počutimo dobro in smo prijetno vznemirjeni. Če je skrivnost slaba, se počutimo zaskrbljeni. Pomembno je, da se otroci naučijo, da »pantozaverska pravila« ne dovolijo izjem (»izjem ni«). Z uporabo igre vlog in pogovorov se približamo otrokovemu svetu. Z metodo psihodrame je koristno zrežirati nevarno situacijo tako, da se otrok nauči postaviti zase. Med pomembnimi vprašanji, ki jih zastavimo, je: »Kaj bi ti naredila/naredil, če bi se ti to zgodilo?« Tako se otroci učijo o sebi in drug od drugega ter detabuizirajo govor o spolnih zlorabah. Uporaba tovrstnih metod otroke spodbudi, da postanejo občutljivejši, saj se učijo s pomočjo lastnih občutkov in dejavno; v nasprotju s tem je klasično poučevanje manj učinkovito.

Neučinkovita so tudi pogosta starševska svarila: »pazi, če pride kdo do tebe in ti ponudi bombon«; »nikoli ne smeš ...«; »izogibaj se ...«, ki lahko otroke namesto pogumnejše naredijo bolj prestrašene in ne opogumljajo. Takšna svarila so odtujena otroškemu svetu in jih otroci ne razumejo tako, kot jih razumejo odrasli. Z njimi se ne moremo približati otrokovemu svetu in onemogočimo, da bi otroci spregovorili o zlorabi. Nasprotno, svarila spodbujajo krivdo, »to se mi je zgodilo, ker nisem ...«, »če bi naredila drugače, se mi to ne bi zgodilo ...«. Prav tako se je treba izogibati sporočilom, ki nasilje normalizirajo in nosijo subtilna sporočila, ki okrivijo žrtev, češ, »fantje so fantje!«, »noč ima svojo moč«, »zakaj si hodila po tisti poti«. S tradicionalnimi svarili se spolna zloraba singularizira in individualizira, medtem ko žrtev ponotranji krivdo za spolno zlorabo. Krivda vedno povzroči molk žrtve.

V višjih razredih osnovnošolskega izobraževanja postaja preventivno učenje otrok na področju spolnih zlorab kompleksnejše in vključuje tudi spolno vzgojo. Ta se začne v vrtcih in se nadaljuje vse do srednje šole (v obdobju socializma je bila od sredine 70. let prejšnjega stoletja dobro uvedena v šolske programe). Čeprav nekateri starši in vzgojitelji spolni vzgoji nasprotujejo, so tudi pogovori o spolnosti del preventivnega dela na področju spolnih zlorab, saj sta nasilje in spolnost med seboj tesno prepletena (Zaviršek 2022). Govor o spolnosti omogoča, da se odpre pogovor o prekoračitvi meja in s tem tudi o spolni zlorabi. Pomembno je, da si tudi vzgojitelji, vzgojiteljice in učiteljice oziroma učitelji upajo govoriti o tovrstnih temah in da jim ni nerodno poimenovati intimnih delov telesa. Vendar se lahko zgodi, da nekateri vzgojitelji in učitelji pod izgovorom spolne vzgoje otrokom na vojerističen način zastavljajo neprimerna vprašanja, se naslanjajo ob tem, da je najstnikom nerodno, ter tako zlorabljujejo svojo moč in avtoriteto.

Tako kot velja za strokovno osebje, je tudi za mlade pomembno, da se s tematiko spolnih zlorab ne srečajo le enkrat, temveč da postanejo vodeni pogovori o spolnih zlorabah pogostejši in jih spremljajo med izobraževalnim procesom. Vsi poznamo primere, ko je strokovna delavka na vprašanje: »Ali imate pogovore o spolnih zlorabah?« odgovorila: »Seveda, pred štirimi leti smo povabili predstavnike nevladne organizacije, da so v razredu spregovorili o tej temi.« Tak odgovor daje razumeti, da strokovno osebje nerado govori o tematiki spolnosti in spolnih zlorab, da ni usposobljeno za to delo in da

menijo, da je že enkratni pogovor dovolj, da »odkljukajo« vsebine, ki so njim samim neprijetne. S tem onemogočijo, da bi mladi dobili zavezničke med pedagoškim osebjem, čeprav morajo prav izobraževalne institucije biti prostor, kjer bi mladi vzgojiteljem in učiteljem lahko zaupali o morebitni spolni zlorabi doma in v drugih okoljih.

Posebno otroci in mladi prepogosto verjamejo, da se je spolna zloraba zgodila samo njim, zato se počutijo še toliko bolj osamljene s svojo izkušnjo in verjamejo, da jih ne bo nihče razumel. Zato je otrokom pomembno sporočiti, da se spolna zloraba dogaja nekaterim otrokom, kar lahko koga izmed njih opogumi, da spregovori. S tem jim sporočimo, da za spolne zlorabe vemo in da bomo otroku, ki nam bo zaupal, verjeli. Otroci in mladi dobijo sporočilo, »nisi sama«, »nisi sam«.

Iz preventivnega učenja ne smemo izpustiti nobenega otroka. Čeprav so otroci z različnimi oviranostmi in še posebno z intelektualnimi ovirami še pogosteje žrtve spolnih zlorab, obstajajo v strokovnih okoljih dvojni standardi; tisti, za neovirane otroke, pri čemer je ozaveščenost večja, in tisti za ovirane, pri čemer je pozornosti manj, in sicer zaradi napačnega predpostavljjanja, da se spolne zlorabe otrokom z ovirami ne dogajajo (Elmer, Gregg, 1967; Brown, Craft, 1989, Sobsey, 1994). Strokovno osebje še danes včasih reče, »verjetno zaradi duševne manjrazvitosti ni občutila, da je bila zloraba, zato ni tako hudo«. Otroci z ovirami so manj ozaveščeni o svojem telesu, spolnosti in spolnih zlorabah ali sploh niso, čeprav je prav med njimi tveganje, da bodo žrtve spolnih zlorab, večje (Zaviršek 2000, 2002). Evropska komisija je leta 2022 opozorila:

Pri otrocih s posebnimi potrebami je tveganje, da bodo žrtve spolnega nasilja, še večje: do 68 % deklet in 30 % fantov z intelektualno oviranostjo ali razvojno motnjo bo spolno zlorabljenih pred 18. rojstnim dnevom.⁷

Ob tem velja spomniti, da so bili otroci v kongregacijskih ustanovah pogosto žrtve spolnih zlorab pastoralnega osebja (otroci s senzornimi ovirami na primer; prim. Zaviršek 2016, 2018). Včasih so žrtve spolnih zlorab tudi otroci z intelektualno oviro in otroci, katerih starši so intelektualno ovirani in svojih otrok praviloma ne morejo zaščititi (Rutar, 2016). Občasno prihaja do spolnih zlorab

7 Predlog Uredba evropskega parlamenta in sveta o določitvi pravil za preprečevanje spolne zlorabe otrok in boj proti njej. COM/2022/209 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=COM%3A2022%3A209%3AFIN>, (dostopano, 18. 2. 2024).

v socialnovarstvenih institucijah, kot kaže zadnji znani primer v CUDV Ig-Draga, kjer sta bila »v zadnjem času spolno zlorabljeni dva varovanca« iz strani osebja, ki jih je varovalo.⁸ Dikcija »v zadnjem času«, ki so jo povzeli številni mediji, govori o dvojem: prvič, da je šlo za ponavljajoče se dejanje, ki se je dogajalo daljši čas; drugič, da razkrita zloraba ni osamljena.

Pri razkrivanju spolnih zlorab se dvojna merila pojavijo tudi pri žrtvah, ki so Romi, pri čemer se ob sumu spolne zlorabe verjame, da so »romske deklice prej kot drugi otroci zrele za spolno razmerje« ter da je zloraba del kulturnih posebnosti Romov in Rominj (Zaviršek idr. 2019). Etnizacija in rasizem sta tako močna, da prekrijeta pravice otrok, ki jih določa Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah.

Eden od preventivnih ukrepov je mobilizacija otrok, ki vedo za zlorabo, so ji bili priče, a zaradi opisane kulture molka ne spregovorijo. V Sloveniji kot problematiko zaznavamo dejstvo, da se otroke in odrasle z intelektualnimi ovirami ne vključuje na sodišča kot priče in da manjka strokovna praksa, kako izpraševati na način, da bodo ljudje z intelektualnimi ovirami enako verodostojne priče kot drugi ljudje. Za uspešnejše razkrivanje spolnih zlorab v socialnovarstvenih zavodih, kjer so prav otroci in odrasli »neme priče« dogodkom, je neobhodno potrebna praksa, ki bo tudi ljudi z ovirami vključila v postopke za dokazovanje dejanja.

S podobnimi metodami, ki so opisane kot učenje otrok, je treba učiti tudi starše. V učenje je treba vključiti tudi tematiko, kako ravnati, če pride do suma spolne zlorabe. Starši ne smejo zagnati alarma, moralne panike, temveč je treba starše okrepiti, da stojijo otroku ob strani, poslušajo, kaj se mu je zgodilo, in mu nudijo čustveno oporo. Preventivno delo na tem področju bi moralo vključiti romske očete in matere, da se poveča senzibilizacija, ki lahko vpliva tudi na preprečevanje zgodnjih porok otrok, ki je ena od oblik spolnega nasilja.

Obenem se velja spomniti, da so starši, bratje in sestre, vrstniki in sorodniki tudi sekundarne žrtve, ko pride do razkritja spolne zlorabe, in sami viktimizirani. Pogovor z njimi pomaga, da ne pride do sekundarne viktimizacije, da se sami okrepijo in stojijo ob strani preživelki ali preživelcu. V primeru spolne zlorabe v družini se je

---

8 STA, V centru za usposabljanje Draga spolno zlorabljeni dva varovanca. *24ur.com*, 14. 2. 2024. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/v-centru-za-usposabljanje-draga-spolno-zlorabljeni-dva-varovanca.html> (dostopano 18. 2. 2024).

treba nasloniti na nezlorablajoče člane družine, ne da bi otroka od takšnega člana družine ločili.

Institucionalna okolja so v Sloveniji skromno usposobljena za prepoznavanje zlorab. Zato je več napora treba vložiti v senzibiliziranje zaposlenih, ki se začne že pri pogovorih s kandidati za novo zaposlitev. Koristno je, da dobijo novinci že na začetku, ko se zaposlijo, sporočilo, da obstaja v instituciji močna občutljivost za prepoznavanje spolnih zlorab (namesto vznemirjenosti zaposlenih v feminiziranih poklicih, da je »končno prišel en moški«). Tudi v Sloveniji poznamo primere moških, ki so »razbremenjevali« mlajše kolegice z otroki in delali predvsem v nočnih izmenah, pri čemer se je kasneje izkazalo, da so imeli ob takšnih urah dneva zgolj neomejen prostor za spolne zlorabe.

Poti reševanja

Čeprav smo v Sloveniji naredili nekaj učinkovitih ukrepov na področju zakonodaje, ki se tiče spolnih zlorab (podaljšani zastaralni rok, model »ja je ja« na področju posilstva), se srečujemo s slabo implementiranimi procesi preventive, učenja o prepoznavanju zlorab in pomoči preživelim. Na področju spolnih zlorab so zato poti reševanja naslednje:

1. Okrepiti podatke o razširjenosti spolnih zlorab, za kar potrebujemo raziskovalno delo ter še posebno raziskovanje spolnih zlorab v socialnovarstvenih institucijah za otroke in mlade z ovirami.
2. Okrepiti preventivno delo, usmerjeno na otroke, da se učijo, kako se zaščititi in poiskati pomoč (kar ne pomeni, da so za zlorabo odgovorni in da nimajo odrasli prvenstveno dolžnosti, da otroke zaščitijo).
3. Okrepiti ozaveščanje in učenje strokovnega osebja in staršev, kako razpoznati znake zlorab, konteksta, ki privede do zlorabe, obnašanje storilcev, kako okrepiti otroke in zaščititi preživele.
4. Uvesti register osumljenih posameznikov spolne zlorabe in register oseb, ki so bili obtoženi za zlorabo. Osumljenci pogosto menjajo delovna mesta. Najprej delajo v običajni osnovni šoli, ob sumu zlorab delovno mesto zamenjajo in se zaposlijo v šoli s prilagojenim programom; ko pride do novega suma zlorabe,

delovno mesto ponovno zamenjajo in se zaposlijo v socialno-varstvenem zavodu, v katerem živijo otroci z intelektualnimi ovirami. Vzorec nasilnežev je, da se umaknejo iz okolij, kjer so manj ovirani otroci, v okolja, kjer so najbolj ovirani otroci in kjer jih nihče ne osumi zlorabe, saj otrokom z ovirami nihče ne verjame, in zgolj medicinsko razbira spremenjena vedenja. Nekateri so kot rešitev za prekinitev spolnega zlorabljanja videli prvenstveno v poostreni zakonodaji in celo kemični kastraciji, čeprav mednarodne študije ne potrjujejo povezav med drakonskimi ukrepi in zmanjšanjem števila spolnih zlorab.⁹

5. Poleg pomoči ljudem, ki so preživelih spolne zlorabe, je treba nuditi pomoč nezlorablajočim članom družine, ki so sekundarne žrtve. Na otroka usmerjena perspektiva (angl. *child oriented perspective*), ki spreminja kulturo, v kateri je spolna zloraba sprejemljiva, v kulturo, kjer obstajata dobro prepoznavanje zlorab in ukrepanje, lahko spodbuja procese podpore, saj pomeni:
  - da odrasli otroka obravnava kot enakovredno človeško bitje z odraslimi;
  - da se otroštvo dojema kot enako pomembno obdobje v človekovem življenjskem poteku, kot je obdobje odraslosti;
  - da so odrasli sposobni samorefleksije namesto pokroviteljstva;
  - napore odraslih, da razumejo otrokov svet glede na različna starostna obdobja.
6. Na področju psihosocialne podpore otrokom, ki so preživelih zlorabe, vključno z otroki, ki so ovirani, so potrebni odlično usposobljeni strokovnjaki in občutljivi prostovoljci, ki bodo:
  - vzpostavili zaupen odnos s človekom z oviranostmi (negovanje, pričanje, protestiranje, prevajanje, podpiranje);
  - etnografsko razumeli »človeka-v-kontekstu« (intersekcijsko razumevanje okoliščin, v katerih otrok živi);
  - podprli nezlorablajoči del družine in vzpostavili mrežo nezlorablajočih odraslih zunaj družine, ki jih otrok pozna in ki ga lahko podprejo;

---

9 Prim. Vončina, Marjana (2009). Visoke Kazni ne zmanjšujejo spolne sle pedofilov. Dnevnik, 6. januar. <https://www.dnevnik.si/1042234312> (dostopano 19. 2. 2024). Magnetogram poslanskih vprašanj in odgovorov predsednika vlade Republike Slovenije Boruta Pahorja na 25. redni seji državnega zbora Ljubljana, 28. februar 2011. Magnetogram. http://www.nekdanji-pv.gov.si/2008-2012/fileadmin/kpv.gov.si/pageuploads/datoteke_dinamika/2011_02/drugo/28feb2011_magnetogram_pv_dz.pdf (dostopano 19. 2. 2024).

- zagotovili, da otrok ne bo ločen od bratov in sester;
- naredili oceno ukrepanja (kaj otrok potrebuje, koga, koliko) ter oceno potreb otroka in družine (ekonomske, odnosno, socialne potrebe);
- bili zagovorniki otroku na sodišču, policiji, pri zdravniku, v šoli, v zavodu in drugih socialnovarstvenih ustanovah;
- v primeru otrok, mlajših od 15 let, se bodo osredotočili na otrokove talente, sposobnosti, interese in želje ter mu omogočili, da jih razvija in z njimi kompenzira travmatična doživetja. Takšne dejavnosti se pogosto izkažejo kot spodbudnejše za krepitev otrokovega okrevanja kot zgolj metoda pogovarjanja;
- zagotavljali neprekinjenost in pripadnost v življenju otroka, kar je treba presojeti glede na otrokov lastni občutek pripadnosti (kam pripada; kdo je zanj pomemben; kje bi želel živeti), in upoštevali otrokovo ozadje.¹⁰

Podpora preživelim spolne zlorabe mora postati medsektorska (Zaviršek, Domiter Protner, Drobnič Radobuljac, 2019). Medsektorski in holistični pogled na otrokove vsakdanje izkušnje, zdravje, potrebe in pravice sta učinkovitejša kot zgolj patološko-medicinski pristop pri obravnavah otrok, ki prevladuje v Sloveniji. Pomembna sta spodbujanje samoodločanja namesto pokroviteljstva ter upoštevanje perspektive življenjskega poteka posameznika. Neprimerne so zahteve nekaterih, da mora človek nasilnežu »odpustiti«, da lahko okreva.

Še vedno namreč obstajajo situacije, ko se otroku ne verjame, ko spregovori o zlorabi. Čeprav poudarjamo, kako pomembna je bližina otroka z nezlorablajočim delom družine in s podpornimi osebami zunaj družine, na katere je otrok navezan, se otroke še vedno ločuje in osami. Včasih je premalo pozornosti namenjeno procesom, ki bi pomagali, da lahko otrok razvije varno navezanost na tretjo osebo, ki lahko postane primarni skrbnik, če otrok ostane brez primarnih skrbnikov. Otroci, ki so preživeli spolno zlorabo, so včasih povrhu vsega še stigmatizirani («ko je dekle povedalo v šoli, je kmalu vedela vsa šola in so jo zasmehovali»), kar kaže na okrutnost okolij, kjer umanjka učenje o tem, kako se vživeti v stisko drugega. Včasih

---

10 Slaba praksa je, da v primeru nasilja romskega otroka namesti v družino, ki ni občutljiva na bikulturnost, je daleč od novega doma otroka; tudi, če se begunskega otroka, ki se je vključil v okolje in vstopil v šolo, premesti v drugo okolje in šolsko skupnost.

se preživeti spolno zlorabi pridružijo še ekonomske stiske, etnične neenakosti in predsodki, odrinjenost zaradi posebnosti staršev in neenakosti zaradi hendikepa.

Včasih so spolne zlorabe v Sloveniji še danes normalizirane, češ, »duševno prizadeti čutijo drugače«, in se zlorabe opravičuje, ali etnizirane, saj se nanje gleda kot na »kulturno prakso« Romov, ne da bi otroci, ki se jih zgodaj poroči, dobili sistemsko zaščito (Zaviršek idr. 2019). Včasih se zlorabi pridružijo tudi predsodki, utemeljeni na spregledovanju družinskih raznovrstnosti (Zaviršek 2012, 2020).

Čeprav nas včasih preseneti, kako uspešna sta otrok ali odrasli posameznik, ki sta preživela spolne zlorabe, in v tem vidimo njuno odpornost, saj jima gre bolje, kot bi pričakovali glede na težke okoliščine in preživete travme, se moramo spomniti, da odpornost ni naravna značilnost posameznice in posameznika. Gre za pridobljeno sposobnost, ki jo je treba spodbujati, negovati in podpirati, da jo človek ohrani. Zato je najkoristnejše tudi na področju preprečevanja spolnih zlorab, če želimo zaščititi otroke in okrepiti odrasle, ustvarjati kulturo odnosov podpore, zaupanja in občutljivosti za nasilje in zlorabe.

Reference

- Aničić, K., Hrovat Svetičič, T., Hrovat, T. in Sušnik, A. (2017). *Nasilje nad otroki: strokovne smernice za delo z otroki, ki doživljajo zanemarjanje in/ali nasilje*. Društvo za nenasilno komunikacijo.
- Bass, E., in Davis, L. (1998). *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu*. Visoka šola za socialno delo, Liberalna akademija.
- Bašič, K. (1997). Spolni napad na otroka. V P. Kornhauser (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok. Ciklus seminarjev Namesto koga roža cveti* (str. 130–179). Meridiana.
- Bašič, K. (2014). *Nasilje v družini in spolni napad na otroka*. Združenje proti spolnemu zlorabljanju. <http://spolna-zloraba.si/wp-content/uploads/2015/12/skripta-Nasilje-v-druzini-in-spolni-napad-na-otroka-oktober-2014.pdf>
- Bašič, K. (2016). *Nezaščitene pravice otrok žrtev trpinčenja in spolne zlorabe – predlogi za obravnavo na komisijo za peticije in človekove pravice in enake možnosti v DZ*. Združenje proti spolnemu zlorabljanju. <https://spolna-zloraba.si/index.php/2016/02/02/nezascitene-pravice-otrok-zrtev-trpincenja-in-spolne-zlorabe-predlogi-za-obravnavo-na-komisijo-za-peticije-in-clovekove-pravice-in-enake-moznosti-v-dz/>

- Brown, H., in Craft, A. (1989). *Thinking the unthinkable: Papers on sexual abuse and people with learning difficulties*. FPA Education Unit.
- Brownmiller, S. (1988). *Proti naši volji*. Krt.
- Council of Europe (n. d.). *One in five campaign*. Campaign materials - Children's Rights (coe.int). <https://www.coe.int/en/web/children/campaign-materials1> (dostopano 18. 2. 2024).
- Council of Europe. (2022). *Increased awareness of child sexual abuse*.
- dLib.si - Darja Zaviršek, Natalija Djoković, Laura Radešič, Katerina Meden, Katja Đogić, Maruša Kožman, Romske družine: priručnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-7DBE2ZZS?&language=eng>
- Domiter Protner, K. (2014). *Zloraba otrok v družini: možnosti ukrepanja*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Elmer, E., in Gregg, G. (1967). Developmental characteristics of abused children. *Pediatrics*, 40(4), 596–602.
- Enders, U. (ur.). (2003). *Zart war ich, bitter war's: Handbuch gegen sexuellen Missbrauch*. Kiepenheuer & Witsch.
- Finkelhor, D. (1994). The international epidemiology of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 18(5), 409–417.
- Finkelhor, D. in Browne, A. (1985). The traumatic impact of child sexual abuse: A conceptualization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 55(4), 530–541.
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K. in Turner, H. A. (2007). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child Abuse & Neglect*, 31(1), 7–26.
- Frangž, D. in Dvoršek, A. (2013). Nekateri kriminalistični vidiki odkrivanja spolnih zlorab otrok v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(1), 63–73.
- Increased awareness of child sexual abuse - Children's Rights (coe.int). <https://www.coe.int/en/web/children/increased-awareness-of-child-sexual-abuse>
- Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini, 2011. 1680462542 (coe.int). <https://rm.coe.int/1680462542> (dostopano 19. 2. 2024).
- Kuhar, M., Zaviršek, D. (2023). Razširjenost in značilnosti spolne zlorabe v otroštvu v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. letn. 74, št. 1, str. 51–62, tabele.
- Kuhar, M. in Zager Kocjan, G. (2020). Konglomerat travme: Obremenjujoče izkušnje v otroštvu in njihovo socialnodemografsko ozadje. *Teorija in praksa*, 57(2), 509–526.

- Leskošek, V., Antić Gaber, M., Selišnik, I., Filipčič, K., Urek, M., Matko, K., Zaviršek, D., Sedmak, M. in Kralj, A. (2014). *Nasilje nad ženskami v Sloveniji*. Ljubljana: Aristej.
- Magnetogram poslanskih vprašanj in odgovorov predsednika vlade Republike Slovenije Boruta Pahorja na 25. Redni seji državnega zbora Ljubljana, 28. februar 2011. Magnetogram. http://www.nekdanji-pv.gov.si/2008-2012/fileadmin/kpv.gov.si/pageuploads/datoteke_dinamika/2011_02/drugo/28feb2011_magnetogram_pv_dz.pdf
- National Society for the prevention of cruelty to Children. Spletna stran: <https://www.nspcc.org.uk/> (dostopano 18.2. 2024).
- National Society for the prevention of cruelty to Children. The PANTS Rules. <https://www.nspcc.org.uk/keeping-children-safe/support-for-parents/pants-underwear-rule/>
- Romeo-Biedma, Javier in Horno, Pepa (2020). *Kiko in roka: Priročnik za strokovne delavke in delavce. Zaščitniške učiteljice in učitelji, zaščiteni otroci*. Svet Evrope. 2020. <https://rm.coe.int/kiko-and-the-hand-tot-manual-slovenian/1680a3f71f>
- Rutar, D. (2016). *Duhovnikova sobica*. Za-misli.
- Sinason, V. (1992). *Mental handicap and the human condition. New Approaches from the Tavistock*. Free Association Books.
- Sobsey, R. (1994). *Violence and abuse in the lives of people with disabilities. The end of silent acceptance?* Paul H. Brookes Publishing Co.
- Veselič, Š., Horvat, D. in Plaz, M. (ur.). (2014). *Priročnik za delo z ženskami in otroki z izkušnjo nasilja: izdaja ob 25. obletnici delovanja Društva SOS telefon*. Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.
- Walker, M. (1992). *Surviving secrets*. Open University Press.
- World Health Organization. (2020). *Child maltreatment*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). (2008). *Uradni list RS*, (16/08). <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0487>
- Zakonodaja za preprečevanje in zatiranje spolne zlorabe otrok (2022). Evropska komisija. https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/communication-campaigns/legislation-prevent-and-combat-child-sexual-abuse_sl (dostopano 19.2. 2024).
- Zaviršek, D (2016). Doktrina in metode socialnega dela na področju podpore žrtvam spolnih zlorab v katoliški cerkvi. *Socialno delo*. 55, 1-2: 7-25.
- Zaviršek, D, Djoković, N., Radešič, L., Meden, K., Đogić, K., Kožman, M. (2019). Romske družine. Priročnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom. Društvo Mozaik-društvo otrok, Ljubljana. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-X9LIMKMB>

- Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: VŠSD.
- Zaviršek, D. (1998a). Ali bi otroku, ki je duševno prizadet, sploh kdo verjel?. *Naš zbornik: glasilo Zveze društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije*, 31, št. 5, str. 5-9.
- Zaviršek, D. (1998b). Razumevanje nasilja v socialnih znanostih. V E. Bass in L. Davis (ur.), *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu* (str. 7-25). Visoka šola za socialno delo, Liberalna akademija.
- Zaviršek, D. (2000). Hendikep kot kulturna travma. Ljubljana: /cf*.
- Zaviršek, D. (2002). Pictures and silences: memories of sexual abuse of disabled people. *International Journal of Social Welfare*, 11(4), 270-285.
- Zaviršek, D. (2012) *Od krvi do skrbi. Globalno starševstvo v sodobnem svetu*. Aristej, Maribor.
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: /cf*.
- Zaviršek, D. (2020). *Družinski pojmovnik*. Aristej, Maribor.
- Zaviršek, D. (2022). Razkrivati prikrito, ponavljati povedano: Od mesta dam do spletnih uporov: spremna študija. V C. Emcke (ur.), *Ja je ja in ...: monolog* (str. 91-125). Založba /Cf*.
- Zaviršek, Darja, Domiter Protner, Ksenija, Drobnič Radobuljac, Maja (2019). Različnost otrok v kompleksnih okoliščinah: prepoznavanje in preprečevanje nasilja ter podpora otrokom z uporabo interdisciplinarnosti in intersekcije. V: Leskošek, Vesna, Kodele, Tadeja, Mešl, Nina (ured.), *Zaščita otrok pred nasiljem in zanemarjanjem v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 2019, str. 83-123.

Recenziji knjige

Avtorice predlagajo v objavo obsežno delo, ki je v skupen napor združilo strokovnjakinje različnih družboslovnih profilov: sociologinji – profesorici socialnega dela, antropologinji, pravnici. Takih sinergijskih del imamo v slovenski družboslovni produkciji zelo malo, vendar je projekt, ki jih je združil, natančno opisan: obrazložiti izbor vztrajnih družbenih problematik slovenske družbe, ki jih zaznamujejo neenakost, predsodkovna in degradirajoča recepcija širše družbe ter prepozna tudi v normativnem sistemu. Slednje je povezava, ki avtorice družijo: namenile so se pokazati, kako se tako »ljudske« kot tudi strokovne, družboslovne zaznave prevajajo v normativne na strani nacionalne zakonodaje, na ravni EU, Sveta Evrope, v sodni praksi in v razumevanju mednarodnih organizacij.

Avtorice zaporedoma obravnavajo družboslovno razumevanje socialnih procesov, ki jih oznamujeta tako dehumanizacija kot tudi diskriminacija; načine, kako te socialne procese zaznavajo pravna stroka in mednarodne institucije ter institucije EU; položaj Romov v Sloveniji, ki so ujeti v »odnose etnične meje«; posebno družbeno situacijo kmetstva; položaj odraslih in otrok z oviranostmi v slovenski družbi; problematiko otrok, žrtev/preživelih spolnega nasilja. Tak izbor problematik, ki bi ga bilo gotovo še mogoče širiti, avtorice tudi utemeljijo. Vendar vse svoja razmišljanja in analize osredotočajo na nosilni koncept dehumanizacijskih »verjetij in prepričanj«, ki so kot univerzalistična optika analitsko razgrnjeni v prvem prispevku rokopisa.

Pravni strokovnjakinji »parirata« tej analizi dehumanizacije z natančnimi navedbami in analizo že označenih pravno normativnih produktov nacionalnih in mednarodnih organizacij in teles.

Če strnem: obeta se nam temeljito, vestno in strokovno pripravljeno kolaborativno znanstveno delo, ki prinaša sveže konceptualizacije in perspektive. Financiranje in izid tega dela zato brez zadržkov podpiram.

red. prof. dr. Mirjana Ule

Rokopis je nedvomno večavtorska zbirka znanstvenih prispevkov avtoric, ki so se zbrale okrog peščice nosilnih, izvirnih idej: najprej je to uporaba strokovne kategorije dehumanizacije kot ideološke prakse, v kateri akterji ne gojijo samo stereotipov in predsodkov, temveč verjetja in prepričanja, ki take ideologije šele omogočajo. Po izhodišču avtoric se zaznavanje teh ideologij nato zlasti znotraj normativnega sistema (nacionalno in mednarodno pravo, praksa sodišč, zagovorniška telesa itd.) prevede v prakse diskriminacije, ki zadevajo t. i. ranljive posameznike in skupine.

Avtorice so prinesle izbor takih skupin v Sloveniji, ki v njihovi optiki predstavljajo »vztrajne« problematike že vse od časa slovenske osamosvojitve ali še izpred nje. Za skupine, ki so jih iz obravnave izpustile (npr. »izbrisane«), so napisale prepričljivo utemeljitev, prav tako tudi za skupine, ki jih obravnavajo. Prispevek avtoric – pravnic dragoceno prinaša orise mednarodnih organizacij, agencij, teles, ki so producenti pravne doktrine o (strukturni) diskriminaciji in diskriminatornih okoliščinah/dejanjih. Avtorice v knjigi prepričljivo orišejo proces oblikovanja, izražanja, nato preobrazb razčlovečevalnih verjetij v pravne podlage za presojo (in sankcije) diskriminiranja posameznikov in skupin.

Menim, da bomo z objavo dobili vir analiz perečih problematik, od katerih jih kar nekaj velja za praktično nerešljive in ki nas spremljajo že dolgo, ter dragoceno preslikavo teh napetih socialnih situacij tudi v pravniško razumevanje. Tako je knjiga hkrati poglobljena družboslovna analiza in vir orientacijskih podatkov za razumevanje normativnih procesov. Zato izdajo knjige močno podpiram.

red. prof. dr. Tanja Renner